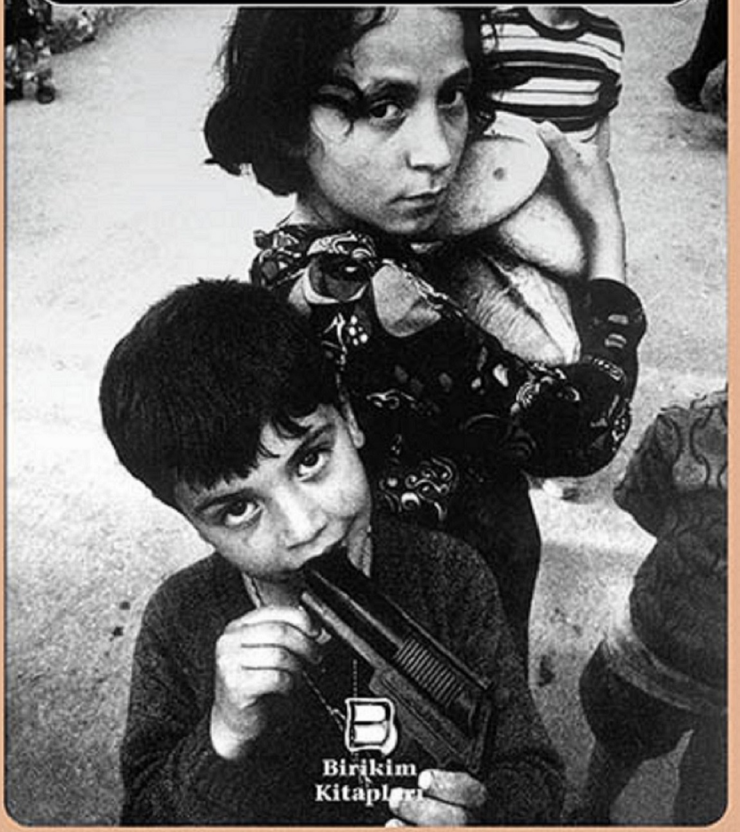
Tanıl Bora

Medeniyet Kaybı

Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar

Birikim Kitapları

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. İstanbul Erkek Lisesi ve Ankara Üniversitesi SBF mezunu. 1988'den beri İletişim Yayınları'nda araştırma-inceleme dizisi editörlüğünü yürütüyor. Birikim'de yazıyor. Üç aylık sosyal bilimler dergisi *Toplum&Bilim* dergisinin yayın yönetmeni. Ağırlıklı çalışma alanı: Türkiye'de siyasal düşünceler, özellikle sağ ideolojiler ve milliyetçiliktir.

Bu konulardaki kitapları: Devlet *Ocak Dergâh - 1980'lerde Ülkücü Hareket* (Kemal Can'la birlikle 1991), *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (1995), *Türk Sağının Üç Hali* (1999), *Devlet ve Kuzgun - 1990'lardan 2000lere MHP* (Kemal Can'la birlikle, 2004).

Diğer çalışmaları: *Yeşiller* ve *Sosyalizm* (derleme, 1988), *Rudolf Bahro:* Nasıl Sosyalizm, *Hangi Yeşil, Niçin Tinsellik?* (derleme, 1989), *Yugoslavya:* Milliyetçiliğin Provokasyonu (1991), Bosna-Hersek: "Yeni *Dünya* Düzeni"nin Av Sahası (1994), *Futbol ve* Kültürü (derleme, R. Ilorak ve W. Reiter'le birlikte, 1993), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin* (derleme, 2000), *Takımdan Ayrı Düz Koşu* (derleme, 2001), *Ankara Rüzgarı - Gençlerbirliği Tarihi* (Gençlerbirliği Spor Kulübü yayını, 2003), *Taşraya Bakmak* (derleme, 2005), *Kârhanede Romantizm* - Futbol Yazıları (2006).

Birikim Yayınları 33 ISBN 975-516-034-5 © 2006 Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.
1. BASKI 2006, İstanbul (1000 adet)
2. BASKI 2006, İstanbul (500 adet)

DİZİ KAlPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Ara Güler
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Abdullah Onay - Kerem Ünüvar
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve *CİLT* Sena Ofset

Birikim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58 e-mail: birikim@iletisim.com.tr

TANIL BORA

Medeniyet Kaybı

Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar

Birikim Yayınları

Sunuş **7**

Cumhuriyet, Demokrasi ve
Muhafazakâr Türk Cumhuriyetçiliği *17*
TC, Cumhuriyet, Avrupa *37*
10. Yıl Marşı, 28 Şubat Marşı *41*

Millî Tarih ve Devlet Mitosu *43*

Milliyetçilik ve İnsan Hakları *65*

Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar *81*

"Millî Dava" Kıbrıs: Bir Velayet Davası *113*
Denktaş - 'Yerli işbirlikçi' *131*

II

Faşizmin Halleri *135*
'Kavgam' ne demektir? *162*

"Sıradan Faşizm": Yurttan Sesler 765
Şehit yakınları: Evlât acısıyla oynamak *182*
Ekmeğini yemek *188*

Türkiye'nin "Kriz İdaresi" Yöntemi:
Millî Refleks ve Linç Orjisi ***191***

Devletin Polisi, Polisin Devleti ..... -203
Polis partisi *219*
Özel güvenlik ve "polis toplumu" *223*

"Kitle İmhalarla Yok Etmek Lazım" -
Gelişen Anti-Kürt Hınç ***231***

III

Sol ve Yurtseverlik *263*
Amerikan hayranlığı ve Amerikan aleyhtarlığı *288*

SUNUŞ

2005 Martı'nda, Mersin'deki Newroz/Nevruz kutlamalarında birkaç çocuğun Türk bayrağını yerde sürüklemesine karşı doğan (ve başta Genelkurmay ve medya olmak üzere dört koldan hararetle teşvik edilen) bayrak kampanyasının alıp başını yürüdüğü günlerdeydi. Herkes evine bayrak asıyor, öfke dolu "bayrağa saygı" yürüyüşleri yapılıyordu. İstanbul Emniyet Müdürü -daha evvel Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül'ün yaptırdığı gibi- bir kilometrelik bayrak hazırlattıklarını açıklamıştı. "Bayrağa sahip çık!" çağrısı, giderek dozu artan bir sadakat teftişine dönüşme eğilimi arz ediyordu. Bu hava içinde, 25 Mart günkü gazetelerde küçük bir haber yayımlandı: Bile-cik'in Bozüyük ilçesinde bir işyerini soyan hırsızlar, kendi ifadeleriyle, "kaportaya astıkları Türk bayrağı sayesinde Eskişehir'e kadar rahat gelmişler", ancak sonra ihbar üzerine yakalanmışlardı!

Kinizme elverişli bir manzaraydı tabiî bu: "Şanlı bayrak", bu defa hırsızlık mallarının üstünü örtmüştü! Hince bir fırsatçılık yapmıştı hırsızlar! Peki, yegâne fırsatçılık onlarınki miydi? Bir de "siyasî fırsatçılar" yok muydu? Mersin'deki protesto yürüyüşünde, yol kenarındaki simitçiye "pis Kürt" diye saldıranlar mesela, çalıntı malların üzerini bayrakla örtüp korna çala çala

kaçanlardan daha masum bir iş mi yapıyorlardı; onlarınki de bir tür "fırsatçılık" değil miydi?

* * *

Milliyetçiliği tümüyle bir gözbağcılık -ve bununla bağıntılı bir oportünizm- olarak tanımlamak, solda zaman zaman benimsenen bir yaklaşımdır. Tipik bir "yanlış-bilinçtir" bu yaklaşıma göre milliyetçilik; tamamen manipülasyona dayalıdır, -din için söylendiği gibi- kitleleri afyonlamak için kullanılan bir araçtır. Benim fırsatçılıktan bahsederken atıfta bulunduğum, böyle bir şey değil. Milliyetçilik, elbette milliyetçi ideolojilerin kendilerini 'doğallaştırmak' üzere iddia ettikleri gibi *güdüsel* bir vakıa olarak açıklanamaz; fakat onun insanları etkileme, zihnen ve ruhen 'bağlama' mekanizmaları da 'manipü-lasyon'a indirgenemez. Milliyetçilik, modern -ve kapitalist-dünyada insanların kendilerini, durumlarını anlamlandırma ve tutunum bulma ihtiyaçlarına hitap etme yeteneğiyle ve aynı zamanda bu dünyayı 'kurma' ve yeniden üretme gücüyle varoluyor. Bu anlam dünyası ve bağlanma içinde, kendi 'samimiyetini' de üretiyor.

Anlamlandırma ve tutunum bulma ihtiyacından söz ettik... Futbolla ilgili meşhur sözden uyarlarsak: Milliyetçilik, sadece milliyetçilik değildir!

Açık ki, kapitalizmin ve kapitalizmin güdümündeki modernleşmenin yeni evresi, ki buna "globalleşme" deniyor, büyük imkânlar yanında büyük yoksunlukları da beraberinde getirdi. En önemlisi: Büyük imkânlarla büyük yoksunluklar arasında büyük bir eşitsizliği, büyük bir ayrışmayı beraberinde getirdi. Bu sürecin muazzam hızı ve etkisi, dünyanın her yerinde, "aşağıdakilerin" hayat ettiği zemini daraltıyor. "En altta" olmayanlar da, yirmi yıl öncesine kıyasla, geleceklerine dair muazzam bir belirsizlik duygusuyla yaşamaya alışıyor. Yoksulluğun tahribatından esirgenmek, kapitalist postmodernite-nin atomizasyonu hızlandıran, toplumsal deneyimin gitgide fragmanlaştıran meydan okumasıyla başa çıkma cefasını ortadan kaldırmıyor.

Türkiye kapitalizminin ve modernleşmesinin bilinen "lümpen" karakteri, Türkiye toplumunda bu krizin bilhassa ağır yaşanmasına yol açıyor. Her şeyden önce, kitleselleşen ve geleneksel koruma-kollama mekanizmalarını da yitiren büyük bir yoksulluk var. Bunun ötesinde, toplumsal ve ekonomik pers-pektifsizlik, "değer" kaybı büyüyor. Dünyayı ve kendini açıklamaya, anlamlandırmaya dönük ezberler bozuluyor.

Böyle bir zamanda, milliyetçilik, belki en dayanıklı ezberdir. Hâlâ işler gibi görünen bir ezberdir, zira dünyanın "kötülüğüne" karşı lanet okumaya, istim boşaltmaya yarar en azından. Üstelik, özellikle insanların kendini mağdur, güçsüz, âciz hissettiği koşullarda, onlara değerli bir kimlik ve sorumlu tutacakları dışsal bir neden, bir düşman verir! Zaten en kuvvetli yanı da bu, milliyetçi ideolojilerin: *Kolay* bir kimlik vermesi. Her kimlik kendisini "öteki"lerden ayırarak ve biricikleştire-rek tanımlar kuşkusuz. Mamafih milliyetçilik, "biz"i herhangi bir vasfından önce salt "biz" oluşuyla değerli kılan yalın bir "biz" ontolojisinin, en teşekküllü halidir; yaygınlık ve sıklıkla teyid edilir, geniş bir zeminde yeniden üretilir.

Milliyetçiliğin "biz"i, belirli tercihlerle, deneyimlerle, edinimlerle insan/toplum tarafından inşâ edilmiş bir kimlik, dolayısıyla medenî ve demokratik bir "biz" değildir. İnsanın içine doğduğu, kendi seçmediği ama dışına da çıkamayacağı (çıkması yasaklanan!), alınyazısı gibi bir "biz"dir. Milliyetçilerin çok sevdiği "millî refleks" teriminin işaret ettiği gibi, "ref-lcks"e, güdülere indirger insan ve toplum eylemini. Düşünmenin, tartışmanın, değiştirmenin, müzakerenin karşısına, "refleks"i çıkartır. Üstelik malûm, toplumsal ve siyasal ilişkiler karmaşık ve zahmetlidir, oysa "refleks" ne kolay!

Biliyorum; milliyetçi ideolojiler, tersine, milliyetçiliğin bu (arifteki türden 'ilkel' bir bilincin kısıtlılığını aşmaya azmettiğini, dahası böylesi ilkel mensubiyet şuurlarının tam da ve ancak milliyetçilikle aşılabileceğini vaz'ederler. Milliyetçilik, ka-bilevî aidiyetlerden, etnisist bağlardan, "alt-kimliklerden" ve onlara atfedilen 'güdüsel' bilinçten sıyrılmanın tarihsel koşuludur, buna göre. Öyleyse, "kötü" milliyetçiliğin panzehirinin

de, "iyi" milliyetçilik olduğu düşünülür. Bilhassa *yurtseverlik* söylemi, verili, 'yazgısal' bir aidiyetten inşâ edilen ucu açık bir kimliğe doğru açılmanın tarihsel imkânıdır. Bu kitabın III. Bölümünü oluşturan uzunca makalede, bu imkânın müşküllerini tartışıyor; yurtseverlik kavramının, milliyetçiliğin 'iyisini' aklamaya çalışanlara fazla kolay bir gönül rahatlığı sağladığına dikkat çekiyorum.

* * *

Endişe verici olan, bu 'normalleşme'dir: Milliyetçi zihniyet kalıplarının normalleşmesi... Herhangi bir konunun tarihsel bağlamı içinde, özgül toplumsal ve siyasal anlamıyla konuşulamaz hale gelmesi, mutlaka üzerine bir millî hâle kondurul-ması, her meselenin bir millî mesele olarak anlamlandırılması... Sonuçta, bir tür akıl tutulmasıdır bu. 'İyi' milliyetçilik, yurtseverlik ('ezilen ulus'a tahsis edildiği düşünülen imtiyazlı konum dahil olmak üzere!) ile şovenizm arasında aşılmaz duvarlar değil, sadece mütevazı tahta çitler olduğunu unutmamak gerekir.

Acaip çıkarsamalarla soy-sop izi süren Sabetayizm gibi komplo teorilerinin revaç bulması... Hitler'in *Kavgam'ı* gibi, açık ırkçı ve savaş kışkırtıcısı, basbayağı müstehcen yayınların *best-seller* haline gelerek normalleşmesi, işte ancak böyle bir zeminde, açıkça *medeniyet kaybı* anlamına gelen bu atmosferde mümkün olabilirdi.

* * *

Gariban simitçiye "pis Kürt" diye saldıranların, çalıntı malların üzerini ay-yıldızlı bayrakla örterek kaçan hırsızların 'fırsatçılığı', işte bu zeminde yeşeriyor. Simitçiye saldıranlar, zaten yüksek ihtimalle ırkçı-ayrımcı saikler taşıyorlardır... o zaman, kalabalık bir milliyetçi gösteri onlar için fırsattır. Veya ideolojik-politik saikle hareket etmekten ziyade 'toplam' hınçlarını, 'kör' öfkelerini boşaltacak yer arıyorlardır... o zaman, linççi milliyetçi atmosfer onlar için bir fırsat, bir vesiledir. Uyanık hırsızlar, bu toplumun mensupları olarak, ay-yıldızlı

bayrağı açarak her şeyin üzerinin örtülebileceğini, herkesin susta tutulabileceğini görüyor, biliyorlardır; bu atmosfer, onlar için bir fırsattır. Uyanık hırsızların bunu bildiği gibi, bu toplumda en muteber sayılanından en süflîsine her 'işin' erbabı da bunu biliyordur. Nitekim biliyor ve bu fırsattan istifade iş tutuyorlar. Bayrağın her şeyi örtmeye muktedir olduğu bir zeminde, milliyetçiliğin 'samimiyeti' ile 'oportünizmi' arasındaki açı alabildiğine daralır. Milliyetçi ideolojinin aklı ve sağduyuyu tatil etmeye olan istidadı, kapatır bu açıyı.

Sözünü ettiğimiz bayrak kampanyasında, en geniş tanım aralığıyla Türk milliyetçiliğinin karakteristik özellikleri de gösterir kendini. Başta, belki doktriner bir radikalizmden ziyade çocuksuluğun dikkat çekeceği bir fanatizm... Bir tarafta, bir dondurmacının imal ettiği ay-yıldızlı dev dondurmayı millî bir iftiharla sergilemesi, coşmuş vatandaşların bayrağı -aslına bakarsanız Bayrak Kanunu'nu da çiğneyerek!- en acayip şekillerde (sözgelimi, şoför koltuğunun üzerine sererek) teşhir etmesi... Diğer tarafta, Erzurum'da Cumhuriyet Savcısı'nın, bir diplomatik toplantıda, üzeri Alman ve Türk bayrakları biçiminde süslenmiş -ve "Alman kısmı" Alman Büyükelçisi'nce (örenle kesilmiş- pastanın "Türk kısmının" kesilmesini engellemesi... Bu kitapta "linç orjisi" babına aktardığım bölümde de var benzeri örnekler... Unutulmaz ilkokul şiirindeki dizeyle söylersek: "Bayrağıma selâm vermeden geçen kuşun yuvasını bozacağım" diyen, sahiden bazen uçan kuşta bile "düşmanı" görebilen, ergen fanatizmi belirir burada. Eklemeye gerek var mı? Zaten *ebedî ergenliğe* istidatlı olan *erkek* ergenliğinden söz ediyoruz! 'Olgunlaşma'/özerkleşme zahmetinden esirgediği erkek çocukları kronik kendini kanıtlama/şerefini koruma basıncı altında tutan erkek-egemenliğinin ve cinsiyet rejiminin, Türk milliyetçiliğinin psişe'sinin yeniden üretimindeki etkisi, etraflıca incelenmeyi bekliyor. (Orhan Tekelioğlu ile Ahmet Öncü'nün derlediği *Şerif Mardin'e Armağan* kitabında [İletişim, 2005] yer alan "Analar Bacılar orospular" başlıklı maka-

lemde, Türk milliyetçi-muhafazakâr ideolojilerinde kadın imgesini ele alarak, bu sahaya doğru küçük bir adım attım.)

* * *

Bu kitapta toplanan makaleler, *milliyetçilik (genel olarak milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği), yurtseverlik ve faşizm* konularını 'tüketiyor' değildir. Burada, milliyetçiliğin ve faşizmin kimi görünümlerine dair denemeler bir araya getirildi. Kavramsal bir hatırlatma: "Faşizmin Halleri" makalesinde işaret ettiğim gibi, bu ikisi çok defa beraber gezseler de birbirinin *zorunlu* tamamlayıcıları değildir; faşizm, milliyetçiliğin metastaz yapması anlamına gelmez.

I. Bölüm'de toplanan, milliyetçiliğe ilişkin yazıların büyük kısmı, Türk milliyetçiliğinin inşâ döneminden beri süregelen kimi yapısal özelliklerini tahlil etme çabasını taşıyor.

II. Bölüm'de ise, faşizmi ve onun düzlemlerini kavramsallaştırmaya dönük uzunca bir denemenin yanı sıra, Türkiye'de fa şizan bir iklimi hâkim kılma istidadı taşıyan bazı ideolojik et menlere ve olgulara bakılıyor.

Özellikle II. Bölüm'de ele alınan konular, -yükselen anti-Kürt hınç hakkındaki uzun yazı hariç-, örneklerini ağırlıkla 1990'lı yılların atmosferinden alıyor. Bu bakımdan, 1995'te yayımladığım Milliyetçiliğin *Kara* Baharı'yla (Birikim Yayınları) ve Kemal Can'la birlikte yazdığımız *Devlet ve Kuzgun*'la (İletişim Yayınları, 2004) birlikte düşünülmelidirler. 1990'ların faşizan atmosferinin malzemesini, o dönemdeki "milliyetçiliğin kara baharı"nın olgularını işleyen tahlil ve yorumları, ne yazık ki 2006 yılında 'güncelliğini' yitirmiş değildir. Aşağı yukarı 1999-2002 yılları arasındaki, Mithat Sancar'ın tanımıyla "negatif barış" evresinin ardından, 2005'te ileri vitese takan bir milliyetçi ve faşizan kabarış yaşanıyor. Yine-yeni-yeniden kabaran bu dalga, elbette 1990'lardakinin tıpatıp aynısı değildir; "yükselen anti-Kürt hınç"la ilgili yazıda üzerinde durulduğu gibi, vahamet dozunda bir artış vardır en azından. Daha önemlisi, saikler, ideolojik kaynaklar, zihniyet kalıpları bakımından bir sürekliliğin varlığıdır.

II. Bölüm'de, polisle ilgili yazılar küçük bir alt bölüm oluşturuyor. Bu yazılara düşülmesi gereken üç şerh var. Birincisi, 28 Şubat Süreci'nden sonra polisin devletin güvenlik/baskı aygıtı içindeki konumunun ordu tarafından geriletilmiş olduğudur. İkincisi, polis bürokrasisinde, bu yazılarda ele alman poli-tik-ideolojik 'motivasyondan' görece uzaklaşmaya dönük etkiler de doğurabilecek bir profesyonelleşme sürecinin kimi belirtilerinin görülmesidir. Üçüncüsü, gerek ilk gerek ikinci eğilime karşı reaksiyonların varlığıdır; bir yandan konumunu re-habilite etmeye dönük girişimler görülebiliyor, diğer yandan özellikle AB reformlarıyla bağıntılı demokratik kontrol mekanizmalarına dirençler, tepkiler kendini gösteriyor. "Özel güvenlikle ilgili yazıda işaret edilen hususun da altını çizmek gerekir: Polisin inisiyatif ve nüfuzunun artması, -yani "fazla polis"-, nasıl faşizan bir tehdit oluşturursa; kamu güvenliğinin 'özelleşmesi' de -"az polis"!- aynı tehdidi doğurur.

* * *

Yazılara dokunmadım ya da çok küçük eklemeler, çıkarmalar yaptım. Özellikle I. Bölüm'deki yazılarda, hele azınlıklar ve Kıbrıs konularında, bu yazıların yayımlanmasından sonra literatür hayli genişlemiştir. Andığım iki yazının, yeni literatürü ve hızlanan gelişmeleri kapsamama zaafına mukabil; daha 'serin' koşullarda ve medyayı da kapsayan ilgi artışından önce yazılmış olmak gibi, müsbet sayılabilecek bir özelliği var. Aynısını, *Kurtlar Vadisi* Irak'tan önce yazılan "Amerikan hayranlığı -Amerikan aleyhtarlığı" yazısı için de söyleyebilirim.

Kitaptaki yazıların kimisi deneme rahatlığında yazıldı ('referans' bile göstermeden!), kimisi akademik biçim ve üslûpta; kimisinde pedagojik denebilecek tonlar bulunabilir - dilerim pedantik değildir!

CUMHURİYET, DEMOKRASİ VE MUHAFAZAKÂR TÜRK CUMHURİYETÇİLİĞİ

Askerî ve mülkî erkânca "Cumhuriyet" denen, 75. yıl âyinlerinde "Cumhuriyet" diye kutlanan nedir?

Resmî dilde Cumhuriyetle kastedilen, büyük çoğunlukla, devletten başka bir şey değildir.

"Cumhuriyet", "devlet"in ve "devletin bekası"nın bir lâkabı olarak kutlanıyor, kutsanıyor.

"Cumhuriyet"in zaten bir devlet biçimi tanımını da bünyesinde taşımasıyla yetinmeden veya daha büyük ihtimalle Cumhuriyet kavramının bünyesini bu tanımdan ibaret kılma itkisiyle, dolu dolu "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" demenin zevki' de bundandır. Demirel'in memleketi kol gezerek yaptığı Cumhuriyetçilik, tamamen budur. Onun bu cumhuriyetçiliğinin, 70'lerdeki şedit anti-komünizminden farkını bulmak zordur. İstanbul Üniversitesi Rektörü Alemdaroğlu Kemal Bey vb.'lerinin "Cumhuriyete lâf ettirmemek"teki celâdetinin,[1] Demirel'in gene '70'lerdeki "sağcılar suç işliyor dedirtemezsiniz" diklenmesiyle aynı soydan olması gibi...

Kuşkusuz 'yürürlükteki' cumhuriyet/cumhuriyetçilik algısının başka bir veçhesi, onun bir millîlik/milliyetçilik belirteci

Cumhuriyeti tartışalım diyorsunuz. Tartışamayız. Cumhuriyeti biz atalarımızın kanlarıyla kurduk." *Radikal*, 27 Temmuz 1998.

olarak alınmasıdır. "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" düsturuyla Cumhuriyet, buna göre her şeyden evvel bir milletleşme âmilidir. Bu yorum kuşkusuz modern cumhuriyetlerin ve cumhuriyetçiliğin tabiatına da uygundur; lâkin milliyetçi Türk cumhuriyetçiliğinin, milletleşmeyi ve millî egemenliği 'özcü/fundamentalist' bir tarzda yorumladığına dikkat etmek gerekir. Bu yorumda, birbirine komşu halk egemenliği/yurttaş egemenliği/millet egemenliği kavramları, aralarındaki bağlar ve ayrımlar silinerek millî cemaatin tarihüstü iradesine indirgenir. Cumhuriyet, ezelî millî sürecin, milletin tarihsel akışının modern uğrağı olmaktan öte bir anlam ifade etmez. Milli-yetçi-muhafazakâr tarih anlatılarına baktığımızda, Cumhuriyet, Türklüğün şimdiki zaman kipinde temsilinden başka bir şey değildir.

Bir "devlet" ve "millet/millîlik" kodu olarak cumhuriyet, Türk milliyetçiliğinin vatan=millet=devlet =din=ordu silsilesine,[2] totolojiyi zenginleştirici bir unsur olarak katılmaktadır. "75. Yıl" ambleminin/rozetinin ve her nevi 75. Yıl lâkırdısının, her vesileyi değerlendiren ve kendine mütemadiyen vesile yaratan bir "omnipresents" (her yerde hazır ve nazır olma) hâline dönüşmesi gibi... Futbol maçlarından iyi gösterge olur mu? Şimdi her futbol maçından önce, İstiklâl Marşına mukaddime olarak bir de 10. Yıl Marşı çalınıyor. İmgelerin ve simgelerin bu serâpâ kullanım biçimi, devletin, milliyetçiliğin ve resmî milliyetçiliğin o bütün değerleri eşleyen, bitiştiren, 'ekleyip kenetleyen' bütüncülüğünün şaşmaz bir tezahürüdür.

Diğer bir Cumhuriyet mefhumu, "modernlik/modernizm" olarak Cumhuriyettir. Diyarbakır'dan Ortadoğu'nun finans merkezi, yurdum insanından dünya artistik patinaj şampiyonu, Denizlili tekstilcilerden dünya modacısı peydahlamayı kuran "Cumhuriyet reklamları"nın dilinde bu vardır. "Olabilir mi? Olacak! Çünkü biz, Cumhuriyetle daha büyük düşleri gerçekleştirdik." Cumhuriyet, bu tasavvura göre, karasabandan traktöre geçmek, kağnıdan otomobil fabrikalarına ulaş-

2 Bu totolojik silsileye dair bkz. elinizdeki kitapta, "Millî Tarih ve Devlet Mitosu" başlıklı makale.

maktır - esas itibarıyla maddi ve teknolojik anlamda, gelişmek, kalkınmak, büyümektir. Bunlar için bir araçtır: "Geleceğin düşlerini de kuşkusuz biz gerçekleştireceğiz. Çünkü bizim Cumhuriyetimiz var!" Cumhuriyeti bir "modernleşme projesi" olarak "performans" ölçüsüyle değerlendirip meşrulaştıran bu bakış, Cumhuriyetin ilk yıllarında da hâkimdi; dönemin nutuklarında, "yüzyıllardan beri köye ilk defa Cumhuriyetin girdiği", "Cumhuriyet idaresinde büyük nafia işleri başarıldığı" cinsinden performans analizleri yapılırdı. Bunun hâlâ meşrûlaştırıcı bir söylem olarak kullanıldığını görmek, çarpıcıdır.

Ve tabiî Cumhuriyetin bir de "çağdaşlık" ve "laiklik" anlamı var. "Çağdaşlık", bir ölçüde, Cumhuriyetin modernlik kipinde algılanışıdır - yalnız daha maneviyatçı bir algılamadır bu: Aydınlanmayı, Aklın egemenliğini öne çıkartır. Laiklik de, Aydınlanmacılığa bağlı olarak, Cumhuriyetin olmazsa olmaz, açıkçası birinci koşulu olarak anlamlandırılır. Örneğin bu çeşit Cumhuriyetçiliğin bayraktarlarından, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Başkanı Türkân Saylan, "laikliği Cumhuriyetin en önemli kazanımı" sayar; aslında laikliğin değil, bir resmî millî din ihdas etme projesinin ürünü sayılmak gereken "Türkçe ezanımız"ı, "Cumhuriyetimizin en belirgin simgesi" mertebesine oturtur.[3] Çağdaş ve laik cumhuriyetçilik de, milliyetçi-mu-hafazakârların din=devlet=millet... silsilesine mukabil bir başka totolojik silsile kurar: Cumhuriyetçilik de bu çağdaşlık=la-iklik=Atatürk ilke ve inkılâpları dizisine eklemlenir. Modern Cumhuriyetçiliğin tarihinde, dinî dünya görüşüne karşı "yurttaşlık dini"ni çıkartan, Aydınlanma ve Akıl değerlerini kutsal-laştıran bir laisist damar mevcuttur kuşkusuz. Ne var ki, Türk çağdaş=laik=Cumhuriyetçiliğini bu ateşli Cumhuriyetçilik biçimiyle kıyaslamakta müşküllerimiz olacaktır. Zira bu söylem, olanca akılcılığına rağmen tartışma-müzakere ehli olmaktan uzaktır, modern akılcılığın sırrı olan aklî refleksiyondan (kendi düşüncesi ve etkileri üstüne düşünmekten) habersiz görünür, en önemlisi, olanca evrenselciliğine karşılık, kıyas kabul

i *Cumhuriyet'in Bireyi Olmak*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s. 381 ve 274.

etmez bir özcü tutum taşır: Cumhuriyeti, neredeyse Atatürkçülüğün özgül bir fenomeni olarak kavrayarak onu kavramsal ve tarihsel bağlamlarından uzaklaştırır, benzersizleştirir, biricikleştirir. Böyle olunca, Mümtaz Soysal gibi modern Cumhuriyet geleneklerini ve tarihlerini hepimizden iyi bilen birisi bile, bu bilgiye bakışı ile "hiç kimselere benzemeyen Cumhuri-yetimiz"e bakışı arasındaki irtibatı yitirebilecektir.[4]

Bu Atatürkçü=Cumhuriyetçi kavrayışa tekrar döneceğiz.

Etyen Mahçupyan 75. Yıl Cumhuriyetçiliğinin içi boşluğunu gayet iyi özetledi: "Devlet cumhuriyet kavramını bizlerden o kadar uzağa taşımıştır ki, Demirel'in totoloji yapmak dışında söyleyecek lâfı kalmamıştır ve bu nedenle her fırsatta 'Cumhuriyetin en büyük başarısı kendisidir' deyip durmaktadır. Yani cumhuriyetin varolmak dışında bir şey becermesi gerekmemektedir."[5] Şimdi, her biri aslında Cumhuriyet kavramının anlattıklarından başka şeyleri kasteden bu "Cumhuriyet" tasavvurları karşısında, sahiden hususen Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik üstüne bir tartışmanın anlamı olabilir mi? Türkiye Cumhuriyeti'ne, bir vakıa olarak ona değil de daha çok kuruluş edimine/mitosuna eleştirel yaklaşanlar, Cumhuriyetin zaten başından itibaren "jakoben" de denemeyecek kadar yapay ve tepeden inme olduğuna, dolayısıyla Cumhuriyetin mâhiyeti üstüne bir tartışma imkânının ve geleneğinin tarihsel yokluğuna işaret ediyorlar. Cumhuriyetin, çevresindekilere "Efendiler, yarın cumhuriyet ilân ediyoruz" diye çıtlatılmazdan önce "Dâhî"nin kafasında bir sırdan ibaret olduğu merkezindeki mitos bizzat bunu telkin eder; bizzat çağdaş=laik=Cumhuriyetçilerin Cumhuriyeti "Atatürk'ün kurduğu... armağan ettiği" bir cemile olarak anmaktan hiç gocunmaması, bunu telkin eder. Örneğin Ahmet Kuyaş, cumhuriyetin bir ilkesel tercih olmaktan çok, Kurtuluş Savaşı önderliğinin konumunu pekiştirecek bir siyasal manevra olarak ilân edildiğini (nitekim Mustafa Kemal'in Nutuk'unda da Cumhuriyet fikri üzerine

4 "Alkışla Cumhuriyet Olmaz" (yuvarlak masa söyleşisi), Cogito, 15 (Yaz 1998), s. 185-6.

5 *Radikal*, 23 Eylül 1998.

esaslı bir değerlendirmeye yer verilmediğini) söylüyor.[6] Oysa, gerek çağdaş=laik=Cumhuriyetçi anlatının gerekse bu kalıbı tersinden yeniden üreten islamcı menkıbenin hilâfına olarak ve Cogito'nun Cumhuriyet üstüne yuvarlak masa tartışmasında Mete Tuncay'ın Kürşat Bumin'e karşı savunduğu üzere, I C'nin kuruluşunda ciddi bir düşünsel hazırlığın arkaplanım ve kamusal bir tartışmanın varlığını görmek mümkündür.[7] Carî Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilikle büsbütün barışık olduğunu söyleyemeyeceğimiz Ahmet Turan Alkan da, İslamcı efsaneyi zımnen sorgulayarak bu manzarayı tespit ediyor: "Cumhuriyet yönetimi, -o esnada muhalefet izhar eden- birkaç siyasi elit dışında amme efkarı tarafından hemen hemen muhalefet eseri gösterilmeksizin, adeta suhuletle kabul görmüştü. Bu zımnî rızada, Osmanlı siyaset ricalinin, meşrutiyet fikri etrafında neredeyse bir asra yaklaşan mücadelesinin tesirleri vardır şüphesiz. Elbette meşrutî monarşi ile cumhurî idare aynı şey değildir; ama mutlakiyetle cumhuriyet arasındaki en yumuşak geçişin tarihen; ancak meşrutî monarşi yoluyla ta-
hakkuk edebileceğini de unutmamak gerekir. Birinci Dünya harbi'nin iç siyaseti zora sokan olağanüstü meşakkatleri yüzünden sık sık arızaya uğrasa da II. Meşrutiyet esnasında Osmanlı kamu hayatı, padişahtan bağımsız çalışan Parlamentosu, siyasî fırkaları, dernekleri, gazeteleri ve en azından bugüne nispetle 'seviye' teşkil eden fikir münakaşalarının kalitesi ile, yaşadığı şimdiki zamanın icaplarını göğüslemeyi başarabilmiş bir tecrübeyi temsil ediyordu. O yüzdendir ki Cumhuriyet idaresi kitlevî bir protesto veya homurdanma yerine zımnî bir rıza ile karşılanmıştır."[8] Ahmet Turan Alkan'ın değindiği bir hususa dikkat etmek gerekir: Gerçekten de Cumhuriyet fikrinin, 'o gün', bugünküne göre daha fazla tartışmaya açık olduğunu iddia etmek abes değildir. Çağdaş=laik=Cumhuriyetçili-ğin dilinden eksik olmayan "Cumhuriyetin sonradan yozlaştı-

6 "Neden Cumhuriyet?", *Cogito,* 15 (Yaz 1998), s. 114-8.

7 Faruk Alpkaya'nın *Türkiye* Cumhuriyeti'nin Kuruluşu *(1923-1924)* kitabı (iletişim, 1998), bunu açıklıkla gösteriyor.

8 Zaman, 20 Ağustos 1998.

rıldığı, özünden uzaklaştırıldığı, geriletildiği" iddiası, olsa olsa bu anlamda doğrudur. Buradaki "sonralık" da iki zaman aralığında düşünülse gerek: Hem "kuruluş"tan hemen sonra... hem de çok sonra, bugün...

Cumhuriyetçiliğin zıtlıkları

Biz bugüne dönüp tekrar soralım: "Cumhuriyet"in totolojik bir nosyonlar avadanlığının herhangi bir malzemesi olduğu bir ortamda, hususen Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik üstüne bir tartışma nasıl anlamlı kılınabilir? Klasik cumhuriyetçilikle yeni/liberal cumhuriyetçilik arasında, koruyucu cumhuriyetçilikle gelişimci cumhuriyetçilik arasında, aristokratik-muhafa-zakâr cumhuriyetçilik ile demokratik cumhuriyetçilik arasında yapılan kuramsal ayrımları Türkiye'deki Cumhuriyet söylemine uyarlamanın bir manâsı olabilir mi?

Benzerleri arasından el attığımız bu üç cumhuriyet ikiliğini hızla tekrarlayalım... Klasik-yeni cumhuriyetçilik ayrımında; klasik tutum topluma ve ortak iradeye öncelik verir, pozitif özgürlükleri (katılım hakları) önemser, püriten eğilimlidir, yeni cumhuriyetçilik olarak tanımlanan liberal tutum ise bireyin haklarını ve özerkliğini aslî değer sayar, negatif özgürlükleri (devletin müdahale alanının kısıtlanması) önemser, refah artışına manevi gelişmenin koşulu olarak ehemmiyet verir. Koru-yucu-gelişimci cumhuriyetçilik ayrımının anahtarı yalındır; koruyucu cumhuriyetçilik politik katılıma işlevsel bir değer biçerken, gelişimci cumhuriyetçilik politik katılıma içsel bir değer atfeder.[9] Aristokratik-muhafazakâr cumhuriyetçilik ile demokratik cumhuriyetçilik ayrımında ise; ilki, iyi yurttaşlık mükellefiyetini lâyıkıyla yerine getiren yurttaşların erdemini yükseltecek bir liyakat düzenini bozmama kaygısıyla, güven duymadığı çoğunluğun "güdülerini" sınırlamak ister, demokratik açıdan halka yönetme rolünü değil, 'iyi yöneticileri' seçme rolünü verir; ikincisi ise tersine, aristokratik ve oligarşik

9 David Held, "Cumhuriyetçilik: Özgürlük, Öz-Yönetim ve Aktif Yurttaş", çev. H. Paker-H. Doğan, *Cogito*, 15 (Yaz 1998), s. 44-5.

oluşumlardan kaygı duyar, halkın iyiliği, refahı ve tercihinin ötesinde bir erdem arayışına şüpheyle bakar.[10]

Bu ayrımlarda sanırım kritik nokta, cumhuriyet-demokrasi ilişkisi ve bu ikisinin birbiriyle nasıl telif edileceğidir. Cumhuriyetçilik, bir topluluğun, ortak işlerini, beşerî davalarını bir müşterek çıkar perspektifi içinde halletmek üzere bir ortak irade ve eylem üretmesini, böylelikle bir 'kamusal topluluk', bir 'kamu' niteliği kazanarak yücelmesini özlemektir. Cumhuriyet, ahlâkî yanı çok güçlü bir 'dava'dır - evet, öncelikle bir 'dava'dır ve 'pathos'/tutku/heyecan yüklüdür. Çok defa bir kuruluş ânına dayanmak üzere bir tarihselliği, bir geleneği ve bir kader birliği cemaatini üstün tutar. Ortodoks bir Cumhuriyetçilik, "ortak çıkar" adına belirli insanları/grupları ezip geçme, tarihselliğe/geleneğe/cemaate olan ahdiyle muhafazakârlaşma, politikayı ahlâka indirgeme cinsinden tehlikelerle malûldür.[11] Demokrasi ise, modern tarihsel oluşuyla, daha ziyade hukukî, 'soğuk', prosedürel bir anlam taşıyor. Demokrasinin 'idealleri' esas itibariyle bizzat kendisiyle ilgilidir; bunlar, demokratik işleyen bir prosedürün sonuçları ve anlamı hakkında ilke olarak 'nötr/yansız' kalırlar. (Bu tartışmada, belirli politik cumhuriyetçilik tahayyüllerini bir yana bıraktığımız gibi, "şûralar demokrasisi" veya ucu açık radikal demokrasicilik gibi özgül demokrasi tahayyüllerini de bir yana koyuyoruz. Cumhuriyet ve demokrasiyi, ne kadar mümkünse, 'yalın' nosyonlar olarak düşünüyoruz.) Bu kaba muhasebeden, cumhuriyetçilik ile demokrasinin, birbirlerinin tamamlayıcısı veya panzehiri olarak birbiriyle telif edilmesinin lüzumu çıkıyor. Kuşkusuz müşkül bir iş ve bu konuda bitmeyecek bir tartışma külliyatı var. Sa-

10 Robert A. Dahi, *Demokrasi ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, s. 29-33.

11 Amerikan/Anglosakson sol düşüncesinde, liberal cumhuriyetçilik geleneğinin liberter-anarşizan yanını geliştirmeye çalışan bir çizgide, cumhuriyeti bu zaaf lardan arındırarak yeniden tanımlama çabası mevcuttur. Cumhuriyetçilik, bu çerçevede, "anarşist-atomist olmayan" ve "tahakkümsüzlükle tanımlanan" bir özgürlükçülük kaynağı olarak görülüyor. Demokrasi de, cumhuriyetçi biçim lerden biri olarak işlevselleşiyor. Bu konuda bkz.: Philip Pettit, *Cumhuriyetçi lik - Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

dece 1789'un 200. yıldönümü bile ve sadece Fransa'da bile, bu meseleyle ilgili bir tartışma sağanağına yol açmıştı.

"Burjuva demokrasisi" de tabir edilen "oturmuş" demokrasilere, müesses nizamlara baktığımızda, idare tekniğine indirgenen demokrasiye, cumhuriyetçilik yardımıyla biraz "pat-hos" katılmaya çalışıldığı örnekler görüyoruz. Cumhuriyet, ortak yaşama iradesinin ortaya konduğu tarihsel ânların 'hatırası' ve bir kader ortaklığı cemaatinin kolektif bilinci/bilinçdışı olarak, demokrasi tecrübesinin ete kemiğe ve tabiî bir 'ruha' bürünmesi anlamını taşır. Cumhuriyetçi idealler açısından ba-kıldığındaysa, bu, cumhuriyetin "pathos"a indirgenmesidir. Cumhuriyetle demokrasinin, yerleşik, "çağdaş" ve "evrensel" maslahatı budur - ne cumhuriyetçi ne demokratik ideallere faydası olan bir idare-i maslahat...

Gene "burjuva demokrasisi" tabir edilen "oturmuş" demokrasiler ve "köklü" cumhuriyetlerde, cumhuriyet ile demokrasinin bu maslahatında, milliyetçiliğin de dahli bulunur. Regis Debray'ın formülleştirdiği üzere: "Ulus bir efsane, cumhuriyet bir tarih, demokrasi bir fikirdir. Bir efsanenin aracılığı olmadan bir gelecek düşünülmüş müdür acaba? (...) Demokrasi için ölündüğünü bilmiyorum.(...) Cumhuriyeti sevmek gerekir ve yasaların sevgisinde büyük oranda erotizm eksiktir. Görevi dişi hale sokan ulustur; (...) Etkin cumhuriyetçilerin büyük yurtseverler olmaları bir raslantı değildir.(...) Anayasal kuralların ötesinde, canlı bir Cumhuriyetin ruhu bedensel olarak ulusal vücuda hedeflenmiştir."[12] Bir fikir ve rejim olarak demokrasinin ruhsuzluğu, cumhuriyetin ve daha çok da, cumhuriyeti de 'tutuşturan' milliyetçiliğin ateşiyle telâfi edilmek gerekir. Zira belli ki cumhuriyet de, bir soyut kurallar ve ilkeler bütünü olarak eninde sonunda dışsal bir "pathos" kaynağına muhtaçtır ve buna en uygun kaynak milliyetçiliktir: milliyetçilik, cumhuriyetin tarihselliğini, kuruluş mitosunu, milletin dirilişine ve millî devletin kuruluşuna eşleyerek yeni-

12 *Biz Cumhuriyeti Çok Sevmiştik,* çev. Murat Aykaç Erginöz, BDS Yayınları, İstanbul 1990, s. 39-40. (Aktardığım satırlardan da anlatılmış olmalı, çevirmenin okur kamumuza hatırı sayılır bir özür borcu var gibime geliyor!)

den-tanımlar ve 'çoğaltır'. Kuşkusuz demokrasi-cumhuriyet-milliyetçilik silsilesini anlamlandıran bu beden-ruh zinciri, farklı siyasal bağlamlarda kurulabilir, kurulabilmektedir. Öz-cü/ırkçı bir milliyetçiliğin cumhuriyet ve demokrasi nosyonlarını tamamen esir alması da mümkündür, "cumhuriyetçi yurtseverlik" projelerine benzer biçimde, halkaların muhtariyetine hürmetkar, ayrıca demokrasi ve cumhuriyet ideallerini esas alan bir zincir kurulması da... Fakat unutmamak gerekir ki, milliyetçiliğin özcü bir zihniyet kalıbı olarak dahlinin, cumhuriyet ile demokrasi arasındaki ilişkiyi ve çekişmeyi deforme etme ihtimali bir hayli yüksektir. Milliyetçilik, bu etkileşimdeki "pathos" boyutunu patetik bir düzeye sıçratma istidadıyla kalmaz; cumhuriyetçiliği bir tarihsel cemaat narsisizmine, demokrasiyi de "millî irade" otoriteryanizmine doğru kaydırmaya yatkındır.

Türkiye'de Cumhuriyetin bir "pathos" açığı olduğu, birkaç yıldır çokça dile getiriliyor. Bir yıl önceki 29 Ekim'de, "dobra" yazar Necati Doğru, şöyle yazmış: "Bugün Cumhuriyet Bayramı.. En büyük halk bayramı... Fakat halkta tıs yok...(...) Coşma, tepki seli yok... Cumhuriyetin 'cumhuru' gitmiş. Cumhuriyet halkını yitirmiş...(...) Beşiktaş bir İsveç takımını yenince, Millî Takım Hollanda'yı yener gibi olunca halk sabahlara kadar evine girmiyor, bayraklar, korna sesleri, kahkahalarla bayram yapıyor fakat Cumhuriyet Bayramı'nın kutlamalarına katılmıyor, neşelenmiyor, heyecanlanmıyor."[13] 75. Yıl Kutlama merasimlerinin sath-ı mailine girilirken de bazı gazete köşe yazarları, "artık bu defa cumhuriyetin yıldönümü [nün] yalnızca bir devlet töreniyle kutlanmamasını" istemişler, mesela özel televizyonların bu işe el atıp "cumhuriyetin gelecek kuşaklarına bir meşale gibi devretmek" üzere bir Kurtuluş Savaşı belgeseli hazırlamalarını önermişlerdi.[14] Cumhuriyetin "artık" devlet töreniyle değil 'sivil teşebbüs' eliyle kutlanmasını Cumhurbaşkanı Demirel de tamim etti, bu amaçla sivil kutlama et-

13 *Sabah*, 29 Ekim 1997.

14 Fatih Çekirge, *Sabah*, 5 Nisan 1998.

kinlikleri tertip ve teşvik buyuruldu. Zaten "modernleşme projesi" olarak da yâdedilen Cumhuriyet böylelikle bizzat bir "proje" konusu olurken; birçokları, bu Cumhuriyeti 'kutlatma' projeleri vesilesiyle Cumhuriyeti çok sevmeye başladılar; "halkla ilişkiler" etkinliğini cömertçe sivil sektöre ihale eden Cumhuriyetimizin sivillik yeteneğini keşfettiler. Bu kampanyanın, yapay bir "pathos", bazen de patetizm üretimini beraberinde getirdiğini görüyoruz. Bu patetizmin levazım kaynağı da, millî kurtuluş/kuruluş destanından başka bir şey değildir. Nitekim demin zikrettiğim köşe yazarı da, Cumhuriyeti "halka maletme" projesi tasarlarken, ilk aklına gelen, Kurtuluş Savaşı üstüne bir belgesel olmuş. Faruk Birtek'in üstünde durduğu gibi, gerek temel izlek itibarıyla gerekse tarihsel bağlamındaki gündemi itibarıyla Millî Kurtuluş savaşını aşamamak, Türkiye'de Cumhuriyet 'projesi'nin zayıflığının ve güdüklüğünün ağırlıklı nedenidir.[15]

Türk Cumhuriyetçileri ve muhafazakâr Cumhuriyetçilik

Klasik-yeni/tiberal, koruyucu-gelişimci, muhafazakâr/aristokratik-demokratik eksenlerindeki Cumhuriyet tasniflerine dönelim tekrar... Türkiye'nin Cumhuriyet'i, bu ikilik eksenlerinde klasik, korumacı ve muhafazakâr/aristokratik klasmanlarına oturuyor. Bence TC için en isabetli kavrayış çerçevesini sunan, "muhafazakâr cumhuriyet" tiplemesidir. Ahmet İnsel, Türkiye'deki Cumhuriyeti vasıflandırırken, belirli mevkilerin ve kurumların (başta ordu olmak üzere) kalıcı vesayetine dayanması itibarıyla, "monarşik cumhuriyet" terimini kullanmayı denemişti.[16] Muhafazakâr-aristokratik cumhuriyet tipinin

15 "Bir Çağdaşlaşma/Çağdaşlaşamama Projesi: Bir Deneme", *Cogito*, 15 (Yaz 1988), s. 170-184.

16 *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995 (genişletilmiş 2. baskı), s. 108. Ahmet İnsel, 28 Şubat sonrası konjonktürde, Türkiye'deki cumhuriyet rejimini "askeri cumhuriyet" ve "pretoryen cumhuriyet" olarak da tanımladı (bkz. Yeni Yüzyıl, 21 Mart 1998). "Monarşik cumhuriyet" terimi, bir üst-kavram olarak kuramsal açıdan daha işlevsel görünüyor.

temel özelliği olan, "halk egemenliğini", cumhuriyeti belirleyen birtakım "temel ilke"lerin melcei ve garantörü olan aris-lokratik-oligarşik bir otoriteyle kayıtlama düzeni, TC örneğinde prototipik bir karakter arzediyor.

Muhafazakâr cumhuriyetçiliğin 'sivil' ajanı olarak iş gören çağdaş=laik=Cumhuriyetçiliğin dogmatizmi, bu cumhuriyetçilik anlayışını çözümlemek için bereketli bir kaynaktır. Cumhuriyet kavramıyla ilgili kurulan ikiliklerin en yüksek ortak paydası olan, cumhuriyet-demokrasi ilişkisi veya ikilemi meselesi, bu dogmatizm içinde ayan beyan ortaya çıkıyor. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta şu ki; bu muhafazakâr cumhuriyetçilik biçimini sorgulama nokta-i nazarı, onun demokrasiyi içermeyen, anti-demokratik bir cumhuriyetçilik anlayışı oluşuyla sınırlı kalmamalıdır. Örneğin TC'yi anti-demokratik-liği üzerinden sorgulayan islamcı muhalefetin genellikle bu şekilde tasarladığı cumhuriyet-demokrasi terazisi, eksik tartan bir terazidir. Oysa bunun kadar önemlisi, muhafazakâr cumhuriyetçiliğin, 'ortodoks' diyebileceğimiz cumhuriyetçi zihniyeti dahi yaralayan bir otoriteryanizmle malûl olmasıdır. Ref-leksif olmayan bir Akılcılık karikatürüne, kamusallığı devlete indirgeyen bir otoriteryanizme, çocukça bir "militan yurttaş" romantizmine yaslanan bu zihniyet, kuşkusuz bizzat cumhuriyetçilik açısından eleştiriye tâbi olan demokratiklik eksikliği kadar, cumhuriyetçiliğin 'soy' idealleri açısından da zanlı durumdadır.

Gene de öncelikle, sözünü ettiğimiz -Kemalist- Cumhuriyetçilik anlayışının, demokrasiye bakışına değinmeden olmaz. Bu bakışı şöyle karikatürize edebiliriz: Demokrasi şüphesiz iyi bir şeydir ve olması istenir, fakat Türkiye'de sağlıklı bir demokrasinin koşullan hâlâ oluşmamıştır, olduğu kadarını da cumhuriyete borçluyuz, demokrasi cumhuriyetin bir getirisidir, dolayısıyla olduğu kadarıyla bile demokrasiyi korumak için öncelikle cumhuriyeti kollamak gerekir... Örneğin Türkân Saylan'da, bu karikatür taslağından çok da ileri gitmeyen bir "demokrasi tecrübemiz" tefsiri bulabiliriz: "Cumhuriyetimiz, ardından demokrasiyi getirmiştir" *(a.g.y.,* s. 284); "demokrasi-

miz", "laik cumhuriyetimizle birlikte erişmeye çalıştığımız" bir şeydir *(a.y,* s. 154). Demokrasi, sadece Türkiye'deki uygulamasıyla değil, zımnen evrensel düzeyde, bir "bırakınız yapsınlar" düzeni olarak tasvir edilir *(a.y.,* s. 325); "özümseneme-mesi" halinde 'istismara açık' *(a.y.,* s. 297-8) bir rejimdir. Türkân Saylan'ın nasihatçı ve ayıplamacı bir lisanla demeye getirdiği ile, Mümtaz Soysal -beklenebileceği gibi- cepheden yüz-leşiyor: Türkiye'de demokrasinin belki cumhuriyeti öldürdüğünü, "bizim başarısızlığımız, demokrasi içinde Cumhuriyetin temel felsefesini kaybetmiş olmamız" olduğunu ileri sürüyor.[17] Türkân Saylan da Mümtaz Soysal da, yerleşik kapitalist uygarlığı sorgulamayı, demokrasi eleştirisi yapacaklarında hatırlıyorlar; zaman zaman keskinleşen bu anti-kapitalist imâli eleştiriden, yerleşik burjuva cumhuriyet biçimi hiçbir zaman nasiplenmiyor. Bu tutarsızlığın bir sebebi, elbette, TC'nin "hiç kimselere benzemeyen cumhuriyetimiz" emsalsizliği içinde düşünülmesidir - buna birazdan döneceğiz. Gene yalınkılıç bir cumhuriyet-demokrasi tartışması için Toktamış Ateş'e başvurabiliriz. Toktamış Ateş, cumhuriyet ile demokrasinin aynı şey olmadığını vurguladıktan sonra, "bir demokrasinin cumhuriyet, bir cumhuriyetin de demokrasi olmasının" "en yakışanı" olduğu söylüyor ve nasihatçı bir lisanla ekliyor: ama "ne kadar yakışırsa yakışsın, ne kadar istersek isteyelim bu iş her zaman mümkün değildir."[18] Cumhuriyetin tanımını "yönetme gücünün halktan gelmesi" ile, daha doğrusu "monarşi-olma-mak"la sınırladığı için, demokrasi ile cumhuriyet arasında içsel bir bağ aramasına gerek kalmıyor; otoritenin ilksel meşruiyet kaynağını tanımlamak yetmiştir, otoritenin kendini gündelik veya yeniden-meşrûlaştırma biçimleri de, iktidar aygıtının mâhiyeti de, tahakküm ilişkilerinin durumu da ehemmiyetsizdir artık. Aslına bakılırsa bu noktada Cumhuriyetle hiçbir değer arasında içsel bir bağ aramaya gerek kalmıyor; çünkü bu kavrayışta da Cumhuriyet, totolojik bir değer ve anlamız

"Cumhuriyet: Alkışla Olmaz" (yuvarlak masa söyleşisi), Cogito, 15 (Yaz 1998), s. 188 ve 216. 18 *Cumhuriyet* ve *Laiklik,* Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994. s. 81-4.

la kutsanmıştır. Toktamış Ateş ve emsallerinde Cumhuriyet ile onun 'komşu' değerlerinden sadece laiklik arasında bir içsel bağ arayışı bulabiliriz; o da, 'mümin' bir Cumhuriyetçilikten ziyade, pragmatik bir kaygının ürünüdür. Cumhuriyetin kuruluş ânının tarihsel bağlamını monarşi ve "şeriat" karşıtlığına indirgemekle kalmaz bu pragmatizm; kuruluş ânının bu daraltılmış, tahrif edilmiş bağlamını daimileştirerek, her daim aktüel addederek Cumhuriyet tahayyülünü muhafazakârlaştırır. "Olursa ne âlâ, olmazsa sağlık olsun" derekesinde önemsenen demokrasinin, Cumhuriyeti tehlikeye düşürmesine asla değmeyecek bulanık tabiatlı bir şey olarak düşünüldüğünü görüyoruz. Ateş, Regis Debray'dan ilhamla, cumhuriyetin demokrasiye faikiyeti ve öncelliğini vurgularken,[19] bunu -örneğin Debray'daki gibi- demokrasi ve cumhuriyet arasında kuramsal bir bağa veya içsel gerilime değil, sadece ve sadece, "Cumhuri-yet"in laiklik, Atatürkçülük ve çağdaşlık güçlerini, "demokra-si"nin ise sağcı ve dinci güçleri ifade eder hale geldiği kon-jonktürel-tarihsel münakaşaya dayandırıyor. Neticede "Cumhuriyet giderse demokrasi de imkansızlaşır" diye bir düstur konuyor; bunun, "demokrasinin onu ortadan kaldırmak isteyenlerden istisna edilmesi" tartışmasından tek farkı, o tartışmadaki sarahatten uzak olması, iç tutarlılık kaygısını da bir yana bırakarak, kutsallaştırılmış bir Cumhuriyet kavramıyla bu tartışmanın kendisini dahi anti-demokratik bir zemine taşımasıdır. Tekrarlayalım; muhafazakâr anlayışta Cumhuriyet-Demokrasi ilişkisi bir içsel bağ ve içsel gerilim ilişkisi değil, eklektik bir ilişkidir, hallicesi, bir 'doğru orantıyı bulma' meselesidir.

Muhafazakâr Türk Cumhuriyetçilerinin, Cumhuriyetçi idealleri kaynağında boğan temel kabulleri, kamusallığı devlete hasretmeleridir. Bunu açıkça yapmasalar da; hem -bir açıdan bakıldığında- devletin sınıfsal belirlenimini, hem -başka bir açıdan bakıldığında- devlet ideolojisinin ve "devlet sımfı"nın müessiriyetini görmeyen devlet algıları, devlet=kamu eşleme-

19 Biz Devrimi ÇokSeviyoruz, Der Yayınlan, İstanbul 1992, s. 151-2.

sinin, reşit bir kamusal topluluğun oluşumuna ket vuran sonuçlarını sorun etmekten onları alıkoyar. Böylesi sorunların görünümlerini, olsa olsa, "devletin yozlaşması" bağlamında teşhis ederler. Kaldı ki, "kamu/kamusallık" kavramının ve gerçekliğinin taşıdığı hayatî önem üzerine eğilme gereği de duymaksızın, Cumhuriyeti zaten devlet rejimini tanımlayan bir teknik-hukukî terim olarak düşünen Cumhuriyetçilerimiz de eksik değildir. En mükemmel örnek, herhalde Coşkun Kırca olmalı. Kırca, "Cumhuriyet"i, "Devlet"in eşanlamlısı gibi kullanır; Cumhuriyetin nitelikleri ve temel ilkeleri, Türk Devletinin nitelikleri demektir, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri", "Türk Devleti'nin amaçları"nı tanımlar.[20] Kırca'nın Cum-huriyet'inde, demokrasi, örneğin laiklikle, millî egemenlikle vs. birlikte, Cumhuriyetin niteliklerinden biridir; bu nitelikler, ancak Cumhuriyet şemsiyesi altında (bu bağlamda Cumhuriyet "devletin bekası" ile eşanlamlıdır) bir anlam ifade ederler, müstakil anlam ve değerleri ikincildir.

Cumhuriyetin olmazsa olmaz niteliği olan, bir toplumun/topluluğun bir kamusal topluluğa dönüşmesinin, bir 'kamu' oluşturması, doğrudan vatandaşlık meselesiyle bağlantılıdır. Cumhuriyetçilik, vatandaşların varlığına dayanır, "vatandaşlığa dayalı bir ulus" varsayar. Vatandaş kavramı, cumhuriyetçiliğin özgürlükçü cevheri olduğu gibi; vatandaş erdemleri ve nitelikleri imtiyazlı bir müktesebat olarak kavrandığı an, cumhuriyeti tahakkümcülüğe ve aristokratik-oligarşik yönelimlere de açar. Türk Cumhuriyetçiliğinin muhafazakâr-aris-

20 *Devlet'le Yozlaşmayı Yenmek*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 43 ve 157 vd... Kırca, vesayetçi cumhuriyet modelini emsali az bulunur bir açıklıkla savunur. Ona göre ordunun vesayeti, Cumhuriyetin nitelikleri arasındaki nispeti koruyan altın dengeyi sağlamaktadır: "Türk Silâhlı Kuvvetleri iktidarı iktidar için düşünmez; demokrasinin Cumhuriyet ve onun nitelikleri çerçevesinde işlemesi onun için ideal olandır. Zira demokrasi de Cumhuriyet'in niteliklerinden biridir. Ama, Cumhuriyet'in nitelikleri birbirine karşı dikilemez. Bu nitelikler tutarlı bir bütündür. Biri yoksa öteki de yok olur. (...) Demek oluyor ki Türk Silâhlı Kuvvetleri vatanın bölünmezliğini ve lâikliği savunurken demokrasiyi savunmaktadır. Müdahalesinin gerektiği her dönemde Türk Silâhlı Kuvvetleri önce siyasî zümrenin Cumhuriyet'i ve niteliklerini bir bütün olarak görmesini sağlamaya çalışmıştır." *Yeni* Yüzyıl, 18 Ağustos 1998.

tokratik yanı, "vatandaş olma"yı bir eğitim (eğitme-eğitilme) işi olarak görmesinde ve cumhuriyeti gerçek vatandaşların müktesebatı olmaktan ziyade potansiyel ya da aday vatandaşlara açılmış bir kredi olarak telâkki etmesinde kendisini tam boy gösterir. Kuruluş devri mebuslarından Agâh Sırrı Levend, Cumhuriyetin onuncu yıldönümü vesilesiyle söylediği nutku şöyle bitirmiş: "Cumhuriyeti sevmek, ancak cumhuriyet idaresine lâyık bir vatandaş olmakla kabildir."[21] Cumhuriyet, vatandaşlık tecrübesi ve 'performansı' ile kolektif olarak/toplumca inşâ edilecek bir 'durum' değil, eksikler tamamlanıp vatandaşlık liyakati kuşanılarak lâyık olunacak bir armağandır. Türkân Saylan, onyıllar sonra, kitabının girişinde "beni yetiştirenler, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşı olabilmemi sağlayanlar"a şeklinde teşekkür etmekle *(a.g.e.,* s. 8), bu telâkkinin sağlamlığını kanıtlıyor. Vatandaşlık, eğitimle, terbiyeyle, irfanla kazanılacak, kazanıldığı için hamdedilecek bir yüksek statüdür -bu statüyü kazanamayan eksik-vatandaşların da aristokratik-muhafazakâr Cumhuriyete birtakım modernizasyon hamleleri için ve bugün bağımsız bir devlette yaşayabildikleri için ham-detmeleri beklenmektedir. Cumhuriyetçi açıdan vatandaşlık elbette belirli nitelikleri gerektiren, yükümlendirici bir statüdür, bu statünün oligarşik-aristokratik kaymalara açık iki-yan-lı karakterini de vurguladım. Mamafih muhafazakâr Türk Cumhuriyetçiliği, bu iki-yanlılığın gerilimiyle ilgili herhangi bir endişe duymaz; çünkü vatandaşlarla Cumhuriyet arasında bir içsel bağı varsaymaz, Cumhuriyet potansiyel-vatandaşlar-dan önce ve onlardan azade olarak da vardır - dolayısıyla vatandaşlığın ödevleri ve yükümleri, yükseltmeyi istedikleri ortak varlıkları adına, kendileri adına değil, dışsal bir Cumhuriyet (=Devlet) adına konmuş gibidir.

Muhafazakâr Türk Cumhuriyetçiliğinin, Cumhuriyetçi ideallerle ilgili bir tartışmadan, sorgulamadan kendisini muaf sayması, yukarıda değindiğim gibi, bir emsalsizlik mitosuna dayanıyor. "Türk Cumhuriyeti"nin emsalsizliği, "biz bize benze-

21 *Halk Kürsüsünden Akisler,* Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1941, s. 15.

riz"ciliğinin bir rüknü olarak, özellikle Millî Şef döneminde pekişmiş bir motiftir. Açıkça milliyetçi bir motiftir; Cumhuriyeti "ulusal bağımsızlığa", onu da millî devletin bekasına indirger. TC'yi "Atatürk Cumhuriyeti" olarak tanımlayan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 60. yıldönümünde Cumhuriyetimizin emsalsizliğini, (Avusturya'yla kıyas ederek) masa başında değil bir bağımsızlık savaşı sonunda kurulmuş olmasına ve imparatorluktan cumhuriyete geçişte köklü değişimler yaratan "devrimci" niteliğine dayandırmıştı. Bu kutsamanın ardından, alışıldığı üzere, "Sevr hortlatılmasın!" uyarısı geliyordu![22] Uğruna büyük fedakârlıklar yapılmış, kan bedeli ödenmiş olması, Türkiye'nin Cumhuriyetinin emsalsizliğinin en kuvvetli gerekçesi olarak sık kullanılır. Örneğin İÜ Rektörü Alemdaroğlu Kemal Bey, Cumhuriyetimizin "hiçkimselere benzememesi" ile tartışılmazlığı arasında şöyle bir illiyet kuruyor: "Fransa 1789 Ihtilâli'nden bu yana cumhuriyetine numaralar, isimler verebilir. Türkiye Cumhuriyeti 1923'te Atatürk tarafından şehit kanlarıyla kurulmuş. Bu cumhuriyete kimsenin numara vermeye hakkı yoktur." *(a.g.y.)* Kan bedelini kafaya kakarak, "kuruluş"u mitoslaştırarak Cumhuriyeti kutsallaştırmak, Cumhuriyetçi değil milliyetçi bir hamasettir.[23]

Ayrıca, zaten "pathos" yüklü bir dava olan Cumhuriyetçilik, kendi dışında bir heyecan ve mitos arıyorsa, bu, bir hayli zayıf olduğuna işaret eder. (Alemdaroğlu'nun mitosunun, Cumhuriyetçi idealleri yansıtan bir kuruluş mitosu olmayıp, bir kutsal kişiye ve millî/dinî serdengeçtiliğe atıf yapması tesadüf değildir.)

Alemdaroğlu Kemal Bey'in de lâfı getiremeden edemediği şu 2. Cumhuriyet mefhumu/mevhumu, muhafazakâr Türk Cumhuriyetçilerinin kavramsal vuzuhsuzluğunun ve dogmatizminin müthiş bir nişânesidir. 2. Cumhuriyet mefhumuna/mev-

22 *12 Eylül: Karşı-Devrim*, Evrim Yayınları,İstanbul 1990, s. 114-9.

23 Türkiye'de cumhuriyetin emsalsizliğini veya düzgün bir ifadeyle kendine özgülüğünü tartışmak açısından çok daha anlamlı olabilecek bir sav, Mümtaz Soysal'ın, Türkiye'de Cumhuriyetçi jakobenizmin "gerçek jakobenlerin elde ettiklerinden çok daha uzun bir süre jakoben olma şansına sahip olmuş olduğu" savıdır (a.g.y., s. 186).

burnuna bindirilen olağanüstü aşırı anlam yükü (Yeni Dünya Düzeni, liberalizm, bölücülük, hattâ icabında popüler kültürcülük... kısacası beğenilmeyen her fikir ve her mevzu "2. Cumhuriyetçilik" çuvalına tıkılıyor) ve bu mefhum/mevhum karşısında sergilenen şiddet ve celâl, şaşırtıcıdır. Zira 2. Cumhuriyet fikri, Türkiye'de sınırlı bir çevre tarafından dile getirilmiş, fazla yayılmamış ve peşi kovalanmamış bir öneriydi. Liberal bir dünya görüşü çerçevesinde dile getirilen bu Cumhuriyeti yeniden tanımlama, yeniden inşâ etme önerisinin "Cumhuriyeti numaralama/numaracı Cumhuriyetçilik" diye öcüleş-lirilerek neredeyse ezelî-ebedî bir kavram haline getirilmesi ve "Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet"in tartışılmasının kutsala saygısızlık olarak tabulaştırılması, teşbihte hata olmaz, dindarların ezanın Türkçe okunmasına karşı duydukları türden bir tepkiyi andırıyor. Bu dogmatizmin arkasında da "Cumhuriyeti miz"in emsalsizliğine olan güçlü inanç var: Başka Cumhuriyetlerle kıyas edilemeyecek olan bu biricik Türk Cumhuriyeti tartışma-dışıdır, beşerî maslahatın ötesindedir - "şüphesiz onun her şeye gücü yeter" diyesimiz geliyor!

Oysa Cumhuriyetçi ideallere göre Cumhuriyet, "bir seferlik" bir ibda değildir; bir toplumun genel iradesinin kendini ortaya koyabilme ve hep bunu yeniden yapabilme kudretini ve azmini tanımlıyor olmalıdır. Cumhuriyetçiliğin "değişmez niteliği", böyle bir 'kamulaşma' erkinin varlığının meşru ve canlı kılınmasıyla ilgili bir ilkesellikten ibaret olmalıdır. Nitekim muhafazakâr Türk Cumhuriyetçilerinin "2. Cumhuriyetçiliğinden" şüphe duymayı asla akıllarına getirmeyecekleri birisi, CHP yöneticisi Hıfzı Oğuz Bekata, 27 Mayıs'ı meşrulaştırmak için yazdığı kitaba *Birinci Cumhuriyeti Bitirirken* adını verirken,[24] olanca Atatürkçülüğüyle, Cumhuriyetin yeniden-kuru-labilirliğini doğal varsayım olarak alıyordu. Milletin/halkın Atatürk'ünküne benzer bir başkaldırısına, bir "millî ihkak-ı hak"a dayandığı için; yeni bir nizam kurma hedefi ve buna yakışan bir heyecan, ideal taşıdığı için; bir zihniyet inkılâbı ve

24 Birinci *Cumhuriyeti Bitirirken*, Çığır Yayınları, Ankara 1960, s. X-XVI.

yeni bir insan tipi hedeflediği için; velhâsıl sadece yeni bir Anayasa yapmayıp toplumu/kamuyu yeniden-kurma iddiasını içerdiği için, Bekata 27 Mayıs ve onun yol açtığı 1961 Anayasasını "2. Cumhuriyet" olarak selâmlamakta tereddüt etmemişti. Doğrusu da budur ve bugün 3. Cumhuriyet'te yaşadığımızı söylemek hiç de acaip bir şey sayılmamalıdır.

Cumhuriyet, demokrasi ve sosyalistler

İkisi de "bizatihi değer" ifade etme iddiası içeren bu iki siyasal yörüngenin, Cumhuriyet ve Demokrasinin telif edilmesi meselesinin, bir bakıma, "sosyalist demokrasi" veya "demokratik sosyalizm" ile ilgili arayışlarla örtüştüğünü düşünüyorum. Sosyalizmde Cumhuriyetçi bir düşünsel damar olduğu bilinir. Sosyalizmin özgül tarihsel hedeflerinin berisinde Cumhuriyetçi bir toplumsal ethos'a dayandığı aşikârdır ve 'ortodoks' sosyalizmin zaafları da ortodoks cumhuriyetçiliğin tehlikeleriyle pek benzeşir. Bir 'çoğunluk' olarak tasarlanan aşağıdakilerin çıkarının temsili perspektifine dayanan Kautsky menşeli "sosyal demokrasi"nin zaafları da, 'kuru' demokratizmin zaaflarının derli toplu bir özetidir. Kısacası, 20. yüzyılın sonunda sosyalizm için, yerleşik-burjuva Cumhuriyet ve demokrasi biçimlerini dönüştürmenin yanısıra, kendisinin Cumhuriyetçi ile demokratizm damarlarını da 'açmak' gibi, üstüne üstlük bir de bu iki yörüngeyi telif etmek gibi bir sorunu var. Sosyalist düşünce açısından, burjuva-yurttaş çatışkısının başka bir düzeyde yansıması olan özgürlük-eşitlik gerilimiyle başetmenin yolu da buraya çıkmıyor mu?

Bu konuda kolayca söylenebilecek bir doğru, cumhuriyet ve demokrasinin birbirini denetleyen eşdeğer ilkeler olarak karşılıklı bir eleştirellik içinde kullanılmasıdır. Cumhuriyet-de-mokrasi geriliminin bir siyasetbilimi izleği veya şık bir formülden fazlasını ifade edebilmesi ise, şüphesiz, bu ilkeleri kurgulayan/çerçeveleyen bir politikaya bağlıdır. Cumhuriyetçiliğin ve demokratizmin bizatihi ilke değeri taşıdığını, fakat bu halleriyle politikayı ikame edemeyeceklerini söylemek istiyo-

rum.[25] Birazdan değineceğim Toni Negri'nin yaklaşımı da, demokrasi ile cumhuriyetin birbirini 'sağlayan' ve sağaltan değerler olarak mutlaklaşıp politikanın ikamesi haline gelmelerine karşı iyi bir uyarı içeriyor. Negri, monarşi-tiranlık, aristok-rasi-oligarşi, demokrasi-anarşi gibi ikiliklerin "devlet biçimleri" olarak kavranmasının, bunları icabında birbirlerine dönüşerek bir iktidar döngüsü kuran egemenlik araçları haline getireceğini söylüyor - biz, cumhuriyet-demokrasi ikilisi için de aynı şeyi düşünebiliriz. Cumhuriyet ve demokrasi, kendileri olarak, bir toplumsal dönüşüm kuramı teşkil edemezler; olsa olsa bir egemenlik kuramı teşkil ederler.

Jürgen Habermas, cumhuriyet ile demokrasinin telif edilmesinde, cumhuriyetin de demokrasi gibi 'prosedürelleştiril-mesi' diye kabalaştırabileceğimiz bir yaklaşım geliştiriyor. Cumhuriyetin, kuruluş ânından/mitosundan sıyrılarak, sürekli ve gündelik bir devrimci oluş içinde yeniden-kurulma-sından bahsediyor. Böylelikle, Cumhuriyet ideallerini kuşatan Akılcılık da, soyut ve teleolojik bir 'Akıl'la meşrûlaştırılmakla kalmayacak, bizatihi aklîleşecektir. Keza halk egemenliği bir soyut ilksel meşruiyet kaynağı veya mütehakkim bir genel iradecilik olarak alınmayacak; iradenin akılla aynı şey olmadığı, kamusal tartışmanın/iletişimin aklîlikle iradîlik arasında aracılık yaptığı bilinecek; halk egemenliği bu kamusal iletişim/tartışma içinde olmuş-bitmiş bir vakıa değil sürekli yeniden tanımlanan -ve başka türlü tanımlanabileceği de bilinen-bir süreç olarak kavranacaktır. Halk iradesini temsil eden otorite de bu meşruiyeti cisimleştiren bir aygıt değil, ona vesile olan bir aracı olacaktır.[26]

25 Örneğin İlhan Tekeli'nin, "cumhuriyet ile demokrasiyi birbirini eleştiren iki kavram olarak kullanarak daha ileri bir noktaya sıçrayabiliriz" derken (Milliyet, Entelektüel Bakış, 2 Ekim 1998), cumhuriyet-demokrasi gerilimine, en azından zımnen, bir politika ikamesi işlevi yüklediğini düşünüyorum. "İleri sıçrayacak" olan sosyal bilim/teori ise, sorun yok tabii; fakat TC'nin bu siyasetbilimsel çareyle "ileri sıçrayacağı", içinde bulunduğu kriz(ler)den, demokrasi ve cumhuriyetle ilgili sorunlarından kurtulacağı düşünülüyorsa, ki o izlenimi alıyorum, böyle bir sorun var demektir.

26 *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1992, s. 609-615.

Toni Negri'nin "Kurucu Cumhuriyet" makalesinin başında Fransız Devriminin babalarından aktardığı "her kuşağa kendi anayasası" formülü, Habermas'ın anlattığını çok daha radikal bir biçim ve içerikle ortaya koyuyor.[27] Habermas Cumhuriyetin prosedürelleştirilmesi ve süreçleşmesi gereğini daha çok geç-modern toplumların piyasa belirlenimli karmaşıklığına dayandırırken, Negri kapitalist sistemin çürümüşlüğünden ve krizinden yola çıkıyor. Habermas demokratik bir kayıtlamaya uğrasa da nesnelleşmiş bir Rasyonaliteye yaslanırken, Negri 'klasik' proletaryanın misyonunu üstlenen "kitlesel entelektüellik şûralarının hayatı bütünleştiren yaratıcılığına güveniyor. Habermas ve izleyicileri Anayasal gelenekleri ve Cumhuriyet kurumlarını kendi içinden dönüştürmeye bakarken, Negri Cumhuriyeti Devletin ve Anayasaların ötesinde arıyor. Fakat her ikisi de hali hazırda kuramsal ve 'soyut' olan bu iki yaklaşımın farklarını sayarken ortak noktasını kaçırmayalım, o daha önemlidir: İşin esası, Cumhuriyetin sürekli yeniden kuran ve kurulan bir kamusal irade süreci olarak düşünülmesidir.

Birikim 115, Kasım 1998

27 Birikim, 79 (Kasım 1995), çev. Özgür Gökmen, s. 63-8.

T.C., Cumhuriyet, Avrupa

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi heyecanı içinde Avrupa'ya bakış açılarına hâkim olan ikircim, bizim kurucu değerlerimizden biridir neredeyse. Muasır medeniyet seviyesine erişmeye, 'Batı gibi olma'ya özlem vardır, bu özlemi tam anlamıyla ve kendi özerk iradesiyle gerçekleştirme yoluna girmenin gururu vardır. Bu gurur, Avrupa'ya üstün gelme, ona meydan okuma hevesiyle de karışıktır ama. (O zamanlar 'Batı' ile 'Avrupa'nın eşanlamlı olduğunu hatırlatıp geçelim.)

Millî hatip Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 1929'da sarf ettiği söz, bu karışık ruh halini yansıtır: 'Türk inkılâbında Avrupa mağlup olmuş, Avrupalılık muzaffer olmuştur'. Her halükârda, 'Yeni Türkiye', Batı'nın ileri nizamıyla kurduğu yeni uygarlığı daha yüksek bir seviyeye eriştirme iddiasını da taşımaktadır. Cumhuriyet ideologlarının bazılarına göre, Batı'yla aynı âlemin bir parçası olarak erişilecek bir hedeftir bu. Bazılarına göre ise, Batı'yla ezelî rekabet sürmektedir ve Yeni Türkiye eninde sonunda onunla yine boy ölçüşecektir. Emperyal geçmişi modern vasıtalarla ihya etme arzusu da saklıdır burada, kimilerinde... Her iki eğilimden bazılarının zihnini yalayan bir başka düşünce esintisi daha vardır - tatlı ama hafif bir esinti: Avrupa uygarlığının kazanımlar! sayesinde Avrupa emperyalizmlerini çökertecek bir mazlum milletler ve Şark uyanışının şafağını görmek isterler Yeni Türkiye'de.

Yeni Türkiye'nin Avrupa'ya bakışındaki bu salınımların Cumhuriyet kavramıyla alâkası ne peki?

Cumhuriyet, bir *yönetim teknolojisi* olarak. Batı uygarlığının ana âlet kutusu sayılmaktadır öncelikle. Avrupa uygarlığının ka-zanımlarını elde etme imkânını sunan en kapsamlı paket, Cum-huriyet'tir. Bunun ötesinde Cumhuriyetçilik ideolojisi, 'kültür' olarak Avrupa'yla 'akıl' olarak Avrupa'yı bağdaştırmaya elveren bir imkân olarak da görünmüş, bu iki Avrupa algısı arasındaki çatışmanın çözülebileceği vaadini koymuştur ortaya.

Bir başka özellik, Türkiye'de Cumhuriyet fikrinin bünyesindeki özyönetim ilkesinin *dışa karşı* ifade ettiği anlamın ağırlığıdır. Cumhuriyet'in kuruluşu, toplumun/halkın kendi içinde özerk İra-

de ve erk kazanmasıyla birlikte, -hatta belki ondan evvel mi demeli?-, dışa karşı özerklik kazanmasını simgeler, cisimleştirir. 'Dış' da, Avrupa'dır esasen. Bugün muhafazakâr-Cumhuriyetçi söylemde 'Cumhuriyete sahip çıkma'nın millî bağımsızlık ve hükümranlığa sahip çıkma ya da düpedüz devlete sahip çıkma anlamında kullanılması da bu anlam yükünü işaret eder.

Cumhuriyet'in sahih anlamına dönersek... Cumhuriyet fikri, devlet-toplum ilişkisine dair, dolayısıyla aslında toplum olma haline dairdir. Toplumun kendi işleriyle ilgili bir ortak irade, bir ortak sorumluluk duygusu, bir değerlendirme erki kazanması ilkesine dayanır. Cumhuriyetçilik, bu durumun bir erdem olarak yüceltilmesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemindeki Cumhuriyetçilikte, bu erdemin, Cumhuriyet'in araçsal işlevine ve dışa karşı ifade ettiği anlama (bağımsızlık çağrışımına) kıyasla geride kaldığını söyledik.

Peki Yeni Türkiye'nin Cumhuriyet telâkkisinin, onun Avrupa'yla olan meselesiyle nasıl bir bağı vardı? Cumhuriyet ideologları, Türk Cumhuriyeti'nin Avrupa cumhuriyetlerine üstünlüğünü işlemişlerdir. Sınıfsal-toplumsal ve dinsel gerekçelendirmeleri vardır bunun. Avrupa'nın sınıf çatışmalarının içinden gelmesine mukabil Türkiye'nin 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütle' olması, ona daha temiz, daha 'kitabına uygun' bir cumhuriyet karakteri veriyordun islâmın ruhbana yer vermeyen 'demokratik' ve 'akılcı' yapısı ve bunun elverdiği 'laiklik' de, Hıristiyanlığın cürufunu hâlâ temizlemeye uğraşan Avrupa'ya kıyasla Türk cemiyetini 'gerçek' cumhuriyete daha yatkın kılıyordur. Tek-Parti dönemiyle sınırlı kalmayan, DP-AP çizgisine kadar taşınan savlardır bunlar. Türk Cumhuriyeti'nin ihtiyar Avrupa'yı imrendirecek gençliğinin, tazeliğinin vurgulanmasıyla da pekiştirilmişlerdir.

Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kurucu ikircimini ve Cumhuriyet fikrine ilişkin anlayışları nasıl etkileyecek?

Avrupa'nın bir parçasına dönüşme, Avrupa'yla bütünleşme, 'Avrupa gibi' olma arzusu ile Avrupa'ya meydan okuma arzusu arasındaki gerilim, AB'ye üyelik sürecinden nasıl etkileniyor? AB'ye üyelik sürecinin gidişine karşı çıkan ya da şüpheyle yaklaşanlar arasında, -tabiî bunların 'Cumhuriyetçi' sayılan sektörlerini kastediyoruz-, Avrupa'ya meydan okuma iddiasından vazgeçilmesinden ziyade, Avrupa'nın 'dost' sayılıyor olması, tedirginliğe yol açıyor. Zira Türk iye-Avrupa ilişkisinin, yaklaşık 15 yıldır.

-Helsinki'deki Avrupa Güvenlik ve işbirliği Konferansından itibaren-. İstiklâl Harbi öncesi yapısına döndüğü görünüyor bu bakış açısından: 'Avrupa', Türkiye'yi -illâ sonunda bölüp parçalamayı düşünmese de- istikrarsızlaştırmayı hedefleyen bir güç olarak teşhis ediliyor.

Bu zihniyet dünyasında Cumhuriyet, millî devlet hükümranlığının sıfatlarından birine, 'devletin bekasının' bir lâkabına indirgeniyor ve 'sahih' dediğim anlamı iyice perdeleniyor. AB'ye teslimiyete karşı 'Cumhuriyet'i savunma iddiasındaki bu söylem, ne derece Cumhuriyetçidir? Belki 'ortodoks' anlamda veya aristok-ratik-muhafazakâr anlamda Cumhuriyetçidir, fakat demokratik bir Cumhuriyetçilikten uzaktır. Ki cumhuriyet ve demokrasi, birbirleriyle sağlaması yapılarak verimli kılınacak ilkelerdir; eşitlik-özgürlük geriliminin verimli bir 'işletimi' buradan çıkar.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin AB politikası ve bu politikanın arkasındaki liberal-muhafazakâr çizgi de, Avrupa'ya ilişkin geleneksel ikircimi yeniden üretmekten geri kalmıyor aslında. AB'yle entegrasyon, hem geçerli yüksek uygarlığa dahil olmanın vasıtası; hem de açılacak bu hacet kapısının Türkiye'ye Batı'nın ötesinde bir ufuk vaadettiği imâsı var, Recep Tayyip Erdoğan'ın ABper-ver tutumunda. Genç nüfusu, iktisadî dinamizmi, askerî gücüyle Türkiye'nin AB manivelasıyla ilerde AB'yi de aşan bir kuvvet olabileceği imâsı... Zina meselesinde olduğu gibi pazarlığın restleşme ânlarında Türklüğümüzün (bambaşkalığımızın) vurgulanması da bu imâya cephane taşıyor. Netice itibarıyla Batı'ya angajmanı sürdürmesiyle de, 'kurucu ikircim'in istikametini sürdürüyor. AB 'faktörü' ile bir tür ittifak ilişkisi kuran AKP hükümeti, Türkiye'nin Batılılaşma macerasında güçlü bir damar olan pragmatizmi de yeniden üretiyor.

AKP'nin AB politikasının Cumhuriyet fikriyle ilgili bir çıktısı var mı peki? Bu politika. Cumhuriyetçiliğin liberal-muhafazakâr bir yorumunu teşvik ediyor. Hakları ve özgürlükleri bireyler ve cemaatler üzerinden düşünen, yani bireyler ve cemaatler dışındaki toplumsal özne tariflerine karşı en azından kuşkucu, *pat-hos'unu* refah artışı ve piyasa üzerinden türetmeye yatkın bir tasavvur...

Cumhuriyet ve demokrasi, tekrarlayalım, birbirinin sağlamasını yaparak gelişecek ilkeler. İnsanların 'toplum hali'ne ilişkin bir ortak sorumluluk etiği ve bu temelde bir *pathos* -bir heyecan.

bir duygusal bağlanma kaynağı- olarak Cumhuriyetçiliğin; 'millî iradeci' bir çoğunlukçuluğa dönüşebilen demokrasiye nezaret etmesi iyidir. 'Halkçı', eşitlikçi bir itki olarak, başlıbaşına 'politika talebi' olarak demokrasinin; milliyetçi-devletçi bir hamasete dönüşebilen Cumhuriyetçiliğe nezaret etmesi iyidir. Bugün Türkiye'de AB bağlamında yürütülen tartışmaların gölgesinde, bu anlamda Cumhuriyetçi bir 'hassasiyetin' güçlü olduğunu söylemek zordur. Oysa bu yerel bir ihtiyaç olmakla kalmıyor; bizzat AB sath-ı mailinde -ve bütün uluslararası ölçeklerde- bir ihtiyaçtır.

Radikal "Cumhuriyet" eki, 29 Ekim 2004

10. Yıl Marşı, 28 Şubat Marşı

Recep Tayyip Erdoğan'ın [28 Mart 2004'teki] yerel seçimler öncesinde tartışma çıkartan çıkışlarından biri, 10. Yıl Marşı'na taş at-masıydı: 'Demir ağlarla ördük yurdu dört baştan' dizesinin memlekette demiryolculuğun gerçek performansıyla ilgisi olmadığına dokunduruyordu Başbakan. Elbette bunu demiryolu aşkından söylemiyordu, kendisi esas itibarıyla karayolcudur, üstelik 'duble yol'cu!

Tayyip Erdoğan'a bu sözleri üzerine gösterilen tepki, onun 10. Yıl Marşı'ndan, dolayısıyla Cumhuriyet'ten rahatsız olduğu 'sezgisine' dayanıyor.

Peki, 10. Yıl Marşı 'aslında' neyi temsil ediyor?

'Hamama da gittik nalınla'

Behçet Kemal Çağlar ve Faruk Nafiz Çamlıbel tarafından yazılıp Cemal Reşit Rey tarafından bestelenen bu marş, ilk çıkışında 'Genç Cumhuriyet'in özgüven duygusunu ve inşâ heyecanını simgeliyordu. Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi* kitabında (İmge Kitabevi Yayınları, 2001), bu marşın bütün köylere gönderilerek 'notasıyla' söylenmesi talimatı karşısında köy öğretmenlerinin çaresizliğe düştüğünü, Trabzon-Maçkalı bir öğretmenin çözümü marşı kemençeye ve horona uyarlamakta bulduğunu anlatır: "Çiktuk açik alinla on yilda on savaştan oy!..."

10. Yıl Marşı, sonra, uzun onyıllar boyunca unutuldu. Hatta, yine Kudret Emiroğlu'nun aktardığı üzere, çocukların 1940'h yıllarda uydurduğu "Hamama da gittik nalınla/ Annem bizi yıkadı/ Mis kokulu sabunla" versiyonu, aslıyla rekabet edecek kadar popüler oldu ara ara.

28 Şubat Marşı

Uzun uykusundan '28 Şubat Süreci'nde uyandı 10. Yıl Marşı - ve hâlâ devam eden büyük bir popülarite 'yakaladı'. 28 Şubat'ın denk geldiği Cumhuriyetin 75. Yılı kutlamaları için hazırlatılan 75. Yıl Marşının pek tutmaması da 10. Yıl Marşının yıldızını par-

lattı. 10. Yıl Marşı, bir yanıyla, Cumhuriyet'ın erken döneminin millî romantizmi ihya etmeye dönük nostaljik bir 'remix' idi. Bir yanıyla da, RP'nin İslamcı siyasetlerinden ürküntü duyanların kendilerini cesaretlendirmek için çaldıkları ıslık gibiydi. Çok geçmeden, ordunun/MGK'nın hükümete müdahalesi ve RP'nin tasfiyesi ile, bir savaş narasına ve bir zafer şarkısına dönüştü. 10. Yıl Marşı, bugünkü anlamıyla, aslında '28 Şubat Marşı'dır.

Bu yanıyla, 10. Yıl Marşı, 'rejim düşmanı' veya 'bizden değil' sayılanlara karşı bir tür sesli muska işlevi görüyor; otoriter bir 'birlik ve beraberlik' andı olarak okunuyor. Hatırlayın: Bir ödül töreninde yaptığı konuşmada Kürtçe şarkı söylemeyi düşündüğünü söyledi diye Ahmet Kaya'ya saldıran popçu topluluğu, be-hemahal 10. Yıl Marşı söyleyerek taçlandırmıştı tacizini. Ahmet Insel, İstiklâl Marşı'nın ilgili ilgisiz her toplantıdan önce terennüm edilmesini, 'laik bir dua'ya benzetmişti. 10. Yıl Marşı da bu işlevi paylaşıyor.

Pop marş

Ama görmezden gelmemeli, 10. Yıl Marşı'nın başka bir özelliği daha var: 'Pop'a uygunluğu. Her şeyden önce, 'icra' kolaylığı var. İstiklâl Marşı'nın 'prozodi' sorunları, yani şiirin vurgularıyla müziğin vurguları arasındaki uyuşmazlık, onyıllardır tartışılıyor. 10. Yıl Marşında böyle bir sorun yok, mısralar ortasından bölünmüyor... Ferah, 'şen şatır' bir temposu, alkışla eşlik etmeye müsait bir ritmi var. Ki 'remix' katkısı, iyice asrîleştirdi bu ritmi ve tempoyu. Şunu da unutmamalı: Resmiyet dozu elbette ki istiklâl Marşı mertebesinde olmadığı için, böyle 'remixlenebilme' ve se-reserpe icra edilebilme şansına sahip: Tribünlerde, meydan konserlerinde, diskolarda...

Bu yanıyla, 10. Yıl Marşı'nın son beş yıldaki yeniden doğmuş versiyonu, aşırı-resmiyeti nedeniyle daima bir popülerleşme sorunu yaşamış olan resmî ideolojinin, kendi popüler simgelerini yaratmadaki bir başarısını temsil ediyor. Lâkin gerek sözlerinin içeriğiyle, gerekse yarattığı atmosferle, 'sivil' ve 'cumhuriyetçi' olduğunu söyleyemeyeceğimiz bir popülerlik...

Milliyet "Popüler Kültür" eki, 11 Nisan 2004

MİLLÎ TARİH VE DEVLET MİTOSU

Devlet *Mitosu* adlı ünlü eserinde Ernst Cassirer, siyasal düşüncede devlet telâkkisini, mitsel düşüncenin Aydınlanma akılcılığına ayak direyen mirasının önemli bir hücresi olarak teşhis eder. Romantizmin tarihe (bir "şanlı geçmişe") olan derin tutkusu ve Hegel'de doruğuna varan modern metafizik düşünce eşliğinde, Devlet kavramı, 20. yüzyıl modernizminin mitos üretiminde ayrıcalıklı bir mevkiye gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Batı toplumlarını saran gelecek ve anlam bunalımı, devlet mitolojisine ve bu mitolojiyi kitleselleştiren faşizme yatak açmıştır.

Türk modernleşmesinde de, Cassirer'in ikiliğini (onun rasyonalizmi 'katıksız' algılayışını bir yana bırakarak) kullanırsak, rasyonel düşünce-mitsel düşünce çatışmasında devlet kavramı kritik bir yerde durur. Türk milliyetçiliğinin modern ulus-devleti inşâ sürecinde Aydınlanmacı ideallerin en 'pürüzsüz' göründüğü evrede bile, mitsel (ve kutsallaştırıcı) düşüncenin etkisi güçlüdür. Mitsellik veya kutsallık, tarihe bakışta, tarihin mitolojikleştirilmesinde kendini bariz biçimde gösterir. Mitosun çekirdeği, devlettir. Türklüğün tarih içindeki tözü, Türk *nomos'u* olarak telâkki edilen Töre, ezelden gelip ebede giden bir varlık gibi düşünülen "Türk Devletinde cisimleşir.

Şu 'Atatürk sözü', zımnen neredeyse devletin millete takaddüm ettiği kabulünü içeren bu tasavvurun özeti sayılabilir: "...çok derin geçmişlerde bile Türk milletini benliğinden çıkaran bir teşkilat vardı ki ona devlet veya hükümet teşkilatı derlerdi." *(Söylev ve Demeçlerden* aktaran *Atatürkçülük:* 27) "Türk Devleti", böylelikle, başka devlet yapılarıyla karşılaştırılması pek anlamlı olmayan, devlet yapılarını tahlil etmeye yarayan genel kavramların yetersiz kalacağı, biricik bir vaka gibi düşünülür. "Türk Devleti" teriminin, örneğin *Türk Tarihinin Ana Hatları - Methalde* ve birçok metinde, isim haliyle, bir "nitelik" gibi anılması bu düşüncenin yansımasıdır. Cumhuriyet ideologlarından Necmeddin Sadak Sosyoloji (1937) kitabında, "her devletin bir beşeri ideali, tarihine, mizacına göre bir anlayışı vardır" der. (12 Eylül sonrasında Genelkurmay'ca bastırılan Atatürkçülük kitap dizisinde de "Türk devletinin ilkelerinin taklit olmadığı" vurgulanacaktır.) Türkçü literatür de Türk devletinin kuramının da kendine özgü olduğunu söyler, (örn. M. Niyazi)

Söylemeye gerek var mı?: Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki bu tarihsel devlet mitosu, doğrudan doğruya güncel devlet mitosunun inşâsına dönük bir pratiktir.

* * *

Baştan vurgulamamda yarar var: Mitos kavramını seçmekle, tarihsel vakalar ve verilerin ötesinde, bu vakaların ve verilerin tahayyül edilme, anlamlandırılma biçimleri üzerinde duracağımı vurgulamış oluyorum. Eski Türk devletlerinin mâhiyetini değil, bunlarla ilgili tasavvurları tartışıyorum. Yaptığım, amatör bir tarihçilik bile değil, bir ideoloji tarihi okuması.

Türk millî tarihçiliğinde Devlet Mitosunun inşâsını ele alırken, öncelikle cumhuriyetin kuruluş dönemini, yani resmî millî tarihi, "Türk Tarih Tezi"ni esas alıyorum. Resmî tarihin oluşum sürecini sanırım iki evreye ayırabiliriz: Doruğunu 1. Türk Tarih Kongresi'nin (1932) oluşturduğu "romantik" denebilecek evre ile; 2. Türk Tarih Kongresi'nden (1937) başlatabileceğimiz, 1950'lere kadar uzanan ikinci evre. İlk ev-

rede kadim Türk tarihinin idealleştirilmesi ve etnisist bir tarihçilik hâkim. İkinci evrede ise tarihsel mitos üretiminde bir "durulma" sözkonusu; mamafih Devlet Mitosu tahkim ediliyor ve ilk evrede üzerinden atlanan Osmanlı tarihi daha fazla içeriliyor.

Resmî millî tarih hikâyesi ve Türk Tarih Tezi, 1930'lardaki enerjikliğinden ve iddialılığından kaybetse de, temel kalıpları ve kurgusu itibarıyla bugünlere kadar devretmiştir. Gerek devletin "sahibi" kabul edilen "çekirdek devlet" kurumlarının, başta TSK/MGK'nın ideolojisinde, gerekse ilk-ortaöğretimde ve popüler tarih algısında, bütünlüklü bir şekilde vaz'edilmese de Türk Tarih Tezinin temel kaziyeleri geçerliliğini koruyor. En azından Devlet Mitosuyla ilgili olarak bunu söyleyebiliriz. Ayrıca, resmî tarihten ayrışan Türkçü-Turancı ve milliyetçi-muhafazakâr tarih mitolojileri de, hem tematik yönünden hem de temel karakteristik kalıplar yönünden aynı anlayışı sürdürmüşlerdir.

Kullandığım malzeme, kimi temel resmî tarih metinlerinin yanısıra, yaygın kabul görmüş popüler metinler ve siyasal-ideolojik metinlerdir.

"Türk Devleti" mitosunun unsurları

Tekrarlayalım: Ele alacağımız kaziyelerin tarih-dışılıklarını, tutarsızlıklarını vs. tartışmıyoruz. Maksat, Mitos'un tasvirinden ibarettir.

Belki karşımızdaki tarih anlayışının özellikleri hakkında bir iki şey söylemekte yarar var. Tarihe bakarken, topluma müdahale etme, yön verme, değiştirme saikiyle değil, bir "doğa"yı (milletin doğasını) keşfetme saikiyle davranan bir anlayışla karşı karşıyayız. Bu anlayışa göre milletlerin tarihinde "ilerleme" yoktur; "yükseliş" ve "düşüş"ler vardır. Rankeci Alman tarih okulunun bu anlayışı, incelediğimiz döneme ve özellikle incelediğimiz konuya (devlet) damgasını vurmuş görünüyor. Beri yandan, devletin, modern-öncesi tarih anlayışının izlerinin de çok güçlü olduğu bir tematik alan olduğunu görü-

yoruz: "Türk devleti"nin nitelikleri ile ilgili olarak, tarih, dersler, ibretler, meseller vb. ile "örnek teşkil edecek veriler kaynağı" (Habermas) olarak görülüyor. Nitekim Devlet Mitosunun sayacağım unsurları (veya 'kaziyeleri') arasında, birbirleriyle çelişenler de bulunabiliyor. Başlıcası: "Devlet kuruculuk" hasletiyle Türk cemiyetlerinin fitri demokratikliği iddiası arasındaki çelişki. (Eleştiri için bkz. Hassan: 102) Ancak tarihe ibret levazımatı olarak bakıldığında, böylesi tutarsızlıkların hükmü yoktur... Türk Devleti mitosunun unsurlarına geçebiliriz.

Devlet kuruculuk

Türk Devleti mitosunun çekirdeği sayılabilecek kaziyedir. Buna göre, Şemsettin Günaltay'ın 1932'deki ifadesiyle "devletçilik Türklerde fitri bir kabiliyettir" (akt. Ersanlı Behar: 109). "Ta bidayetlerinde sağlam hukuki esaslara dayalı camialar" olan Türk ırkı, "inzibatçı, idareci, devletçi bir ırk"tır *ve* "son otuz asırda belki yüzden fazla devlet kurmuştur" *(Methal,* 40, 43, 72). Türklerin tarihte ilk devlet kuran ırk olduğu imâ edilir; Afet İnan Anadolu'da ilk devleti kuranın Türk ırkı olduğunu yazar (akt. Berktay: 52). Türkçü-PanTürkist akımın önderlerinden ve beri yandan ciddi bir tarihçi olan Zeki Velidi To-gan, Türkleri "devletçi bir millet" veya "teşkilatçı hâkim bir millet" diye tanımlar. Bu millî fıtratın, tözsel bir rüşeymi vardır: "devletçi kabileler... bünyelerinde daima yaşayan elâstik devlet idaresi ve ordu teşkilatı taslağına malik olmuşlardır" (Togan: 106-108). Güneş-Dil Teorisinin 'aşırılıkları' karşısında mesleki ciddiyetini daima korumaya çalışan Fuat Köprülü de, Türklerin "eski zamanlardan beri teşkilatçılıkta ve devlet kuruculukta tanınmışlığını" belirtmeden edememiştir. Türklerin, modern devletin bütün öğelerini (millet, ülke, egemenlik, siyasal örgütlenme) 'en' eski (icabında tarih-öncesi!) çağlardan beri ikmal etmiş oldukları kaziyesi, bugüne kadar tarih ders kitaplarına kazık çakmıştır. (Üniversite müfredatından, bayağı ama apaçık bir örnek: Taneri: 1975.)

Devlet kuruculuk hasleti, Türkleri medeniyet geleneğinden mahrum sayan oryantalist tarihçiliğe karşı millî özgüveni güçlendirmek amacıyla girişilen tarih tetkiklerinin temel 'bulgusu' olmuştu. "Atalarımızın kurduğu devletler"e dikkat çekilerek, Türklerin medeniyetteki ileriliği kanıtlanmaya çalışılmıştı. Bu kaygı, dönemin tarih yazımının satır aralarında, üslubunda kendini ele verdiği gibi; bizzat Tarih Tezi'nin savunucularınca da beyan edilebilmiştir (örneğin Sadi Irmak: 215).

Burada önemli olan, devlet kuruculuğun ve 'devletliliğin', en temel ve tartışılmaz medenilik ve beşeri yükseklik ölçüsü sayılmasıdır. Devlet kurmayı medeniliğin nihai kıstası saymak, devlet-merkezli bir tarih ve toplum tasavvurunun göstergesidir. Devletliliğin Türklerin varoluş biçimi olduğunu, *Türk Medeniyeti* Tarihi'nin öncülü olan *Türk Devletinin Tekamülü*'nde (1922-23) Ziya Gökalp ileri sürmüştü: "Türk, devlet teşkilatından mahrum kalınca, yalnız aile teşkilatiyle yaşayamaz, mahvolur. Türkler, en eski zamanlardan beri, devlet teşkilatını, aile teşkilatının fevkine çıkarmışlardır" (Gökalp 1981: 36). Kemalist kuruluş döneminin totaliter devletçiliğine hizmet eden devletlilik hasletini, 1950'lerden sonra en hararetli biçimde devralan ise milliyetçi-muhafazakâr ideoloji olacaktır. Osman Turan, ünlü *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tari*-hi'nde, "Türkler ancak devlet ve kağanı varsa çalışmanın faydasına inanır" diye yazar, "Devlet Baba" şiarının içerdiği derin hakikati vurgular (Turan: 11).

Devlet kuruculuk kaziyesindeki tutarsızlıklar, devlet-öncesi yapıların da devlet olarak tanımlanması (eleştiri için bkz. Hassan: 24, 294), diğer yandan bu yapılara "Türk" mührü vurmakta fazlasıyla cömert davranılmasıdır. Son yıllarda birçok resmî ve siyasî daireyi onaltı bayraklı dizisiyle süsleyen (ve Cumhurbaşkanlığı forsundaki onaltı yıldıza da izafe edilen) "Tarihteki Onaltı Türk Devleti" miti, bu tutarsızlıkların açık bir örneğidir. Coşkun Üçok, bu 'onaltılı' içinde kimilerinin devlet sayılamayacağını, kimilerinin de Türk hanedanlı olmadığını, buna karşılık Türk hanedanlı başka devletlerin hesaba katılmadığını göstermiştir (Üçok, 1987).

Tarihte bol Türk devleti tespit etme arzusu, sayılarda öteden beri karışıklığa yol açmıştır. 1932'de basılan dört ciltlik *Tarih* ders kitabında 20 devlet, *Methalde* 12 devlet anılır (Er-sanlı Behar: 110); Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nin 1932'de-ki *Tarih 1* kitabında 17 devlet vardır (ADFH-2-246). 1934'te Genelkurmay'ın bastığı *Askerin Ders Kitabı* 40 Türk devleti sayar (aralarında "Eski İtalya ve Etrüskler", "Makedonyalılar ve İskender İmparatorluğu", "Kartacalılar ve Anibal" olmak üzere) (akt. Şen: 1996: 69-71). Daha yakın zamanlarda örneğin Türk-Islâm Sentezi müellifi İbrahim Kafesoğlu, sadece Is-lâmi devirde, 110'dan fazla "devlet, hakanlık, hanlık, sultanlık, beylik, atabeylik"ten bahsederek (Kafesoğlu 1985: 13) 'tavan yapacaktır'.

Ümit Hassan, solun da, sınıflı topluma uzun bir tarih icat etme amacıyla Türk devletinin tarihinin geriye taşınması eğilimine katıldığı eleştirisini getirmiştir (Hassan: 312). Bu eğilim özellikle '60'larda Doğan Avcıoğlu vd.'nin sol-Kemalist ekolünü izleyenlerde belirgindir. Başka bir vadide, *Devlet* Ana'da Kemal Tahir'in, 'insanımız'ın devletlilik ve devlet-kuruculuk mitosunu sürdürdüğü söylenebilir. Osman, Şeyh Edebali'ye: "Anadolu insanının zenaati de göründüğü gibi köylülük değildir, devlet kuruculuktur", der (Tahir: 226). Buradaki fark, devlet ihtişamının ve kudretinin değil, bir tür 'kamusallık' (toplumun ortak esenliği) fikrinin vurgulanmasıdır (Devlet Baba değil Devlet Ana).

Kemalist Türk Tarih Tezi'ni milliyetçi-muhafazakâr tarihçiliğin devralması sonrasında, Kemalistler, Türk devletlerinin bolluğuyla ilgili kabullere soğudular. Örneğin Niyazi Berkes, TC'nin, ilk Türk devleti olduğunu ileri sürmüştür: "Daha önceki devletler hiç Türk ulusu devleti değil"dir (Berkes: 156). Böylelikle, bilhassa sol-Kemalist bakışta, Kemalizmin modem "Türk ulusu"nun 'yepyeni' niteliğini vurgulayan veçhesi ağırlık kazanır. Bir yandan modern-öncesi zamanlan yine "Türk ulusu" arayarak teftiş etmekten geri durmayan anakronizma-sıyla; diğer yandan 'devrimci' devlete medyunluğuyla, Yeni Türk Devletini mitoslaştıran bir yaklaşım...

Türk devletleri arasında devamlılık

Bir bakıma "devlet kuruculuk" hasletine bağlı bir varsayımdır, bu da. TSK'nin, Türk ordusunun kuruluş tarihini Mete'yle başlatması, bu devamlılık kaziyesinin simgesel örneklerinden biridir. Aynı ruhun kap değiştirerek ve tekâmül ederek devam ettiği kabulünü de içerir. Türk Tarih Tezi'nin "altın döneminde" geçerli olan anlayışta, tekâmülden sözedildiği de söylenemez: İlk Türk devletlerinin ve medeniyetlerinin 'saf değerlerinin sonra -Islâmın dahli ve Osmanlı'yla- yozlaştırıldığı düşüncesi revaç bulmuştur. (S.M. Arsal'a atıfla Berktay: 53) Sonra, özellikle ders kitaplarında ve popüler tarihçilikte, İbn Haldunvâri bir çevrim-sel yaklaşımın geliştiği söylenebilir. Bu yaklaşıma göre; Türk Devleti Töre'yi bozup birliğini bozduğu zaman zayıflayıp dağılır, fakat onun yerine, devletlilik tözünü taşıyan Türklerce yeni Türk Devleti kurulur. Türkçü tarihçi Togan'da da, milliyetçi-muhafazakâr tarihçi Osman Turan'da da, İbn Haldun'un göçe-be-yerleşik çevrimselliğinin, millî misyonerlikle yumuşatılmış bir versiyonu kendini gösterir: çürüyen, yozlaşan Türk devletleri, göçebelikten kopmamış 'taze' Türk boylan tarafından bir nöbet değişimi ahengi içinde yenilenirler, sanki. Togan hakanlarla beyler arasında iktidar münavebesinden; Türk göçebe unsurunun devletçilik an'anesine uyduğundan söz eder (Togan: 291). Osman Turan, "devlet anlayışı bakımından bir Türkmen beyi ile bir Türk sultanının aralarında pek büyük bir ayrılık yoktu", der (akt. Ögel: XIII). "Devlet anlayışı", devletli Türklerin zihnine kazılı bir tür genetik şifre gibidir. Öte yandan Osman Turan, göçebe öz-Türklerin dinamizmini vurgular: Büyük devletleri kuranlar ve cihan hâkimiyetini yaratıp dünya nizamı davası güdenler, göçebelerdir. Turan: 117). Ancak ona göre, Türk Devleti "Devlet-i ebed-müddet" nitelik taşıdığı içindir ki, Osmanlı tarihçilerinin de inandığı üzere, İbn Haldun'un döngüsünden müstesnadır (Turan: 7). Osmanlı "devlet-i ebed-müddet" mefhumu veya eski Türk "bengü il" (ebedi devlet) hayali, Türk devletleri arasındaki süreklilik inanışının dayanaklarıdır; belki tarihsel değil, ama mitik bir devamlılıktan söz edilebilir.

Türkçüler, bu devamlılık telâkkisini uç noktaya vardırmış-lardı. Nihal Atsız, Türklerin çok sayıda devlet kurduğu doğrultusundaki resmî tezi, istikrarsız bir millet hayatı izlenimi verdiği için sorgulayarak (Atsız: 2-139) esas itibarıyla tek bir Türk devletinden söz etti: İlhanlılardan TC'ye uzanan Batı Türk Hakanlığı (veya Batı Türkeli).

'Nihâi erek' olarak TC'ye varan düzçizgisel tarih yazımına ve Devlet-i ebed-müddet hamasetine alternatif olabilecek bir tarih görüşü, sanırım; Türk topluluklarının yaşadığı ve Türk soylu hanedanların yönettiği devletler arasında kurulabilecek bir devamlılığı, diyalektik ve sentetik ("iktibaslı") bir tarihsel gelişme dinamiğine oturtma çabasında olan Fuat Köprülü'de veya aynı çizgiyi milliyetçi yükümlülüklerden daha uzakta sürdüren Mustafa Akdağ'da bulunabilecektir.

Devletin kutsallığı

Türk Devletinin kutsallığı, bugünkü Anayasamızın Giriş bölümünde yeri olan bir akide. Bu kutsallık anlayışının Cumhuriyet dönemi düşüncesindeki izini, Türk devlet(ler)inin ("il"in) kuruluşunun mucizeli, kutlu, yarı-dinî bir olay olduğunu anlatan Ziya Gökalp'e kadar sürebiliriz (yine *Türk Devletinin Tekâmülü* kitabı).

Türk devleti varlığını, gücünü ve meşruiyetini yaradılıştan alır; kadim Türk düşüncesinde yaradılış efsanesi, aynı zamanda devletin kuruluşuyla ilgili efsanelerdir (Ögel 1980: 14). Gökalp ve izleyicileri, Türk devlet geleneğinin 'kutlu' kavramları arasında muğlak bir benzetmeler zinciri kurmuşlardır; ortaya totolojik bir töre=devlet=din=barış benzeştirmesi çıkartırlar. Din=devlet denklemi, bu totolojik benzeştirme/eşlemenin alt terimleri arasında herhalde en kudretli olanıdır. Şamanist inançlar ve ritüellerin, birincil işlevleri itibariyle devlet pratiğinin araçları olarak yorumlanması, bu alt-denkleme kazandırılan ağırlığın bir örneğidir. Töre=devlet=din=barış eşlemesi, kadim toplumlarda kurumların ve toplumsal işlevlerin ayrışma-mışhğının göstergesi olarak değil de, dinin işlevlerini de yük-

lenmiş ahlâki yönlendiriciliği olan bir her şeye kadir devlet 'töresi' olarak yorumlanır.

"Kut"un (devlet kudreti/kısmeti) ilâhi niteliği, Türk Devletine atfedilen kutsallığın önemli bir unsurudur. Bununla, dev-letlu olanlar da kutsallaştırılmış, hikmetle donanmış sayılır; ve bizzat bu hikmetin kendisi de, devlet olgusunun kutsallığına kanıt teşkil eder. "Kut" telâkkisi, Roma-Bizans-Cermen devlet geleneğindeki ve bu geleneğin etkilediği Ortaçağ Avrupa'sın-daki "Tanrı-Kral" anlayışına yakın bir tasarım. Türkçü tarihçiler, devletlulaın ve devletin Tanrısallığın doğrudan taşıyıcısı olmadığı; törenin ve devletin, Gök tarafından kut verilmiş olan kağanın iradesiyle kurulmuş, dolayısıyla dünyevi bir olgu olduğu yorumunu yaparlar (Ögel 1980: 7). Ancak bu kutsallık zincirinin, devletlulardan müteşekkil ikbal ve saadet zincirinin üstüne de bir ilâhilik hâlesi düşürdüğü açıktır. Buraya aşağıda "devlet adamları" bahsinde yeniden geleceğiz.

Aynı zamanda ikbal ve saadetle eşanlamlı kullanılan devletin Tanrı kaynaklılığına dair inanışın, Islâmiyete girmekle de değişmemiş bir anlayış olduğu, milliyetçi-muhafazakârlarca bilhassa vurgulanır (Ögel 1980: 30). Osman Turan, "devletin kudsiyetf'ni bir müteârife olarak kullanır. Bu yorumlarda islâm içi tartışmanın inceliklerinden ziyade, "Devlet-i kadim", "Din-ü-devlet", "Devlet-i ebed-müddet" gibi sıfatlarla devlete kutsal anlamlar yükleyen Osmanlı devlet-'kozmolojisi'nin bıraktığı miras belirleyicidir.

Türk Devletlerinin baştan itibaren 'millî devlet' niteliği taşıması

Ziya Gökalp, Mete vd. Türk hakanlarının, millî bir devleti, büyük bir emperyalizme tercih ettiklerini yazmıştı (1981: 69). Bu hasletten hareketle, Osmanlı dönemi 'gayrı-Türk' veya Türk tarihinde sapma oluşturan bir evre olarak sorgulanmış hatta dışlanabilmiştir. Gökalp'e göre, Hakanlık idaresi altında yaşayan Türkler milliyetlerini ve lisanlarını muhafaza edebilmişler, Sultanlık idaresi ise buna pek o kadar imkân vermemiştir.

Gökalp'in yaklaşımı, yeni Türk Devletinin kuruluş ideolojisince devralınacak; çokuluslu, kozmopolit Osmanlı imparatorluğuma karşı saf-Türk Türkiye Cumhuriyeti'nin erdemi hep vurgulanacaktı.

Türk Tarih Tezi'nin 'altın çağı' sırasında da dillendirilen, Türklerin fıtraten millî devlete meyyal olduğuna dair bu tefsir, dünya tarihinde millî devletin mucidinin Türkler olduğunu imâ edecek kadar abartılmıştı (örn. Engin 1938: 45-6 ve 77). Daha sonra milliyetçi yazarlar ve tarihçiler bu abartıyı sürdürdüler. Örneğin İsmail Hami Dânişmend'e bakılırsa (1983: 16 vd.), "Avrupa kültür dairesinde ancak 19. asırdan itibaren belirmeye başlayan milliyet fikri, Türk kültür tarihinde Islâmi-yetten evvelki devirlere dayanacak kadar eski ve müslüman-lıktan evvel ve sonra muhtelif vesikalar üzerinde tespit edilebilecek kadar vazıh ve kuvvetli bir şuur halindeydi." Dâniş-mend, Avrupa'da millet mefhumunun devlet mefhumundan çok sonra doğmasına mukabil, Türklerde devlet-millet mefhumlarının daima birbirine bitişik olmuş olmasıyla övünür.

Milliyetçi-muhafazakâr tarihçiler, bu kurguyu, Türk Tarih Tezi'nin paranteze aldığı Osmanlı'yı da millî devletler silsilesine katarak tashih etmişlerdir. Osman Turan "Şamani çağından Osmanlı'ya dek millî devlet anlayışı"ndan (1969: XIII) dem vurur. Gerek Yahya Kemal'in çizgisini -reaksiyonerleşerek- izleyen muhafazakârlar, gerekse Islâmi bir millet (Müslüman milleti) tasarımını modern millî devlet ideolojisine uyarlamaya çalışan islamcılar, Osmanlı'yı bir Türk millî devleti olarak tasrih ederler. Şunu da belirtmeli ki; Osmanlı'yı paranteze alan militan Cumhuriyetçi tarih görüşü de milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin tesiri altında giderek aşınmış ve Osmanlı Devle-ti'nden TC'ye zımni bir millî devlet sürekliliği varsayımı resmî milliyetçilik söylemine hâkim olmuştur.

Merkezi/yetçi ve güçlü devlet geleneği

Türk Tarih Tezi'nin en 'fevri' savunucularından olan Saffet Engin, *Türk İnkılâbının Prensipleri'ndt* (1938: 1/274), bir yandan

da Türk devletlerinin tez zamanda demokratik usûlleri keşfetmesiyle övünürken, "eski Türk medeniyet merkezlerinde... cemiyetin müşterek ve umumi menfaatinin, milletin vicdanını temsil eden devlet otoritesinde tecelli ettiğini" belirtir. Tek Parti ve Millî Şef döneminde devlet otoritesinin had safhada yüceltildiği -ve aynı zamanda kayıtsız şartsız hüküm sürdüğü- biliniyor. Otoriterlik ve güçlülüğün, ezeli-ebedi Türk Dev-leti'nin özsel hasletleri arasına katılması bunun doğal sonucuydu. Halil Berktay, özellikle Millî Şef devrinde, resmen üstü örtülen Osmanlı tarihiyle bile bu uğurda barışıldığını, klasik çağ Osmanlı devletinin ihtişamına hayranlık beslenmeye başlandığını saptıyor (1991: 39). Milliyetçi-muhafazakâr tarih ya-zımınca pekiştirilecek olan bu eğilimin başlatıcısı, Berktay'a göre, Kemalist bir tarihçi, Ömer Lütfi Barkan'dır. Gerçekten, Barkan'ın Osmanlı toplum düzenine ilişkin yazılarına baktığımızda, "çok güçlü devlet iradesi" gibi terimlerin amentü misali tekrarlandığını görürüz. 1938 tarihli bir yazısında "merkezî bir devlet otoritesinin mütemadiyen ayarlayıcı ve planlaştıncı alâka ve müdahalesi"ni över (1980: 132). 1939'daki bir yazısında şu coşkulu ifadeler yer alır: "herkesin devlet ve devletin herkes için çalıştığı mükemmel nizam", "her şeyi yutan... devasa bir devlet irade ve kudretinin yarattığı uzuvlar... sonuna kadar devletçi bir nizam" (1980: 288). Osmanlı düzeninin bozulmasının sebebi, Barkan'a göre, "merkezî devlet otoritesinin zevale başlaması"dır.

Yukarıda değindiğim töre=devlet=din=barış büyük denklemi, Türk Devletinin fitri otoriterliği bahsinde de iş görür. Ziya Gökalp, Türk Devletlerinin yaptıkları büyük savaşları, sonu gelmeyen küçük savaşları bitirmek ve sulhu hâkim kılmak için yaptıklarını anlatmıştır. Bu bağlamda öne çıkan totoloji, devletin barışla eşanlamlı olmasıdır; barışın anlamı ise asayiş ve istikrardır. *Türk Tarihinin Anahatlan - Methal,* "barış"ı, "inzibat" olarak yorumlar. Türk Devletinin egemenliği, "gayesi asayiş ve adalet olan bir nafiz hâkimiyet" tir (Maarif V 1931: 41). Bugünkü "huzur ve güven" düsturu, böylece tarihselleşti-rilmiş olur. "Türk devletleri kuvvetli disipline müstenit"ti

(a.g.y: 42); "Eski Türkler devlet dahilinde inzibatı temine büyük ehemmiyet atfederlerdi" *(a.g.y.:* 43); "Devlet teşkilatı, kuvvetli merkeziyetçilik ile halkçılığın telifi... Han emretmesini, halkı, askeri itaat etmesini bilirdi" *(a.g.y.:* 43).

Güçlü merkeziyetçi devletin (çoğunlukla yine dış mihraklı olan) millet içi ayrışmaya (nifaka) ve özerk güç odaklarına asla izin vermemek, Türk Devletinin tarih-öncesinden beri taşıdığı sağlık ve yaşam sırrı sayılır. 1938'de Şemsettin Günal-tay'ın, "Abbasi İmparatorluğunun mikroplu kucağında büyümüş devletlerden farklı bir devlet" olarak tanımladığı Selçukluları methedişindeki gibi: "tek idareye bağlı, disiplinli imparatorluk... devlet içinde devlet rolü oynamağa yeltenen mezhep pirevlerine devlet otoritesini tanıttırdı" (akt. Kara 1987: 446). İç mücadeleler ve merkeziyetçiliğin zayıflaması, "Türk Devleti"ni güçten düşüren ve o İbn Haldunvâri kaçınılmaz çöküş döngüsünü başlatan bir bünyevi zaaf gibi düşünülür. Bundan günah gibi kaçınmak gerekir!...

Türkçüler, tahmin edilebileceği gibi, tarihte ortalama millî tarihçiliğin tasvir ettiğinden de daha güçlü, "çok güçlü" bir devlet görürler. Atsız'ın ifadesiyle: "çok sert disiplinli devlet..." (1992: 146)

Son olarak şuna da değinmekte yarar var: Merkeziyetçilik hasleti, '60'ların sol-Kemalist devletçi söyleminde de vurgulanmıştır. Barkan'ın "merkezî bir devlet otoritesinin mütemadiyen ayarlayıcı ve planlaştırıcı alâka ve müdahalesi" efsanesi ile sosyal demokratik plancı ve eşitlikçi-adaletçi sosyal devlet imgesi arasında bir akrabalık vardır.

Ordu-millet, ordu-devlet

Türk Devletinin bir asayiş ve inzibat devleti olarak tasvirinin doğal bir sonucu da, ordunun devlette daima mümtaz bir yeri olduğunun vurgulanması ve "ordu-millet" şiarıdır. 1960'larda, merkez sağın (AP-Demirel çizgisi) 27 Mayıs'tan aldığı dersle orduyu hoş tutma kaygısına da koşut olarak, milliyetçi-muhafazakârlar "güçlü devlet=ordu millet" denklemine sarılmışlar-

dır: "Türk milleti, başında daima kudretli bir devlet isteyen topluluktur. Bunun sebebi milletimizin daha kuruluştan beri bir ordu Millet mizacında oluşudur" (Banarlı 1985: 30). Milli-yetçi-muhafazakârlar, eski Türklerin, benzer üretim ve toplumsal gelişme koşullarındaki birçok toplulukla paylaştıkları savaş örgütlenmesine/ekonomisine dayalı rejimini, anakronik bir mitosa dönüştürürler: "Doğuştan ordu-millet"; "millî asker benliği" (Caferoğlu 1964: 28 vd.). Türk-lslâm Sentezi müellifi İbrahim Kafesoğlu, bu mitosu "bozkır şartlarının zarureti" olarak güya-tarihselleştirirken yine Türklüğe özgülemekten başka bir şey yapmaz (1966: 837 vd.). Kafesoğlu, ordu teşkilâtını ve fikrini de insanlığın Türklerden öğrendiğini öğretir bize (1985: 75 vd.). Ordu=millet denkleminin zımni anlamının, or-du=devlet denklemi olduğunu çıkarsamak zor değil. Dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, orduyu "temel devlet kuvveti" (1966a: 510) olarak tanımlar. Bu anlayışın taşıyıcısı ve yayıcısı, çoğunlukla gene ordu olmuştur.

Ordu ve cihangirlik övgüsünde fazla ileri gitmenin, Türk millî tarihçiliğinin kaynağındaki temel bir tasaya ters düşen bir yan etkisi vardır: Millî tarihçilik ve Türk Tarih Tezi'ndeki, Türklerin gaddar, tahripkâr bir savaş ulusu olduğu doğrultusundaki Batılı önyargıları çürütme kaygısı, bu methiye içinde güme gider. Bu durum, orduya medeniyet götürücü bir misyon atfederek telâfiye çalışılır (örn. Caferoğlu *a.g.m.).* (Ordunun medenileştirici misyonu, modernleşme bağlamında, Osmanlı'nın son dönemiyle ilgili olarak zaten genel kabul görmektedir.) Bizzat ordu sözcüleri, böyle bir misyondan dem vurmaktan geri kalmazlar. Örneğin, yine Cemal Tural'ın 1965 Kara Kuvvetleri Günü mesajı: "Dünyaya medeniyet götüren ordular, köle milletleri uyandıran ordular, tarihi yazan, yaratan ordular..." (Özdağ 1991: 14). Veya 1966 Kara Kuvvetleri Günü mesajı: "Pasifik'ten Okyanus'a medeniyet ulaştırdığın ülkeler, milletler bugün de seni şükranla anıyorlar." (Tural 1966b: 836)

"Devlet adamları"nın ("devlet adamlığı"nın) özel yeri

Devlet adamlarına ve devlet adamlığı 'müessesesine' verilen özel yer, hem devletin kutsallığı anlayışının, hem güçlü devlet telâkkisinin uzantısıdır. Kutsal ve güçlü devlet, onu temsil edenlerin üzerine de bir kutsallık ve güç hâlesi düşürür. Zaten "kut"un hakanın nasibi olması, yani herhangi birine değil de ona verilmesi, hükümdarlığı kutsal kılar. Türklerde devlet başkanlarına hep kutsallık atfedildiğini, Türkçüler ve milliyet-çi-muhafazakârlar gönül rahatlığıyla yinelerler. "Hakan, devletin varlık cevheridir... devlet teşkilatının mihrakıdır" (Niyazi 1993: 238). Türk devlet geleneğinde "Devlet Reisi'ne atfedilen bu -illâ kutsal denmeyecekse- mühim konumun, son yılların güncel siyasal tartışmalarında "başkanlık sistemi" taraftarlarınca sıkça vurgulandığını biliyoruz.

Milliyetçi tarihçilikte, "Devletli" zümreye özel önem atfedildiğini vurgulamalıyız. Devleti cisimleştiren bir sınıfın veya soy çizgisinin varlığına daima dikkat çekilmiştir. Zeki Velidi To-gan, "Türklerin uzun asırlar zarfında tahavvüller geçire geçire mütemadiyen yaşayan bir devlet idare kadrosu"ndan, "devletçi kabileler"den bahseder (1946: 106-108). Osman Turan, "Devletin kudsiyeti, bekası ve nizamına âmil, devlet gibi hukuk ve otoritesi münakaşa edilemeyen hanedanlar"ı zikreder (1969: 121). İlkel kabile topluluklarından devletli topluluklara geçiş ve devletlerin yerleşikleşme süreçlerinde rol oynayan yönetici sınıflar, bu nesnel tarihsel işlevlerinin ve konumlarının ötesinde, 'devletli zümre' olarak hususen yüceltilirler - bu zümre, Türk Devletinin devamlılığı mitosunu şahıslaştırır. Tiranlığı ve keyfiliği, şahsi çıkarı çağrıştıran hanedan/saltanat yapılarının Türk tarihinde olmadığı veya ayrıksı olduğu doğrultusundaki savlar, bu mitos ve yüceltmenin ağırlığı karşısında anlamsızdır. (Gerek hakanlar gerekse hanedanlar, saltanatlar, ancak Türk Devletinin devamlılığı mitosuna halel getirmişlerse millî tarihçinin gözündeki saygınlıklarını ve meşruluklarını yitirirler.)

Devletlilere bahşedilen bu yüce mertebeyi kamusal vicdana kabul ettirmeye dönük olarak başvurulan sav, onların 'sadece'

törenin uygulayıcısı, aşkın Türk Devletinin memuru olduklarıdır. *Türk Tarihinin Anahatlan - Methal,* hakanın/hükümdarın "hükümdardan ziyade türeyi uygulamakla mükellef bir memur" olduğunu söyler (Maarif V 1931: 41).

Özellikle, Ömer Lütfi Barkan'ın (sık sık) kullandığı "devlet adamları" terimi, "kamu görevlisi" anlamına gelir. Devletlilerin aşkın konumunu onlara hizmetkâr/memur misyonu yükleyerek hem meşrûlaştırıp hem de pekiştirme mantığına, "demokratik, halkçı, sosyal ve laik Türk Devleti" mitosu ele alınırken yine değinilecek.

Aydın Taneri'nin *Türk Devlet Geleneği* (1975) kitabı, milliyetçi tarihçiliğin "devletli" kavramına tipik bir örnektir. Kitapta, Devlet yöneticileri yanında yönetilenler için de yazılmış bir tür 'Modern Prens' havasında, "devlet adamının nitelikleri" sayılır (kültür, cesaret, erdem, mantık); devlet kadrolarının uzmanlardan oluşması gerektiği anlatılır. Türk Devlet Adamı, 'mavi kanlı' bir kavimmişçesine tasvir edilir. Taneri, devletliler için "geçmiş devirlerden bugün için alınacak ilkeler" çıkarmasıyla *(a.g.y.:* IX), Ortaçağ tarih anlayışının sadık izleyicisidir.

Demokratik/halkçı ve "sosyal" devlet geleneği

"Türk Devleti"nin asri değerlere fıtraten uygun olduğunu kanıtlama gayreti, modern devlet özelliklerinin anakronik kullanımını beraberinde getirir: Türk Devletinin tarih-öncesi rüşeymlerinde bile, demokratik-halkçı-laik-sosyal-hukuk devleti vasıfları keşfedilir. Saffet Engin (1938: 2-136) şöyle yazar: "Türk milleti, binlerce senedenberi kurduğu halkçı ve meşverete müstenit devlet mefkureleriyle, beşeriyete, sulh ve sükun, ilim, irfan ve fazilet öğretmiştir; millî ideallerle birlikte, bütün diğer milletlere, samimi bir vicdan iştiraki içinde insaniyet idealleri telkin etmiştir."

En çok vurgulanan, "Türk Devleti"nin fıtri demokratikliği-dir. Bu konuda nispeten mütevazı ve daha yaygın yorum, Cumhuriyet idaresinin "Türk devlet ananesine (ve Türk cemiyetine - T.B.) uygunluğu"nun (Baltacıoğlu 1943: 165)

vaz'edilmesidir. Buna mukabil örneğin Necmeddin Sadak, "demokrasi" işini fıtraten halledilmiş sayar bir havada, "Türk cemiyetleri en eski devirlerde zaten demokrattılar" diye yazar (1937: 76). Sonraki yıllarda "demokrasinin eski Türk âleminde ırki bir hususiyyet demek olduğunu", zira tarihte ilk parlamentoyu kuranların Türkler (Sümer Türkleri!) olduğunu savunanlar çıkacaktır (İsmail Hami Dânişmend 1964: 15). *Vatandaş İçin Medeni* Bilgiler'deki 'en resmî' tarih görüşü şudur: "Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylar ile, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmelerile demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde, Türklerin teşkil ettikleri devletlerde, başlarına geçen Padişahlar, bu usulden ayrılarak müstebit olmuşlardır" (Afet 1939: 39). Toy ve kurultayların "bize özgü" demokratik organlar olarak mevcut demokratik kurumların yerine hayata geçirme arzusu, Türkçü yazarlar tarafından zaman zaman dil-lendirilmiştir - hatta son yıllarda MHP'de de Türkçü kanattan yazarlar bu fikri savundular. Bu "fıtri demokratlık" bahsindeki anakronizmin, evrensel bir tarihsel olgu olan "kabile demokrasisi" nin abartılmasına ve Türklüğe özgüleştirilmesine dayandığını söyleyebiliriz.

Fıtri demokratlığı, fıtri halkçılıkla beraber düşünmek gerekir. *Türk Tarihinin Anahatlan - Methal,* Türk Devletinin öteden beri halkının vasisi, esirgeyicisi olduğunu anlatırken, bu vasıfları "halkçılığın" kanıtı sayar. Halkçılık, birçok modern devlet özelliğini, Türk Devleti için tahayyül edilen değerler ekseninde eklemlemek için ideal bir düsturdur. (Halkçılığın, özgül yorumuyla, Tek-Parti olarak CHF'nin aslî bir düsturu olduğu da malûm.) Halkçılık, "sosyal devlet" ve "demokratik devlet" kavramlarının, paternalizm potasında yapılmış bir karışımını ifade eder. Demokratikliğin halkçılığa inkılâp ettirilmesi, "halkını düşünen, onun iyiliği için önlemler alan esirgeyici devlet"in "demokratik devlet" olarak varsayılmasına elverir. "Sosyal devlet" olmak da bu esirgeyiciliğin bir boyutudur. Aydın Taneri, "her şeyin devletten beklenmesi"ni Türk devlet geleneğinin bir hasleti ve Türk Devletinin "hizmet devleti" ol-

masının sonucu sayar (1975: 194); "sosyal devlet", "her şeyin ondan bekleneceği" devlettir. Bu 'kompoze' halkçılık anlayışından, bireylerin devlete merbutiyet içinde eridiği, varlığını devlete teslim ("armağan") ettiği bir vasi-veli devlet tasarımı çıkar. Gökalp (1981: 36-38), vasi-veli devlet anlayışını methederken, baliğ olan çocuğun ailesinin velayetinden çıkıp hükümdarın velâyet-i ammesi altına girmesi geleneğini anar. Kastedilen ve yâdedilen velayet, böylesine dolaysız olabilir. Türk Devletine ve yöneticilerine atfedilen babalık sıfatı da aynı dolaysız velayet tasavvurunu imler. Osman Turan'a göre millî şuurun, siyasî hâkimiyet türesinin yanısıra "babalık sıfatı", Türk hükümdarlarını "demokratik bir ruha" eriştirmiştir (1969: 121). Bunca demokratiklik, halkçılık övgüsüne karşılık, hanedanların varlığı, "soylu" veya "kurmay" (Ögel) Türklerle "aşağı halk"ın ayrılığı, hatta halk dini olarak şamanlıkla devlet dininin ayrışması gibi 'aristokratik' belirtiler bahse konu olduğunda da, paternalist açıklamalar imdada yetişir: Devletle/hakanla "aşağı" halk arasında daima duygusal bir bağ vardır (Niyazi 1993: 196, 201).

Hakanın töreyle sınırlandırılması an'anesi ve "Devlet gider töre kalır" gibi vecizelerle de, Türk Devletinin kadimden beri yönetenlerin keyfî otoritesine değil birtakım kurallara bağlı olduğu, öyleyse "hukuk devleti" olduğu 'gösterilir', "idare edenlerle edilenler arasında bir seremoni engeli olmaması" (Ögel 1982: XVII), yani yöneticilerin erişilebilirliği, -tabiî ki halkçılığın yanısıra- bir cins "hukuk devleti" emaresi olarak anılabil-mektedir.

Türk Devletinin fıtri halkçılığı, sosyal ve demokratik niteliği hakkındaki millî tarih anlatısı, solda da geçmişe dönük bir tür "devlet sosyalizmi" ütopyasına yataklık etmiştir. Herhalde Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları, bu bağlantıyı sağlayan köprülerden biridir. Barkan, Osmanlı örneğinde, devletin ekonomide nâzım rolü oynadığına ve özel mülkiyetin güçlenmesine mahal vermediğine dair vurgularıyla, burada bir "devlet sosya-lizmi"nin köklerini arayanlara yol açmış olmalıdır. 1940'taki bir çalışmasında (1980: 221), "Devlet vakıfları"nı, "bugünkü

devlet sosyalizmindeki kırtasiyeciliğe, memur zihniyetine karşı bulunmuş usuller" çerçevesinde anar. 1946'daki bir yazısında, "İslâm hukukunun mirasa, icara ve mutlak şekilde ferdiyetçi ve liberalist mülk telâkkisine ait hükümlerini kendi toprak siyasetlerine uygun görmeyen devlet adamlan"nı, "memleket topraklarının Emir'e yahut Miriye ait olduğunu ve halkın devletten aldığı bu toprakların ancak daimi ve irsi bir kiracısı bulunduğunu" anlatır. Barkan, bu yorumlarıyla, Osmanlı-Türk Devletinin laik olduğuna dair anakronistik görüşe de kaynaklık etmiştir. '60'larda sol-Kemalist ve başka bazı sol görüşler doğrultusunda bu vadideki yorumların derinleştirildiğini göreceğiz.

Türk devlet geleneğinde, daha doğrusu Osmanlı örneğinde gerçekten "halkçı" bir sosyal devlete benzer bir oluşumun verilerini bulanlardan bahsederken, kendine mahsus bir görüş olarak Kemal Tahir'e değinmeden olmaz. Kemal Tahir, Osmanlı'da, dine hürmetkar ("gerçek") laikliğin izlerini de görür. *Devlet* Ana'da, Osman Gazi'ye kuracağı devletin ilkelerini şöyle saydırır: "Talan etmeyeceğiz! Din yaymağa çalışmayacağız! Tersine herkesin inancına saygı göstereceğiz! İnsanlar arasında din, soy, varlık bakımından hiçbir üstünlük tanımayacağız!" (Tahir 1978: 229) Bir başka yerde de "pazar yeri denetimsiz olmaz" denmektedir *(a.g.y:* 651); Devlet piyasada nâzım rolü oynayacaktır. Kemal Tahir'in devlet tasavvuru, şüphesiz ayrıca ele almayı gerektiriyor.

Türk Devletinin 'cihanşümulluğu'

Türk Devletine ilişkin yine anakronik bir tarih mitosu, dünyayı 'kendinden ibaret' gören, yahut bir başka deyişle 'kendi dünyasını bütün dünya' olarak kurgulayan ilkel insan topluluklarının bu tasarımlarının modern bir "evrensellik" anlayışına eşlenmesine dayanır. Bu eşlemeyle, Türklerin daha "tarihten önceki devirlerde cihanşümul bir devlet" kurdukları (Togan 1946: 23) hükmüne varılabilir. Türk hakanının bütün insanlığı yönetmek üzere tayin edildiğini kayda geçiren Orhun kita-

beleri, en açık ve meşhur kanıttır: "Türk devlet başkanı, bu inanışa göre, yeryüzündeki bütün insanları adil, faydalı evrensel törenin himayesine almaya kendini görevli sayıyordu." (Ka-fesoğlu 1985: 69) Devletin sulhu sağlamak için yayılıp gelişmesinin bir evrenselcilik itkisi olarak düşünülmesi, Gökalp'in yukarıda değindiğimiz "sulhçülük" kavramında da mevcuttur. Ögel, *Kutadgu Bilig'de,* millî ve kavmi duygulardan arınmış bir "Türk acunculuğu/evrenselciliği" okur (1982: 13). "Devlet güçlü oldukça Türk olmayanların da devlet için hizmet vermiş... devlet içinde saygı bulmuş" olmaları da *(a.g.y.:* 2) Türk Devleti adına bir evrenselcilik belirtisi değil midir zaten!

Türk Devletine atfedilen 'tarih kadar eski' cihanşumüllük geleneğine, 1950'lerden sonra milliyetçi-muhafazakâr tarihçilik kuvvetle sarıldı. "Cihan devleti" ve Nizâm-ı Alem ülküleri güncelleştirildi. Osman Turan'ın (1969) *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi,* bu hamlenin popüler manifestosuydu. Kaybedilen imparatorluğun otarşik Tek Parti yönetimi sonrası 'globalleşen' Soğuk Savaş dünyası şartlarında ertelenmiş olarak ortaya çıkan manevi rövanşı işlevini gördüğünü de söyleyebileceğimiz bu yöneliş, "ilmî Türkçülerin" kozmogonik tasavvurlarına fazla 'takılmadan', doğrudan doğruya aktüel bir "büyük güç/büyük devlet" olma hülyasına gıda sağlıyordu.

Kemalist millî tarihçilik, hümanizmi temellük etmenin kestirme bir vasıtası olarak, Kadim Türk Devlet geleneğindeki bu "cihanşumüllüğe" yüklü bir "insaniyetçilik" katmaya çalışmıştır. Fakat, insanlığın ortak kültürünün verilerini bulmaktan çok, büyük insanlık değerlerinin menşelerini ve 'ilk'lerini Türk Kültüründe bularak... 'Çarpıcı' bir örneği Saffet Engin'in *Türk inkılâbının Prensipleri* olan bu özcü ve 'çocuksu' güyâ-ev-renselciliğe başka bir yerde değinmiştim (Bora: 1996).

Türk Devletinin "pratikliği" ve "realistliği"

Türk Devletinin "pratikliğinin" ve "realistliğinin", çoğunlukla onun 'laikliği' babında anlatılıyor olması kayda değerdir. İslâm dönemi Türk devletlerinin İslâm doktrinini pek 'takmadığını'

vurgulamakta, Kemalistlerden Türkçülere hemen bütün millî tarihçiler birleşirler. "Türk Devleti"nin örfî hukuku daima öne çıkarmış olması, paylaşılan bir övünçtür. Barkan'ın bu doğrultudaki yorumlarına yukarıda değindik. Fuad Köprülü bu "realizmin" üzerinde sıkıca durmuştur; "samimi Müslüman olmakla beraber çok realist olan devlet kurucuları"ndan (akt. Berktay 1983: 69) dem vurmuştur. Selçukluları da, "asla teokratik bir mahiyette olmayan... kendi menfaatim ve idaresini her şeyin fevkinde tutan" (Köprülü 1972: 110-111) devlet adamları olarak anar. Togan, elâstiki bir teşkilat sisteminin dayanağı olarak "Töre"nin önemini vurgulamıştır (1946: 106). Keza Türk-lslâm Sentezci Kafesoğlu - tıpkı Barkan gibi-, Osmanlı'nın diğer tslâm-Türk devletleri gibi teokratik olmadığını belirtmiş, bunu da kadim Türk geleneklerinin muhafaza edilmesine bağlamıştır (1985: 210). Bütün bu literatürü vulgarize eden Aydın Taneri'de de (1975: 46) "gelenekçilik yanında pratiklik" (yani gelenekçilik olarak kodlanan dindarlığın dengeleyicisi, makûlleştiricisi olarak pratiklik) temel 'devlet ilkelerinden' birisidir.

Böylelikle, örfi hukuka kaynaklık eden Töre, yani Türk *nomos*'u, millî tarihçiliğin bu pratiklik/realistlik mitosu çerçevesinde (şayet açıkça değilse) zımnen Islâm *nomos'a* üstün sayılır. Pratiklik/realistlik mitosunun tek işlevinin Türk Devletinin bünyevi laikliğini kanıtlamak olduğunu söyleyemeyiz tabiî. Burada pratiklik/realistlik methiyesinin, devlet otoritesini sınırlayacak hiçbir dışsal ilke, devlet hikmetine üstün hiçbir referans tanımama arzusunu yansıttığını söylemek yersiz olmayacaktır.

Devlet hikmeti de, önünde sonunda bir totolojiden ibarettir; devletin daha doğrusu yönetici sınıfın (her daim bir beka sorunu olarak konan) güncel çıkarlarıyla kaimdir. Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in kuvvetli ve dürüst kişiliğinden bahsedilirken şu söylenenlere bakınız "Devlet menfaatları gerektirdiği zaman Sultan'ın bazen verdiği sözü tutmadığı oluyordu..." (Köymen 1976: 72).

Bitirirken

Bu yazıda millî tarih anlatısında Türk Devleti Mitosunun unsurlarını belirlemeye ve bunlar arasındaki bağıntıları göstermeye çalıştım. Başka unsurlar da belirlenebilir, daha zengin örnekler bulunabilir ve başka bağıntılar kurulabilir. Fakat bu kadarı da, Türk Devletinin, objektif ve normatif değerlerin üzerinde yer alan, kendi kendisini meşrulaştırmaya muktedir bir üstün varlık olarak tasavvur edildiğini göstermeye yeter. Bu mitolojide Türk Devleti, herhangi bir devlet değil, bizatihi bir niteliktir.

Birikim 105-106, Ocak-Şubat 1998

KAYNAKÇA

Afet (1939): *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler.* Milliyet Matbaası, İstanbul.

Atsız, Nihal (1992): *Makaleler-4.* Baysan, İstanbul.

Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı (1943): *Türke Doğru* (Birinci Kitap). Kültür Basımevi, İstanbul. Banarlı, Nihad Sami (1985): Devlet ve Devlet *Terbiyesi.* Kubbealtı

Neşriyatı, İstanbul. Barkan, Ömer Lütfi (1980): *Türkiye'de Toprak Meselesi.* Gözlem

Yayınlan, İstanbul. Berkes, Niyazi (1982): *Atatürk* ve *Devrimler.* Adam, İstanbul.

Berktay, Halil (1983): *Cumhuriyet İdeolojisi* ve *Fuat Köprülü.* Kaynak Yayınları, İstanbul.

— (1991): "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum* ve Bilim 54/55 (Yaz/Güz 1991).

Bora, Tanıl (1996): "İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği", *Toplum* ve Bilim 71 (Kış 1996). Caferoğlu, Ahmet (1964): "Tarihte Türk Askeri Benliği", *Türk*

Kültürü 22. Cassirer, Ernst (1988). Der *Mythus des Staates.* Fischer,

Frankfurt a.M.

Dânişmend, İsmail Hami (1964): *Garp Menbalarına Göre Eski Türk Demokrasisi.* Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.

— (1983): *Türklük Meseleleri.* İstanbul Kitabevi, İstanbul.

Engin, Saffet (1938): *Türk İnkılâbının Prensipleri* (iki cilt). Cumhuriyet Matbaası, İstanbul. Ersanlı Behar, Büşra (1992): *İktidar* ve *Tarih.*

Afa, İstanbul.

Genelkurmay Başkanlığı (1984): *Atatürkçülük* - 3. Milli Eğitim Basımevi, istanbul.

Gökalp, Ziya (1981): *Türk Devletinin Tekâmülü.* Kültür Bakanlığı, Ankara. Hassan,

Ümit (1985): *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler.* Kaynak Yayınları, İstanbul.

Irmak, Sadi (1967): *Devrim Tarihi.* İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
Kafesoğlu, İbrahim (1966): "Türk Ordusunun Tarihi", *Türk* Kültürü 46.
— (1985): *Türk-İslâm Sentezi.* Aydınlar Ocağı, İstanbul.
Kara, İsmail (der.) (1987): *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2.* Risale, İstanbul.
Köprülü, Fuat (1972): *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu.* Başnur Matbaası, Ankara.
Köymen, *Altay* (1976): *Tuğrul Bey ve Zamanı,* Kültür Bakanlığı, İstanbul. Maarif Vekâleti (1931): *Türk Tarihinin Ana Hatları* - Methal Kısmı. İstanbul Devlet Matbaası.
Niyazi, Mehmed (1993). *Türk Devlet felsefesi.* Ötüken, İstanbul. Ögel, Bahaeddin (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı.* Başbakanlık Basımevi, 1982. Ûzdağ, Ümit (1991): *Ordu-Sryaset İlişkisi.* Gündoğan, Ankara. Sadak, Necmeddin (1937): *Sosyoloji.* Şen, Serdar (1996). *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm.* Sarmal, İstanbul. Tahir, Kemal (1978): *Devlet Ana* (6. baskı). Bilgi Yayınevi, Ankara. Taneri, Aydın (1975): *Türk Devlet Geleneği.* A.Ü.D.T.C.F, Ankara. Togan, Zeki Velidi (1946): *Umumi Türk Tarihine Giriş.* İsmail Akgün Matbaası. Tural, Cemal (1966a): "Genelkurmay Başkanının Silahlı Kuvvetlere Mesajı", *Türk Kültürü* 42.
— (1966b): "Kara Kuvvetleri Günü Mesajı", Türk Kültürü 46.
Turan, Osman (1969): *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi.* Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul. Üçok, Coşkun (1987): "Onaltı Türk Devleti", *Tarih ve Toplum* 38 (Şubat).

Milliyetçi ideoloji ile insan haklan arasındaki 'evrensel' çelişki:[1] İnsan -ve- yurttaş

Milliyetçilik ile insan hakları, modernizmin birbiriyle didişen iki çocuğudur (tabiî erkek çocuk!). Gerçi Fransız Devrimi'yle taçlanan Aydınlanmacılık akımı, bu ikiliyi birbiriyle uyuşturma iddiasındaydı. İnsan hakları açısından 'uyuşturma'nın iki anlamını da içeren bir terkipti bu: İnsan hakları hem milliyetçilikle uyumlu kılmıyor, hem de -böylelikle- felç ediliyordu. Milliyetçilik ve millî devlet, kamilen insan olmanın, uygarlaşmanın onsuz olunmaz bir aşaması sayılıyordu. İnsan, ona haklarını kazandıran yurttaşlık rütbesini, bir millî devlete mensup

1 Bunca yıllık modernizm eleştirisi, evrenselliğin pek de 'evrensel' olmadığını gösterdi: Hem yerleşik evrensellik söyleminin belirli kültürel damgayı (Batı -ve erkek-merkezcilik gibi) taşıması, hem de özgül deneyimlerin belirleyiciliğini ıskalaması itibarıyla. Bu nedenle 'evrensel' tırnak içindedir ve aşağıdaki yazıda insan hakları ile milliyetçiliğin ilişkisi ancak„'en genel' hatlarıyla tartışılıyor. Yoksa, bu yazıyı yayımlanmadan okuyan sevgili Bülent Peker'in hatırlattığı gibi: "Genelde milliyetçilik yerine Türk milliyetçiliğinden ya da diğer spesifik milliyetçiliklerden söz etmek bence daha anlamlı. İnsan haklarıyla milliyetçiliğin ilişkisi Batı Avrupa tarihinde çok daha kompleks ve Fransız Devriminden çok daha eski (köklere dayanıyor): Hoşgörü ve adalet... Yani yönetme sorunu (ya da 'hükmetme')... Elbette vergilendirme ve savaş... Yurttaşlık ve şövalyelik..."

olmasıyla elde ediyordu. Dolayısıyla millî devlet inşâ etmeye dönük milliyetçilik hareketi, aynı zamanda insanları, insan haklarına sahip özgür yurttaşlar mertebesine eriştirmeyi hedefleyen bir hareket olma iddiasını da taşıyordu. Temel haklar beyannamesinin "insan -ve- yurttaş" terkibi boşuna değildir; insanlık yurttaşlığa, yurttaşlık milliyete bağlıdır ve Hannah Arendt'in sık sık zikredilen sözü uyarınca "yurtsuz insan insan değildir"... Fransız Devrimi'nin "özgürlük-eşitlik-kardeşlik" teslisindeki "kardeşlik" ilkesi önce "bütün insanların evrensel kardeşliği" hülyasıyla doluydu. Jakobenizmin saltanatı altında İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin "sivil aforoz"a dayanak oluşturabilen bir "millî ilmihal" işlevi görmesiyle "yurtseverliğe" (patriyotizm) dönüştü. Napolyon savaşlarıyla, dış düşmanı ve onun uzantısı saydığı "iç düşmanları" -önce tayin edip- 'kahreden' şovenizm halini aldı.[2]

Batı Avrupa'da 18./19. yüzyıl dönümünde, Doğu Avrupa'da 19./20. yüzyıl dönümünde, Üçüncü Dünya'da 20. yüzyılda katedilen milletleşme süreci, milliyetçiliğin, bu iddiasını görece hakeder göründüğü evresiydi. Malûm: Cemaat insanları, milletleşmekle, geleneksel bağlarından/yükümlülüklerinden kurtulup ("özgür" demeyelim de) 'serbest' vatandaşlar haline geldiler. Bu göreceliğin tarihsel ve coğrafi boyutu da vardır: Milletleşme sürecinin 'geciktiği' ve çoketnili yapıların millî tür-deşleştirmeyi zora soktuğu coğrafyalarda, mlliyetçilik ile insan hakları arasındaki nikâh, iyice gönülsüz ve çok kumalı bir nikâh oldu. Milliyetçiliğin insan haklarıyla bağdaşımı, görece uyumlu evrelerinde bile sorunludur. Her şeyden önce milletleşme sürecinin kendisi, insan haklarının kayıtlandığı, hak ihlâllerinin sistematikleştiği bir deneyimdir. Zira millî devletlerin kuruluş süreci çoğu kez savaşla, iç savaşla ve azınlık toplulukların altedilmesi veya baskı altına alınması gibi 'gereklerle' içiçe geçer: Bu da toplu cinayet, işkence ve maddi baskı, toplu sürgün gibi büyük insan hakkı ihlâlleri, demektir. İnsan hak-

2 Steven Lukes, "Fünf Fabeln über die Menschenrechte", *Prokla*, Eylül 1994 (Sayı 96), s. 465; CarltonJ.H. Hayes, Milliyetçilik: Bir Din (çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 83.

larının göreli olduğu (olabileceği) ve bu hakların 'icabında' ihlâl edilebileceği bilgisi, (millî) devlet aygıtının ve halkın kolektif zihnine bu deneyimlerle kazınır.

Millî devletlerin kuruluş süreci, millî kimliğin etnik ve kültürel içeriğinin belirlendiği eşiktir. Bu eşiğin geçilmesinde, etnik ve kültürel kimliğin inşâsı, kitlelerin "insan-ve-yurttaş yapılması" ile beraber gider; dolayısıyla "insan" tanımı da büyük ölçüde çizilen millî kimlik portresiyle örtüşür. Böylece "insan"- "yurttaş" rabıtasındaki gerilim ve bu ikisinin örtüş-türülmesindeki totaliter potansiyel yoğunlaşır: Millî kimlik "insan" kimliğinin kopmaz yüklemi haline gelir. Artık "insan" denilince önce (örneğin) "Türk insanı" anlaşılır - zımnen, sıfatı başka olan veya sıfatsız insanlardan 'daha insan' birisidir bu. Etienne Balibar, insan hakları kavramının bünyesinde başta eşitlik-özgürlük gerilimi olmak üzere bir dizi gerilim içerdiğini söylüyor. Bu gerilimler eşitliğin, özgürlüğün ve bu ikisinin ilişkisinin gelişimi açısından pekâlâ verimli olmuş ve olabilecek gerilimlerdir; milliyetçilik, Fransız Devri-mi'nden itibaren bu gerilimleri en karşı-devrimci biçimde massetmiş, 'uyuşturmuştur'.[3]

"İnsan" tanımının yurttaşlıkla ve dolayısıyla milliyetle kayıtlanması insan haklarının kayıtlanmasının en güçlü meşrûlaştırıcısıdır. Başka milletlerden insanların insanlıktan ve insan olmaktan gelen haklardan -en azından 'kısmen'- istisna edilebilir olması, milletin mensuplarına/yurttaşlarına da onları yurttaş-insan yapan vasıflardan 'saptıkları' takdirde aynı uygulamanın yapılabilmesinin yolunu açar. İnsan hakları felsefesinin "insanlar...", "hiçbir şekilde...", "...mazlar" vb. kesinlikli ifadelerinin etrafından dolanan bu istisnaları yaratmanın en emin yolu, insan tanımının millî kimlikle sıfatlandırılmasın-dan kaynaklanan 'göreliliği' kullanmaktır. Millî tehditlere dikkat çeken, millî düşmanlar ve "vatan hainleri" icat eden milliyetçi karalama kampanyaları, insan haklarının askıya alınmasının en kolay yollarıdır.

3 Etienne Balibar, Die *Grenzen der Demokratie* (çev. Thomas Laugstien), Argument, Berlin 1993, s. 99-123.

Milliyetçilik ile refakatine aldığı insan hakları arasındaki bünyesel çelişkinin, özellikle millî devletin kuruluşunu izleyen evrelerde belirginleşen bereketli bir kaynağı da, onun bir devlet ideolojisi olmasıdır. Milliyetçiliğin temel ülküsü, millî devletini inşâ etmek ve onu (ilelebet) korumaktır. Devletin bekası ve çıkarı, milliyetçi ideoloji açısından her türlü değerin üstündedir - elbette insan haklarının da... Kaldı ki milliyetçi ideolojinin yücelttiği ve özdeşleştiği millî devlet, en 'kibar' türüyle bile, çatısı altındaki - görece özerkleşmeye yatkın- zor aygıtıyla, aslî insan hakları ihlâlcisidir. Hukuken sahip olduğu şiddet tekeli, onu bir bakıma insan hakları ihlâllerine 'resmen yetkili' bir (tek) merci konumuna da oturtur! (Birçok örnekte devletin zor aygıtıyla 'yeraltından' da bağlantılı bir devlet erki olarak yargının bu 'yetki'nin kullanılmasına -ve resmîleşmesine- verdiği destek unutulmamalıdır.)

Milliyetçilik ile insan hakları, tinsel denebilecek bir düzeyde de karşı karşıya gelirler. Modernizm tinselliği akıldan radikal biçimde ayrıştırdı, onu kamusal hayatın kıyılarına itti; ki bu, sekülerleşmeyi aşan bir gelişmedir.[4] Milliyetçilik ve insan hakları, modern anlamda bir tinselliğin serpilmesine zemin sağlayan iki büyük sistem oldular. Her ikisi de, modernliğin akılcı söylemine uygun bir anlayış çerçevesinde ve onu uygun ritü-ellerle, bir aşkınlık ve kutsallık nosyonu, ahlâki ve vicdani bir duyarlılık geliştirdiler. Milliyetçilik bu modern kutsallaştırma-yı/aşkınlaştırmayı "millet" ekseninde, insan hakları "insan" ekseninde yaptı. Bu iki eksen, Aydınlanmacı milliyetçilik savunusunun vaadettiği doğrultuda birbirlerini bir koordinat sisteminin eksenleri gibi tamamlamaktan uzak kaldılar. Tersine, çatışma içinde oldular.[5] Daha önemlisi, çok güçlü bir mitoloji ve mistifikasyon sistemi inşâ etmiş olan milliyetçiliğin, tinselliği ikame etmede insan haklarıyla kıyaslanmayacak kadar 'iddialı' olmasıdır.

4 Bu konuda etkileyici bir çalışma: Joel Kovel, *Tarih ve Tin* (çev. Hakan Pekinel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.

5 Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt 1992, s. 128-130.

İçinde bulunduğumuz dönemde milliyetçilikle insan hakları arasındaki çatışmanın yoğunlaştığını gözlüyoruz. Her ikisine olan talep yükselmekte ve aralarındaki rekabet kızışmakta. Bunun nedeni, kabacası, geç-kapitalist hayat nizamında tinselliğin 'hepten' yitişinin yol açtığı bunalımın bir görüngüsü olarak, toplumsal ve siyasal anlam bunalımının derinleşmesidir. "Globalleşme" denen konjonktürde, yüz yılı aşkındır siyasal hayata damgasını vuran ideolojik kanavanın dağılması ve siyasal aygıtın tıkanması, dünyanın her yanında insanların hayatlarını anlamlandırmadaki 'maddi' ve kurumsal kerterizlerini yıkıyor veya görünmez kılıyor. Öte yandan, artan eşitsizlik ve yoksullaşma, toplumsal çatışma potansiyelini büyütüyor; ABD-SSCB dehşet dengesine dayalı merkezî gözetimin ortadan kalkmasıyla devletler (veya 'devletsi' güç odakları) arasındaki çatışmalar da 'serbesti' kazanıyor. Bu kaotik ortamda, milliyetçilik ile insan hakları, hem anlam bunalımına hem de tutunum ve doğrudan doğruya güvenlik ihtiyacına cevap vermeye aday ideolojiler ve sistemler olarak öne çıkıyorlar. Siyasal dilin inanılmazlaştığı ortamda, milliyetçiliğin ve insan haklarının içerdiği, ahlâki, vicdanlara hitap eden söylem unsurlarının da etkinliği artıyor.[6] (Dinî hareketler de aynı dinamikle ivme almaktalar.) İnsan hakları söyleminde "insancıllık/insanilik" nosyonunun taşıdığı yükün artma eğiliminde bulunması bu yönelimin göstergesidir. "İnsancıllık/insanilik" bir yönden soyut ve göreceli, dolayısıyla muğlâk bir nosyondur; diğer yönden, klasik temel haklar manzumesine dayalı kurumsal ve hukuki insan hakları söylemine göre tinsel ağırlığı ve etkileyiciliği daha fazladır. Bu gerilim, insan haklarının nasıl anlamlandı-rılacağına ilişkin ideolojik mücadelenin önemini arttırıyor. Nitekim insan haklan ile milliyetçilik arasındaki rekabette, milliyetçiliğin insan haklarını kendine tâbi kılma çabasında tutunduğu dal budur. Milliyetçiler, insan hakları tartışmasında yayı-

6 Bu gelişme hakkında: Tanıl Bora, "Egemen İdeoloji ve İnsan Hakları", *Birikim*, Eylül 1994 (65), s. 8-14. Bu eğilimin postmodem liberal söylem içinden bir savunusu: Richard Rorty, "İnsan Haklan, Akıl ve Duyarlık" (çev. Mithat Sancar), Birikim, Kasım 1994 (67), s. 56-68.

lan kültürel görecelik yaklaşımını teşvik ederek;[7] "insan"lığı millî kimlikle kayıtlayan zihniyetlerine saha açmaya uğraşıyorlar. İnsan haklarını sadece "millî çıkar"a hizmet eden veya kendi milletleriyle ilgili mağduriyetlerin tasvirine dayalı indi ve benci bir "insancıllığa", demagojik bir vicdani hitabete indirgemeye hevesliler. Sonuç, insan haklarının hiçbir zaman olmadığı kadar 'millileştirilmeye' çalışılması oluyor.

Globalleşmenin insan hakları ile milliyetçilik arasındaki ihtilafı körükleyen başka bir boyutu, yeni-"yeni-emperyalizm" diyebileceğimiz bir düzlemde... İnsan haklarının "serbest piyasa, sivil toplum, demokrasi" silsilesine ulanıp egemen değer sisteminin bir unsuru yapılarak, "Yeni Dünya Düzeni"/globalleşme çığırının hâkim güçlerinin elinde bir siyasal denetim söylemine eklemlenmesi, bu teftişe tâbi beşeri coğrafyada (dünyanın güneyinde/doğusunda) milliyetçi bir reaksiyona yol açıyor. O hâkim güçlerin[8] ciddi sorumluluk payı taşıdığı çatışmalarla, kıyımlarla dolu bu dönemin ahlâki 'telâfisinin' insan haklarıyla sağlanmasındaki riyakârlık, samimiyetsizlik ve "insancıllık" seferberliğinin yürütülmesindeki araçsalcılık bu reaksiyonu besliyor, insan hakları mefhumuna karşı kuşkuyu yoğunlaştırıyor.[9] Trajik olan, dünyanın egemen "büyük

7 Yasemin Özdek, "Evrensellik/Kültürel Görecelik Geriliminde İnsan Hakları", Birikim, Eylül 1994 (65), s. 15-36. Bir 'makro-milliyetçilik' suretindeki İslam cılık, insan haklarında kültürel görececiliğin en hamarat savunucusudur, is lâm ile Batılı/modern insan haklarının bağdaşma meselesini evrensellik-kültürel görececilik bağlamında tartışan Bassam Tibi *(im Schatten Allahs* - Der *islam und dit Menschenrechte,* Piper, Münih 1994), kapitalist egemenlik pratiği ola rak modernizmden ayırdettiği "kültürel modernlik" ilkesine sahip çıkarak, bi reysel insan hakları katalogu üzerinde mutabakatın insanlığın birarada yaşa masının asgari koşulu olduğunu söylüyor; Islâmın da, tarihsel Şeriat pratiği nin hukuki niteliği yerine etiğini öne çıkartarak modern insan haklarına uyar lanabileceğin! ve uyarlanması gerektiğini savunuyor.

8 Ki bunlar yine millî devletler veya millî devlet mantığını makro düzeyde yeni den üreten güya milletlerüstü/devletlerüstü yapılardır; ve "mikro-milliyetçilik" karşıtı söylemlerinin üzerine 'makro'-milliyetçi bir politikayı bina ediyor lar. (Bu konuya habire değiniyorum; bkz. "Milliyetçilik: 'Mikro' mu 'makro' mu?", Milliyetçiliğin *Kara Baharı* içinde (Birikim Yayınları, 1995).

9 Somali örneğinde, Batılı büyük güçlerin "insancıllık" söylemiyle servis yaptık ları insan hakları politikasının insani açıdan epey sorunlu sonuçlarıyla ilgili çarpıcı bir kitap: Bodo Kirchhoff, *Efendinin insanlığı* (çev. Ogün Duman), lleti-

güç"lerinin insancıllık ahlâkındaki ve insan hakları politikasındaki riyakârlığın, insan haklarını sistematik bir şekilde çiğneyen 'küçük' devletlerin egemen güçlerince kendi zulümlerini ve riyakârlıklarını meşrulaştırmada kullanılmasıdır. Millî devlet ideolojisi ve milliyetçilik, insan haklarının önünde engel olduğu gibi, egemen insan hakları politikasının özgürlükçü, 'devrimci' bir sorgulanmasının önüne de duvar örüyor. (Bu duvarın 'millici sol' etiketli sıvacılarının 'rolüne' ise ancak trajikomik denebilir.)

Türkiye'de milliyetçi ideoloji ve insan hakları: "Türk'ün adaleti" "fahişe çığlıkları"na karşı

Türkiye'de insan hakları ile milliyetçilik arasındaki çatışma çok daha sert. Yazının 1. Bölümü'nde değinilen genel, evrensel etkenler yanında, Türk milliyetçiliğinin mayasındaki beka kaygısı[10] bu çatışmayı sertleştiriyor. "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" üzerinde daima ağır tehditlerin sa-lındığı algısı, milli(yetçi) zihniyet dünyasına daimi bir teyakkuz halinin egemen olmasını getiriyor. Bu 'panik', insan haklarını askıdan indirtmeyen bir olağanüstü hâl ortamını -salt yasal düzenlemelerle değil kolektif zihniyet yönünden de- sü-reklileştiriyor. Öte yandan millî devlet ritüelleri vb. resmî hüviyetin çok ağır bastığı, devleti kutsallaştıran çizgisi (1982

şim, İstanbul 1994. Slavoj Zizek, yine Batılı insan hakları politikasının motoru olan "insancıllık" söylemine hâkim olan acı ve merhamet duygusunun, mağduru "öteki"leştirerek dışlamaya yaradığını ve böylece acıyana haz da sağladığını anlatıyor: "İlk doğan his şudur: Saraybosna sokaklarında katledilen çocukları görmek ne korkunç. İkinci uyanan his ise şu: Saraybosna sokaklarında katledilen çocukları görerek insancıllık duygularına kapılmak ne iyi." (Das er-habene Bild des Opfers, *Mittelweg* 36, 4/1994, s. 76-84). Beri yandan Hans Magnus Enzensberger, Üçüncü Dünya'daki insanî felâketlerle ilgili sürekli duyarlılığa çağırılan ve kimi kez de kendi sorumluluk payları yüzlerine vurulan Batılı insanların doğal duyarsızlaşma reaksiyonuna işaret ediyor *(iç Savaş Manzaraları* (çev. Ersel Kayaoğlu), İletişim, İstanbul 1995). 10 Türk milliyetçiliğindeki beka kaygısı hakkında bkz.: Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve* Ermeni *Sorunu,* İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 35-95; Tanıl Bora, "Türk Milliyetçiliğinin Ebed-Müddet Beka Davası ve Kürt Meselesi", yine Milliyetçiliğin Kara *Baharı* kitabı içinde.

Anayasası'nın başlangıcındaki "Kutsal Türk Devleti" ibaresini hatırlayalım), Türk milliyetçiliğinin insan haklarını sadece tehditlere zemin hazırlayacak bir zaaf unsuru değil, bizzat bir tehdit olarak algılamasına yol açıyor. Son beş-on yılda, Kürt meselesindeki kronikleşen bunalımla birlikte, milliyetçi ideolojinin gözünde insan hakları savunuculuğu "iç ve dış düşmanlar" arasındaki yerini pekiştirdi. MHP Kayseri milletvekili Seyfi Şahin, insan Hakları Derneği'ni "Göktürk, Kutluk ve Uygur devletleri zamanındaki Çin çaşıtları"nın, "Araplar içinde tahrikler yapan Lawrence"ın, "dış ülkelerin çaşıtı olan ASALA ve PKK'nın" soy çizgisine bağlıyor![11] Türk milliyetçiliğinin ideolojik yelpazesinde en sağda konumlanan ülkücüle-rin/MHP'nin insan haklarına bakışı, uç örnektir kuşkusuz -ama 'uç' örnekler genel olarak öğreticidir. Ülkücü hareket/MHP, hem insan hakları karşıtı milliyetçi söylemin yükselmesinde birinci derecede sorumlu bir fail olduğu, hem de bu yükseliş sayesinde devlet politikasında ve resmî milliyetçilik söyleminde etkinliğini çok fazla arttırdığı için, bu fanatik tutumları marjinal sayılamaz. Bu nedenle aşağıda ağırlıkla ülkücü ideolojinin insan haklarına bakışı örneklenecek.

Bütün milliyetçilikler gibi Türk milliyetçiliği de insan haklarına öncelikle "insan" kavramıyla 'oynayarak' kısıt getirir. İnsan haklarını hakedebilmenin önkoşulu olan "insanlık" liyakati zımnen millî kimlikle ve ona bağlı önceliklerle kayıtlıdır. Ayrıca, sağ ideolojinin evrensel bakış açısı doğrultusunda, "insan" olmak doğuştan gelen ya da liyakatle edinilen, dolayısıyla kimilerinde zaten hiç olmayan veya kaybedilebilir birtakım vasıflara bağlıdır. "İnsanlık dışı"na çıktığına hükmedilenler için insan hakları geçerli olmaktan çıkar. Genel olarak sağ ideolojinin olduğu gibi, milliyetçi ideolojinin de insan hakları karşıtlığının nirengisi budur. Eski Ülkü Ocakları genel başkanlarından, MHP Merkez Yürütme Kurulu üyesi Şefkat Çe-tin'in Kürt meselesinde "siyasî çözüm"ü savunanlar hakkındaki şu sözleri; milliyetçi ideolojinin kendinde gördüğü, "in-

11 *Ortadoğu,*

21.4.1995. 72

sanlık"tan ihraç etme 'yetki'sinin gayet 'cömert' bir kullanımına örnektir: "Üç yaşındaki masum yavruya kurşun sıkabilen itlerin savunuculuğunu yapanlar da itleşmiştir. Itleşenlerin sesini medya aracılığı ile sevimli göstermekte ısrarcı olanlar da itoğlu itleşmiştir. (...) İnsan olma özelliğini kaybetmiş bunlar artık."[12] Birilerinin "insanlık dışı"na çıktığını söylerken kullanılan bu dil (özellikle 'hayvanlaştırma' ve 'dişileştirme'), faşist demagojinin itiyadıdır. Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Ahmet Bican Ercilasun'un bu demagojiyi 'mizahi' bir eğretilemeye vardırdığı "Hayvanlara Özgürlük" başlıklı makalesinde, kendince taklit ettiği "sol aydın" üslubuyla "anırma ve havlama özgürlüklerinin kısıtlanması"ndan yakınır: "Her ne kadar bu ülkenin bazı eşekleri özgürce anırabiliyorlarsa da bütün eşeklerin anırma özgürlüğünün olduğu söylene-mez.(...) Eşeklerin ve özellikle iri kıyım eşeklerin anırmalarına hiçbir kısıtlama getirilmemeli, hatta bu güne kadarki kısıtlamalar göz önüne alınarak başkalarının onlara çüş demeleri yasaklanmahdır.(...) Ülkenin tüm köpeklerinin diledikleri gibi havlayamadıkları bir gerçektir.(...) Ayrıca bazı insanların köpekleri sık sık taşladıkları gözlemlenmektedir. Ülkemizi başka ülkelere çirkin gösteren bu tür olumsuzluklara yol vermemek için tüm taşlar bağlanmalıdır."[13] Ercilasun'un "devlet ve millet düşmanı, bölücü" fikirlerin ifadesini anırmaya, havlamaya ve bunlara dönük baskıyı "hoşt", "çüş" demek gibi "doğal tepkilere" benzetmesi, milliyetçi çevrelerde pek keyif uyandırmıştır.

Düşmanlaştırılıp dışlananların 'insanlık-dışı' sayılması, bunların insan haklarından mahrum bırakılmaları talebinin ötesinde yaşama vd. temel (ve "doğal") haklarının ortadan kaldırılmasına çağrıdır. Ülkücü sözcülerin yargısız infaz ve idam konularındaki görüşleri - ve kullandıkları dil-, bu tutumun yansımasıdır. MHP'yi destekleyen günlük *Ortadoğu* gazetesinin birinci sayfasında köşe yazısı yazan Necdet Sevinç,

12 Milliyetçi Çizgi, 18.1.1995.

13 *Türk Yurdu*, Mart 1995 (sayı 91), s. 51.

yargısız infazları şöyle onaylar: "Polis, ülkenin birlik ve bütünlüğü için canını siper ederken 'Ben hukukçuyum abi!' diye ortalıkta dolaşanların eşkiyayı savunmaktan başka sorumluluklarının olması gerekir. Biliriz ki bütün bu şamata hukuk, anayasa, insan hakları türünden masum siperlerin gerisine gizlenerek koparılan *fahişe çığlığı* (abç.), polisi sindirmek, emniyet görevlilerini baskı altına almak gibi bir planın parçasıdır."[14] Necdet Sevinç -elbette- sistemli ve yoğun idam uygulamasından da yanadır. Sadece bir tek örnek: "İpse ip!" başlıklı bir yazısında DEP'li milletvekilleri hakkında şunları yazmıştı: "Önce şu Leyla Zana ile Hatip Dicle'yi Meclis'ten tart etmek! Sonra Türkiye'yi Birleşmiş Milletler'e şikâyet edenleri çökertmek hakimin huzuruna... Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Güneydoğu'ya ebediyyen egemen olacağını tüm ahmak ve hain beyinlere yerleştirecek dinamik atılımları başlatmak. İpse ip! Kurşunsa kurşun!"[15] *Ortadoğu* gazetesinin yazarları, ekonomik yolsuzluklarla mücadelede de idamı önermişler, "Civan gibiler idam edilmeliler" görüşünü savunmuşlardır.[16] Sadece 'resmî' idamlar veya yargısız infazlardaki gibi 'yarı-resmî' idamlar değil, kısasçı, linççi cezalandırma yolları da bu anlayışa göre meşrudur. MHP Merkez Yürütme Kurulu üyesi Ergin Bayramcı, Afyon'un Emirdağ ilçesinde çocuklara cinsel tecavüzle suçlanan bir sanığın adliye binası içinde halk tarafından öldüresiye dövülmesini şu sözlerle 'kutlar': "Emirdağ'da meydana gelen sapıklık olayı karşısında halk sussa idi onları yuhalamak bize düşerdi, fakat onlar susmamışlar ve seslerini yükselterek milletimizin ahlâki değerlerine yönelen her saldırıya karşı yekvücut olduklarını göstermişlerdir. Hiç kimsenin ortaya çıkarak, 'Efendim halkın böyle bir şey yapmaya hakkı yoktur, adalet yerini bulur' demeye hakkı yoktur. Türk Ceza Kanunu'nun yakasına yapıştırılan 647 sayılı kanun varken hakkın yerini bulması mümkün değildir."[17]

14 Ortadoğu, 28.3.1993.

15 *Ortadoğu,* 11.4.1992.

16 Mehmet Ali Bulut, *Ortadoğu,* 28.9.1994.

17 *Ortadoğu,* 16.1.1995.

İnsan hakkı kavramının, ahlâkçı bir 'hak etme-etmeme' yoklamasının tarassutu altında olduğunu görüyoruz. "Hak etme"nin (ve "müstehak olma"nın) liyakatçi çağrışımlarının günlük dildeki ağırlığı, insan hakları kavramının milliyetçi istismarına sağlam bir tutamak sağlıyor. Böylece insan haklarının normatif içeriğinin koşulsuzluğu, kolayca, pederşahi "hak etmiş mi - etmemiş mi?" sorgusuna kurban edilebiliyor.

Milliyetçiliğin zihniyet dünyasında düşünce özgürlüğü de tabiî asla temel ve ilkesel nitelikli bir insan hakkı olarak tanınmaz; düşünce, içeriğine ve "zararlı" olup olmadığına göre teftiş edilir. Necdet Sevinç'e göre, Haluk Gerger, Fikret Başkaya gibi "düşünce suçluları"nın hapsedilmesi hafif bir cezadır: "Fikir adına ne yapmışlar? (...) Türk toprakları üzerinde başka bir devlet kurulması lâzım geldiğini yazmış veya Türk toprakları üzerinde başka bir devlet kurmak için Türkiye Cum-huriyeti'ne savaş açan eşkiyaya methiye dizmişler. Türk askerine düşman demişler, teröriste de kurtuluş savaşçısı! Hakim de dinleyip içeri atmış. Ben olsam kurşuna dizdirirdim." "...yaşamak isteyen bir devletin bölücülüğü aklından geçirenleri bile ipe çekmesi gerekir! Evet, bölücülerin zihin faaliyetlerini bile takip etmesi ve onlara yaşama hakkı vermemesi gerekir."[18] Ülkücü-milliyetçi ideolojinin düşünce özgürlüğü kavramına bakışı hakkında daha 'özlü' bir örnek, Ömer Ak'ın şu külhâni demagojisidir: "Türkiye'de barışçıl olduğu sürece her fikir söylenebilmelidir' diyor. Söyle o zaman kardeşim, ne ağzında geveliyorsun demiyor kimse. Haysiyetin ve şerefin varsa söyle ve neticesine katlan! Eee, hapse girerim diyor! Gir kardeşim gir, azıcık haysiyetin ve şerefin varsa gir! Hangi fikir (bilhassa doğru fikir) dünya tarihinde çile ve acı çekmeden yayılmış! Fikrinden ve zikrinden eminsen, Türkiye için olmazsa olmaz diyorsan ne bekliyorsun? Haluk Gerger'in derdi nedir? Sen ne yapacaksın fikir-mikir hürriyetini? Sen fikrini mertçe, erkekçe söyle ve tatbik et! Konuşma yap! Türkiye'nin bölünmesini istemiyorsan, PKK ve onun vahşetine karşı çık,

18 Ortadoğu, 2.11.1994 ve 27.4.1995.

lanetle, askere-polise sahip ol. Yok muradın bölünmesi istikametinde ise niye dırdır ediyorsun da fiilen bölmüyorsun: Dağa çık, bomba koy, asker-polis öldür! Bölmenin başka yolu yok ki! Ama senin gibi aydın alışmış riyaya: Taa 80 öncesinden beri siz öyle yapardınız. İnsanları sokaklara iter arkadan ahkâm keserdiniz."[19] 1994 sonbaharında gündeme gelen "demokratikleşme paketi"ne kararlılıkla muhalefet eden milliyet-çi-muhafazakârlar, özellikle düşünce özgürlüğü önündeki engellerin bir miktar kaldırılmasına dönük düzenlemelere itiraz etmişler; bu adımların "düşünce özgürlüğünü 'ülkenin ve milletin bölünebileceğini savunma özgürlüğü' veya 'vatana ihanet özgürlüğü' olarak anlayan gruplar"a yarayacağını savunmuşlardır.

"Suçlular"ın, hele millî varlığı tehdit ettiği kabul edilenlerin "insanlık dışı"na ötelenmesinin bir sonucu da, hapishane şartlarının insan haklarına ve insanî ölçülere uygunluğunun gözetilmesine "taviz" olarak bakılmasıdır. Bütün milliyetçi-muha-fazakâr basın, 1991 sonbaharında, tutuklu ve hükümlüleri hücrelerde yalıtan Eskişehir Cezaevi'nin DYP-SHP koalisyon hükümetince kapatılmasına şiddetle karşı çıkmış ve bunu hükümetin PKK'ye verdiği bir taviz olarak yorumlamıştı. "Adalet Bakanı'nın eşkiyaya hapishane beğendirmeyi bir insan hakları meselesi olarak ortaya koyduğu" söylenmişti. Hapishanelerde insan haklarına uygun şartların gözetilmesine gösterilen tepki, "suçlular"ın/"hainler"in aslında öldürülmesi gerektiği, onları hapsetmenin bile bir lütuf olduğu anlayışına da bağlıdır. 12 Eylül askerî rejiminin cunta lideri Kenan Evren'in ünlü "asmayalım da besleyelim mi?" sözleri, bu anlayışın veciz ifadesiydi. Milliyetçi ve ülkücü basında bu mantığın izini süren çok örnek görülebilir. Erciyes Üniversitesi'nden Prof. Tuncer Gülen-soy'un yazdıklarını aktarmak yeterlidir. Prof. Gülensoy "Her

19 *Milliyetçi Çizgi,* 13.9.1994. 'İnsanlık-dışı'na itme uğrağı olarak (hayvanlaştır-ma yanında) dişileştirme, yani erkeklik-dışına itme, bu naralarda barizdir. Düşünce özgürlüğüne 'sığınanların', yapacaklarını "erkekçe, mertçe" yapamayan "fahişe çığlıklılar" olduğu yolundaki aşağılama; faşist zihniyetin bünyevi anti-entelektüalizminin de örneğidir.

gün yüzlercesi öldürülen, yüzlercesi de yakalanıp hapishanelere tıkılan bu hainlerin Türk Milleti'ne maliyeti nedir? İşte size kaba bir hesap" diyerek hapishanenin günlük menusunu saydıktan sonra şöyle diyor: "Görüldüğü gibi, ortaya çıkan menü pek çoğumuzun yiyemediği kalitede ve nefasettedir. Ekmek, bir kişiye günde 530 gram olarak hesaplanmıştır. Bir kişinin iaşe bedeli, % 100 zamlı olarak 16.000 TL'na yükseltilmiştir. Üçyüz kişilik bir hapishanenin memur, koruma, tamir, bakım, elektrik, su, ilaç, eğitim vb. giderleri hariç, yalnız bir günlük yemek masrafı 4.800.000 TUdir. Bu da ayda yüzkırkdört milyon, yılda bir milyar yediyüzyirmisekiz milyon Türk Lirası eder. Bu miktarı Türkiye'de mevcut 33 hapishane ile çarpınca karşınıza çıkan rakamın korkunçluğunu görürsünüz. Bunlar, yakalanıp da *Türk'ün adaletine* (abç.) sığınan hainlere harcanan paralardır."[20]

Türk milliyetçiliğinin insan haklarını bu ölçüde "düşman" bir kategori olarak algılar hale gelerek kendisinin de insan haklarına düşman olmasının kaynağında, güçlü bir tehdit algılamasının ve beka kaygısının yattığını belirttik. Bu kaygıların kabarışının nedeni olan Kürt meselesiyle doğrudan ilgili konularda, milliyetçi ve özellikle ülkücü kesimin insan haklarının 'görüntüsüne' bile tahammülsüzleşebildiğini görüyoruz. Öyle ki devletin baskı politikası dahi yetersiz bulunuyor, "1925'te gösterilen kararlılığın sulandırılmadan, devlet pasifize edilmeden yine gösterilmesi" isteniyor. *Ortadoğu* gazetesinde 1993 yılı boyunca Millî Güvenlik Kurulu'na hitaben Güney-doğu'da seyyar askerî mahkemeler kurulması çağrısı yapıldı. Devletin güç kullanırken güya benimsediği "sivil halk-terörist ayrımı"nın da artık terk edilmesi telkin edildi: "Teröristler artan bir tempo ile adam öldürmeye devam ettikleri takdirde bir yerde devletin de sabrı taşacak ve devlet teröristleri, aralarına karışıp saklandıkları günahsız insanlarla birlikte yoketmek ve cezalandırmak mecburiyetinde kalacaktır. Esasen meşru savaş metodolojisinde suç işleyen bir eşkıya bir kalabalığın, bir kö-

20 Ortadoğu, 22.2.1944.

yün ahalisi içine girer de saklanırsa, kovalayan devlet kuvvetleri kalabalıktan suçluyu teslim etmesini talep eder. Kalabalık veya köylü suçluyu ihbar veya teslim ederse ne âlâ, buna yanaşmadığı takdirde suçluyu korumaktan ötürü kanun nazarında onlar da suçlu durumuna düşerler. Ve topyekun tevkif olunurlar. Bu hadise harp esnasında vuku bulursa, klasik harb usullerine göre şakinin öldürdüğü insan kadar insan gelişigüzel bir surette hatta kur'a ile kalabalık arasından seçilir ve kurşuna dizilir."[21] "Kültürel kimlik" ve "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" gibi, insan hakları kuruluşları ve hukuku içinde de tartışmaların sürdüğü daha incelikli hususlar, Kürt kimliğini inkâr eden milliyetçi ideoloji tarafından elbette kaale alınmıyor. Kürt kimliğini inkâr eden çizgi, esasen "Kürtlerin bir Türk boyu olduğu" demagojisini sürdürürken, onları Türklükten "ihraç etmeye" dönük bir dışlayıcılığa da dönebiliyor; tabiî Türklükten çıkmak "insanlık"tan da çıkmak, dolayısıyla insan ve vatandaşlık haklarını yitirmek anlamına geliyor. Prof. Tuncer Gülensoy'un önceki paragrafta alıntılanan yazısında dediği gibi: "Kendisine KÜRT adını takarak, Türkiye'yi yangın yerine çeviren bu hainler yaptıklarının cezasını mutlaka çekmelidir. Ne mi yapmalıdır? Her şeyden önce, Ermeni-Rum-Yahudi gibi bunlar da azınlık statüsüne alınmalı; seçme-seçilme, askerlik hakkı verilmemelidir. ABD Anayasası'nda olduğu gibi hiçbir devlet hizmetinde de görevlendirilmemelidir. Yapılacak başka bir şey kalmamıştır."

Çarpıcı ve vahim -dahası ayıp- bir gelişme, insan hakkı kavrayışını gördüğümüz ülkücü hareketin ve MHP'nin, insan haklarına 'sahip çıkma'ya hamle etmesidir. Bu yönelim, MHP önderi Türkeş'in 1994 Ağustos'undaki Erciyes Kurultayı'nda "insan hakları bayrağı milliyetçilerin elindedir" mesajıyla başladı. Ülkücü basın bu mesajı "bütün milletlerin Türklere şapka çıkarmasıyla kurulacak Türklüğün Yeni Dünya Düzeni'nin yalnız kendi milletimizin mutluluğunu değil, bütün insanlığın mutluluğunu sağlayacağını vaadeden 'emperyal' bir ufkun

21 Osman Akkuşak, *Ortadoğu*, 3.11.1993.

ifadesi olarak aldı. "Türklüğün" insan haklarındaki özel ve tözsel ehliyetini yine devlette, "Türk Milleti'nin, Bilge Ka-ğan'ın ifadesiyle 'açları doyuran, çıplakları giydiren' devlet felsefesinde keşfettiler.[22] Ardından, Türkiye'deki insan hakları derneklerinin yüzlerini dışa dönmeleri gereği vurgulandı: "Türkiye'deki insan hakları dernekleri, çocuk-kadın öldüren, orman yakan ve ülkenin bir bölümünü koparmayı hedefleyen teröristin hakkını savunur durumdadır. Demek ki, aslında 'insan hakları derneği' tabelası sadece bir 'kamuflaj'dan ibarettir. Nerede Türk'ün insan hakları? Nerede cami yaptırmak isteyen Türkler'e destek olacak insan hakları savunucuları? Çözüm olarak, dünyanın neresinde bir zulüm ve insan hakları ihlâli varsa, hepsiyle ilgilenecek yepyeni bir insan hakları derneği kurulması gerektiğini söyleyebiliriz."[23]

Türk milliyetçiliğinin insan hakları 'ülküsü' budur: Esasen dış politika aracı olarak işlev görecek, etno-merkezci bir "Türk'ün insan hakları" programı... Türk milliyetçiliğinin, "kültürel görecelik" bağlamında göreli (kendilerine göre!) bir insan hakları kataloğu da -örneğin İslamcıların veya Afrikalıların, Uzak Doğuluların ileri sürebildiği türden- yok. İnsan hakları felsefesini, millî özü yüceltmeye yarayan bir adalet ve hakkaniyet söylemi ikame ediyor. Bu söylemde, "açları doyuran, çıplakları giydiren", "dağdaki çobanın derdini dert bilen" adaletiyle yüceltilen devletin hakkaniyeti, insanların haklarını kendilerinin aramasını veya bağımsız bir insan hakları savunuculuğunu fuzuli kılar. İnsan haklarıyla milliyetçi polemikte hep el atılan, her nevi somut insanlık durumundan kopuk 'insanilik' mitosu bile, 'insanının' varlığını bünyesinde eriten devletin gölgesindedir. Milliyetçi demagojide devletin insan hakları ihlalciliğinin kavram olarak dahi kabullenileme-mesi, hattâ tersine insan haklan savunuculuğunun özellikle devlete yönelik eylemleri koğuşturan bir uğraş olmasının öz-lenmesi (sürekli İHD'nin "terörist" saldırıları kınayıp kınama-

22 Arslan Bulut, *Ortadoğu*, 11.8.1994.

23 Arslan Bulut, Ortadoğu, 2.9.1994.

dığım kollayan 'kınama etiğini' hatırlayalım); buralardan besleniyor. Bu ülkede insan hakları mücadelesi, diyebiliriz ki "kültürel görececi" bir insan hakkı anlayışından bile mahrum bir milliyetçilik ideolojisiyle başetme belasıyla karşı karşıya bulunuyor...

Birikim 74, Haziran 1995
(Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın
Emil Galip Sandalcı anısına hazırladığı
Armağan Kitabı için yapılan bir çalışmanın
geliştirilmiş versiyonu)

Her türlü milliyetçilik açısından, millî devletinin bünyesindeki azınlıklar 'öteki'lerdir, düşman/yabancı imgeleridir, varoluşları istisnai/kazaidir. Çokunsurlu, çoketnili bir imparatorluğun bakiyeri olan bir millî devletin ideolojisi olması, Türk milliyetçiliğinin azınlıklara bakan gözünü iyice 'karartır'. Üstelik, millî tarih açısından, cumhuriyete devreden azınlıklar -azınlık statüleri hukuken tanınmış gayrimüslimler-, imparatorluğun çöküş sürecinde emperyalist güçlerin işbirlikçisi olmanın suçunu üstlerinde taşımaktadır. Anadolu'da bağımsızlık savaşının içiçe geçtiği iç savaş sırasındaki etnik kırımlar, bu iç savaşın tarafları olan azınlık topluluklarına dönük bir husumeti biriktirmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemindeki müessir bu koşulların milliyetçi ideoloji üzerindeki nüfuzunun, 1930'larda ve '40'larda dünya ekonomik bunalımı ve savaş şartlarının sürüklediği faşizan otarşizm, 1940'ların ortasından itibaren anti-komünist Soğuk Savaş ideolojisi, 1980'lerde 12 Eylül diktatörlüğünce başlatılıp Kürt meselesi dolayısıyla 'süresiz uzatılan' resmî "millî birlik-beraberlik" terörü tarafından yeniden-üretildiğini söyleyebiliriz. Böylece, milliyetçiliğin ve "millî politikalar"ın baskısı altında giderek daha fazla marji-nalleşen azınlıklar, ölçülerinden ve önemlerinden çok daha

büyük düşman figürleri olabildiler. Bu yazıda, değişik söylemleriyle Türk milliyetçiliğinin azınlıklara -ağırlıkla gayrimüslim azınlıklara- bakışı ve bakıştaki tarihsel değişim incelenecek.

Tek-parti döneminde milliyetçilik ve "azlıklar"a bakış

Cumhuriyetin kuruluş sürecinde azınlıklara yaklaşımda belirleyici etken, Türk milliyetçiliğinin mahut çift kişiliği arasındaki gerilimdi.[1] Az zamanda yeni bir millet yaratarak millî devleti pekiştirme gailesine eşlik eden etnisist-özcü milliyetçilik anlayışı, azınlıkları dışlayıcı, 'ötekileştirici' bir bakışı da beraberinde getirdi. İstanbul ile Ege'nin yerli gayrimüslim ahalisinin büyük kısmının göç etmesini ve 'karşılığında' Balkanlı Türk topluluklarının Türkiye'ye getirilmesini sağlayan 1923 Mübadelesi, etnik kimliğe dayalı millet algısını güçlendirerek azınlıkların zihinlerdeki varlık alanını daralttı. Balkanlar'daki geri kalan Türk ve Müslüman topluluklarını da Türkiye'ye getirmek gerektiği düşüncesi, milliyetçi aydınlarca 1930'ların sonuna dek yinelenecek ve etnik açıdan homojen millet tasarımının bayrağı olacaktı. İstanbul'da Mütareke deneyimi ve Anadolu'daki karşılıklı kırımların canlı hatırası,[2] Müslüman-Türk olmayan topluluklara en azından kuşkuyla bakılmasına yol açan bir etkendi. Mütareke deneyimi bilhassa entelijensiyada, kırım ve göç deneyimi ise daha çok taşralı nüfusta iz bırakmış olmalıdır. Taşrada göçen veya göçe zorlanan gayrimüslim toprak ve mülk sahiplerinin servetine elkoyan Müslüman eşraf, azınlıkları dışlayıcı özcü bir milliyetçiliğin doğal toplumsal tabanını oluşturdu.[3] 2. Meşrutiyet döneminde şehirli Türk burjuvazisine

1 Türk milliyetçiliğinin karakteri, vatan ve vatandaşlık esasına dayalı millet tanımı ile ırk/etni esasına dayalı millet tanımı arasındaki ikilikle belirleniyor. Bu ikiliğin, Türk milliyetçiliğinin oluşum dönemindeki kökleriyle ilgili olarak bkz. Masamı Arai, *Jön Türk Dönemi Türk* Milliyetçiliği, çev. Tansel Demirel, İle tişim Yayınları, istanbul 1994.

2 Birinci Dünya Savaşı ve ertesinde Anadolu'da cereyan eden iç savaş ve bunun millî hafızada işlenme biçimi hakkında bkz. Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

3 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet* ve *Sınıflar* (1. baskı), iletişim, istanbul 1989,

önemli 'kazanımlar' sağlayan Millî İktisat politikası,[4] azınlıkları düşmanlaştıran etnisist-özcü milliyetçiliğe sınıfsal ve ideolojik dayanak oluşturan bir temel programdı zaten. Milliyetçi entelijensiya, Cumhuriyet döneminde derinleştirilerek sürdürülmesini istediği bu programı, hâlâ iktisadî hayata egemen olduğunu düşündüğü azınlıkları 'altetmenin' kilidi olarak değerlendiriyordu. Etnisist (soycu) milliyetçilik anlayışını 'soy' bir burjuva demokratik programla birleştiren Yusuf Akçura, bakiye azınlık sermayesinin tamamen millileştirilmesini istemişti.[5]

Buna karşılık gerek Osmanlı vatanseverliği fikriyatının düşünsel ve belki psikolojik denebilecek izleri, gerekse Cumhuriyetin kurucu kadrosunca da ilgilenilen Renancı milliyetçiliğin[6] nüfuzu, azınlıklara bakışı yumuşatıcı bir etki yaptı. Osmanlı vatanseverliğinin hararetli savunucularından Fuat Köprülü -ki 1918'de, Anadolu Rumlarının Osmanlı'ya bağlı kalacağı beklentisindeydi-[7] medeniyetçi-hümanist bir milliyetçiliği özleyen

s. 68-69. istanbul'da -ve izmir'de- bu deneyimlerin kolektif bilinçte ve hafızada nasıl yer ettiğini kestirmek daha olanaklıdır. Buralardaki şehirli-kozmopolit yapının, sözkonusu deneyimin bir miktar sindirilmesine, yatıştırılmasına' imkân sağladığı söylenebilir. Oysa milliyetçi doktrinasyonun Anadolu'daki yansımaları ve taşranın gündelik hayatındaki popüler milliyetçilik hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Dolayısıyla, Anadolu'daki gayrimüslim azınlıklara tavır ve bakış -ki Anadolu'daki gayrimüslimler Lozan'ın özel statüsüne dahil değildiler, dolayısıyla resmen yoktular!- hakkındaki bilgimiz fazlasıyla kıttır. Ne yazık ki edebiyat da bu konuda bize pek fazla kaynak sunmuyor.

4 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918),* Yurt Yayınları, Ankara 1982.

5 Yusuf Akçura'nın düşünceleri, esasen bürokrasinin ve küçük burjuvazinin korporatist-solidarist tasarımlarına uymadığı için, benimsenmeyerek gölgede kaldı. Yusuf Akçura'nın millî homojenliği sağlamanın temeli saydığı iktisadî düzenleme yaklaşımı ve sınıfsal bakış açısı, Cumhuriyet elitine fazla 'radikal' geliyordu. Akçura hakkında: François Georgeon, *Türk* Milliyetçiliğinin *Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935),* çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

6 Bu, en azından kendim takdimiyle, toprak ve vatandaşlık esasına dayalı bir milliyetçilik anlayışıdır. Ünlü "Millet, bireylerin hergün sessiz-sedasız plebisite sunulan birliğidir" ifadesi, bu anlayışın demokratik yönünün nişânesidir. Ancak Renancı milliyetçiliğin demokratikliğinin de sınırları vardır: 'Plebisit'in meşrulaştırıcılığı ve onu -"her gün sessiz-sedasız"- düzenleyen millî devletin otoritesi sınırları çizer.

7 Orhan E Köprülü, *Köprülü'den Seçmeler,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 37-8.

-ve keza "yerli Yunanlıları yanımıza çekebilirdik" diye hayıflanan-Halide Edip,[8] etno-merkezci olmayan ve Osmanlı'nın ço-kunsurlu toplum yapısının mirasını 'kollamaya' dönük bir duyarlılığın temsilcileri olarak örnek verilebilirler. Fuat Köprülü, Halide Edip ve başka bazıları, Rumlara dönük öççü bir tavra karşı uyarıcı olmuşlar, Ermeni kıtalini özeleştirel bir değerlendirme gereğini imâ etmişlerdir.[9] Öte yandan, "İnsanî Vatanperverlik" kavramını ortaya atan Hilmi Ziya Ülken gibi,[10] millet-leşmeyi/milliyetçiliği modern medeniyete ulaşmanın bir uğrağı olarak gören yaklaşımlar da, resmî milliyetçilik ideolojisinde mahreç bulabiliyordu. Bu figürlerin, memleket elitinin saygın simaları olmakla birlikte yeni devlet entelijensiyası içinde 'merkezde' yeralmadıklarını hattâ kimi anlarda rejim tarafından dışlanarak marjinalleştirildiklerini de gözden kaçırmamak gerekir. Bu dönemde özcü-arıcı (pürist) Türk milliyetçiliği doktrinas-yonunun azınlıkları dışlayıcı tutumunu 'terbiye eden', daha 'nesnel' etkenler de sayabiliriz: Osmanlı dönemiyle yeni Türk devleti arasına çekilen kalın çizginin, Osmanlı devletinin çöküşünün müsebbipleri arasında kabul edilen azınlıkların tarihsel hıyanetini de bir miktar ehemmiyetsizleştirmesi... Maddi ve manevi savaş yorgunluğu... Lozan süreci ve özellikle Lozan'ın azınlıkların statüsünü güvenceye bağlayan sonuçları... "Yedi düvele karşı" istiklâlini kazanma başarısıyla okşanan millî gururun sağladığı tatmin... Yahya Kemal'in Mütareke dönemine ilişkin siyasal yazılan bu gururlu ruh halinin 'esirgeyiciliğine' iyi örnektir: Bu yazılarda azınlıklar bir yandan "içimizdeki düş-

8 Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı* (Ingilizcesi 1928, Türkçesi 1962), Atlas Kitabevi (9. Baskı), İstanbul 1987, s. 191.

9 Halide Edip *Türkün Ateşle* ımtihanı'nda Rumlara karşı "öç ve linç" havasına kapılmayıp onları himaye eden subaylardan gururla sözeder (s. 249-50). Keza Fuat Köprülü Ermenilerle "karşılıklı cahilane fenalıklardan" bahsetmiştir (a.g.e., s. 38)

10 Hilmi Ziya Ülken, *İnsani Vatanperverlik,* Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933. Keza "milliyet için beynelmileliyetin şart olduğunu" ve milliyetçiliğin siyasî sahada demokrasi ile tamamlanması gerektiğini vurgulayan Mehmed İzzet, 'insanî-medeniyetçi' milliyetçilik anlayışının kaynaklarındandır. (Mehmed İz zet, *Milliyet Nazariyeleri* ve Millî *Hayat (1923),* 2. baskı: Ötüken Yayınevi, İs tanbul 1969)

man" olarak tasvir edilir; fakat yeni-Türklüğün muzafferiydi ve kendine güveni, bunları önemsemeyecek -ve küçümseye-cek-kadar güçlü ve vakur bir kaynaktır.[11]

Sonuçta, ideolojik yönden azınlıklara karşı güdülen bir açık düşmanlıktan çok onları yok sayan, varlıklarını 'unutan', arızileştiren, istisnaileştiren bir tutumdan sözedebiliriz. 1920'ler boyunca siyasal ve düşünsel literatürde azınlık (dönemin diliyle "azlık") meselesinin pek konu edilmemiş olması (belki daha doğrusu, azınlık konusunun pek mesele edilmemiş olması) da bu gözlemi doğruluyor. Öte yandan Ziya Gökalp'in harsi/içtimai millet tanımından gidilerek, gayrimüslim azınlıkların da "Türklüğe" dahil edilmesine kapı açılabiliyordu. Zaten yüzyıllardır Türk kültürünün hegemonik etkisi altında olduğu varsayılan bu azınlıkların, eğitim ve bilhassa dil yoluyla Türkleştirilebileceği düşünülüyordu. Resmî Türk milliyetçiliğinin bu kültürel asimilasyon tasarımı, vatandaşlık esası ile et-nisist-özcü millet kavramlarının bir eklemlenmesidir - ve bu eklektik bireşim Türk milliyetçiliğinin karakteristiğidir. 1920'lerde resmî milliyetçiliğin görece özerk fikrî merkezi konumundaki Türk Ocakları'nın başkanı Hamdullah Suphi Tan-rıöver'in söyledikleri, kültürel asimilasyonculuk yaklaşımının tipik örneğidir. Tanrıöver, Türk milletinin "temsil kuvvetinin güçlülüğünü" ("karıştıklarımız bize benzedi, biz onlara değil") vurgulayarak, Türk olmayan unsurlarla 'karışma' hususunda millî bir özgüven telkin eder. Ermenileri "Hıristiyan Türkler denecek kadar bize yakın" diye tanımlar; ona göre "Anadolu Rumları Türk menşeli"dir, "Anadolu Hıristiyanları yakın zamana kadar dil ve terbiyece Türk"tür.[12] Tanrıöver Türkiye'nin 1920'lerde de etnik açıdan çokunsurlu yapısının bilincindedir; 1928'de "Anadolu'da kaç Makedonya, Kafkasya var" diye yazar (a.g.e., s. 6). Bu şartlarda millî özgüveni ayakta tutmanın yolu yine "karıştıklarımızı kendimize benzetmektir"; Türk Ocakları Reisi "başka lisanları izaleye mecbur" ol-

11 Yahya Kemal, Eğil *Dağlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

12 Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, Yeni Matbaa, İstanbul 1929, s. 176-183.

duğumuzu ısrarla belirtir, bu bakımdan kıyılara Rumca konuşanların yerleştirilmesini hatalı bulur *(a.g.e.,* s. 106).

Şimdiye dek sadece gayrimüslim azınlıklardan sözettik. Oysa Türk olmayan Müslüman toplulukların ve azınlıkların durumu, Cumhuriyetin ilk onyılında, daha zorlu ve karmaşık bir mesele olarak ortaya çıktı. Ziya Gökalp'in harsi-içtimai millet/ırk tanımıyla katıştırdığı Türk-Islâm kimliği çerçevesinde, Müslüman toplulukları önsel olarak, 'zaten', Türk kimliğine dahil sayıyordu. Hattâ kimi uygulamalarda din, millî kimliğin aslî unsuru işlevi görebildi. Gerek Rumeli'den Anadolu'ya gö-çeden gerekse Batı Trakya'da kalıp Lozan'da azınlık statüsü tanınan "evlâd-ı fatihân"ın resmen "Türk" değil "İslâm" kimliğiyle tanımlanması gibi... Daha çarpıcısı, Türkçe konuşan Karamanlı Hıristiyan Türklerin -kendi istekleri hilâfına- göçe tâbi tutularak ülkeden çıkartılması, keza Moldavya'daki Türkçe konuşan Hıristiyan Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göç etmesinin istenmemesi gibi... Türk ve İslâm kimlikleri arasındaki geçirgenlik ve tamamlayıcılığın, Türk milliyetçiliğinin Müslüman toplulukları adapte etmesine (evlât edinmesine) ve Türk kimliğinin onlara bir üst-kimlik olarak giydirilmesine kolaylık sağlayacağı varsayılıyordu." İslamcılık" siyasetinin iflâs ettiğine dair Cumhuriyetin kurucu kadroları arasında varolan mutabakat, Islâmın müstakil bir kimlik değil, bir kimlik unsuru olarak görülmesini getirmekteydi. Boşnak, Arnavut, Çerkeş, Lâz, Kürt, Arap vd. Müslüman etnik topluluklar "Türk harsı"na girmiş veya girmeye amade sayılıyorlardı. 1924-25 ayaklanmalarıyla zuhur eden Kürt meselesi bu iyimserliği -henüz oluşmaktayken- sarstı. Milliyetçi entelijensiya, başta Kürtler olmak üzere "Şark ve Cenup" taki unsurları "Türk harsı"na sokmak, öncelikle Türkçe'yi yaygınlaştırmak için seferberlik ilân etti.[13] Böylece, vatandaşlığa dayalı millet tanımı ile etnik-özcü millet ta-

13 Yusuf Sarınay, *Türk* Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve *Türk Ocakları (1912-1931),* Ütüken, İstanbul 1994, s. 280-294. Dil yoluyla Türkleştirmenin en hararetli savunucuları arasında Avram Galanti, Tekin Alp gibi Yahudi kökenli Türkçülerin olduğu biliniyor. Yahudilerin Türk milliyetçiliğine katkısı üzerine bkz. Suavi Aydın, "Yahudiler ve Türk Milliyetçiliği", Tarih ve *Toplum,* Sayı 89 (Mayıs 1991), s. 44-47.

nımı arasındaki gerilimden de öte (bu gerilim esasen gayrimüslim azınlıklar açısından geçerlidir); kültürel millet tanımı ile dile ve soya dayalı millet tanımı arasındaki gerilim, kendini göstermeye başladı. Bu ikinci gerilim, gayrimüslim azınlıkları, önsel olarak Türk sayılma 'kazanımı' ile bu statüyü yitirmemek için kimliğini dönüştürme zorlaması arasında baskı altına soktu. Bilhassa Kürtler, -"dış mihrakların tahriki" motifi eşliğinde- her an yeniden isyan edebilecek, ihanet potansiyeli taşıyan bir topluluk olarak görülmeye başladı. Kürtlerin "şüpheli" konumunu, hem coğrafi ve stratejik şartlar hem de Birinci Dünya Savaşı'ndaki "ihanetlerinin" taze hatırası nedeniyle Araplar da paylaştılar. Çerkesler de 'gözlem altında'ydılar. (Çerkes Ethem vakasının izleri ve Cumhuriyetin kurucu kadrosunun yönetimden dışlanan şahsiyetleri arasında Çerkeslerin varlığı [Rauf Or-bay, Bekir Sami Bey], "şüphe"nin nedenleri arasında sayılabilir.) Sadece Balkan kökenli Müslüman topluluklar (Arnavutlar, Boşnaklar), bu "şüphe"den büyük ölçüde muaf kaldılar. Milliyetçi kırımlardan ve sürgünlerden kaçarak sığındıkları Türkiye'yle ve Türk kimliğiyle çok hızla ve güçlü biçimde özdeşleşmeleri, onlara bu 'imtiyazı' verdi. (O dönemde Arnavut milliyetçiliğinin oldukça geç teşekkül etmiş, Boşnak millî kimliğinin ise henüz rüşeym halinde bulunması; bu toplulukların entegrasyonunu kolaylaştırmıştır.) İzleyen dönemlerdeyse, Türkçü akım ve Anadolucu ve İslamcı milliyetçilik içinde, Balkanlı Müslüman azınlıklardan öte Türk Balkanlıları da dışlayan/yabancı'layan bir yönelim gelişecekti. Buna ileride değineceğiz.

1930'larda Tek-Parti rejiminin kurumlaşmasıyla birlikte baskınlaşan otoriter-faşizan çizgi, milliyetçiliğin etnisist-özcü damarını kabarttı.[14] Resmî ideolojide -Türk Tarih Tezi'nin bile-içinde barındırdığı evrenselci, medeniyetçi, hümanist etmenler tamamen yitti.[15] Türk milletinin ezeli "efendi millet" ka-

14 Tek-Parti rejiminin kurumlaşması hakkında bkz. Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti* Yönetimi'nin Kurulması *(1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

15 Halil Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", Toplum ve Bilim, Yaz/Güz 1991 (54/55), s. 19-46.

rakteri hakkında güzellemeler eşliğinde, otarşik bir biriciklik psikolojisi düşünsel ve manevi iklime hâkim oldu. "Türkün en kötüsü Türk olmayandan iyidir", "Türk devleti işlerinin başına öz Türkten başkası geçmemelidir", "Türkten başkasına inanmayacağız" vb. düsturlar,[16] dönemin "öz-Türk"çü ruhunu yansıtan şiarlardır. Bu ortamda elbette azınlıklara dönük olarak dışlayıcı, ırkçı bir tutum da gelişti. "Azlık meselesi", mesele edilmeye başladı. Burhan A. Belge'nin 1933'de *Kadro'da* yazdıkları, "azlıklar'la ilgili olarak dönemin havasını anlamak için yeterince vurucu bir örnektir. Burhan Belge, "Hitler'in Almanya'daki Yahudi azlığına karşı aldığı vaziyet"i, "haklı haksız, sert yumuşak, bu hareketin manası, 'çokluğa uymayan azlık, ergeç pişman olur' etrafındadır." diye yorumlayarak konuya girer: "Almanya'da hiçbir Yahudi İspanyolca, hiçbir Polak Leh'çe bilmez. Sorarsanız, hepsi de 'Almanım' der. Ve her iki azlıktan da, Almanlığın gurur duyacağı büyük kafalar yetişmiştir. Buna rağmen, bir azlığın cezalandırılması gibi bir lüzum, koca Alman milleti tarafından da görülmektedir." Üstelik, *Kadro* yazarına göre Türkiye'deki "azlıklar", "Türk milletinin binlerce yıllık tarihî yürüyüşü esnasında azlıklara karşı gösterdiği civanmertliğe" rağmen, Almanların "azlıkları" kadar olamamışlardır: "Biz, kendi azlıklarımıza, doğru dürüst ve mesela bir manavdan alışveriş edecek kadar bile dilimizi kabul ettirmek yollarını aramadık. Tatavla ile Tünel, Balat'la Fener arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaat serkeşliği, Aya Stefanos'un gevişini getirmekle meşguldür. Bir manavdan alışveriş edemiyecek kadar dilimizin dışında oturanlar, daha dilimizi öğrenecekler, daha kendi dillerini unutacaklar, daha bizim harsımıza girecekler, ve daha, Galata'dan ve Galatalılıktan vazgeçecekler! Almanya'daki Yahudi aleyhtarlığı, umarız ki, bizimkilere bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lâzımdır. Fakat, her misafirliğin sonu, ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatmamak değil midir? Bizim azlıklar, evdekilere ka-

16 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli* (1940), Altın Kitaplar, İstanbul 1967, s. 215-6,353-4.

rışmasını, şimdiye kadar hiç bilmediler. Çünkü bilmek istemediler. Fakat bundan sonrası için bunun samimi yollarını, biz göstermeden kendilerinin arayıp bulmaları, şüphe yok ki, hem onların hem de bizim lehimizedir."[17] Devletlu entelijensiyanın muteber isimlerinden Yaşar Nabi'nin şu yazısı da, "azlıkları" yabancı olarak gören, ve "yabancı"yı da düşmanlaştıran ırkçı-ayrımcı zihniyet kalıbının özetidir: "...artık yabancı, yalnız dar bir görüşle yerli halkın menfaatleri için zararlı bir unsur değil, ayrı bir milliyete ve ideolojiye bağlı olduğu için memlekete tehlikeli teşviş tohumları nakleden bir şüphelidir. (...) Türkiye'de bir azlık tehlikesi mevcut değildir. (...) Buna rağmen yabancı kandan azlıklardan çok çekmiş olan Türk milleti yeniden vatanına başka ırktan insanların girmesine tabiîdir ki müsamaha edemez."[18] 1930'lardan ikinci Dünya Savaşı ertesine dek "azlıklara" karşı resmî ideolojideki ve gündelik hayattaki dışlayıcılığın ve ayrımcılığın vardığı doruk, herhalde 1942 Varlık Vergisi uygulamasıdır. Savaş dönemi ekonomisini olağandışı kârlarla değerlendiren ticaret burjuvazisine karşı bürokrasinin ve sanayi burjuvazisinin gösterdiği tepki, şoven atmosferle birleşerek, ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim unsurlara yöneldi. Vurguncuların haksız kazançlarına elkoy-ma amacıyla 'salınan' ek vergi, gayrimüslimlere Müslümanların on katı oranında, bir 'ara' etni olarak dönmelere (Selanik'ten gelmiş, Yahudi kökenli Müslümanlar) ise iki katı oranında uygulandı![19] Varlık Vergisi uygulamasında da görüldüğü gibi, 1930'lar/40'larda ırkçı kampanyanın hedefi olan "azlıklar", esasen gayrimüslim azlıklardı. Önsel olarak Türk kabul edilmek imtiyazını koruyan Müslüman "azlıklar"a, Türklüğün vecibelerini yerine getirdikleri ölçüde, sözle ve fiille ilişilmedi. Ancak kültürel asimilasyon politikasının sertleşmesi, elbette onların da üzerinde büyük bir baskı yarattı.

17 *Kadro*, Nisan 1933, s. 52 (Tıpkıbasım, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1982).

18 Yaşar Nabi, *Ülkü*, Eylül 1939, s. 445-447 (Seçmeler, AİTİA, Ankara 1982).

19 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 94-5.

1950-70: Popüler milliyetçilik söylemleri ve azınlık düşmanlığı

Çok partili rejime geçişle birlikte tek-parti yönetiminin hemen bütün mağdur gruplarının tepkilerine tercüman olan DP, azınlıkların da desteğini derledi.[20] Ancak çok partili dönemin azınlıklara ferahlama getirdiğini söylemek mümkün değildir. Gerçi resmî milliyetçilik ideolojisi 1930'lardan ikinci Dünya Sava-şı'nın nihayetlenmesine uzanan dönemdeki faşizan karakterinden uzaklaştı; fakat milliyetçiliğin resmî yorumunda vatandaşlık kavramı ile etnisist kavramlar arasında varolan gerilimle beraber, azınlıklar üzerindeki ideolojik baskı da baki kaldı. 1950'lerde Kıbrıs'ta Türk ve Yunan toplulukları arasında şiddetlenen çatışmalarla beraber, Türkiye'de "Kıbrıs davası" etrafında yerleşikleşen milliyetçi ajitasyon içinde, "Yunan" sözü -bütün gayrimüslim azınlıkları imleyen- bir hakarete dönüştü. Kıbrıs'taki gelişmelere ayarlı bu kampanyanın ürettiği saldırganlığın 6/7 Eylül 1955'te vardığı doruğu biliyoruz.[21]

Daha önemlisi, popüler bir milliyetçilik oluşumunun başlamasıydı. Yine DP'nin derlediği CHP karşıtı tepkinin/muhalefetin unsurlarından olan Türkçülük ve milliyetçi-muhafazakâr (ilk dillenişiyle milliyetçi-mukaddesatçı) reaksiyonerlik, bu popüler milliyetçiliğin ve azınlık karşıtı ırkçı söylemin üreticileri oldular. DP'nin geniş havuzuna -bazen de 'hırsızlama' olarak- çalınan Türkçü ve milliyetçi-mukaddesatçı maya ve on-

20 Tek-parti döneminin 'atamayla' oluşan parlamentolarında gayrimüslim azınlıklardan sadece üç milletvekili yeralabilmiştir: Niğde'den, rejimin resmî ideologlarından Avram Galanti (1943-46), yine Niğde'den Abravaya Marmaralı (1939-43), Ankara'dan Nikola Taptas (1935-39, 1939-43). Çok partili rejime geçildikten sonra ise DP'nin İstanbul milletvekilleri arasında gayrimüslim azınlık temsilcileri düzenli olarak yeralmıştır: Salamon Adato (1946-50, 1950-54), Andre Vahram Bayar (1950-54), Aleksandros Hacopulos (1954-57, 1957-60), Vasil Konos (1946 - Meclise katılmadan istifa etmiş), Ahilye Moshos (1950-54), Hanri Soriano (1954-57, Mıgırdiç Şellefyan (1957-60), Hristaki Yoannidis (1957-60). 1961'den sonra da gayrimüslim azınlıklardan bir tek milletvekili 'çıkmamıştır'.

21 1964'te de yine Kıbrıs sorunundaki gelişmelere bağlı olarak, İstanbul'daki Rum azınlık bakiyesi sürgüne zorlandı. Hülya Demir-Rıdvan Akar, İstanbul'un *Son Sürgünleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

dan imal edilen bileşimler, AP'de daha yerleşik bir milliyetçi-muhafazakâr çizginin belirmesine zemin hazırlamıştır. '50'ler-de şekillenmeye başlayan popüler milliyetçilik akımı, azınlıkları düşmanlaştıran ırkçı bir söylemi de, önemli bir bileşeni olarak üretmiştir. Bu popüler milliyetçilik akımının temelinde, 1950'lerde şumullenen modernleşmeye tepkiyi işleyerek serpilen sağ popülizm yatar. DP, gerek CHP elitizmine karşı tepkiyi seferber eden popülizmiyle, gerekse memleket entelijensiyası-nın Cumhuriyet'e öngelen dönemdeki kısmici modernizm damarını yeniden canlandıran 'muhafazakâr-liberal' açılımıyla; kendisine 'gerekenden' daha radikal bir sağ popülizme de zemin hazırladı. Modernist bir muhafazakârlığı aşan, reaksiyo-ner bir akım bu zeminde hayat buldu. Bilhassa milliyetçi-mukaddesatçı ideolojiler, Batıcı bürokratik elitin yabancılaşmışlı-ğına dönük tepkiyi, anti-kozmopolitizmi, yabancı ve azınlık düşmanlığını sağ popülist bir söyleme dönüştürmekte epey başarılı oldular. Toplumsal, siyasal ve etnik açıdan azınlık mahiyetindeki grupların, modernleşmenin sebebiyet verdiği yozlaşma/yabancılaşmanın sorumlusu olarak resmedilmesi; bunların zıddı olarak, Anadolu'nun "temiz", "saf", "öz" Müslü-man-Türk ahalisinin tarifine ve yüceltilmesine yaradı. Reaksi-yoner sağ popülizmin söylemsel stratejisi, toplumsal, siyasal ve etnik azınlık konumlarını 'eşlemek', hemzemin olarak sunmak, birbirine karıştırmaktı. Şehirli "züppeler"., bürokratlar-aydınlar, komünistler/solcular ve gayrimüslim azınlıklar, millî 'öz'e düşman yoz/yabancı unsurlar olarak hamur edildiler. An-ti-komünist Soğuk Savaş ideolojisinin iç harpçi zihniyetine gayet uygun olan bu strateji içinde; sayısal azlıkları, yabancılıkları ve tarihsel hıyanetleri en 'sarih' olan etnik-dinî azınlıklar, başlangıçta, düşman imgelerinin üretiminde ve 'transferinde' asal unsurdular. Pek çok düşman imgesi ve kimliği azınlık kimliklerinden türetildi. Örneğin etnik azınlıkları damgalayan "Rum/Ermeni/Yahudi/Dönme" isimleri, siyasal ve toplumsal azınlık olarak tasvir edilerek düşmanlaştırılan solcuları da damgalamakta kullanılarak sıfatlaştı. Bu isim/sıfat transferi, azınlıkların tanım gereği düşman olarak algılanmasına katkıda

bulunduğu gibi, solcuları irken yabancılaştıran (hem ırkları itibarıyla, hem de bizatihi bir 'ırk' gibi tarif ederek yabancılaştıran) bir zihniyet kalıbının dökümüne de hizmet etti.

Sağ popülist milliyetçiliğin oluşumunda etkisi olan ideolojik kaynaklan iki bölükte ele alabiliriz. Birincisi Türkçülük, ikincisi Türk-lslâmcı popülizmdir. Türkçülük, gerek faşist toplum ve devlet görüşü, gerekse Kemalist elitizmle paylaştığı yönelimleriyle, popülizme oldukça uzaktır. Ancak 1940'lardan devreden ideolojik radikalizm ve mağduriyet birikimi, onu '50'lerin/'60'ların sağ popülizminin bileşeni yapmıştır. Azınlık düşmanlığındaki yeri zaten müstesnadır. Türk-îslâmcılığın ise popülist karakteri oldukça kuvvetliydi. Islâmiyeti Türk kimliğinin asli bir unsuru olarak vurgulayan bu öze dönüşçü radikalizm, milliyetçiliğin zihniyet kalıbını, özellikle taşrada geleneksel kültürel anlam haritasını oluşturan dinî duyarlılıkla ve simgesellikle doldurdu. Anadolucu vurgularıyla, geleneksel hayatın mekanizmalarına tutunmaya çalışan kırsal dünyanın ve taşranın, Batılılaşmadan ve şehirden/şehirliden duyduğu derin rahatsızlığa tercüman oldu - öncelikle dönemin kırsal-taşra kökenli yüksek tahsil kuşağına hitap ederek. Türk-lslâmcı ideolojik ekoller, Batılılaşmanın ve şehrin kaotik ortamının simgeleri ve ajanları olarak gördükleri azınlık topluluklarının isimlerinin melanet sıfatlarına dönüştürülmesinde başrolü oynadılar...

Türkçü akım ve azınlıklar

Resmî milliyetçilikle titreşim halinde olan, bir bakıma onun ırkçı-etnisist kanadını teşkil eden ve ancak İkinci Dünya Sava-şı'nın bitimi arefesinde resmî ideolojiden -kısmen- dışlanan Türkçü-Turancı akıma göre "Türk, Türk soyundan gelen insandır."[22] Dolayısıyla bırakalım vatandaşlık bağını, örneğin Türkçe konuşmak bile Türk olmaya 'hak' kazandırmaya yeterli değildir. Dilde arılaşmacı olan Türkçüler, "azınlık Türkçe-

22 Nihal Atsız, *Orhun*, 18.1.1953; *Makaleler/3* içinde, Baysan Basım ve Yayın, İstanbul 1992, s. 102.

si"nin dili bozucu etkilerine karşı sürekli uyarmışlardır. Bu ırkçı yaklaşım açısından azınlıklar, en iyi ihtimalle toplumdan yalıtılıp sıkı denetim altında tutularak varlıklarına tahammül gösterilebilecek, 'yabancı' ve aşağı organizmalardır. Türkçülüğün en 'tavizsiz' ideologu Nihal Atsız'a göre ırkçılığı meşrulaştırmaya kendi başına yeterli bir gerekçe, "Türkeli'ndeki azınlıkların kendi aralarında gizlice yürüttükleri ırk şuuruna karşı bir korunma tedbiri" olmasıdır. Atsız, azınlıkların Türklerle karışarak onları soysuzlaştırmasını "ırk hıfsıssıhhası" açısından da zararlı bulan, 'soy' bir ırkçıdır.

Nihal Atsız külliyatı, Türkçülüğün, azınlıkları ezeli-ebedi bir düşmanlık mitosu içinde, zaman zaman kara mizaha başvurarak 'hazla' aşağılayan kin dolu diline dair çarpıcı örneklerle doludur. Atsız, gayrimüslimler, azınlıklar içinde Rumlar ve Ermenilerden çok, "Türkleşmemek için asırlardır gizli tedbirler alan" (Yahudi kökenli) Selanik dönmelerini[23] hedef alır. Dönmeler, bir kere "asırlardan beri sahtekârlık ve dolandırıcılıkla yaşamış olan Yahudi milleti"nin "korkaklığını", "köpek çıfıtlığını" temsil ederler. Antisemitizmin -aşağıda değineceğimiz gibi Türk-İslâmcı ekolleri de saran- evrensel motifleri, At-sız'da da mevcuttur. İkincisi dönmeler, Nihal Atsız'ın asıl tehlike saydığı "Türkümsü olan yabancılar" in bariz numuneleridir: "Bunlar iyi Türkçe konuştukları ve çok defa Türkçeden başka dil bilmedikleri için Türkten ayırtedilemezler. Fakat kanlarının başka olduğunu ya bilir, ya sezerler... Bunlar dalkavuktur, yalancıdır. Yüze gülerler. Türklüğe zararlı fikirler bunlar arasında revaçtadır. Türk olmadıkları için ufak bir şahsi menfaat uğrunda Türke içten içe kötülük eden fikirlere ve teşkilâtlara bağlanmaktan çekinmezler."[24] Dönmeler, Atsız'ın millî sırlarla, 'günü beklenen' ezeli millî davalarla, bilinçdışı soy şuurunun itkileriyle yüklü milliyetçi gizemciliğine son derece uygun bir düşman figürüdür: 'İçimize kadar' nüfuz etmiş, açıktan teşhis edilemeyen, gizli millî düşman. Dönmelere bu

23 *Orhun*, 18.1.1953; *Makaleler/3*, s. 97-99.

24 *Orhun*, 16.7.1934, *Makaleler/3*, s. 141-2.

misyonda eşlik eden diğer azınlık, devşirmelerdir. (Zaten "dönmeler-devşirmeler" çoğu kez terkip olarak kullanılır.) "Devşirmeler"le, dilsel-kültür vs. yönlerden ne denli asimile olmuş olurlarsa olsunlar, Balkan kökenli kişiler ve topluluklar kastedilir. Atsız'a göre -'30'ların resmî tarih görüşündeki gibi— Osmanlı dönemi Türklerle devşirmelerin iç savaşıdır ve devşirmeler Osmanlı'nın yozlaşmasının müsebbibidir. Nitekim "devşirme" isnadı, ırki 'karışıklık' yanında, millî çıkara hizmet etmediği düşünülen devlet yöneticilerinin tarihsel hıyanetine de gönderme yapar. Türkçülerin Kemalist devlet elitine dönük tepkisi, çoğu kez "devşirme" suçlamalarıyla dışavurur: Nevzat Tandoğan "Şeflik rejiminin İslav asıllı valisi" diye anılır,[25] Atsız İkinci Dünya Savaşı'ndaki hükümet kadrosundan "devşirme döküntüleri" diye bahseder. "Devşirme" lâfzının hakaretleş-mesiyle -'soyca' Türk de olsalar- Balkan kökenlilere yöneltilen ayrımcılık, yine aşağıda belirtileceği gibi, Türk-Islâm milliyetçiliğinin bünyesindeki Anadolucu popülizme de malzeme sağlamıştır.

Türkçü ideoloji Müslüman azınlıklara elbette himmet edecek değildir. Arnavutlar, Kürtler, Çerkesler, Lâzlar, Araplar, Atsız'a göre "Türkümsü olan yabancılar" faslındandır. Mustafa Suphi'nin hainliği ve Abdülhalik Renda'nın soydaşlarını İzmir çevresinde toplu yerleştirme çabası Arnavutların; Ethem'in komitacılığı ve Bekir Sami'nin mandacılığı Çerkeslerin; Ziya Hurşit'in Gazi'ye suikasti Lazların; Türkçü yazındaki taze ihanet sicil kayıtlarıdır. Araplar zaten kavim olarak haindir: "Cihan savaşında Arapların topyekûn ihanetini gördükten sonra ve Arapların Türkiye'den bir Hatay isteği varken Türkiye'nin yerli Fellâhlarını... subay yetiştirmek,... vali yapmak,... mebus seçerek Bakanlığa getirmek doğru mudur...?"[26] Nihal Atsız özellikle Kürtler hakkında gayet açıksözlüdür. Kürtlerin ayrı bir etnik topluluk olduğunu, yani Kürt kimliğini tanır. Mamafih Kürtler ilkel, aşağı bir kavimdir: "iki milyonluk ilkel Kürt-

25 Nejdet Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma,* Afşin Yayınları, Ankara 1973.

26 Nihal Atsız, *Ötüken,* 15.2.1966; *Makaleler/3,* s. 131.

ler", "Farsların gayet geri ve iptidai bir kolu"dur, "ne devlet ne de medeniyet kurmuş kültürsüz geri bir cemaat" tir.[27] Cumhuriyetin kuruluş dönemi elitinde bazı Kürtler de yeralmış, "Atatürk'ün ortalığa bir Türklük dehşeti saçması" sayesinde, bunların aklına "Türklükten ayrı Kürtlük diye bir şey" gelmemiş ve bunlar "birçok asi Kürd'ün idamında büyük rol oynamıştır". Ancak Atsız '60'lardaki gelişmeleri, Kürtlerin kendilerine sunulan asimilasyon fırsatını teptikleri doğrultusunda yorumlar: "Fakat ayrı Kürt devleti kurmak gayesiyle bir takım davranışları olan üniversiteli Kürtlerin çoğalmasından sonra 'Devlet' şüphesiz Kürt asıllılara karşı daha uyanık olacak, bunları kritik noktalara getirmeyecektir. Kürtler, mevcut nisbetindeki akıllarını başlarına dermeyerek yabancı kışkırtılara oyuncak olmaya devamı ve Kürt devleti hayali peşinde koşarlarsa nasipleri yer yüzünden kazınmak olacaktır. Türk ırkı oluk gibi kanı ve sayısız emeği pahasına yurt edindiği Türkiye'ye göz dikenleri ne yapabileceğini göstermiş, 1915'te Ermenileri, 1922'-de Rumları bu ülkede yok etmiştir." "Kürt kalmakta direnir, dört beş bin kelimelik o iptidai dilleriyle konuşmak, yayın yapmak, devlet kurmak istiyorlarsa gidebilirler." "Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu, fakat ayranı kabardığı zaman 'Kağan Arslan' gibi önünde durulmadığını, ırkdaşları Ermenilere sorarak öğrensinler de akılları başlarına gelsin.(...) Ya Türklük içinde erir, Türklüğü kabullenirsiniz, yahut yok edilirsiniz."[28]

27 *Makaleler/3*, s. 379-399. Atsız, Ecevit'in vatan hainliğini anlatırken de onun "bir Kürdün torunu" olduğuna değinir *(Ötüken*, 26.2.1972; *Makaleler/2*, Baysan Basım ve Yayın,İstanbul 1992, s. 277). Atsız Kürtlerin geriliğini/ilkelliğini vurgulamak için, onları Çingenelerle birlikte düşünecek kadar 'ileri' gider. Çingenelerin farz-ı muhal Hakkâri'ye sürülmesini önerecek olsak, mealinde şöyle der: "...ancak 50.000 geri Kürd'ün yaşadığı ve Barzani'ye silah kaçakçılığı yaptığı o geniş bölgeye Çingeneleri de yerleştirip kaynaştırsak gelecek yüzyılda kimbilir ne insan güzeli vatandaşlar kazanırdık." *(Ötüken* 1967; *Makaleler/3*, s. 525) (Ona göre Çingeneler o kadar açıkça insan-dışıdır ki, Çingenelerin insanlarda 'uyandırdığını' düşündüğü duygulan ırkçılığın 'doğallığına' kanıt gösterir: "Ken dinizi Çingene ile bir tutar mısınız? Bir Çingene ile evlenir misiniz? Çingene bir gelin veya damat kabul eder misiniz? Kvet derlerse mesele yok. Hayır derlerse ırk tefriki yapıyorlar demektir. Onların yalnız Çingenelere karşı yaptığı bu ayırmayı biz başkalarına karşı da yapıyoruz." *Orkun*, 18.1.1952; *Makaleler/3*, s. 99).

28 *Ötüken* 30.4.1966; *Makaleler/3*, s. 381-9.

Bu uzun alıntılarda, bugün MHP çizgisindeki Türk milliyetçilerinin Kürt meselesi hakkındaki görüşlerinin köklerini bulmak mümkündür.

Anadolucu milliyetçilik ve azınlıklar

Anadolucu milliyetçi akım, Türkçülükten farklı, ırkçı ve indirgemeci olmayan bir milliyetçilik anlayışı ve millî kimlik tanımı getirmiştir. Millî kimlik, mistik bir vatan kavramıyla, tarihsel gelenekle ve aslî tinsel bağ olarak Islâmla tanımlanır. Anadoluculuk, Türklükle İslâmlık arasında 'sentetik' olmayan bir bağ kurmasıyla, milliyetçiliğin Islâmileşmesinde düşünsel ve ideolojik açıdan yüksek bir özgül ağırlığa sahiptir. Sağ popülizmin oluşumuyla arasındaki güçlü titreşimle de, siyasal etkinliğinin sınırlılığını aşan bir özgül ağırlığa sahip olmuştur. Kitle toplumuna, kozmopolitleşmeye, büyükşehirleşmeye, sanayileşmenin tahribatına ve bu süreci idare eden yabancılaşmış elit oligarşisine karşı organik cemaat tasavvurunun beka umudunu simgeleyen "Anadolu" ve "Anadolu insanı" meta-forları sağ popülizmin güzide malzemelerindendir; ve bu me-taforların içeriğinin zenginleşmesinde Anadolucu milliyetçiliğin görünmeyen emeği hayli fazladır.

Anadolucu milliyetçilik nazarında da gayrimüslim azınlıklar "yabancı" ve ülkedeki varlıkları 'kazai'dir. Anadolu, Türklerin buraya gelişinden beri "Müslüman Anadolu"dur. Müslüman azınlıklar konu edilmez, bunlar "Müslüman Anadolu"nun 'otokton' bileşenleri sayılır. Biyolojik-soycu ırkçılığı benimsemeyen Anadoluculuk, kültürel ırkçılığa açıktır. Remzi Oğuz Arık'ın şu "itham"ı veciz bir örnektir: "Milliyetçi kendinin yarattığı vatan içindeki azlığı (...) Türk doğmadığı için değil, henüz Türk olmadığı için itham eder."[29] Anadolucu yazında azınlıklara karşı sistemli ve 'heyecanlı' bir tutum görülmez; 'yok sayma' eğiliminin baskın olduğu söylenebilir. Gayrimüslim azınlıklardan daha ziyade geçmiş zaman bağlamında, öze-

29 *İdeal* ve *ideoloji* (1947), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 67). 96

yabancılaştırıcı Batılılaşma sürecinin başlamasında rol oynayan ajanlar olarak sözedilir. Nurettin Topçu'nun "Yahudi ve Mason" düşmanlığı, bu kararlı anti-modernistin ticarete ve tüccara karşı kuşkusunun yansımasıdır. Yahudi, kaba maddi-yatçılığın, en yozlaşmış homo economicus'un örneğidir.[30] Ayrıca Topçu'da, Balkan Türklerine ve Balkan kökenli Müslüman azınlıklara karşı yoğun bir "kuşku" olduğundan sözedilir ki, bu kuşku da Türk-İslâmcı milliyetçi popülizmin 'gizli' davalarından biridir.

Antisemitizm

1940'lardan 1970'lere uzanan kesitte, antisemitizmin klasik karakteristiklerini kamilen içeren bir Yahudi/Dönme düşmanlığı, milliyetçi-mukaddesatçı siyasal edebiyatta geniş yer kaplar. 1940'lardaki antisemitizm 'evrensel'di, bütün dünyayı sarmıştı. Türkiye'de '50'lerden sonra çok daha popülerleşen antisemitizm ise, o dönemde hızlanan modernleşme ve kapitalist-leşme sürecinin geleneksel kültür ve geleneksel orta sınıflar üzerindeki tahribatından nemalandı. "Dejenere maddiyatçılı-ğın", "her nevi" kozmopolitizmin/ beynelmilelciliğin simgesi hattâ 'tözü' sayılan "Yahudi"; kültürel ve ahlâki yozlaşmanın müsebbibi olarak gösterilirken, büyük ticaret ve finans sermayesinin 'gaddarlığını' da cisimleştirir. Hem komünizm, hem de liberalizm-kapitalizm, Yahudilerin dünyaya egemen olmaya dönük icatlarıdır. Türkiye'deki antisemitizm, komünizmin "Yahudi" niteliğini, onun beynelmilelciliğiyle, maddiyatçılığıy-la, ahlâkı ve aileyi reddedişiyle 'kanıtlamıştır'. Yahudilik ile komünizm arasında kurulan bu eşitlikle beraber, Yahudi/Dönme 'lakabıyla' "komünist/solcu" adı da eşlenir. Velhâsıl antisemitizm, somut olarak Yahudilere/Dönmelere vs. azınlık gruplarına dönük olmaktan öte, Soğuk Savaşçı anti-komünizm ideolojisi çerçevesinde solu düşmanlaştırmaya/'yabancılaştırmaya' hizmet eder.

30 Süleyman Seyfi Öğün, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 118-122.

Liberalizm-kapitalizmin Yahudi icadı olarak sunuluşu ise, hızlanan kapitalistleşme süreciyle mülksüzleşen veya toplumsal konumu gerileyen geleneksel orta sınıfların reaksiyoner tepkilerini muhafazakâr veya faşizan bir kanala akıtmaya yardım eder. Antisemitik siyasal edebiyat, önemli oranda anti-plütokratik (zengin düşmanı) ve 'plebyen' etmenler içerir. Yahudiler, para ve nüfuz ilişkileri sayesinde bütün bankalara, ba-sın-yayın organlarına, dolayısıyla hükümetlere hâkim olan bir oligarşi gibi algılanır. Bu tasavvura göre Yahudilerin dünya çapındaki iktidarı gizli ve inceden inceye planlanmış bir büyük komplodur. Masonluk, bu şeytani komplonun örgütsel ifadesidir. Türkiye'de komplocu siyaset mantığının milliyetçi-mu-hafazakâr zihniyet dünyasındaki derin nüfuzunda, antisemitizm kalıplarının belirli bir payı olsa gerektir. Keza muğlâk (çünkü 'gizli') bir "yukarıdakilere karşı beslenen ve zaman zaman (hiç de "yukarıdakiler"den birileri olması gerekmeyen) somut hedeflere yönelik saldırganlığa dönüşen kör öfkenin bi-riktirilmesinde, anti-komünizm terkisindeki antisemitizm pay sahibidir.

Türkiye'de 'klasik' antisemitizmin has mümessili, Cevat Rıfat Atilhan'dır. Kimi kaynaklarda Nazi yönetimiyle doğrudan bağlantılı olduğu belirtilen, en azından açıkça 'Naziperver' olan Atilhan, 1940'ların ikinci yarısından itibaren, DP'nin 'ilerisinde' bir milliyetçi-mukaddesatçı siyasal hattın çizilmesinde aktif rol oynamıştır.[31] Antisetimizm Cevat Rıfat Atilhan'ın 'leit-motiv'iydi. "Yahudilerin gizli dünya egemenliği", yazı ve söylevlerinde son derece teferruatlı olarak tasvir edilmiştir. Onun anlatımına göre bu gizli güç, "Sovyet Rusya'da Bolşevik, Fransa'da müfrit bir vatanperver, Amerika'da Demokrat" görünümündedir; her taşın altında "Yahudi" arayan bu komplocu bakış, zaten kaynak olarak ziyadesiyle yararlandığı McCarthy'ci-

31 Atilhan'ın kurucusu ve genel başkanı olduğu, Büyük Doğu hareketiyle ilintili İslâm Demokrat Partisi hakkında tanıtıcı bir çalışma: Haluk Ö. Karabatak, "İslâm Demokrat Partisi", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1994, s. 4-13. Atilhan'ın görüşleri için bu yazıda yararlanılan kaynak: *Dünya ihtilâlcileri/Yeryüzünün Hakiki Canileri: İsrail*, Aykurt Neşriyatı, tarihsiz. Bu antisemitist ajitatörün, aynı tipte onlarca kitabı, risalesi vardır!

ligin anti-komünizmiyle ve faşizan denetim-gözetim histeri-siyle içiçedir. Atilhan elbette Türkiye üzerinde de bir Yahudi komplosu tespit eder: Osmanlı nın çöküş devrinde Yahudi nüfuzu belirleyicidir; Abdülhamit'in Filistin'i Siyonistlere vermemesi üzerine, Yahudiler Osmanlı'yı ve sonra Türkiye'yi çökertmeye ahdetmişlerdir; Türkiye'nin istiklâlini kazanmasından sonra, İslâm'ın devlet nizamından tasfiyesini de Lozan görüşmelerindeki nüfuzlarıyla Yahudiler sağlamıştır... Bu minval üzerindeki 'tezler', uzun yıllar boyunca milliyetçi-mukaddesatçı ve İslamcı siyasal söylemlerde etkili oldular.

'Türk-Islâm antisemitizmi', vurguladığım gibi, somut olarak Yahudilere/Dönmelere karşı bir seferberlik olmaktan ziyade, sağ popülist ve anti-komünist bir ajitasyona müteâllikti. Fakat elbette Türkiye'deki Yahudileri ve Dönmeleri de tedirgin etmiştir. 1953'te gazeteci Ahmet Emin Yalman'a yapılan ünlü suikastın "dönmeleri" hedef alan bir kampanyanın doruğu olduğunu unutmamak gerekir.

Milliyetçi-muhafazakâr, islamcı reaksiyonerlik ve azınlıklar

Milliyetçi-muhafazakâr reaksiyonerliğin oluşum devresinde azınlık düşmanlığının hem dolaysız olarak hem de metaforik anlamlarıyla önemli bir etmen olduğunu belirttik. Bunu, milliyetçilik, İslamcılık ve gelenekçiliği eklemleyen bütün bileşimlerinde görebiliriz. Bu bölümde gelenekçi/muhafazakâr, Islâm-cı-Türkçü ve Türk-Islâmcı örneklere değinilecek.

Gelenekçi/muhafazakâr yaklaşım, bu konuda teyakkuz halinden uzak olmakla birlikte, Osmanlı'nın çöküşünde oynadıkları rolden ötürü azınlıklara en azından 'buğzeder'. Genellikle görmezden geldiği azınlıklar meselesi hakkında söz aldığında da ırkçı ve milliyetçi yaklaşımdan 'aşağıda' kalmaz. Türkçü ve dinci söylemlere mesafeli, 'saf bir muhafazakârlık çizgisinde duran, 1960'ların popüler kalemi Nihad Sami Ba-narh'nın şu satırlarını aktarmak yeterlidir: "Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus kâğıdını taşıdıkları halde, eski ve

soysuzlaşmış Anadolu ve Balkan kavimlerinin çocukları da yaşamaktadır. Bunlar, nüfusça ne kadar az olurlarsa olsunlar, (...) rahatça kundak vazifesi görebilirler."[32]

Islâmcı-Türkçülüğü, Türkçü akım eksenindeki milliyetçiliğin Islâmi duyarlılıkla sağ popülist bir zeminde telif edilmesinde küçümsenmeyecek 'hizmetleri' geçen Osman Yüksel Serdengeçti'yle örnekleyebiliriz. 1968-1970'ler kesitinde MHP-MSP kavşağında duran Osman Yüksel Serdengeçti, mil-liyetçi-mukaddesatçı çizgide "dava ve aksiyon adamı" kimliğinin inşâsında da simge oluşturan bir figürdür. Elitlere (bürokratlara, aydınlara, şehirlilere) karşı taşralı-köylü (Türkmen) 'dobralığını' temsil eden ajitatif bir sağ popülist dil geliştiren Serdengeçti'nin söyleminde, azınlıklar, tam da o elit takımının 'töz'ünün ifadesidir. Bu ajitasyon dilinde azınlık adları küfür-leştirilir; "ekaliyetler, dönmeler, vatansız bolşevikler"[33] bir solukta anılan, eşdeğer kimliklerdir. '50'lerde Serdengeçti "dön-meler"e karşı kampanyada da aktif olarak yeraldı. Osman Yüksel Serdengeçti, "bu milleti suyun öbür tarafından gelen gayrı Türkler kurtarmadı"[34] sözüyle, "Anadolu insanı"-özneli milliyetçi popülizmin -Müslüman 'bile' olsalar- Balkan kökenlilere karşı gizli 'kuşku'sunu da dillendirmiştir.

Türklüğü İslâmın doruğu, hâmisi (ve tabiî kılıcı) olarak yücelten Türk-lslâmcı 'ideolocyanın' kurucularından olduğunu söyleyebileceğimiz Necip Fazıl Kısakürek'te antisemitizm hayli önemli bir motiftir. Ona göre "iç ve dış düşman", özetle, "Yahudi"de cisimleşir: "Yahudi, evvelâ Peygamberine, peygamberlerine ihanetle işe başladıktan sonra bu ihanet ruhunu dölleştirmiş, o ruhu döl cevherinin içine sindirmiş, yeni bir ırk halinde ör-nekleştirmiş ve nesil nesil üretmiş ayrı bir kan vâhidi"dir.[35] "Ya-

32 *Meydan*, 22.3.1972; *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1985, s. 256.

33 Bu *Millet Neden Ağlar* (1. Baskıya Önsöz, Kasım 1949), Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1986, s. 7.

34 *Serdengeçti*, Haziran 1951; *Kanlı Balkanlar*, Kamer Yayınları, İstanbul 1992, s. 175.

35 1963'de Erzurum'da verilen konferans, *İman ve Aksiyon*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1970, s. 26.

hudi, her birlik, birleşik gördüğü noktayı çözen adam demektir. Dinî, millî, nerede bir birlik görürse, Yahudi onu çözmeye memurdur. Komünizmi Yahudi getirdi. Kari Marks Yahudi... Yahudi yıktı, Bergson Yahudi."[36] Necip Fazıl'da "Yahudi", somut Museviyi ifade etmekten öte, beynelmilelciliğin, kozmopolitliğin, maddiyatçılığın, soysuzluğun-köksüzlüğün kök-mecazıdır; Necip Fazıl "Yahudi"nin böyle bir kök-mecaz olarak inşâsının öncülerindendir. 'Somut Musevi'nin de 'ihmal' edilmediğini, Necip Fazıl'ın 1950'lerin başındaki "dönme"-karşıtı kampanyanın sürükleyicilerinden (belki de esas sürükleyicisi) olduğunu unutmamak gerekir. Kesif antisemitizme mukabil, Necip Fazıl'da "Rum-Ermeni" bahsi pek yoktur. Öte yandan, Türk-Islâmcılığın Türk-olmayan Müslüman topluluklar 'üstünde' himayeci ve velayetçi bir tutuma yol açan Türk-merkezliliği, Necip Fazıl'da çok belirgindir. Bu tutumu, Müslümanlığın ırkları içinde eriten bir pota olduğu söylenip ırki-etnik taassup güya reddedilirken düşülen şu 'şantajcı' kayıt mükemmelen özetler: "...ırk meselesi şuradan doğabilir ki. arnavutu, çerkezi, kürdü, hepsi müslüman olarak nazarımızda müsaviyken, bunların kendilerini Islâmi ölçü dışı bir nispetle bizden koparıp da infirada, ayrılmaya doğru giderlerse o zaman herbirinin, Arnavutluğu, Çerkezliği, Kürtlüğü ayrıca kabahat olur. İşte o zaman Türklük girer araya..."[37]

'60'lar/'70'ler: Türk-İslâmcı ve ülkücü harekette azınlık düşmanlığı

1960'lardan itibaren milliyetçi-muhafazakâr ve milliyetçi siyasal harekette azınlık düşmanlığının yerine ve işlevine kısaca değinelim... 1960'larda anti-komünizme odaklanmış milliyetçi-muhafazakâr harekette ve onun içinde müstakil bir akım olarak oluşum evresindeki islamcılıkta, antisemitizm bir bileşen

36 *Sahte Kahramanlar* (4. baskı), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1987, s. 45.

37 *Sahte Kahramanlar*, s. 80. (Arnavut, Çerkeş, Kürt adlarının baş harfleri metin orijinalinde küçük yazılmıştır. Yukarıda alıntılanan başka kaynaklarda da Türk olmayan etni adlarının baş harflerinin küçük yazıldığı orijinal metinler olduğu gibi bırakıldı.)

olarak yeralmayı sürdürdü. 1960'ların sonlarında İslâmi rengi güçlü bir ajitasyon gazetesi olan *Bugün'de* antisemitizmin seçkin bir yeri vardı.[38] "Dünyaya fahişe ihraç eden memleket İsrail", "Babıâli'deki Yahudi Uşakları" gibi yazı dizileriyle sergilenen vulger antisemitizm; Türkiye'deki Yahudilere veya -Masonluk üzerinden- "Yahudilik"le sıfatlandırılanlara dönük tahriklere de varıyordu. Dönemin İslamcı yazınında da antisemitizm oldukça ağırlıklıdır. Arap ve Ortadoğu dünyasında şekillenmekte olan modern radikal İslamcılığın güncel mesele olarak İsrail ve Siyonizm meselesine yaptığı vurgu, bu kaynaktan beslenen Türkiye İslamcılığının antisemitizmini desteklemiştir.

Türk-Islâmcı gençlik hareketinde 1950'lerden itibaren Kıbrıs sorununun tırmanışına koşut olarak Yunan düşmanlığı da öne çıkmıştı. Kıbrıs'la ilgili "Yunan'a İhtar Mitingi" gibi adlarla yapılan mitingler ve yürüyüşlerle, "Rum/Yunan" adı gündelik milliyetçi dile hakaret olarak bu süreçte yerleşti.

1960'ların ikinci yarısında dinî kimliği daha belirgin bir Türk-Islâmcı gençlik hareketinin odağı haline gelen Millî Türk Talebe Birliği (MTTB); Ayasofya'nın ibadete açılması kampanyasıyla birlikte Türkiye'deki gayrimüslim ibadet yerlerine karşı tepki örgütledi. MTTB, "Bizans'ın ihyâsı haline geldiği için" eski kiliselerin onarılmasına karşı çıktı, ülkedeki azınlık okullarının "parçalayıcı faaliyette bulundukları için" kapatılmasını talep etti.[39] Emperyalizmin Türkiye'deki üsleri olarak tanımlanan Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin kapatılması doğrultusunda da talepler dile getirildi.

Ülkücü hareket de gayrimüslim ibadet yerlerine, patrikhanelere ve azınlık okullarına karşı çıkışlar yapmıştır. '70'lerin popüler ülkücü yazarlarından Necdet Sevinç, Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklarının okullarını, bunların "kültürlerini korumak ve sırası gelince başlatılacak olan isyanlara militan yetiş-

38 *Bugün'ü* yöneten -bugünün "ılımlı Islâmcı"sı- Mehmet Şevket Eygi hakkında da Necip Fazıl'ın -çıkarcılığını ve komploculuğunu ifade için- "bizim cephe nin Yahudisidir" dediği söylenir! (M.Şahap Tan, *Bugün'üin Dervişi,* Garanti Matbaası, İstanbul 1970)

39 *52. Döneminde Milli Türk Talebe Birliği,* Fatih Gençlik Vakfı, İstanbul 1975, s. 54.

tirmek için açtıkları" ajan okulları olarak sunan bir 'araştırma' yayımlamıştı.[40] Buna göre halen Türkiye'de bulunan azınlık okulları (69 Ermeni, 53 Rum, 8 Yahudi okulu) emperyalizm tarafından Osmanlı'nın çökertilmesinde kullanılan misyoner okullarının devamı niteliğindeydi: "... (bu okullar) açılırken dinî bir maksat güdüldüğü bildirilmesine rağmen bu okullarda daha ziyade Türk düşmanlığı işlenmiş, hattâ askerî eğitim üssü olarak kullanılmıştır." Ülkü Ocakları da 1960'lardan 1970'lere uzanan devrede, büyük ölçüde MTTB'ye koşut, azınlıkları düşmanlaştıran motiflere yer verdiler. Özellikle 70'lerin başındaki ülkücü propagandada, komünistleri 'bilhassa' Türk olmayan unsurların desteklediği 'tezi' işlenmiştir.[41]

1970'li yılların ikinci yarısındaki siyasal kutuplaşmada güçlü sol hareketin varlığı, milliyetçi ve milliyetçi-muhafazakâr kanatta azınlık düşmanlığı izleğini marjinalleştirmiştir. 1975-80 döneminin sağ siyasal söyleminde Ermeni-Rum-Yahudi düşmanlığı motifleri fazla yer kaplamaz. Bununla beraber, sağı birleştiren anti-komünizm ekseninde, antisemitik ve azınlık düşmanı motiflerin sol kimliğe transfer edilerek kullanımı sürdü. Bu dönemde azınlık kimlikleri ile sol/komünist kimliği

40 *Ajan Okulları,* Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1975.

41 Bu 'tez', somut ve kişisel örnekler 'yaratılarak' işlenmiştir. Ülkücü basında, ör neğin 1969'da İstanbul'da bir gencin Ermeni bir vatandaş tarafından öldürül mesi olayının basımda yeraldığı gibi "kız meselesi"nden kaynaklanmadığı; öl dürülenin milliyetçi bir genç olduğu, "katil Ermeni"nin de komünistlerle iş birliği içinde bulunduğu doğrultusunda kampanya yürütülmüştü. Bir başka örnek: İstanbul'daki "bölücü ve komünist" bir gösteriye katılan ve -güya- kendi arkadaşlarınca öldürülülen Mehmet Cantekin adlı gencin "Ermeni ır kından olduğunun, kendisinin, babasının ve dedesinin isim değiştirdiğinin tespit edildiğine" dair yayınlar yapılmıştı. (Bizim Anadolu'daki yazılarından aktaran, Necdet Sevinç, *Yazarını Kurşunlatan Yazılar,* Anda Dağıtım, İstanbul, tarih yok) Komünistleri azınlıklarla 'telif etmenin açık bir örneği, 1960'lar/1970'ler dönümünün militan Türk-İslâmcı anti-komünist hareketi (ve o dönemde ülkücü harekete 'komşu') olan Yeniden Millî Mücadele'nin ideologu Aykut Edibâli'nin tavsifidir. Edibâli, Müslüman-Türkiye'ye yabancı laşarak komünizm tarafından kullanılmaya meyyal üç grup sayar: 1-Din ve kavim itibarıyla farklı azınlıklar (Yahudi, Ermeni ve Rumlar), 2-Kültür itiba rıyla farklılaşmış topluluklar (Aleviler ve Kürtler), 3-Eğitim yoluyla farklı de ğer hükümleri benimsemiş kitleler (kozmopolit büyük burjuvazi, masonlar, halktan kopmuş aydınlar). Komünist ihtilâle *Karşı Tedbirler,* Otağ Yayınları, İs tanbul 1972, s. 85-92.

arasındaki transferlerde/kaydırmalarda, sol/komünist kimliğin 'negatif yönden hegemonik hale geldiğini söyleyebiliriz!

Sesli düşünmek için bir not: 70'lerde milliyetçi ve milliyet-çi-muhafazakâr hareket tarafından Aleviliğin düşmanlaştırıl-masında, azınlık düşmanı ve antisemitist söylemden devreden zihniyet kalıbının ve yozluk/köksüzlük/kozmopolitlik vb. düzlemindeki simgeleştirmenin tesiri üzerine düşünmeye değer. (Bu konuda ayrıca Aykut Edibali'nin 41. dipnotta aktarılan tasnifine dikkat çekmeliyim.)

1980'ler ve 1990'lar: Ermeniler ve Ermeni uşakları

Yakın dönemde Türk milliyetçiliğinin azınlıklara bakışını ele alırken ilk dikkat çeken husus, Ermeni düşmanlığının kazandığı ağırlıktır. "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütün-lüğü"nü amentüleştiren ve paranoya düzeyinde "millî tehdit" algısına dayalı bir teyakkuz halini yerleşikleştiren 12 Eylül askerî rejimi altında; ASALA'nın Türk diplomatlarına karşı işlediği cinayetler fanatik bir Ermeni-karşıtlığının inşâsına yol açtı. Neredeyse 'ontolojik' anlamda 'anti-Türk' olarak tanımlanan "Ermeni", 1950'ler/1960'ların Yunan-karşıtı Kıbrıs kampanyalarında "Rum"a bile nasip olmadığı ölçüde, hakaret sözcüğüne dönüştü, sıfatlaştı. "Ermeni uşaklığı", en ağır düşmanlığın derecesi oldu. *Hürriyet* gazetesi, 1993 yılının 29 Ekim'i şerefine günlük fıkra-spotlannda vatandaşlık bağından ötesini kurcalamayan bir millî duygu gösterisi yapmaya kalktığında bile "Ermeni"nin kulağını çekmeden duramamıştı: "Türk de olabilirim, Kürt de... Arap, Çerkeş, Laz, Rum, *hattâ Ermeni*... Ama seni çok seviyorum Türkiyem!" (abç.)

"Ermeni"nin millî düşmanı tanımlayan tözsel birim haline gelmesinin en çarpıcı ifadesi, '80'lerin ikinci yarısından itibaren tırmanarak Türkiye'nin siyasal aklını kitleyen Kürt sorununun, "Ermeni"yle kodlanmasıdır. Resmî ideoloji, gerek Kürtleri soyca Türk sayan 'resmî ırkçı' versiyonuyla gerekse Türklüğü Kürtleri de içeren bir kültürel kimlik olarak kuran versiyonuyla reddettiği Kürt kimliğini düşmanlaştır(a)madığı

için, bu kimliği bastırma politikasını başka bir düşman imgesi çizerek halletmek ihtiyacındaydı. Kürt millî hareketi, ananevi "bölücülük" izleği üzerinden, Türkiye'yi bölmeye dönük 'mas-ter-plan'ın tarihsel taşeronu olarak tasavvur edilen "Erme-ni"yle irtibatlandırıldı. Sadece PKK değil, Kürt kimliğini insan ve yurttaş hakları bağlamında savunanlar dahi, öncelikle "Ermeni uşaklığı"yla itham edildiler: "Ermeni adlı, dünya ırkları literatüründe adı-sanı geçmeyen, kılıç artığı bir uydurma milletin peşinden giderek onlara uşaklık ettiniz."[42]

Bu satırların yanında resmî millî kültür politikasını biçimlendirmeye dönük pekçok 'etüde' de imza atan Prof. Tuncer Gülensoy, Kürtlere "Ermenileşme"nin 'yaptırımlarının' uygulanması gerektiğini savunurken, genel olarak azınlıklara bakışını da ortaya koyuyor: "Kendisine KÜRT adını takarak, TÜRK milletini vuran, Türkiye'yi yangın yerine çeviren bu hainler yaptıklarının cezasını mutlaka çekmelidir. Ne mi yapılmalıdır? Her şeyden önce, Ermeni-Rum-Yahudi gibi bunlar da azınlık statüsüne alınmalı; seçme-seçilme-askerlik hakkı verilmemelidir. ABD Anayasası'nda olduğu gibi hiçbir devlet hizmetinde de görevlendirilmemelidir." MHP lideri Türkeş, Abdullah Öca-lan'ın aslında "Agop Artinyan" adlı bir Ermeni olduğunu habi-re tekrarlıyor. PKK'lılar arasında Ermenilerin yakalandığı 'haberleri', resmî açıklamaların mütemmim cüz'üdür. Bu kampanyanın, Ermenilerin bu ülkedeki varlığını gayrımeşrulaştırmaya dönük tesirlerinden uzun uzun bahsetmeye gerek yok.[43] Kürt kimliğinin reddinin, bir de Kürt kimliğini savunanların "Ermeniliğe" göndermeyle gayrımeşrulaştırılması yoluyla tahkimi Kürtler üzerindeki baskıyı nasıl katmerlendiriyor - bunu da uzun uzun izaha herhalde gerek yok...

Kürt meselesiyle ilgili bir parantez açalım. Türkiye'de Kürtleri azınlık olarak değerlendirmek doğru olur mu? Gerek toplumsal bilim, gerek hukuk, gerek siyaset açısından cevabı ko-

42 Prof. Tuncer Gülensoy, *Ortadoğu,* 22.2.1994.

43 Baskın Oran, PKK'da Ermeni dahli kâşifliğinin saçmalığına ve "Ermeniliğin" başlıbaşına suçlaştırılmasının "bölücü" niteliğine dikkat çekmiştir. *Devlet Dev lete Karşi,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s. 23-26.

lay verilemeyecek bir soru. Azınlık olarak değerlendirildiğinde de, Cezayir'de Berberiler, Britanya'da İrlandalılar, İspanya'da Basklar ve Katalonlarla karşılaştırılabilecek biçimde; coğrafi yoğunlaşma, marjinal olmayan bir nüfus, güçlü ve müstakil bir millî kimlik iddiası gibi etkenlerle özgül bir kategori oluşturuyor. Etnik azınlık olmanın sorunlarıyla millet olmanın/kurmanın sorunlarının kesiştiği bu kategorinin, "milliyetçilik ve azınlıklar" tartışmasının örtemeyeceği bir kapsamı olduğu kanısındayım.

Öte yandan Türk milliyetçiliği, 'soy' ırkçı-Türkçü akım dışında, Kürt kimliğini reddedişin uzantısı olarak, Kürtleri azınlık saymadı. Bu nedenle Türk milliyetçiliğinin Kürtlere bakışı, azınlıklara bakışından farklılaşan özellikler içeriyor. Kürt kimliğinin yokluğunu ispata veya onu reddetmeye ya da Kürtlüğün asimilasyonuna ilişkin tezler, başlıbaşına bir siyasa ve literatür teşkil ediyor. Velhâsıl, Türk milliyetçiliğinin Kürt kimliğine bakışı, bu yazının çerçevesine indirgenemeyecek bir kapsama sahip ve o nedenle hariç tutuldu.

MHP'de yeniden-Türkçüleşme ve azınlıklar

'90'larda yeniden-Türkçüleşme rotasına giren MHP,[44] her nevi gayrı-Türk unsura karşı 'tetik', dışlayıcı ve düşmanca bir tutuma yataklık ediyor. MHP yöneticileri "Türkiye'nin bir mozaik olduğu" yönündeki bütün açıklamalara celalli bir şekilde karşı çıkıyorlar. Örneğin Genel Başkan Yardımcısı Rıza Müftüoğlu geçtiğimiz yıl Temmuz'undaki basın toplantısında Başbakan Çiller'in "Türkiye'de 24 etnik grup vardır" açıklamasının "suç unsuru taşıdığını" söylemiş, "Türkiye'de azınlık yaratılamaz" demişti. Gayrimüslim azınlıklara düşmanlık bu azınlıkları dış-

44 MHP'nin yeniden-Türkçüleşmesi konusuna değindiğim yazılar: "'Yeni' Türk Milliyetçiliğinin İki Yüzü", "Melez Bir Dilin Kalın ve Düzensiz Lügati" ve "İki MHP" başlıklı makaleler, Milliyetçiliğin *Kara Baharı* içinde (Birikim Yayınları, 1995). Ayrıca Kemal Çan'la birlikte yazdığımız *Devlet ve* Kuzgun'un (Birikim Yayınları, 2004) "MHP'nin güç kaynağı olarak Kürt meselesi", "İdeoloji", "Yeni Pan-Türkizm: Hayaller ve Gerçekler" ve "Ülkücü hareketin yeni taban dinamiği ve 'pop-ülkücülük'" bölümlerine bakılabilir.

layıcı (hattâ yok sayıcı) tutumun ayân-beyan görünen, yüzeydeki katmanıdır.

MHP yanlısı basında bu düşmanlık, Başbakan Çiller'in Ba-tı'da Türkiye adına lobicilik yapacaklarını açıkladığı işadamlarının "Türk asıllı olmayışı", "soyunu inkâr eden" Kıbrıslı Mehmet Yaşın'a edebiyat ödülü verilmesi vs. sayısız vesile üzerine kendini gösteriyor. 1994 sonlarında istanbul Ülkü Ocakları adına dağıtılan, azınlık topluluklarını tehdit eden bildiri malum... MHP'nin azınlıklara düşmanlığının daha alt yüzeylerinde, Müslümanlar da dahil bütün gayrı-Türk azınlıklara dönük 'kuşkular' kendini gösteriyor. Tabiî ki Kürt sorununun katalizör rolü oynadığı bu kuşkunun özeti şudur: "Kürtlere si-yasi-kültürel yeni haklar verilirse; sıra Arnavutlar, Boşnaklar, Gürcüler gibisinden esameleri okunmayan minyatür grupların isteyecekleri 'kültürel sadakalar'a gelmez mi?"[45] Müslüman topluluklar ancak gıyaplarında tespit edilen 'objektif Türklüklerini veya Türklüğe tâbiliklerini benimsedikleri oranda 'kurtarıyorlar'.[46] Aksi takdirde, Necdet Sevinç'in deyimiyle "sığıntı ırkçılığı" ithamına mâruzlar: Kafkasya ve Balkanlar'dan kaçarak sığındıkları Türkiye'de kendi özgün kimliklerinden sözetmeye kalkmaları, ülkücü hareketin bu provokatör-yazarı-na göre "sığıntı ırkçılığı"dır... Ülkücü kalem ve söz erbabı, Türk kimliğinin tek ve mecburi kimlik istikameti oluşundan rahatsızlık duyanların "ırken malul" kişiler olması gerektiğini vurgulayarak, gayrı-Türkleri aşağılayan ırkçı bir söylemi yerleştiriyor. Refah Partisi, özellikle Kürt politikası bağlamında milletlerüstü Müslüman kimliğini öne çıkarttığında, "soy özürlü" unsurları bünyesinde barındırmakla suçlanıyor. Ayrıca "devşirmelerin ihaneti" gibi anakronik izleklerin de yeniden canlandığını görüyoruz.

45 MHP Genel Yönetim Kurulu üyelerinden Ferruh Sezgin, *Ortadoğu*, 6.12.1993.

46 Bu tutumun güncel bir örneği hakkında bkz. Tanıl Bora, "Türkiye'den Çeçenistan... Gıyabi Milliyetçilik", Milliyetçiliğin Kara *Baharı* içinde (Birikim Ya yınları, 1995).

'80'den sonra büyük bir gelişme gösteren İslamcı hareket, RP'nin temsil ettiği ana mecrası itibarıyla, 1950'ler/1960'lar dönemindeki vulger antisemitizminden uzaklaştı. Daha doğrusu, modernleşen islamcılık, siyasal-düşünsel iştigal sahasını genişletip 'pozitif kimliğini geliştirdiği için, antisemitizm vb. anti-komünizme eklemlenmiş izleklerin bu hareketin zihniyet evreninde kapladığı yer azaldı. Islâmı bir sivil toplum iktidarı olarak kurgulama peşindeki İslamcı entelijensiya, bu hegemonya projesinin bir parçası olarak, Osmanlı millet sistemine atıf yapan çoketnili/çokdinli/çokkültürlü toplum modelini tartışmaya açmaya çalıştı. RP çevresinde de mâkes bulan, son yerel seçimler arefesinde bazı adayların kilise ve havra ziyaretleriyle simgeleştirilen bu yaklaşımda; dinî azınlıklara tıpkı Osmanlı millet sistemi gibi Islâmi egemenliğe ve himayeye tâbi, yalıtılmış bir tür protektora konumu tanınıyor.

Beri yandan islamcı cenahta gerek antisemitizm etmenleri, gerekse gayrimüslim azınlıkları kozmopolit yozlaşmanın ve kültür emperyalizmi suretindeki "yeni-Haçlılığın" öncü kolu olarak gören bakış, ehemmiyeti azalsa bile bakidir. Türk milliyetçiliği söyleminin "Ermeni"yi hakaret sıfatına dönüştürdüğü gibi -belki o şiddette olmasa bile- Türk islamcılığı da "Yahudi'yi hakaret sıfatı olarak kullanmayı sürdürüyor. (Antisemi-tizmle yakından alâkalı olan ksenofobik [yabancı korkusuna dayalı] komplocu dünya algısı da etkinliğini koruyor.) Radikal İslamcı gruplarda, gayrimüslim azınlıklar karşısındaki milliyetçi hattâ ırkçı yaklaşım çok daha ağırlıklıdır. Hele IBDA-C gibi zorbalığı ve kıyımı kutsayan gruplar, üstadları Necip Fa-zü'ınkini gölgede bırakan bir antisemitizmin, gayrı-Türk ve gayrimüslimlere karşı faşistleri kıskandıracak derecede haka-retâmiz bir ırkçılığın örneğidir. Türk-lslâmcı milliyetçiliğin ve İslamcılığın 'kitle ruhu', gayrimüslim azınlıklara dönük saldırganlığı kolayca kuvveden fiile çıkarabilir.

* * *

1994 Haziran'ında DYP Çanakkale milletvekili Süleyman Ayhan ve 29 (yazıyla yirmidokuz) arkadaşı, Fener Rum Patrikhanesi'nin faaliyetleriyle ilgili Meclis araştırması açılmasını istemişlerdi. Önergeyi veren milletvekili, TÜRKSAT uydusunun düşmesinde de Patrikhane'nin parmağının olabileceği iddiasını ortaya atmıştı! Azınlıklarla ilgili meseleler, -mesele de azınlığın nüfusu da- ne denli marjinal olursa olsun, milliyetçiliğin ksenofobik, paranoyak, komplo teorisi üreten yanlarının kendini en 'serbestçe' gösterdiği 'fırsat'lardır. Millî beka kaygısının ve tehdit algılamasının yükseklerde seyrettiği konjonktürde, milliyetçi-muhafazakâr muhayyile böylesi fırsatları gerçekten 'tepe tepe' kullanıyor...

Birikim 71-72, Mart-Nisan 1995

"Ekalliyet yılanları..." başlıklı kısaltılmış bir versiyonu *Milliyetçilik [MTSD]*, 4. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002'de yayınlandı.

Suavi Aydın'a bu yazıya katkısı için teşekkür ederim -T. B.

Türkeş ve azınlıklar - bir anektod

Alpaslan Türkeş, 1944'teki Türkçülük-Turancılık yargılamalarını anlattığı kitabında, mahkemedeki savunmasında milliyetçilik anlayışını özetlemek için söylediği sözleri yineler:

"Başta kendini Türkten başka bir şey saymayan veya Türk kanından insanlar olmalı.(...) Türküm demekle de olmaz, Türklüğü sindirmiş olmalı." *(1944 Milliyetçilik Olayı,* Devlet Yayın Dağıtım, İstanbul 1988, s. 75) İzleyen sayfalarda, davanın temyiz edildiği mahkemenin üyeleri hakkında Türkeş'in yazdıkları, bu ırkçı yaklaşımın doğal devamıdır: "Türkçülük, Turancılık dosyaları bir çer-kezle bir arnavuda teslim ediliyordu. Başlarında da bir Arapza-de, yani Arapoğlu... İsmail Berkok, çerkezdi ve gelişigüzel bir çerkez değildi. Bu millet hakkında eserler yazmış ve bir hayli çalışmıştı. Acaba encamımız ne olacaktı? ...şimdi de Arnavutların, çerkezlerin, Arapların ellerine mi düşüyorduk?"

Ancak temyizin olumlu sonuçlanmasıyla, Türkeş, bu kişilerin 'soy şuurlarını' aşarak Türkleşmiş olduğunu takdir eder: "Hadise gösterdi ki ne Alkan Arnavuttur, ne Berkok Çerkezdir ne de Erden Arap... Bunları üçü de Türkiyenin Türk evlâtlarıdırlar ve Türk Generalidirler." Sözkonusu kitabın 1. baskısında (Arkın Kitabevi, İstanbul 1968, s. 78-79) yeralan bu satırlar, sonraki baskılarda çıkartılmıştır - belki de o takdir duygusunun daha üst bir nişanesi olarak!..

Türkiye yalnız Türklerindir

Ey kendini vatandaş sanan asalak!

Ülkemizi yüzyıllardır sömüren siz Ermeniler yüzyıllardır uslanmadınız ve hâlâ aynen eski davranışlarınıza devam ediyorsunuz.

Osmanlı Imparatorluğu'ndan devam eden sömürünüz ve katliamlarınıza her zaman Türkün iyi niyetiyle hareket edip daima affedilmiştir fakat artık yaptıklarınız bardağı taşırma noktasına getirmiştir.

Neler mi yapıyorsunuz onları açıklayalım:

Binlerce Türk kardeşimiz Karabağ'da, Laçin'de, Şuşada, Zengilanda ve adını sayamadığımız birçok yerde sizler tarafından katledilerek yokedilmiştir. Osmanlı imparatorluğu zamanında Doğu Anadoluda yaptığınız katliamları dedelerinizden örnek alarak yine 21. yüzyılda da devam ettirmek istiyorsunuz. Erzurum ve diğer Doğu Anadolu kentlerinde çıkan toplu mezarlar hâlâ içimizi sızlatır bu da ne demektir, bağrımızda yılan besliyoruz!

Yanlız onla kalsa yine çok iyi ülkemizin yurtdışı elçilikleri konsoloslarını gözünü kırpmadan vuran Asala canileri aynı dedelerinin Enver, Cemal ve Talat paşalarımızı öldürdüğü gibi gözlerini kırpmadan katletmişlerdir. Bu canilik sizin hamurunuzda vardır.

Zamanında Asalaya nasıl yardım etmiştinizse şimdi de Erme-nistana ve Karabağdaki Ermenilere yurtdışı kanalıyla milyonlarca lira ve silah göndermektesiniz.

Oh ne güzel hem bizim ekmeğimizi yiyecek, hem de bizim canımızı ve kanımızı yok edeceksiniz. Buna dur demenin zamanı çoktan geldi de geçiyor.

Son olarak Ekümenik Patriğinizin cenazesi için giden sizler milyonlarca dolar yardımı da beraberinde götürdünüz. Bunu herkes açık ve net şekilde bilmektedir.

Türkiye ekonomisinin kaymağını yiyen sizler en iyi yerlerde ve en iyi şekilde bizim iyiniyetimiz sayesinde yaşıyor ve hâlâ eski huylarınıza devam edip vatanımıza ihanet ediyorsunuz. Bu bizim gibi bir millete yapılacak bir davranış mı? Türk kimliği artık kendi gücünü bütünleştirmiş geçmişin ve şimdiki hesapların hepsini sizden soracak.

Unutmayın Türkiye yalnız Türklerindir.

Türkiyeyi bu sömürüden kurtarmak için Başbuğumuz ışığında harekete geçtik. Bizler sizi Erivana dökmeden biran evvel defolup gitmeniz lazım yoksa bizler Sayın Başbakanımızın dediği gibi ya bitecek ya da bitireceğiz bu hesabı. Bu size son uyarıdır. Türkiye yalnız Türklerindir, sizin gibi yılanların değil. Bunu Katiyyen ama katiyyen unutmayın.

İstanbul Ülkü Ocakları

Express, 19 Kasım 1994

Bir kimlik inkârı olarak aynılaştırma

Kıbrıs meselesi, bir "millî dava" olarak yaklaşık 50 yıldır Türk milliyetçiliğinin temel kalıpları için levazımat sağlıyor. Bu meselenin 'millî kamuoyunda' ele alınışındaki belki en çarpıcı özellik ise, "Kıbrıs'ın elden gitmesi" tehlikesine karşı milleti teyakkuzda tutan o kesif hamasetin berisindeki derin bilgisizlik ve ilgisizlik olsa gerek. Kastettiğim, sorunun siyasi, tarihi, diplomatik, stratejik vb. yönlerine ilişkin veri ve düşünce birikiminin ve dolaşımının yetersizliğinden öte bir şey (sözü edilen yönlerden bilgisizlik ve 'düşüncesizlik' zaten her konuda mevcut): Kıbrıslı Türk kimliğine, daha isabetli bir yazımla Kıbrıslıtürk[1] kimliğine ilişkin kayıtsızlık... Yaşın'ın Kıbrıslı-türk edebiyatında saptadığı kendini önemsememe halinin kaynağı, önemsenmemedir - yani Türkiye'nin Kıbrıs'ı, Kıbrıslılık halini önemsememesi. Kıbrıslıtürk kimliği, Türkiye Türklü-

1 Kıbrıslı Türk kimliğini, bu topluluğu soyut bir "Türklüğe" indirgemeyip özgül varlığını ayırdetmek için "Kıbrıslıtürk" şeklinde yazma tercihini, okuduğunuz yazının da başlıca ilham kaynaklarından olan, Mehmet Yaşın'ın şu çalışmasından aldım: "3 Kuşak, 3 Kimlik, 3 Vatan Arasında Bir Türk Azınlık Şiiri: Kıbrıslıtürk Şiiri", *Kıbrıslıtürk Şiiri Antolojisi* içinde, Yapı Kredi, İstanbul 1994, s. 19-67.

ğüyle aynılaştırılmıştır. Kafkasya, Orta Asya ve Balkan Türkleri gibi başka soydaşlara bu ölçüde 'reva' görülmeyen aynılık, resmî Kıbrıslıtürk milliyetçiliğince de onaylanır: Denktaş 1993 Mayıs'ında TBMM'nde yaptığı konuşmada "mensubu bulunmakla iftihar ettiğimiz Yüce Türk Ulusu" ifadesini kullanmıştı. Türklüğü bir etnik üst kimlik olarak anarken devletsel yapılar niteliğindeki Türk ulusları arasında olsa olsa 'akrabalığı' vurgulayan Orta Asyalı "soydaşların" başvurmadığı bu ifade biçimi; Kıbrıslıtürkleri gerek anlam gerekse retorik itibarıyla Türkiye Türklüğünün şubesi olarak konumlandırıyor... Bu özdeşleşme, milliyetçi tarihüstücülüğün bakış açısından, Türkiye ile Kıbnslıtürkler arasındaki soy, tarih, coğrafya bağlarının fevkalâdeliğine atıfla kanıtlanmaya çalışılır gerçi; oysa ancak siyasi sebeplerle açıklanabilir ve milliyetçi ideoloji tarafından kurulan bir aynılıktır.

Aynılaştırmanın sonucu, Kıbrıslıtürk kimliğinin özgüllüğünün, Türk milliyetçiliği ideolojisi içinde bir 'yerel' farklılık olarak bile (örneğin Kürtlerin özgün bir 'lehçe topluluğu' veya 'boy' olarak tasvirindeki gibi!) tanınmamasıdır. Türk milliyetçiliği Kıbrıslıtürk kimliğinin özgünlüklerini folklorik düzeyde bile ele almaz, ayırdetmez, merak etmez. Kıbrıslıtürk kimliğinin ikidilliliğinden, ikikültürlülüğünden, 'aradalığından' doğabilecek bireşimler nafile hale gelir; dahası bunların dışavurumu Türklükten uzaklaşma ve hıyanet olarak damgalanır. (Bu baskının, 'aradalıktan' kaçma eğilimini fiziken adadan kaçmaya varacak ölçüde körüklediğini biliyoruz.) Kıbrıslıtürk kimliğinin özgünlüklerine nüfuz etmemesi, edememesi, Türk milliyetçiliğinin 'buluğa ermemişliğinin' bir göstergesidir. Türk milliyetçiliği, romantik dönemini ikmal ederek 'incelmiş', kendi içinde çoğulcu bir milliyetçilik anlayışına uzaktır. Onun içindir ki, bırakalım Kıbrıs'ı ve etnik kimlikleri, 'masum' yerel ve bölgesel kimlik dışavurumları bile Türkiye'de resmî-millî ideoloji tarafından kuşkuyla karşılanır, "bölücülük'le kodlanır. Kamu hizmetlerindeki yöre kayırmacılığında, ilçelerin il olma mücadelelerinin dramatikleşmesinde veya örneğin bazı köylerini il olan Yalova'ya 'kaptıran' Karamürsel'in belediye

başkanının 'davasını' meşrulaştırmak için "Karamürsel'in toprak bütünlüğü" kalıbına başvurmasında; millî kimliğe sadakatte hiçbir kusuru olmayan yerel-bölgesel kimliklerin kendini ifade etmesinin dahi bastırılagelmesiyle birikmiş basıncı görebiliriz.

Türk milliyetçiliğinin 'ontolojist'[2] basmakahpçılığında Kıbrıs'ın "yavruvatan" olarak kalıplandığını herkes bilir. Anava-tan-yavruvatan metaforunun anlamı açıktır: Kıbrıs Türkiye'nin himayesi ve velayeti altındadır. Türkiyeli Türk-Kıbrıslı-türk kimliğinin aynılaştırılması tam da bu noktada yaralıdır, zira soydaşlar eşit değildir. Kıbrıslıtürklüğün eşit ve reşit sayılmayan konumu, Türkiye'den başka bir devletçe tanınmayan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) uygulanan resmî protokolün parodivâri görüntüsünün örtemediği hamilik ve velayet ilişkisinde kendini gösterir. KKTC, milliyetçi hamasette güya "17. Türk Devleti"dir; ama hava raporları ve millî bayramlar gibi pekçok gündelik ritüel, oranın aslında özel statülü bir il olduğunu herkese gösterir. Türkiye'deki bir özel televizyon kanalında dönemin KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu'yla söyleşen gazetecilerin "kaba, küçümseyici, azarlar gibi" davranabilmesi, bu protokolün parodik niteliğinin hatırlanması, ha-tırlatılmasıdır (yüze vurulması) aslında. Türk milliyetçilerinin parodiyi ciddiye aldırmaya dönük tepkisi ise, bir Türk devletleri silsilesinin metropolü olma hayaline yaslanır - hiç değilse Türkofil bir 'uluslar topluluğu' hayali: "Mesela İspanyolca konuşulan ülkelerin anavatanları olarak nitelenebilen İspanya'da üç-buçuk gazeteci yine mesela bırakın Arjantin, Kolombiya, Bolivya, Şili'yi, *ama bir Nikaragua Başbakanına bile* (abç.) böyle davranamazdı.(...) KKTC ve diğer Türk Devletlerinin yetkililerine lâyık oldukları hürmeti göstermezsek, diğer devletlerden bunu nasıl talep edebiliriz?"[3] Türk milliyetçiliği açısından KKTC, bir toprak ve egemenlik kazanımını temsil edişiyle, ir-

2 Ontolojik verileri/değerleri doğrudan doğruya ideolojiye dönüştüren 'hamlığı' kastediyorum (Süleyman Seyfi Öğün, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik* ve *Nurettin Topçu*, Dergâh, istanbul 1992, s. 19).

3 Hüseyin Mümtaz, *Türk Yurdu*, Mart 1993, s. 36.

redenta hayalinin ele gelir bir cisimleşmesi olarak hürmete değerdir. Ne var ki Orta Asya Türki cumhuriyetlerinin bağımsızlaşmasından ve Türkiye ile bu cumhuriyetler arasındaki ilişkinin gelişmesinden sonra, KKTC'nin 'Türk uluslar topluluğu' içindeki simgesel ve protokoler konumu çok gerilerdedir. (KKTC'nin Azerbaycan ve Orta Asya Türki cumhuriyetlerince tanınmadığını unutmamalı!) KKTC, 'yeni-Turancı' bir Türk uluslar topluluğu perspektifinde özgül şahsiyeti en az 'takılan' azadır, böylelikle de özgül Türki kimlikleri Türkiye-merkezli bir yekpare Türklük kimliğine indirgeme tasarımının en sağlam numunesi...[4]

Kıbrıslıtürkleri Türkiyeli Türklerle aynılaştırmanın paradoksunu teşkil eden bu eşitlik ve reşitlik açığı, her milliyetçiliğin anavatanı ile dıştaki azınlık toplulukları arasındaki ilişkiye özgü dengesizliğin sonucudur. Anavatan dışındaki millî azınlık, merkez-çevre ilişkisindeki konumundan ötürü taşradır, ayrıca yabancı - hatta düşman- etnilerle komşuluğundan ötürü kültürel yönden - meraklısı açısından, kan yönünden de-'karışma', melezleşme tehlikesine tâbi sayılır. Millî harareti yükseltmedeki emsalsiz işlevinden ötürü dıştaki azınlığın soyut kimliğine büyük değer bahşeden araçsalcı milliyetçilik zihniyeti, onun somut şahsiyetini pek önemsemez, örtük olarak ise küçümsemekten, horlamaktan geri durmaz. Anavatan milliyetçiliğini -özellikle onun radikal kolunu- benimseyen dış azınlık mensuplarının şovenizmde en ileri gitmeleri (azınlık oldukları toplumdaki çoğunluk milliyetçiliğinin baskısına gösterdikleri reaksiyon yanında), bu özgül ağırlığı düşük soydaşlık statüsünden kurtulma kaygısından da kaynaklanır.[5]

4 Ülkücü basında, Kıbrıs'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için de "bir emsal, bir ölçüt ve bir gösterge durumuna geldiği" işlenmiştir *(Ortadoğu,* 25.9.1993).

5 Örneğin Nazizmin birçok öncüsü dış-Almandır (bizzat Hitler, Eichmann, Kaltenbrunner Avusturyalı, Alfred Rosenberg Baltıklı). Bunların 'yurtlarıyla' ilgile ri ise, o memleketlerin "anavatana" bağlanmasını kovalamaktan öte bir duyar lılık içermez... Alpaslan Türkeş'in Kıbrıs'la ilişkisi de fazlasıyla mesafeli bir iliş kidir. Biyografisi aktarılırken Türkeş'in Kıbrıs doğumluluğu unutturulmaya ça lışılır; kendisinin aslen Kıbrıslı olmayıp Afşar Türklerinden Kayserili köklü bir aileden geldiği ısrarla vurgulanır... Türkeş'in Kıbrıs'a ilgisini yoğunlaştırması,

Kıbrıs'ın millî davalar repertuarındaki gecikmişliği - ve bunu telâfi telâşı

Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'ı ele alışındaki indirgemecilik ve araçsalcılık, her anavatan milliyetçiliğinin dıştaki azınlık şubelerine bakışındaki ortalama dozu aşan bir düzeye ulaşıyor. Bunun ilk sebebi, Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'ı mesele edinme-sindeki gecikme ve peydahlanan ilginin yapaylığıdır. Kıbrıs, en geç Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren, resmî Türk milliyetçiliğinin menzili dışında kaldı. Misak-ı Millî sınırlarına dahil olmadığı gibi, Millî Mücadele'yle ilişiği de çok sınırlıydı. Osmanlı vatanseverliğinin vâdesinin Osmanlı 'anakarasına' göre daha uzun sürdüğü Kıbrıs'ta, Müslüman topluluğu kendini yeni Türk ulus-devletiyle özdeşleştirmekten de 'geri kaldı'; böylelikle uzun süre "çoğunluğu olmayan azınlık"[6] konumuna itildi. Türk milliyetçiliğinin 'gönlünde' de, ne Balkanlar gibi büyük acılarla yiten bir yurt, ne Musul-Kerkük gibi Anadolu'yla iktisadi ve toplumsal ilişkileri süren ve üstelik Lozan'ın son aşamalarına dek ihtilaflı bir toprak, ne de Orta Asya gibi 'vaadedilmiş ülke' hayallerini süsleyen Kıbrıs'ın yeri yoktu.[7] Türk milliyetçiliği sadece resmî yüzüyle değil, radikal ve ırkçı kanatlarıyla da Kıbrıs meselesine uzak kaldı. Türkçü literatürde Kıbrıs ancak dünya Türklüğünün tam dökümü verilirken anılıp geçmiş, asla Balkan, Kerkük hele Kafkasya ve

1963'deki Enosisçi saldırılardan sonra Türkiye'de adaya askeri müdahale talebinin yükseldiği dönemle sınırlıdır. Türkeş ve arkadaşları, kendi anlatımlarına göre, Aralık 1963 olayları sonrasında hükümetten Kıbrıs'ta vazife istemişler; ayrıca Türkeş "ilham ve telkini ile" İngiltere'deki Kıbrıslıların 750 kişilik gönüllü birliği kurmasına öncülük etmiş; ancak hükümet Türkeş'in Kıbrıs'a gitme yönündeki bütün teşebbüslerini önlemiştir. (4.4.1965 tarihli CKMP bildirisi; Nureddin Pakyürek, Milli *Meseleler ve Türkeş*, İstanbul 1976, s. 97 vd.)

6 Mehmet Yaşın, agy, s. 34.

7 Belki pek hafif bir gönül titremesi vardı: 1943'de Batı İttifakının Türkiye'yi sa vaşa sokma çabaları sırasındaki pazarlıklarda İnönü hükümeti, Ege adalarının bir kısmı ve Suriye sınırında bazı düzenlemeler yanında, bazı Alman kaynakla rına göre Kıbrıs'ı da talep etmişti. (Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, 1986, s. 271. [Yeni baskısı: İletişim Yayınları, 1996.]

Orta Asya "Türklüğü" gibi önemsenmemiştir. Nihal Atsız'ın külliyatında Kıbrıs sadece 1974 harekâtı vesilesiyle konu edilecektir. Üstelik çok bariz bir araçsalcı mantıkla: Onyıllar sonra girilen bir savaşın "milleti canlandırmasındaki" faydasıyla; Kerkük gibi 'esas' millî davaları hatırlatmasıyla; bir dış dava olarak içerdeki karışıklığı yatıştırmaktaki yararıyla...[8] Kıbrıs'ın "millî dava" haline getirildiği 1950'lerde, Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'ı ihmali, özeleştiriye konu olmuştur. Türkiye Kıbrıs'la ilgilenmezken Yunanlıların orada sistematik biçimde millî şuuru geliştirmiş olmasına imrenilmiş; milliyetçi kültür politikası lüzumunu imparatorluk devrine teşmil eden -ancak Türk milliyetçiliğinin oluşumunun gecikmesine yerinme anlamı taşıyabilecek- anakronik hayıflanmalar yapılmıştır: "Vaktiyle uzun vadeli düşünse idik, bugün Kıbrıs'ta Türk ırkı, Türk dili ve kültürü azınlıkta olmazdı."[9]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs'ta Yunanistan'la birleşmeyi hedefleyen fraksiyonun ağır bastığı Kıbrıslırum milliyetçiliğinin öncülüğünde İngiltere yönetimine karşı bağımsızlık hareketi başladığında da, Türkiye Kıbrıs'a ilgisizliğini epey bir müddet sürdürdü. DP kurucusu Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün 1950'de sarf ettiği "bizim için Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur" sözü meşhurdur. Buna mukabil 1950-55 döneminde Kıbrıs meselesi, 'sivil' milliyetçi hareketin ana mesaisini oluşturdu. Nüvesini 1944 tasfiyesinin yaralarını saran Türkçü kadroların oluşturduğu, Kıbrıs'la ilgili çeşitli milliyetçi dernekler kuruldu (Kıbrısı Koruma Cemiyeti, Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti). Bu derneklerin söyleminde Yunan düşmanlığını dahi ikincilleştirebilen anti-komünizm baskındı; Kıbrıs'ta "Rum vatandaşların büyük bir ekseriyeti maattessüf komünist olduğu" ve nihai gayenin Kıbrıs'ın Rusya'ya kazandırılması olduğu sa-

8 *Makaleler-],* Baysan, İstanbul 1992, s. 28. Ülkücü basının ajitatörlerinden Nec det Sevinç de Kıbrıs harekâtını "Türkün 1699'dan beri ilk huruç harekâtı" olu şuyla önemser *(Ortadoğu,* 21.10.1991).

9 Turhan Feyzioğlu, *Forum* 27.4.1954, aktaran Mehmet Arif Demirer, *Türk'ün Onur Sorunu-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* içinde, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 96.

vunuluyordu.[10] Bu komplocu tefehhüm, Türkçü milliyetçiliğin Kıbrıs gerçeğine yabancılığına ve demagojik ezberciliğine delâlettir. Az sonra, Millî Mücadele'yi, Sakarya Savaşını hatırlatan sloganlarla cengâver bir hamaset edebiyatı eşliğinde Yunan düşmanlığı öne çıktı. Hatay örneğine atıfla Kıbrıs'ın Türkiye'ye bağlanmasını hayal edenler de oldu. Zaten milliyetçi hareketin Kıbrıs'a ilişkin tezi, "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" 'dayılanmasından' ibaretti. DP iktidarı "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" şiarını lâfzen benimsemekle birlikte 1950'le-rin ortasına kadar Kıbrıs'a somut bir ilgi göstermediği gibi milliyetçi hareketin kampanyasını da gemlemeye çalıştı. Ağustos 1950'de kurulan Kıbrısı Koruma Cemiyeti 4 Kasım 1950 tarihli hükümet kararıyla kapatıldı.[11] 1954'ün 9 Eylül'ünde İzmir'in kurtuluşu törenleri, Kıbrıs'la ilgili tahriklere meydan vermeme maksadıyla iptal edildi.[12]

1950'lerin ortasında, Türkçü-milliyetçi hareketin Kıbrıs seferberliğiyle devletin Kıbrıs politikası yakınlaştı; Kıbrıs'a ilişkin resmî söylem milliyetçi hareketin şoven söylemiyle bütün-leşti. Kıbrıs'ın böylelikle "millî dava" mertebesine yükselmesi tam anlamıyla bir 'ithal ürünü'dür. Zira Türkiye'nin Kıbrıs'la enerjik bir biçimde ilgilenmesi, bağımsızlaşma yolundaki adada "sömürgeci emperyalist" kisvesinden kurtulmaya çalışan İngiltere'nin Türkiye'yi uluslararası müzakere sürecine katarak sorumluluğu paylaşmasıyla başladı.[13] Kıbrıs'a ilişkin bir hazır-

10 Kıbrısı Koruma Cemiyeti'nin Beyannamesinden, İlhan Darendelioğlu, Türki ye'de Milliyetçilik *Hareketleri,* Toker Yayınları, İstanbul 1968, s. 215 vd.

11 *Tanrıdağ,* 5.1.1951.

12 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (çeviren: Ahmet Fet hi), Hil, İstanbul 1994, s. 490.

13 Gerçi Lozan Andlaşması'nın 16. maddesi, ortaya çıkacak ilhak, bağımsızlık ya da başka yönetim biçimleri üzerinde Türkiye'ye söz hakkı tanıyan eski Os manlı topraklan arasında Kıbns'ı da sayıyordu. Ancak Türkiye'nin Kıbrıs so rununa müdahil olması bu hukuki imkâna değil müttefiki İngiltere'nin teşvi kine dayandı. (Wolf Wagner, "Die türkischen Cyprioten", *Handbuch der europâischen Regionalbewegungen* (ed. J. Blaschke) içinde, Syndikat, Frankfurt a.M. 1980, s. 77-85.) Türkiye'nin Kıbrıs meselesine 'ite-kaka' bulaştırılışının, 1950'lerin Kıbnslıtürk cemaati önderi Faiz Kaymak'ın anlatımına dayanan öy küsü için bkz.: Arif Hasan Tahsin, Aynı *Yolu* Yürüyenler *Farklı Yerlere Vara-*

lığı ve politikası olmayan Türkiye'nin "adanın iadesini" talep edince, Türkçü-milliyetçi hareketin hiçbir somut siyasal tasarıma dayanmayan "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" ezberi, resmî politika hüviyetine bürünmüş oldu. 1957'ye kadar izi sürülen "Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır" sloganı, hayalciliği anlaşılınca ve uluslararası müzakerelerde somut çözüm seçenekleri belirince yerini "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganına bıraktı. Kıbrıs'ın Türk ve Yunan cemaatleri arasında bölünmesini savunan Taksim Tezi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını öngören Enosis'in 'kontrası' idi. 1959'da Yunanistan hükümeti Enosis'ten uzaklaşıp iki toplumlu cumhuriyet modeli üzerinde mutabakat sağlanınca Taksim Tezi bırakıldı. (1967'deki bunalımda Başbakan Demirel Yunanistan'ın sunduğu taksim seçeneğini reddedecekti.)

50'lerin ikinci yarısında Yunan ve Kıbrıslırum politikasına reaksiyonla belirlenen hükümet politikasının 'kamuoyu çalışmasını' yürütme şansını yakalayan Türkçü-milliyetçi hareket, 50'lerin ilk yarısındaki 'uç' görüntüsünden sıyrılıp yaygınlaştı, meşrulaştı. Resmî teşvik gören popüler "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" ve "Ya Taksim Ya Ölüm" kampanyalarında Türkçü-milliyetçi kadrolar önde gelen roller oynadılar. Kıbrıs kampanyaları, devletin "millî davalar" için 'sivil' seferberliği teşvik edip örgütlemeye ve kamuoyunun "millî dava" etrafında ke-

mazlar, 2. cilt, Söz, Lefkoşa 1989, s. 508-529. Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dahlinin diplomatik elit açısından tasviri için: Semih Günver, Fatin Rüştü *Zorlunun Öyküsü*, Bilgi, Ankara 1985, s. 63-71, 81-96. Kıbrıs'ın siyasi tarihi ve Türkiye'nin Kıbrıs politikası hakkında kaynaklar: Resmî milliyetçiliğin sosyal-demokratik ve soğukkanlı bir açılımını yansıtan, kapsamlı bir çalışma: Şükrü Sina Gürel, Kıbrıs *Tarihi 1878-1960, Kolonyalizm, Ulusculuk ve Uluslararası Politika* (2 cilt), Kaynak, İstanbul 1984-85, ayrıca aynı yazarın *Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit, Ankara 1993, s. 53-65, 85-97 ve 111-124. Kıbrıs'ın yakın dönem siyasi tarihini sosyalist açıdan ele alan bir broşür: Karolos Zahariadis-Yusuf Alp, Kıbrıs, Birikim Yayınları, İstanbul 1979. [Son yıllarda İletişim Yayınları tarafından Kıbrıs meselesini milliyetçilikler-dışı eleştirel bir yaklaşımla ele alan bir dizi kitap yayımlandı: Mehmet Hasgüler'in Kıbrıs'ta *Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu* (2000) Niyazi Kızılyürek'in *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs* (2002) ve *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti* (2005), Cynthia Cockburn'ün *Hat - Kıbrıs'ta Kadınlar, Taksim ve Toplumsal Cinsiyet Düzeni* (2005; çev. Selda Somuncuoğlu)]

netlenmesini sağlamaya dönük faşizan pratiğinde önemli bir eşiktir. Bu kampanyalar, kapitalist modernleşmede önemli mesafeler katetmekte olan ülkede millî kamuoyu yaratmaya dönük seferberlik mekanizmalarının modernleşmesine, popüler-leşmesine ve kitleselleşmesine büyük katkı sağlayan tatbikatlar işlevini gördüler. O dönemde yayınına başlayan Hürri-yet'in, kitlesel popüler basın usullerini Türkiye'ye yerleştiren tecrübe de, bu gazetenin şoven Kıbrıs kampanyasıydı.[14] 1950'lerin ikinci yarısındaki Kıbrıs'a ilişkin neşriyat patlaması, bu kampanya vesilesiyle demagoji ve hakaret yüklü hamasi milliyetçilik üslubunun 'gelişmesine' tanıklık eder - aynı zamanda da bu gelişmenin motorudur.[15]

Hakaret ve aşağılamayla yüklü faşizan bir düşmanlaştırma stratejisine dayalı bu milliyetçilik üslubunun baş mağduru tabiî ki Türkiye'deki Rum cemaati oldu. Kıbrıslırum cemaatin-deki bağımsızlıkçılık-ilhakçılık ayrımını görmezden gelen "Enosis" ezberiyle birlikte sıfatsız kullanılan "Rum/Yunan" isminin küfürleştirilmesi; İkinci Dünya Savaşı dönemi ve arefe-sinde atılan azınlık karşıtı ırkçılık tohumlarını yeşertti.[16] Körüklenen Rum düşmanlığının yol açtığı -ve resmî provokasyonun boyutunun 'ortamı hazırlamak'tan ibaret kalmadığına dair

14 Hürriyet'e ilişkin monografilerde, "Kıbrıs sorununu Türkiye'nin başına Hürriyet'in çıkarttığı" yolundaki suçlamalar, örtülü bir gururla anılır. Abartıya kaçılacaksa, tersi belki daha doğrudur: *Hürriyeti* Türkiye'nin başına Kıbrıs sorunu çıkartmıştır. Hürriyet'in kitle gazetesi çizgisini tutturmasında, 1952'de Fuad Köprülü'nün "Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesi yoktur" sözü üzerine attığı "Gaflet!" sürmanşetinden itibaren Kıbrıs meselesine ateşli angajmanının rolü büyüktür. (Bkz.: Necati Zincirkıran, *Hürriyet ve Simavi imparatorluğu,* Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. 23-30, 43-46, 58-70, 83-89.)

15 1957-63 döneminde yayımlanan 30 kitap ve kitapçığın çoğunun paylaştığı başlık stili, öğreticidir: "Türk Kıbrıs", "Türk Kıbrıs'a Dokunma", "Milli Ada Kıbrıs", "50 bin Türk şehidinin yatağı Kıbrıs", "Kıbrıs bizimdir", "Yeşil Kıbrıs Bizimdir ve Ebedi Türk Kalacaktır", "Kıbrıs Türktür ve Türk Kalacaktır. Onu Ölünceye Kadar Müdafaa Etmeğe And İçtik", "Kızıl Makaryos çekil Kıbrıs-tan", "Kara cübbeli Kızıl Papaz Makarios'a Mektup" (2, diğeri "Açık Mek tup"), "Yunan palikaryasına açık mektup", "Kıbrıs'a Destan" (3), "Selâm Sana Kıbrısım", "Hakkıdır tarihin Kıbrıs'ın milli destanı", "Kıbrıs'a Seferim Var", "Kıbrıs Duygulan", "Kıbrıs'a Sesleniş", "Kıbrıs ve hezeyanlarım". (Kıbrıs Bib liyografyası, *Türk* Kültürü, Şubat 1964, s. 68-96)

16 Bkz. Bu kitaptaki "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar" başlıklı makalem.

güçlü emareler bulunan- 6-7 Eylül 1955 olayları, asırlardır bu topraklarda yaşayan Türkiyeli Rumların sürgün edilmesine dönük ilk hamle oldu.[17] Kısacası, Kıbrıs meselesi 1923-1950 döneminde altın çağını yaşayan Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmasında temel âmil olurken;[18] Türk milliyetçiliği, resmî yani Kemalist yüzüyle de, bu vesileyi ırkçı ve şoven bir Rum/Yunan düşmanlığı söylemini serpiltmek için değerlendirmekte tereddüt göstermemiştir.

Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs tezleri -Kıbrıs meselesinin Türk milliyetçiliğinin zihniyet kalıplarının oluşumuna katkısı

Türk milliyetçiliği Kıbrıs'a ilişkin tezlerini 1950'lerin ikinci yansında ikmal etti. Bu tezlerin odağında, elbette, "Kıbrıs Türktür" şiarı ve onun ispatları yer almaktaydı. "Kıbrıs adası bizim Anadolu'nun denize fırlamış bir parçası" idi; "hem maddi, hem manevi bir parçası".[19] "Kıbrıs'ı Anadolu'dan gözlerimizle görüyor" olmamızı Kıbrıs'ın "bizim" olduğuna dair yeterli karine sayan milliyetçi ajitatör Osman Yüksel Serdengeçti, Kıbrıs coğrafyasından hurufi tefsirler çıkarıyordu: "Jeologlara göre, Kıbrıs Anadolu'dan ayrılmış bir parçadır. Bu ilmi bir hakikattir. Haritaya bakılsın: Kıbrıs âdeta bir ucuyla, parmağıyla iskenderun körfezini göstermektedir. Bu haliyle yeşil ada, sanki 'ben oradan ayrıldım. Ben orayı istiyorum' demektedir."[20] Coğrafya ve jeolojiye başvuran bu 'maddi' kanıtlar, adadaki Osmanlı ve Türk varlığının kıdemiyle pekiştiriliyordu. Irkçı bir milliyetçilik görüşüne

17 Sonraki hamlenin Kıbrıs'la bağıntısı çok daha açıktır. İstanbul Rumlarının 1964'de sürgün edilmesi, doğrudan doğruya Kıbrıs'taki Enosisçi harekete karşı misilleme amaçlıdır. Bkz. Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son* Sürgünleri, İletişim, İstanbul 1994.

18 Andreas D. Mavroyannis, "Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", *Türk-Yunan* Uyuşmazlığı (der. Semih Vaner) içinde, Metis, İstanbul 1989, s. 127-151.

19 İsmail Hami Danişmend, *Türklük* Meseleleri, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1985, s. 291.

20 (1957) Bu Millet Neden Ağlar, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1986, s. 82.

sahip olan tarihçi İsmail Hami Danişmend, 353 senelik Osmanlı hakimiyetine ilâveten, Osmanlı'nın hukuki vârisi olduğu ilk islâm hilâfetinin adada 255 sene sürmüş egemenliğini de Kıbrıs'ın Türk-Islâm kıdemine ekliyordu.[21] Kıbrıs'ın Osmanlı tarafından fethinin "50 bin Türk canına malolması", bu kıdemi -hâlâ hesabı tutulankan bedeli hakkıyla pekiştiriyordu.[22] Danişmend, "antropoloji bakımından" da Kıbrıslı Rumların Yunanlılıkla alâkasının olmadığı, bunların irken karışmış bulunduğu; buna karşılık ada Türklerinin, Anadolu'dan nakledildikleri için, "ırk, din, dil, mezhep, coğrafya ve tarih birliği bakımından Türkiye Türklüğünden ayrılmasına imkân olmadığı" iddiasındaydı. İsmail Hami Danişmend'in has bir örneği olduğu coğrafi ve ırki organizmacılık, kolayca, "Kıbrıs'ın Anadolusuz ve Anadolu'nun da Kıbrıssız yaşayamayacağını vaz'eden alarmizme varıyordu: Kıbrıs, "(başkasının eline geçmesi halinde) çok tehlikeli ve hayati bir sevk-ül-ceyş (strateji) üssü" idi. Aslında' Anadolu'nun kopmaz bir parçası saydığı adayı Anadolu için' bir üsse indirgeyerek dışlaştıran[23] bu alarmizm, Kıbrıs'la ilgili bir misyon duygusunu, yükümlen(dir)ici bir söylemi beraberinde getirmekteydi. Özellikle 1964'de Enosisçi şiddetin tırmanması karşısında Kıbrıs Türk cemaati önderliğinin canhıraş yardım çağrıları, bu yükümlen(dir)me söylemini güçlendirdi. Millî yükümlülük bilinci, Kıbrıslıtürklerin anavatana muhtaçlığını ve hasretliğini işlenerek yükseltilmeye çalışıldı: "Girne yolunu -sırf- dağ yamaçlarından veya limandan, Toroslar'ı seyretmek için -vakitli vakitsiz- katedenler bilirim... Bakarlar, bakarlar, bakarlar... ve dönerlerdi!"[24] Kıbrıslıtürklerin Türkiye'ye mecburiyetini ve muhtaçh-

21 İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, s. 295 vd.

22 Fikret Alasya, "Kıbrıs'taki Son Trajedi", *Türk Kültürü*, Şubat 1964, s. 7.

23 Adayı dışlaştırma ve stratejik üs olarak değerlendirme eğilimi, tam da Kıbrıs ilgisinin doruğuna vardığı 1974 "Kıbrıs Barış Harekâtları" döneminde, milli yetçi basının satıraralarında görülebilir: "Birçok aziz canları ve 10 milyarımızı götüren iki harekâtta, Kıbrıs'ın ancak üçte bir, kuru gövdesi ele geçmiş.C) *Ada'da ele geçirdiğimiz anamızın ak sütü kadar helâl yerler...*" (abç., Ahmet Kabaklı, Bizim *Alkibiades*, Toker Yayınları, İstanbul 1977, s. 262-3.)

24 (27.10.1964) Arif Nihat Asya, Onlar Bu Dilden Anlar, Didakta Yayınları, Anka ra 1970, s. 81.

ğını işleyen patetik edebiyat, Türk milliyetçiliğinin pseudo-mis-tik (güyâ-mistik, kaba mistik) bir kalıbının önemli ve popüler vesilelerinden olmuştur: Türkiye'nin geniş bir coğrafî kendisine muhtaç olanlar sayesinde, kendisine rağmen 'büyük' bir güç olduğuna, yönetenlerinin duyarsızlığına rağmen ezeli-ebedi davalarından kaçamadığına dair mistikleştirmenin... (Bu pseudo-mistik şimdilerde revaç ve bol vesile buluyor!) Kıbrıs'ın coğrafya ve nüfus açısından 'minyonluğu', böylece pompalanan bü-yüklenmeyi desteklemeye yarayan bir motiftir; en nihayetinde 'istesek yutacağımız' bir adacıktır burası: "Akdeniz kıyılarından 25 milyon Türk kolunu şöyle bir uzatsa, Kıbrıs yeşil bir çınar yaprağı gibi avuçlarımızın içine düşer!"[25]

Kıbrıs meselesi, Türk milliyetçiliğinin şizofrenik Batı algısının iyice 'bulanmasında' da önemli pay sahibidir. Özellikle 1963/64 ve 1967 kıyımlarında uluslararası politikaya yön veren Batılı büyük güçlerin tutumu, hele bu kıyımlar üzerine Türkiye'de yükselen askeri müdahale ateşinin ABD tarafından söndürülmesi (ünlü Johnson Mektubu'nun azarlayıcı edası), Türk milliyetçiliğinin Batı karşısındaki kuşkucu ve komplocu evhamına gıda oldu. ABD ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Türklere yapılan zulme hoşgörü gösterdiği, hatta gizli onay verdiği; zaten Kıbrıslırum nüfusunun fazlalığının da (ki Kıbrıs meselesinde Yunan tezinin en kuvvetli dayanağıydı) yıllar boyunca Rumları kayıran İngiliz idaresinden kaynaklandığı yorumlan yapıldı. Batı dünyasının (veya Haçlılığın) Türklüğün belini kırmaya dönük her teşebbüsün gizli destekçisi olduğu inanışı, cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez yaygın biçimde Kıbrıs vesilesiyle belirdi. 1974 "Kıbrıs Barış Harekâtı" sonrasında Batılı büyük güçlerle başlayan sonu gelmez diplomatik çekişme, Türk milliyetçiliğinin -sadece radikal milliyetçiliğin değil resmî milliyetçiliğin- Batı'ya bakan gözüne kalıcı bir diken saptamıştır. Batı karşısında 1974 Kıbrıs Harekâtı'nın meşruluğunu savunmada geliştirilen son kontratak, harekâttan "adada etnik temizliği önleyen" bir iş ola-

25 Osman Yüksel Serdengeçti, a.g.e., s. 83.

rak sözedilerek, Bosna'daki etnik temizliğe seyirci kalan Batı'ya nispet yapılmasıdır![26]

Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'a nüfuzu

1940'lar Kıbrıslırum milliyetçiliğinin yükselişi karşısında Kıbrıslıtürk milliyetçiliğinin palazlanması, Türkiyeli Türk milliyetçiliğinin adaya nüfuzuna zemin hazırladı. 1950'lerin sonuna gelindiğinde Türk milliyetçiliğinin Kıbrıslıtürk milliyetçiliği üzerindeki fiili ve ideolojik denetimi belirgindi. Kıbrıslıtürk milliyetçiliğinin Türkiye'ye odaklanmış ve Kıbrıs'ın 'anlamını' Türkiye için taşıdığı stratejik öneme indirgeyen perspektifi, bir Kıbrıslı Türk milliyetçisinin şu anlatımında açıkça görünür: "... daha bu nesil (Türk bayrağı önünde 'Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır' andı içen nesil) üniversite tahsiline yeni başlamıştı ki, kendisine 'Yanlış bir parola peşindesiniz; bundan böyle ya Taksim ya Ölüm diyeceksiniz' dendi. Bunun neticesi olarak üniversite yıllarında Kıbrıs davasına daha gerçekçi bir gözle bakmaya başladık. Ve anladık ki Kıbrıs, 120 bin kişilik Kıbrıs Türk'ünün bir menfaat davası değil, tam aksine Türkiye Cumhuriyeti'nin bir güvenlik davasıdır. Türkiye'nin batısındaki komşusu tarafından denizden ve havadan nasıl rahatsız edildiğini o dönemde öğrendik. Kıbrıs'ta kurulacak bir Yunan hakimiyetinin, Türkiye'nin güneyinde de aynı rahatsızlığı doğuracağı aşikârdı. İşte o zaman, Kıbrıs'ın Türkiye için ne denli önem taşıdığını idrak ettik. Kıbrıs'ın bölünmesi ile Kuzey Kıbrıs'ta kurulacak bir Türk hakimiyeti bu maksada hizmet edebilecek miydi? 'Evet' deniyordu yanıt olarak. Biz de 'Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır' ideolojisini gönlümüze gömüp üzerine 'Ya Taksim ya Ölüm' pa-

26 Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 20.7.1995. Gerek askeri çözümlerin yaptığı "temizlik"leri, gerekse toplulukların etnik kimliklerine göre kesin biçimde ayrıştırılmasının da bir "etnik temizlik" olduğunu görmezden gelen bu tez; Batı'nın adaletsizliği ve ataleti karşısında "bizim" haksever cevvaliyetimizi yüceltişiyle, Türk milliyetçiliğinin Batı kompleksini altetme cehdindeki sınır tanımaz yaratıcılığın güzel bir örneğidir.

rolasını oturttuk." 1974 Askeri Harekâtının yorumunda, Kıbrıs'ın Türkiye uğruna feda olmasına amâdelik, doruğa çıkar: "Öldük ama böldük. Artık Türkiye'nin güney sahilleri güvence altında olacaktır."[27] Anavatanın çıkarlarına ve iradesine mutlak teslimiyeti 'emreden' Türk milliyetçiliğinin nüfuzu, bir millî hatta yerel kimlik olarak Kıbrıslıtürk kimliğinin olgunlaşmasını önlemiştir. Kıbrıslıtürk milliyetçiliğinin, Türk milliyetçiliğinin ırkçı ve faşizan kanadının yoğun etkisine maruz kalması, bu rüşd engelini daha da yükseltti. (1950'le-rin başından itibaren Türkiye'de milliyetçi hareket içinde etkin bir isim olan Kıbrıslı Derviş Manizade, radikal Türk milliyetçiliği ile Kıbrıslıtürk milliyetçiliği arasındaki bağlantıyı simgeleyen bir figürdür.) Özellikle 1974 Harekâtı arefesinde, Kıbrıslıtürk milliyetçileri arasında ırkçı-Türkçü milliyetçiliğin nüfuzu barizdi. 1970'lerin başında Kıbrıslıtürk cemaatine dönük yarı-resmî propaganda broşürleri basan yayınevi "Er-genekon" adını taşıyor; Ergenekon yayınlarında "Ana Hedef-Ana Dava-Ülkü" silsilesi içinde anavatana bağlanma zarureti (yani 'kontr-Enosis') işleniyordu.[28] Kıbrıslırum tedhişçiliğine karşı savunma için örgütlenen ama kendi milliyetçilik çizgisine getirmeyi hedeflediği Kıbrıslıtürk cemaatini de 'yeterince' yıldıran Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), bu ırkçı-Türkçü akımın aleti işlevini gördü.[29] 1974'den sonra, Türkiye-merkezci bakışın siyasi hakimiyetini sürdürmesine mukabil, ırkçı-Türkçü yaklaşımın Kıbrıslıtürk milliyetçiliği üzerindeki tesirinin 1970'lerin ilk yarısındaki düzeyine göre gerilediği

27 Mehmet Arif Demirer, *a.g.e.*, s. 84 vd. Tersi yönde bir etki de hesaba katılmalı dır. Kıbrıslıtürk milliyetçiliğinin Türkiye'yi Kıbrıs'ı 'sahiplenmeye' dönük cehdi hakkında bkz. Arif Hasan Tahsin, Geçmişi *Bilmeden Geleceğe Bakmak*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 1993, s. 39-40

28 *Akritas Planı*, Ergenekon Yayını, Lefkoşa 1972, s. 3 vd.

29 "Cemaat aleyhinde kötü neticeler doğurabilecek faaliyetler gösteren şahıs ve ya şahısları doğru yola getirmek için her türlü çarelere başvurmak"tan sözeden TMT Tüzüğü; kendi cemaatine dönük baskıyı ancak "ülkü"ye ulaşıldığı gün tatil edeceğini ikrar ediyordu: "Teşkilat adada Şanlı Türk Bayrağı dalga landığı gün derhal feshedilecek ve o tarihten itibaren hiçbir kimse üzerinde baskı kullanılmayacaktır." (Soyalp Tamçelik, "TMT'nin Bilinmeyen Bazı Yön leri", *Türk Yurdu*, Temmuz 1993, s. 28-31)

söylenebilir.[30] Türkiye'nin mütehakkim nüfuzuna ve Anadolu'dan gelen kimi göçmen topluluklarının "kurtarıcı"nın efendilik hakkını temsile yönelmesine tepkiyle; müstakil bir Kıbrıslıtürk kimliğini hatta belki bir Kıbrıs ulusçuluğunu geliştirmeye dönük bir çabanın emareleri de mevcut.[31]

"Hatay Modeli" - "ver kurtul" ikilemi

1992'de Kıbrıs'la ilgili uluslararası müzakerelerin yeniden başlatılışından beri, adada gevşek bir federasyon veya konfederasyon formülü ile Rum ve Türk devletçiklerini kesin olarak ayrıştıracak bir çözümsüzlük arasındaki salınım yine şiddetlendi. Buna koşut olarak, Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'la ilgili çözüm önerileri, "Hatay Modeli" ile "'ver kurtul'culuk" arasında salınıyor.

KKTC'nin Türkiye'ye ilhakını nişanlayan "Hatay Modeli", esasen MHP çizgisindeki Türkçü milliyetçiliğin özlemi - beri yandan "Kıbrıs Fatihi" Ecevit de hin-i hacette ("uluslararası topluluk" un/Batı'nın KKTC'yi tanımamakta devam edip Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti'nin AT'na entegrasyonunun gerçekleşmesi halinde) Hatay Modelinin izlenmesinden yana. Bu ilhakçı kampanyaya, MHP basınında ve kimi zaman onunla uyum halinde "ulusal basında" da, Denktaş'ın, çapı ve misyonu Kıbrıs'ı aşan bir Türk büyüğü olarak yüceltilmesi eşlik ediyor.* Ülkücü basın Türkeş-Elçibey-Denktaş silsilesini "Türk-

30 Bugün Kıbrıs'ta 'örgün' bir ülkücü örgütlenme var. Çatısındaki Milliyetçi Ada let Partisi (MAP) kendisini "federasyona, tavize ve Rum'la işbirliğine karşı en önemli sigorta" olarak sunuyor. MAP çevresinde Milliyetçi Düşünce Derneği ile Azerbaycan ve Orta Asya Türki cumhuriyetlerle ilişkileri geliştirmeye dö nük Türk Birliği Kültür Merkezi (Türk-Bir) faaliyet gösteriyorlar. "KKTC Ül kü Ocakları" da kurulmuş bulunuyor. Ancak bu örgüt silsilesinin toplumsal ve siyasal etkisi marjinal kalıyor.

31 Mehmet Yaşın, a.g.e., s. 58-9, 62; ayrıca Sevda Alankuş-Kural "Kıbrıs Sorunu ve Kıbrıslı Türk Kimliği", Birikim, 77, Eylül 1995, s. 27-38.

(*) Sunuş'ta da değinildiği gibi Kıbrıs hakkındaki bu yazının yayımlanmasından sonra ortaya çıkan değişiklikler yazının Türk milliyetçiliği bahsindeki eksenini değiştirmiyor. Ancak Güney Kıbrıs'ın AB'ye tam üye olması ve Türkiye'nin AB üyeliğine dönük müzakerelerin başlamasıyla birlikte ve adeta "kendi canının

lüğün yaşayan üç büyük lideri" sayıyor. Kıbrıs'ın bu liderler hiyerarşisindeki mevkiinin ve bir türlü 'müstakil ülke' sayılamayışının güzel bir örneği, MHP yöneticisi Ferruh Sezgin'in Denktaş'ı "gönlünde yatan Türkiye Dışişleri Bakanı" ilan etmesidir![32]

Türk milliyetçiliğinin liberal kanadının[33] "Ver kurtul'culu-ğu" ise, BM'in Kıbrıs'ta federasyonu ihyaya dönük arayışını destekleme eğilimini temsil ediyor. Bu tutumun "ver kurtul" şiarıyla özetlenmesi, liberal milliyetçiliğin Kıbrıs'ı Türkiye üzerinde bir ekonomik ve diplomatik yük olarak algılanmasından kaynaklanıyor: Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili velilik ve himaye görevlerinden sıyrılması halinde, hem adaya yapılan sübvansiyonun getirdiği önemli bir iktisadi yükten kurtulacağı, hem de başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerinde ciddi bir pürüzü bertaraf edeceği hesaplanıyor. Liberal milliyetçiliğin kimi sözcüleri Denktaş'ın Kıbrıslıtürk halkının iradesini

derdinde" bir üyelik projeksiyonunun etkisiyle Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki müzakereleri "nispeten" kendi haline bırakan bir havadan sözedilebilir. Denktaş'ın, bu süreçte Kuzey Kıbrıs'ın da Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti içinde yer alarak AB üyesi olması yönündeki taleplere, 24 Nisan 2004'te yapılan referandumda engel olmaya çalışması ve ardından Mehmet Ali Talat'ın eşzamanlı kazandığı popülerlik nedeniyle iktidara gelebilmesi Türk milliyetçiliğinin klasik reflekslerini 'şimdilik' budamış görünüyor. Denktaş'ın uzun yıllardır Türkiye üzerinden yürüttüğü politikaların, "anavatan" milliyetçiliğinin kendi içindeki değişimlere bağımlı kalması, buna uygun bir dil ve atraksiyona mahkumiyeti önemsiz sayılmamalı. Referandum sonucunda Kıbrıslırumların "hayır" oyu vermesi, Türkiye'nin AB üyeliği müzakerelerinde yaşanan/yaşanacak her türlü tartışma milliyetçiliğin "öteki" karşısında hasretle beklediği "bakın işte..." pozisyonunu yeniden tedavüle çıkarmak için bir fırsat. Kıbrıslıtürklerin referandum sürecinde Denktaş'ı iskartaya çıkaran tavırları bir yandan "budama" sayılırken, "budama"nın "aşılama" işlevi gördüğünü de unutmamak gerek.

32 *Ortadoğu,* 29.8.1994. Şu da var: Ülkücü basın BM çerçevesindeki Kıbrıs müzakerelerinin 1992 yazındaki turunda Denktaş'ı Türk tezini yeterince dişli savunamadığı için eleştirmiş ve daha has milliyetçi saydığı Derviş Eroğlu'na meyletmişti. Ancak daha sonra, KKTCde hemen her seçimden önce gündeme gelen, "Amerika'nın Denktaş'ı harcamaya çalıştığı" 'tespiti' üzerine "büyük lidere" yeniden sahip çıktılar.

33 Liberal milliyetçilik ve sair Türk milliyetçiliği söylemleri -veya Türk milliyetçiliğinin sektörleri- hakkında önerdiğim tasnif için bkz.: "Türkiye'de milliyetçilik söylemleri: Melez bir dilin kalın lügati", Milliyetçiliğin *Kara Baharı* için de, Birikim Yayınları, 1995.

temsil etmediğine dair eleştirilere yer veriyorlarsa bile; "ver kurtul" çizgisi de Kıbrıs'ı ve Kıbrıslıları hakkında hesap yaptığı bir "faktör" olarak değerlendirişiyle, Türkçü milliyetçilikle aynı velayetçilik zeminini ve 'efendi' edasını paylaşıyor.[34] Türkçü milliyetçilik Kıbrıshtürk kimliğini nasıl görmezden gelerek dışlıyorsa, liberal milliyetçilik söylemi de bu kimliği ona atfettiği kültürel özelliklere dayanarak horluyor. *Sabah* yazarı Necati Doğru'nun 1995 Haziran sonundaki Girne orman yangınından sonra, "bol para alıp yan gelip yatan, ormanlar yanarken bira içen" Kıbrıslıtürkleri kara-şakayla "kesilen yardımları tekrar elde etmek için ormanları mı yaktılar?" sorgusuna çekmesi gibi... (İşin 'hoş' tarafı, Kıbrıslıtürkler arasında, kendilerine atfedilen bu "gevşeklik, mayışıklık" vb. hususiyetleri, Türkiyelilerin nasiplenmediği Akdenizli kimliğinin tezahürü olarak gizli bir gururla ve 'inadına' benimseme eğiliminin gözlenebilmesidir. Bu eğilim, bir tür Kıbrıs ulusçuluğu oluşumunun tuğlaları arasına katılıyor.)

Kıbrıs meselesi, yine zaman zaman "milli" feverana konu edilmesine rağmen nicedir popüler bir seferberliğe yol açmıyor, sahici bir kitlesel heyecan uyandırmıyor. Hem bu meselenin bıktırıcı ölçüde sünmesi hararetini söndürdü; hem de '90'larda Türk milliyetçiliğinin hegemonyacı tasavvurlarını besleyecek yeni ve zengin "milli dava" çeşitlerinin belirmesi Kıbrıs'ı 'ilginç' olmaktan çıkarttı. Milliyetçi gündemde Kıbrıs, kendi sorunsalından ziyade, kimi kıyaslar ve tekabüliyetler açısından -ayrıca tabiî temel ideolojik kalıpları yeniden üretmek açısından- oynadığı araç rolüyle yer tutuyor. Örneğin, liberal ve 'emperyal' bir milliyetçi çizgiyi savunan Cengiz Çan-dar'ın, "Kıbrıs'taki Türk pozisyonunun Bosna'daki Sırp pozisyonuna benzediğini" hatırlatarak Bosna'da daha tutarlı olmak için Kıbrıs'ta daha esnek olunmasını ve etnik temelli devlet formülüne takılınmamasını istemesi gibi... Veya tersine, Bos-na-Hersek'te ve Yugoslavya'daki iç savaşın, çokmilletli federa-

34 Türkiye'nin Kıbrıs'a velâyetçi müdahalesinin, kültürel ve ideolojik düzeyin ötesinde, siyasal boyutu hakkında bkz.: Mehmet Hasgüler, "TC'den Kıbrıs'a Dış Müdahaleler", Birikim, Temmuz 1995 (75), s. 73-80.

tif çözümlerin imkânsızlığına, dolayısıyla Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumlarının birarada yaşayamayacağına kanıt gösterilmesi gibi...[35] Bu sefer de bir başka örneğin Kıbrıs'taki "pozisyon" için araçsallaştırıldığını görüyoruz. Ama unutmamalı: çokmilletli devlet yapısının imkânsızlığına dair çıkarım Kürt meselesine de teşmil ediliyor; Kıbrıs'ta ikimilletli federatif çözüm ihtimaline, Kürt meselesiyle ilgili benzeri fikirleri 'gıcıklayacağı' için de set çekiliyor.

* *

Kıbrıslıtürk/Kıbrıslırum kimliklerinin 'melezliğinden' ve Kıbrıs'ın siyasi kaderinin hep iki arada bir derede kalışından gelen 'grilikler'in güçlü bir ifade bulması, Türk ve Yunan milliyetçiliklerinin siyah-beyaz dünya algısını renklendirecek bir kuvvet olabilir. Dahası, milliyetçiliğin renklenmesiyle değil asılmasıyla sonuçlanacak bir kuvvete kaynaklık edebilir. O halde naif bir dilek ve temenniyle bitirelim: Kıbrıs'tan Türkiye'ye böyle bir dış müdahale umalım...

Birikim 77, Eylül 1995

Söylem, Ekim 1995, Kıbrıs

35 Bkz. Tanıl Bora, *Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1994, s. 278-281.

Rauf Raif Denktaş'ın, yakın zamana kadar kendisiyle kaim sayılan KKTC Cumhurbaşkanlığından ayrılması, medyayı duygulu bir saygı gösterisine şevketti. Zaten epey bir zamandır Denktaş, Kıbrıs'ın hudutlarının ötesine taşan bir misyonla, Türk dünyasının yetiştirdiği bir büyük devlet adamı ve bütün Türklük nâmına bir 'millî kahraman' olarak anılıyor. Belki de şöyle demeli: Kıbrıs'ın ve KıbrıslıTürklerin mukadderatıyla ilgili artık bir misyon taşıyamayacağı ya da onun taşıylageldiği türden misyona artık talip olunmadığı ortaya çıktıkça, böyle bir 'misyon büyültme' hamlesi geldi gündeme! Nitekim şimdi. Cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra da, daha ziyade Türkiye'ye yönelik bir politika yapacak gibi görünüyor - öteden beri yapıyor da zaten! Denktaş, nicedir, Türkiye'de milliyetçi hareketin bir ajitatörü olarak iş görüyor.

'Nicedir' derken, son üç-beş yıldan çok daha öncelerini düşünmeliyiz. Denktaş'ın kariyeri, Türkiye'de Türkçü çevrelerden 'derin devlete' uzanan bir milliyetçi anlayışıyla içice şekillendi: Etni-sist, dünyaya şiddetli bir millî tehdit algılamasıyla bakan, bütün meseleleri 'milletler mücadelesi' penceresinden gören ve bu algıyı yaygınlaştırmayı, sürekli kılmayı varoluş koşulu olarak benimseyen bir milliyetçilik anlayışıydı bu. Denktaş'ın 'Rum' deyişinde, bu zihniyet saklıdır: Bütün fertleriyle ebedî düşman kadrosunda yer alan ve 'biz'den türsel olarak farklı bir varlığı imâ eder o söyleyiş. Sırtlan gibi bir mahlûktur 'Rum', çoğul olarak anmak gerekmez, hepsi birdir. Denktaş'ın milliyetçiliği bir din olarak 'yaşayışını', Niyazi Kızılyürek'in iletişim'den çıkan *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti* kitabında okuyabilirsiniz.

İsmail Tansu'nun *Aslında Kimse Uyumuyordu* adlı kitabı (Min-pa Matbaacılık, yayın tarihi yok), birkaç yıl önce biraz ilgi uyandırmıştı. İsmail Tansu, Kıbrıslı Türklerin Rum milliyetçilerine karşı özsavunma örgütü olarak tasarlanan TMT'yi (Türk Mukavemet Teşkilatı) Türk Genelkurmayı bünyesinde örgütleyen subaylardandı. Kitabında, bir grup milliyetçi subay olarak, kendilerine verilen bu görev tanımının sınırlarını zorladıklarını, uygun şart-

lar hasıl olduğunda adayı ele geçirme emeline hizmet edebilecek bir örgüt kurmaya yöneldiklerini, kendi üstlerini ve hükümeti de buna ikna etmeyi başardıklarını anlatır.

'Derin devlet' işleyişiyle ilgili hayli zihin açıcı olan kitapta, Denktaş'ın bu emele uygun lider adayı olarak nasıl seçildiği ve desteklendiği de anlatılır. İsmail Tansu, çok 'hoş' bir ifade kullanır anlatırken: Hedefe varmak için 'yerli işbirlikçilere' ihtiyaç duyulduğunu, Denktaş'ın da buna uygun olduğunu söyler. (208. sayfada yer alan tam metni aktaralım: "Biz TMT kurucuları hiçbirimiz Kıbrıs'ı görmemiş insanlarını tanımamıştık. Bütün bildiklerimiz nazari idi. Bu bakımdan modern bir örgüt kurabilmek için, dayanak olarak Denktaş gibi, Atatürk milliyetçiliğinden ilham almış güvenilir yerli işbirlikçilere ihtiyacımız vardı.") Sâfiyâne sarf ediliveren 'yerli işbirlikçi' sözü, çok şey anlatmıyor mu bize? Kıbrıs adına biçilen 'millî dava'nın, 'yerli işbirlikçilere' ihtiyaç gösterdiğine göre, 'yerli olmayan', demek 'ora' için 'yabancı' ya da 'dışsal' bir dava olduğunu düşündürmüyor mu?

Denktaş'ın 'Kıbrıslı' diye bir kimliği asla kabul etmediğini, 'Türk' ve 'Rum'dan başkasını tanımadığını, Kıbrıslı olarak sadece Kıbrıs eşeğinden bahsedilebileceğini söylediğini biliyoruz. Milliyetçiliğin, her insanı kendi yurdunda bir tür 'işbirlikçi' olmaya zorlayan ideolojisi böyledir işte: İnsanları, o insanların meselelerini, hayatları, doğayı görmez, hatta hor bakarsınız onlara. Sadece, bunlarla ilişkisi gitgide kesilen 'millet'e ve milletlere takılı kalır bakışınız.

Birgün, 22 Nisan 2005

FAŞİZMİN HALLERİ

MHP'nin 18 Nisan 1999 genel seçimlerindeki başarısını değerlendirirken, "faşizm" kavramının kerteleriyle ilgili yazdığımızı hatırlatalım, önce:

> "Faşizmin üç düzlemini ayırdetmek gerekir: rejim/devlet biçimi düzlemi, örgütlü faşist hareket düzlemi, sıradan/gündelik faşizm (veya "kök-faşizm")... Türkiye'de devlet rejimi, 'total' anlamda faşist olarak tanımlanamaz -İkinci Dünya Savaşı sonrasında 'total' anlamda faşizmin tarihsel devrini tamamladığını düşünüyorum; hele '90'ların dünyası, son derece eklektik ve "esnek" olan post-faşizmin devridir-, ancak güçlü faşist rejim unsurlarını barındırır (olağanüstü hukukun ve "istis-na"nın olağanlığı, millî eğitim ideolojisi...). Örgütlü faşist hareket ise -tıpkı neofaşizmin evrensel gelişmesi gibi-, büsbütün müstakil bir hareket olarak düşünülmemelidir; ideolojik açıdan resmî ideolojiyle ve vasati milliyetçi-muhafazakâr ideolojiyle 'haddinden fazla' eklemlenmiştir, söylemsel ve ideolojik özgüllüğü sınırlıdır, görelidir; buna bağlı olacak, örgütsel açıdan da klientelist ilişkilere yine 'haddinden fazla' gömülüdür. Sıradan faşizmin gündelik hayatta, dilde anlık, kendiliğinden -bazan de gayet "şenlikli" biçimde- uç veren görü-

nümleri ise Türkiye'de hayli yaygındır, MHP'yle kâim değildir. Neticede, politik açıdan böylesine semirmiş bir MHP olmadan da, Türkiye'de faşizmin öğeleri kuvvetliydi, kuvvetlidir. Kuşkusuz şimdi, sadece nicel düzeyde kalmayan bir değişim mümkündür: Sözünü ettiğimiz üç düzlemin senkronizasyonu ve yoğunlaşarak eklemlenmesi, elbette ciddi sonuçları olacak, korkulacak bir gelişmedir. Fakat, daha az korkutucu sayılmamak kaydıyla, bu süreçte darbe benzeri bir kopuştan ziyade bir sürekliliğin, 'ele geçirme'den ziyade 'sirayet etme' kipliğinin damgası olduğunu görmeliyiz. Böyle görmek ne değiştirir? Galiba en önemlisi ruh halini değiştirmesi gerekir; meselenin, uzun menzilli ve sabırlı bir uğraşı gerektiren çok cepheli bir mesele olduğunu bilerek davranmayı gerektirir."[1]

Şimdi, faşizmi çözümlemeye ilişkin bu kavramsal ayrımları ve Türkiye'de faşizmin görünümlerini biraz daha açımlamaya çalışalım. Elbette kapsamlı kuramsal uğraşı gerektiren bu mesele bir yazıda bitirilemez; burada ancak bazı temel iddiaları, tezleri tartışabiliriz. Bu kuşbakışı değerlendirme, deneme üslûbunda, kaynak atıflarına alıntılara yer vermeden yapılacak.

Faşizmin güncelliği

Faşizmi iki dünya savaşı arası krize özgü olmuş-bitmiş bir olgu olarak tarihin uzak raflarına kaldırmaya dönük bir yorum, hemen her yerde yaygın ve egemendir. Bu egemen-statükocu görüş, kapitalizmdeki faşizm köklerini görmez: Faşizmin kapitalist sistemin iktisadî-toplumsal ve politik buhranına bir çözüm seçeneği olarak işlev görebilmiş olduğunu, faşist hareketin saiklerinin, 'güdülerinin', kapitalist toplumun metalaştırıcı/yabancılaştırıcı süreçlerinin ve rasyonalitesinin insanî-be-şerî ilişkilere kazandırdığı karakterden neş'et ettiğini düşünmez. Faşizmin tezahürlerini ancak popüler malûmatta yer etmiş meşhur Nazi ve Faşo alâmetlerine açıkça benzediğinde

1 Tanıl Bora, "Zifiri karanlık seçimleri: MHP ve diğerleri", Birikim 121 (Mayıs 1999), s. 15.

teşhis edebilmek, bu bakışın yaygın bir özelliğidir. O zaman da bu tezahürler bir 'hortlama' olgusu olarak ele alınır; eskide kalmış, geçersizleşmiş ve "zararlı" bir akıma fanatizm eseri kapılmış sapkınlara özgülenir. Faşistlik ithamına maruz kalan radikal milliyetçiler, daima, faşizmi Alman Nasyonal Sosyalizmine ve İtalyan Faşizmine, yani başka milletlere özgü akımlar olarak dışlaştırarak bu teşhise yapışırlar.

Oysa, öncelikle sosyalistler, faşizmin İkinci Dünya Sava-şı'ndan sonra kökünün kuru(tul)madığına emindir. Faşizmin bir rejim olarak tekerrür etmediği ileri sürülebilir - ki bu sav da şüphelidir; hali hazırdaki egemenlik sistemlerini faşizmin mutasyonları olarak görmek mümkündür, buna değineceğiz. Faşist hareketlerin marjinalleştiği söylenebilir - ki hiç de kıyı-da-köşede kalmamış faşist hareketlere, illâ iktidara gelmeseler bile, birçok örnek verilebilir. Ama en sarih olanı, faşist 'güdü-ler'in, "kitle ruhu"nun ve davranışların, kısacası sıradan faşizmin, 'renklenerek', capcanlı berdevam olduğudur. Dahası, ne-ofaşizm (ya da post-faşizm), sıradan faşizmle doktriner ve örgütlü faşizm arasındaki uçuruma sağlam bir köprü kurmaya yetenekli görünüyor. Faşizmin kapitalizmle hemâhenk biçimde modernleşmesinde katettiği mesafe, 'klasik' faşizmden farklı bir faşist rejim ihtimalini pekâlâ gündeme getiriyor.

Sosyalistlerin faşizme bakmaktaki zaafları ise, birincisi bu konuyu bir hizmet içi eğitim materyali ve bilenme idmanı olarak almak ama jargon dışına çıkarak kendi dışlarındaki kamuoylarına anlatmaya pek iltifat etmemek; ikincisi, buna bağlı olarak, her vesileyle faşizm alarmı veren telâşe memurları görünümü sergilemektir. Faşizmin özgül kertelerine ve bunlar arasındaki uyumlara ama aynı zamanda intibaksızlıklara, faşistliğin tezahür ve nüfuz mekanizmalarına olan merakını -ki bu bir "hayat bilgisi" olmamalı mıydı?- yitirmiş, kitabî, dogmatik anti-faşizm, bu musibetin adını şeytanın adı gibi zikretmeyi, ona karşı bir direnç oluşturmaya yeterli sayar. Neyin niçin faşist olduğunu, bırakalım onu, faşistlik teşhisi konan failin ya da olgunun niye "kötü" olduğunu üçüncü şahıslara anlatma yeteneğinden mahrum hale gelmiştir. Oysa faşist etken-

lerin, yineleyelim, kapitalist modernizmle hemâhenk bir biçimde modernleştikleri, 'esnekleştikleri', fragmanlaştıkları, anlık (spontan) hale geldikleri velhâsıl karmaşıklaştıkları bir zamanda, her şeyden evvel önce taze bir meraka ve bilgilerinde, görgülerinde, hatıralarında bulunmayan bir tepkiyi insanlarda husule getirebilmek için çok zahmete ihtiyaç var.

Faşizmin halleri: Rejim - hareket ve ideoloji - sıradan faşizm

Faşist rejim - faşist rejim unsurları

"Faşist" sıfatını uluorta, olur-olmaz kullanırken bizi ihtiyata sevketmesi gereken temel mülahaza, tam teşekküllü bir faşist rejimin, başka bir şeyle kıyası yapılarak küçümsenemeyecek ağırlıkta bir felâket oluşudur. Faşist diktatörlük rejimleri, top-yekûn toplumsal denetimi, bu denetimin vasıtası olarak kor-poratif temelde sıkı bir "örgütlü toplumu", dinsel mâhiyette bir devlet kültünü, yoğun bir ırkçı-milliyetçi ritüel ekonomisini, bu tapınma etrafında hep yeni vesilelerle tavda tutulan bir toplumsal seferberliği, komünizmin insanî-ahlâkî problemlere dek tüm sorunların kaynağı bir salgın hastalık olarak şeytan-laştırılmasını, millî düşman ya da "zararlı" veya "aşağı" addedilen insanların/toplulukların tenkilini, arzulanan her hedefe muktedir olunabileceği cinneti içinde hudutsuzlaşmış bir araçsal rasyonaliteyi, millî hedeflerle bu araçsal rasyonaliteyi bağdaştıran asketik bir çalışma ve üretim etiğini, askerîleştirme ve sembolik ve fiilî savaş hazırlığını, olağanüstü semiren ve başına buyruklaşan baskı aygıtının teknisyence zulmünü tesis etmiştir. Kamilen faşist bir rejim, -belki başkalarını da ekleyebileceğimiz- bu temel unsurların bütünlüklü, tutarlı bir sistematiğidir. En mükemmel tarihsel örneği kuşkusuz -Troç-ki'nin daha 'henüz' İtalyan faşizmi sahne almışken uyarmış olduğu gibi- Nazi Almanyası'dır; İtalyan Faşizmi, İkinci Dünya Savaşı arefesindeki Japon faşizmi, İspanya'da Franko diktatörlüğünün bilhassa öz-Falanjist dönemi, en sarihleri Arjantin ve

Şili olmak üzere bazı Latin Amerika askerî diktatörlükleri, o derece 'mükemmel' olmasalar da yine yeterince bütünlüklü faşist rejim örnekleridir. Nazi Almanyası'nın 'üstünlüğü', faşizmin modern bir olgu oluşunu da yansıtır. Kapitalizm-öncesin-de de, kapitalist modernliğin sınıf toplumu yapılarının yerini kitle toplumu yapılarının tutmaya yöneldiği iki savaş arası evresi öncesi evresinde de baskıcı, tahakkümcü rejimler vardı -faşizm ise, ancak bu karmaşık ve çok yönlü totaliter aygıtın işleyebileceği daha geç bir modernlik evresinde mümkündür.

"Burjuva demokrasisi" ya da başka baskıcı-otoriter rejimler ile faşizm arasındaki farkı yüzeysel sayan ultra-solcu yorumlarla yapılan, 'sahici' faşizmi hafife almak ve 'normalleştirmek' gibi çok ağır bir sorumsuzluktur. Bu sorumsuzluğa karşı uyarmak,İkinci Dünya Savaşı sonrası 'normal' kapitalist rejimlerin ithal ettiği faşist rejim unsurlarını görmezden gelmeye yol açmamalıdır. Faşizmden, kapitalist ekonomik-politika ve yönetim tekniğinde modernleştirici bir değişim deneyimi olarak pekâlâ yararlanılmıştır. Keynesyen iktisadiyat ile nasyonal-sos-yalist tam istihdam ve kitle tüketimi politikaları arasındaki benzerliğe çok dikkat çekilmiştir. Neokorporatist politikalar, sosyal demokrasinin saadet onyılındaki uygulamalarıyla bile, faşist rejimlerin mirasını akıllara getirmiştir. Burada tam anlamıyla faşist rejim unsurlarından değil, geçişlere, alışverişe elveren bir sorunsal ortaklığından söz ediyoruz.

"Faşist rejim unsurları" olarak tanımlanabilecek hususlara gelecek olursak... Doğrudan doğruya "Nazi ideologu" denemeyebilirse de nasyonal-sosyalist hukuk ve devlet felsefesinin 'evrensel' kuramsal damıtımını yapan Carl Schmitt'in özellikle son on-onbeş yılda siyasetbilimi literatürünün bellibaşlı ilham kaynakları arasında yer alması tesadüf değildir. Schmitt, istisnayı, "olağanüstü hal"i belirleme erkini, egemenliğin temel belirtisi, 'özü' sayar; zira hukuk kendi kendini gerçekleştiremez, onu yürüten iradeye muhtaçtır ve devlette mündemiç bu iradenin sürekli yeniden temsil edilmesi, 'kendini göstermesi' gerekir. Schmitt'in kuramsal inceltme/damıtma işleminden geçsin geçmesin... "olağanüstü hal"le, "âcil hallerde demokra-

sinin sınırlanması"yla ilgili 'normal' kapitalist devlet pratiğinde, faşizm tecrübesinin ilham verici etkisi vardır - bu ilham kaynağının da dolayımı ne olursa olsun, olağanüstü hal rejimlerinin normal-istisnalar olarak kurumsallaşması, 'normal' rejimler bünyesinde yerleşik bir faşist rejim unsurudur.

Buna bağlı olarak baskı aygıtının, polisin göreli özerkliğinin güçlenmesi, hele bu durum yasayla temellendirilmese bile korunup kollanan bir fiilî ceza tayini ve infazı yetkisiyle 'taçlandığında', bir faşist rejim unsurudur. Nazilerin Gestapo (Gizli Devlet Polisi) tecrübesi de bu bakımdan "demokratik rejimler" için eğitici olabilmiştir.

Gladio olayı, çarpıcı bir örnektir. Malûm, ikinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıtası çapında yaygın bir faşist parami-liter ilişki şebekesi, 'normal' demokratik kapitalist devletler bloku tarafından bir anti-komünist direniş gücü olarak işe koşulmak üzere transfer edilerek donatılmış ve himaye altında kadro takviyesi yaparak yenilenmesi sağlanmıştı. Gladio, komünizm ya da Sovyet nüfuzu tehdidine maruz olduğu varsayılan demokratik rejimlerin bünyesi içinde yuvalanmış resmî-il-legal bir faşist nüve, bir faşist rejim unsuru idi.[2]

Faşist rejim unsuru olarak işlev gördüğü tartışılabilecek bir başka etken, özellikle medyaların büyüdüğü, çoğaldığı, tesir ve menzillerinin arttığı son onyıllarda, kitlesel reklam-tanıtım kampanyalarının, medya-merkezli âyinlerin rıza ve meşruiyet üretme mekanizması olarak baskınlaşması, 'kamuoyu'nun bu "gösteri toplumu" tezahüratı altında bir simgesel tören atmosferinde 'kaynayıp' buharlaşmasıdır. Nazi Propaganda Bakanı Goebbels'i imrendireceği kesin olan çağdaş medya saltanatı, faşist bir doktrin tarafından yönlendirilmiyor, bu alanda bir ideolojik ve simgesel mücadele hüküm sürmekte. Lâkin imaj bombardımanının, gösteriselliğin, televizüel rutin-ve-geçicilik

2 Faşist rejim unsurlarını örneklerken klasik faşizm deneyimlerine ve onların verdiği ilhama yaptığımız atıflar yanıltmasın; faşist rejim unsurlarının böyle bir ilhama ya da derunî bağa ihtiyaç duyduğunu söylemek istemiyoruz. Faşist rejim unsurlarını, pekâlâ kendi tarihsel ve özgül oluşum mecraları içinde de tanımlayabiliriz.

düzeninin 'akıl tutulmasına' yol açabilen kamaştırıcı etkisinde faşizan bir potansiyelin soluk aldığını söylemek boş bir iddia değildir.

Her halükârda, faşist *rejimler* ile faşist rejim *unsurları* arasında ayrım yapmak gerekir. Bir dizi faşist rejim unsurunun tezahür ettiği otoriter veya totaliter rejimler sözkonusu olabilir; fakat bir faşist rejimden söz edebilmek için, faşist rejim unsurlarının faşist bir hareket ve ideolojinin yönetimi altında bütünlüklü bir şekilde eklemlenmesi gerekir. Tekrarlayalım: Her baskıcı ve zalim otoriter rejimi "faşizm" adıyla tescillemek, faşizmi otoriterliğin bir derecesine indirgemek ve küçümsemektir. Yapısal faşizan unsurların kesafet kazandığı otoriter rejimler, lânetli "faşizm" kem-sözünü kullanmamıza gerek olmadan da yeterince vahimdir - ama faşizm başka bir şeydir!

Faşist hareket ve ideoloji

Dimitrovgil anti-faşist reçetelerin en büyük zaafı, faşizmin olmazsa olmaz bir unsuru olarak *faşist hareketi* görmezden gelmeleridir. 'Son kertede' sermayeye hizmet ettiğine, sermayenin diktatörlüğünü yürüttüğüne yapılan aşırı vurgu, faşizmin üstelik alt sınıfları seferber eden kitle dinamiğinin görmezden gelinmesine yol açar. Sözkonusu vurgu, 1930'ların/40'ların koşullarında, tam da faşizmin "işçi partileri" suretinde ortaya çıkmasına sosyalist partilerin gösterdiği tepkiye dayanır. Kaba veya zarif biçimde, faşizmin alt sınıflara hitabının demagojik niteliğine dikkat çekme cehdini yansıtır. Ancak işçi sınıfını "ken-di-için bilinciyle", "insanın kendi yeteneklerine ve imkânlarına yabancılaşmasının en keskin semptomu" (Ernst Bloch) olmasıyla değil de gündelik, dolayımsız "kendinde bilinciyle" 'töz-sel' bir özne olarak tasavvur etmeye kitlenen yerleşik Komünist Partilerin bu bilinçlendirme cehdi, sınıfın 'sahih' temsiline ilişkin bir iddialaşmadan ileri gitmemiş, aydınlatıcı olamamıştır. Faşizmin kitle bağları ve özellikle ezilen-alt sınıflara nüfuzu, *onun gücünün* ve *ondaki trajedinin* anahtarıdır oysa. Faşizm, ancak o kitle bağları ve alt sınıflara nüfuz gücüyle bir güç olur

ve iktidar seçeneği haline gelebilir. Faşizm, Frankfurt Eleştirel Okulu'nun temsilcilerinin ızdırapla söyleyip durdukları gibi, baskılanmış, iradesizleştirilmiş, rüşdsüzleştirilmiş kitlelerin baskıcı, iradesizleştirici, rüşdsüzleştirici bir düzene şevkle katılmalarını sağladığı için vahim ve trajiktir. Bu vahamet ve trajedideki çileden çıkarıcı saçmalık, sosyalist ruhbanı, faşizmin bu sırrını -eninde sonunda sermayenin dizayn ettiği- muazzam bir "kandırmaca" ve yanlış-bilinç olarak tasvir etmeye itmiştir. Bu yorum, uçlaştıkça, ki komplocu bakışın tabiatı icabı uçlaştırılmayı tahrik eder, körleştirir. Sadece bu vakıayı ortaya çıkaran toplumsal süreçlere körleştirmez, sosyalist düşünüş açısından asıl vahimi, insanî öznelliklerin değişme ve değiştirme potansiyellerine körleştirir. Faşist hareket bir yerlerde tasarlanmış bir komplo, donatılıp toplum içine salınmış bir çete değildir. Belirli toplumsal tepkilere hitap eden, belirli bir toplum ve dünya tasavvuru olan, bu tasavvuru ve eylemiyle birtakım toplumsal, ideolojik, psişik zeminlerle titreşime geçmesi de hiç zor olmayan bir harekettir.

Klasik faşist hareketler, ağırlıkla, hızlanan kapitalist modernleşme süreçleriyle toplumsal statülerini yitirmeye başlayan geleneksel orta sınıflarda ve işsizleşme tehdidiyle yüzleşen işçi sınıfında taban bulmuştur. Bu sürecin atomize edici etkisiyle ve geleneksel toplumsal bağların kalıntılarının da güçlü bir darbe almasıyla tutamaksızlaşan bu kitleler, Dünya Savaşı travmasının ve siyasal ve yönetim temsil düzeninin buhrana girmesinin de maneviyat bozucu, zihin bulandırıcı etkisi altındaydılar. İki dünya savaşı arası dönem, gerçekten de bu altüst oluşların sarstığı, 'hassas' bir dönemdi. Kapitalist modernleşmeyi görece geç ama 'iddialı' idrak eden ülkeler olarak Almanya, italya, Japonya'da daha derin yaşanan bu sarsıntı; egemen sınıflarının dünya savaşındaki tatminsizliklerini 'ulusal duygu' olarak transfer etmeyi başarmasıyla, bir millî 'diriliş' ve rövanş arayışına vesile olabildi. Faşizm, bu zemin üzerinde, toplumsal yıkımın -özellikle Almanya'da- güçlü bir alternatifi olarak görünen komünizmin vaadlerini, bir yandan orta sınıfların ve bizzat işçilerin statü kaybını kalıcılaştıracak bir felâket olarak

resmedip, diğer yandan "millî kurtuluş" söylemiyle dönüştürüp devralarak hegemonya kurdu. Yerleşik işçi sınıfı örgütlenmesi ve alt-kültüründeki -özellikle Almanya'da- otoriter davranışa yatkın milliyetçi saikler içermesinin ve komünizmin bir Bolşevik-Rus millî davası olarak algılanmasının -ve SSCB'nin bu algılamaya sağladığı kolaylıkların- bu sürece tesiri ayrıca tartışmaya değerdir.

İki dünya savaşı arası dönem, global bir 'dünya gözü'nün daha fazla açıldığı, kıyametçi ve iyimser-gelecekçi fantezilerin insanları sarhoş ettiği 'özel' bir dönemdir ama biricik değildir: Bu dönemin karakteristik özelliği, tekrarlayalım, kapitalist modernleşmenin ivmesinin, nüfuz gücünün bir hamleyle artması ve bu ivmenin geleneksel veya daha önceki modernlik evresine ait bağları çözerek geniş toplulukları tutunumsuz bırakması; bu sosyal karışıklığın yol açtığı aidiyete, geleceğe ilişkin kaygıların, topyekûn topluma (millete) dönük olduğu varsayılan bir tehdit algısıyla reaksiyona girmesidir. Bu tabloyu, aynı şiddette bir krize yol açmasa bile, 1945-sonrasında muhtelif zaman kesitlerinde ve muhtelif coğrafyalarda görebiliriz -muhtelif faşizm alâmetleriyle beraber...

Faşist hareket ve ideolojinin, geleneksel ve onun yanında görece eski-modern statü ve bağları sallantıya girdiği ölçüde çözülmeye, anonimleşmeye giden ve anonim bir varoluşla ilgili psişik-ideolojik ve toplumsal-örgütsel hazırlıksızlık hali içinde reaksiyonerleşen geleneksel orta sınıfların ve işçi sınıfının kütleleşme, güruhlaşma potansiyeline hitap ettiğini söyleyebiliriz. Bu potansiyele, insanların o "kütlesel", anonim varoluşunu anlamlı bir aidiyet olarak yeniden-tanımlayarak hitap eder. Kütleye, somut tutunum ve kazanım imkânları sağlaması yanında tantanalı bir sloganlar, simgeler, törenler zinciriyle cezbeden örgütsel performansı aracılığıyla, organik bir topluluk imgesi ve öz-imgesi kazandırır; bu şebekeye bağlananlarda bir tür ilkel/ilksel özsevgiyi ("okyanussal benlik") kışkırtır. Kütle, rahim olur. Bugün ve gelecekle ilgili derin kaygıları olan kütlesini, ezelî-ebedî bir düzen mitosunun ihyasını va-adederek manen rahat ettirir.

Faşist ideoloji, alt sınıflara, aşağıdakilere, ezilenlere, "küçük adam"a hitap eder. Sosyalizm de yapıyordur bunu: Ezilenlerin ve özgül olarak da işçi sınıfının içinde bulunduğu "insanlık durumunun", neticede ezenleri/sömürenleri de insanlık nâmı-na haleldar eden sebeplerini aşmayı hedef göstererek. Faşizm ise, bütün enerjisini "küçük adam"ın kör öfkesini okşamaya, onun içinde bulunduğu sıkıntının müsebbibi olarak şeytanî bir düşman imgesine nişan almaya hasreder. "Küçük adam"ı küçük olmaktan, küçük ve dar bir varoluştan taşırmayan, eninde sonunda onu küçültülmüşlüğü, ezilmişliği içinde yüceltmeye, tatmin etmeye, kendine önemli hissettirmeye dönük bir enerjidir bu. Düşman figürü, "küçük adam"ın sıradan-ama-saf-ve-temizliğiyle yüceltilmesine vesile olan özsel (ırkî/millî) kimliğin karşıtında tanımlanır; faşizmin anti-kapita-lizmi, kapitalizmin millî bünyeyi tahrip eden "yabancı" karakterinden ötürüdür.

Faşizmin en çok 'ünlenmiş', harcıâlem belirtisi, ırkçılıktır, onunla birlikte de 'aşırı'-milliyetçilik. Irkçılık ve 'aşırı'-milliyetçiliğin, mutlaka silsile içinde bulunması gerekmez; ırkçı temelli milliyetçiliğin mucidi de faşizm değildir. Irkçılık ve 'aşırı'-milliyetçilik, kuramsal ve politik şahikalarına tarihsel olarak faşizmde ulaşmış ve birbirlerine faşizmde sıkısıkıya sarmalanmış olsalar da, faşizme özgü değildirler. Faşist hareket, te-matik-programatik açıdan aslî ideolojik ilham ve başvuru kaynağını teşkil eden 'aşın'-milliyetçi ve ırkçı fikriyattaki özcü karakteri, sorunsalını belirleyen totaliter ve radikal dünya görüşü içinde uçlaştırmış, aşkınlaştırmıştır. Faşist ideoloji ırkçı-milliyetçiliği, bir politika ya da gelişme/kalkınma/kurtuluş/di-riliş stratejisi olmaktan öte, bizatihi *dünya görüşü* ölçeğinde yeniden üretir. Doğuştan 'verilmiş', ezelden ebede giden 'sahih' bir üstün kimliğin oluşturduğu hâle, faşizmin hedef kitlesini tatmine uygundur. Özellikle görece 'gecikmiş', 'bütünleştirme' işlevinde tıkanıklıklarla karşılaşan ve ilmihâli, 'idealleri', mitik evreni vb. istikrara kavuşmamış bir milliyetçilik ortamı, faşist müdahaleye kolaylık tanır.

Faşizm, totaliter ve radikal sorunsalı ve özcü tematiğiyle, te-

mel düşman figürleri olan "Yahudi'yi ve "bolşevik/komünist"i de özselleştirmiştir. Bunlar tesadüfî hasımlar değildir; ırkî-mil-lî öze ezelden beri kasteden bir şeytanî 'tini' cisimleştirirler -ırkî-millî öz, onunla tarihsel mücadelesi içinde açığa çıkar, anlaşır. Faşist antisemitizm ve anti-komünizm, karşısında müşahhas Yahudi ve müşahhas komünist olmadan da işleyebilir; tesadüfî, konjonktürel hasımlarını da 'objektif olarak' Yahudilikle, komünistlikle vasıflandırmaya mezundur.

Faşist hareketin sorunsalının totalitarizm ve radikalizmle belirlendiğini söyledik. Faşist ideoloji, hem modernizmin toplumsal yaşamı parçalamasına ve dolayımlamasına tepki, hem de komünist holisizme cevap olarak, totaliterdir. Liberal-de-mokratik düzende tahammül edemediği gevşekliğine, 'iktidarsızlığına', mefluçluğuna mukabil, her şeye hâkim ve her alanda nâzım, heryerde hazır ve nazırdır. Faşist hareket, onu doğuran toplumsal iklimin ufunetini, oradaki derin hoşnutsuzluğu, kaygıyı köklü çözümlerle giderme iddiasıyla ve "düşman'a karşı tavizsiz kararlılığıyla radikaldir. Faşist hareket, öze-dönüşçü muhafazakâr ideallerini kurucu bir iradeyle, in-şâcı bir hamaratlıkla, modern araçları 'sonuna kadar' kullanarak gerçekleştirmeyi hedefler; gelenekçi ya da ihyâcı değil, modernist enerjisi çok yüksek, sentetik bir muhafazakârlıktır - muhafazakâr-devrimcilik de denmiştir buna. Komünist devrim ihtimali karşısında oynadığı karşı-devrimci rolde vurguyu sadece "karşı" önekine koymamak gerekir - bu aynı zamanda karşı-devrimci bir roldür; faşist ideolojinin kendince bir "top-yekûn düzen değişikliği" hedefi vardır, kurulu düzeni tutkuyla aşağılamak onun sürekli gıdasıdır. Yıkmak ve yozluklarından arınmış olarak 'arı-duru' yeniden kurmak ister. Nitekim faşist hareketlerin iktidara gelmesinden sonra, 'devrimci' idealleri temsil eden radikal kanadın tasfiye edilmesi, klasik bir örün-tüdür. Bu aşamada faşist hareket önderliği, egemen sınıfların rızası ve desteği karşılığında, bünyesindeki bu kaotik ve anarşik unsurları ehlileştirmeye girişir.

Bu vesileyle şunu da kaydedelim: Faşizm, klasik örneklerinde, büyük sermaye tarafından mahsus yaratılmak bir yana,

onun açısından *birinci tercih* değildir. Her şeyden önce, faşist hareketin 'kaotik', hesaplanamaz durumlar yaratmaya meyyal-liği nedeniyle değildir. Kuşkusuz büyük sermaye faşist hareketi - esasen komünist tehdide karşı- 'kullanışlı' bulmuş, meşru görmüş ancak başka seçenekler tükenene dek iktidarı ona emanet etmekten sakınmış; faşist rejim altında da sermayenin çıkarlan ile 'öz'-faşist talepler arasında bir pazarlık ve zaman zaman gerilim ilişkisi varlığını korumuştur. Burjuva ideolojisi, faşist iktidarla münasebetini, onu 'ehlileştirme' hesabıyla yürütmüş, sonradan da böyle meşrulaştırmıştır. Gerçekten de faşizmin büyük sermayeyle uyumu, karşı-devrimci yanının tör-pülenmesiyle doğru orantılıdır.

Faşist hareketin radikalizminin 'popüler' belirtisi, şiddettir. Faşizmin, şiddeti en 'sahih' araç olarak benimser: Şiddet, dava-ya/ülküye tavizsiz bağlılığın, davası/kendisi dışındaki dünyayı 'yakmayı' göze almanın ifadesidir. Şiddeti bir değer olarak iç-selleştirmenin devamında, savaş yüceltisi, doğanın ve insanlık tarihinin bir savaş olarak tasviri, militarizm, güce tapma vardır. Şiddet aynı zamanda, aşagıdakilerin, ezilenlerin burjuva-liberal ve aydınlanmacı-sosyalist kültür tarafından 'bastırılan' yalınlığını, "doğallığını" kışkırtmanın aracıdır: Şiddet, "lâf" yerine erkekçe eylem demektir ve "süslü sözler söyleyemeyen basit adamın içinden geldiği gibi dosdoğru davranmasını" yansıtır. Bu veçhesiyle, düşünceyi, ideolojiyi ikame edebilecek kırattadır. Faşizmin -proleterleşme sürecindeki yarı-entelektü-el kadrolarının hıncından beslenen- yapısal bir özelliği olan anti-entellektüalizmi, fizikî şiddetinin yanısıra, aşağılayıcı, ha-karetâmiz demagojik dilinde de kendini gösterir. Şiddet, en 'sahih' araç olmanın yanında, cemaat oluşturucu ve anlam dünyası kurucu bir mecradır aynı zamanda; aynı zamanda törendir, bazen eğlentidir.

Faşist hareket, çok açık, *erkek* bir harekettir; diyebiliriz ki modern zamanların kadınları kamusal alandan püskürtmeye dönük en ateşli girişimidir. Bunu da yine modern biçimde ve faşist kitle seferberliğinin doğasına uygun olarak, anneliğe ve hizmetçi-olarak-eşliğe indirgenmiş bir kadınlığın propaganda-

sına bizzat kadınları koşarak yapar. Faşist ideoloji, erkekliği yalınlık, arılık olarak, sınırları çizili "zırh"-benlik olarak kurar, kadınlığı ise kaypaklık, bulaşıklık, tekinsizlik olarak, akıcı, gevşek benlik olarak. (Ki bu tasavvurda entelektüellik de kadınsıdır.)

Faşist harekette aklîliğin yerini doğallığın, içten-gelenin, 'dürtü'nün, argümanın yerini aşkın anlamı yansıtan simgenin alması, lider kültüyle tamamlanır. Lider, peygambersi bir öğreti ve politika adamı olmanın ötesinde, bizzat bir simgedir. Beri yandan, liderin ölçülemez, kıyaslanamaz otoritesinin yanısıra, faşist hareketlerde polikratik bir yapı görünür. Çok sayıda lider, alt-lider, özel yetkili, çok sayıda makam ve mevki, kendi kadroları ve bağlıları ile çok-merkezli bir iktidar yapısı oluştururlar. Bunlar arasındaki -liderin birbirine karşı oynayarak kendi gücünü de yeniden ürettiği- mücadele, faşist hareketin 'dinamizmi' açısından önemlidir, ancak hesaplanamazlığı, ka-otikliği beslemek gibi bir yan tesiri vardır.

Faşist hareketin ve ideolojinin aslî nitelikteki karakter unsurlarına değinmiş olduk. Kamilen faşist bir rejim ile faşist rejim unsurları arasındaki fark gibi, burada da kamilen faşist bir hareket ile faşist hareket unsurları veya motifleri arasındaki farkı vurgulamalıyız. Faşist hareket, değindiğimiz bu unsurları, faşist bir doktriner çerçevede sıkı bir örgütsel bağla eklemler. Klasik faşizmin sosyalist hareketten ilhamla geliştirdiği, her alana, her kesime nüfuz eden bir örgütlenme tutkusu vardır; 'kütleyi' kavrayıp bir bedenin uzuvları gibi kontrol edecek bir örgütlenme, faşizmin radikal ve totaliter fantezisinin ürünüdür. Böyle bir örgütsel ve doktriner bütünlük içinde eklemlenmediğinde ise, *faşizan* hareketlerden ve ideolojik unsurlardan ya da yönelimlerden bahsedilebilir.

Sıradan faşizm

Sıradan faşizm, faşizmin ele aldığımız ideolojik saiklerinin ve faşist hareket unsurlarının, doktriner bir çerçeveye otur-maksızın gündelik ideoloji içinde anlık veya sürekli olarak te-

zahür edişini, politik bir hedefe bağlanmaksızın, örgütsel bir yönlendirme olmaksızın kendiliğinden eylemlerde dışavurumunu anlatır. Sıradan faşizm, görece 'masumane' biçimde gündelik ilişki örgüsünde, okulda, ergen-erkek alemindeki ilişkilerde, işyerinde nüvelenebilir. Kalabalıkların "kütle" karakteri kazandığı ortamlarda, örneğin stadyumlarda, keza küçük grup dinamiğinin 'çeteleşme' ya da avcı güruhu karakterine büründüğü anlarda pıtrak verebilir. Medyanın olayları ve insanlık durumlarını çerçeveleme, sunma biçimlerinde kendini gösterebilir, ki sirayet gücü yüksek, dolayısıyla bilhassa tehlikeli bir mecradır bu.

Sıradan faşizmin kaynağı olarak, birçok düzeye atıf yapabiliriz: Haz potansiyelini baskılayan ve benliğin sınırlarını çizmesini önleyen (bireysel ve kurumsal) psişik süreçlere... Otoriter terbiye ve eğitim yapılarına... Sınıfsal ve toplumsal ayrışma mekanizmalarının yeniden ürettiği değersizleştirme ve dışlama mantığına... Metalaşma/yabancılaşmanın bireyleri atomize eden, tutunumsuzlaştıran, kaygıyı kronikleştiren etkilerine... Teknolojik (hele dijital-elektronik) imkânların, doğayı-toplu-mu-insam matematik kesinlikle yönetmeye, düzenlemeye, tasnif etmeye dair kışkırttığı fantezilere... Kapitalist sistemde, piyasa toplumunda, modernizmde sıradan faşist 'güdü'lerin üremesine dair kuramsal açıklamalar, illâ bu kavramı kullanmasa-lar ve bunda yoğunlaşmasalar da, 1940'ların ortalarında yapılan "otoriter kişilik" tetkiklerinden beri gittikçe zenginleşti -Marksizmle psikanalizin harmanlanmasının en yaratıcı olduğu izleklerden birisinin bu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu kuramsal çalışmalardan da biliyoruz ki, bu çağda ve bu dünyada sıradan faşizm etmenlerinin kökü sağlam ve 'verimlidir'.

Sıradan faşizm, etki alanının genişliğine mukabil 'ele gelmez'dir. Çok durumda faili belirsiz veya anonimdir, savunusu yapılmaz - hatta fark edilmez, normal sayılır. Oysa, 'hakikî' bir faşist hareketle bağlantılı olmasa da başlıbaşına vahim bir politik problemdir ve sıradan faşizmi üreten 'normalliği' değiştirmek, anti-faşist ezberin asla altından kalkamayacağı çok boyutlu ve uzun vadeli bir mücadelenin konusu olmalıdır.

Neofaşizm

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da kurulan faşist partiler, "neofaşist" sıfatıyla anıldılar. Bu partiler, 1980'lerin sonlarına gelene dek, bir ölçüde İtalya dışında, nostaljik nitelikli marjinal oluşumlardı. 1980'lerde, "merkez"e ait olduğu varsayılan ideolojik çizgiyle radikal ve muhafazakâr sağın malzemesini harmanlayarak hem sağcı bir hegemonya tesis eden hem de merkezi sağa doğru açan Yeni Sağ'ın peşinden; "neo" (yeni) sıfatını salt yeni kuşak partiler olmalarıyla değil gerçekten faşizmi yenilemeleriyle/modernleştirmeleriyle hakeden ye-ni-neofaşist partilerin yükselişi geldi.[3]

Bu neofaşist partilerin özellikle alt-orta sınıflardan ve işçi sınıfından buldukları desteğin temel âmili, refah şovenizmine eklemlenen yabancı düşmanlığıdır. Yeni-neofaşist söylemde yabancılara dönük ırkçı aşağılama, onların işsizlik tehdidinin sebebi ve yerlilerin kaynaklarını kemiren asalaklar olarak takdim edilmesiyle popülerleşmiş, ayrıca "kültürel farklılık" vurgulanarak rafine edilmiştir. Bu, neofaşizmin Batı'ya/Kuzey'e özgü veçhesidir.

Neofaşizmin Batı/Kuzey-dışı dünyadaki hareketlerde de görülen, 'evrensel' denebilecek bir özelliği ise, neoliberal ilmihâli, verimlilik ve fayda söylemini benimseyerek, "rekabet gü-cü"nü bir mukaddes değer olarak tanıyarak, sosyal yükleri taşımak istemeyen yeni/modern orta sınıflara açılmalarıdır. Bu manevrayı, bu sınıfların tüketimci-zenginleşmeci ataklığını bir üstün kültürel kimlik modeliyle güzelleyerek ve bu kimliğin karşıtında bir yabancı-barbar imgesi kurarak yapar. (Göçmenler/yabancılar, hem işçilerin hıncının hem yeni orta sınıfların hırsının üzerine boca edilebileceği harikulade bir düşman imgesi olarak iş görürler.)

Yeni-neofaşizmin eski-neofaşizmi aşan ve post-faşizm teri-

3 Bu konuda daha önce *Birikim'de* yayımlanmış bir yazı: Tanıl Bora, "Avrupa üzerinde neo-faşizm hayaleti", *Birikim* 66 (Ekim 1004), s. 29-47. [Ayrıca bkz. Hasan Saim Vural'ın *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi* kitabına yazdığım "Ek Söz" (İletişim, 2005)]

minin türetilmesine cevaz veren asıl önemli farkı, programının ideolojik içeriğinden çok, söyleminde, örgütlenme ve eylem anlayışında beliriyor. Modernizmin hayatı karmaşıklaştıran, döngüsünü hızlandıran, fragmanlaşmayı artıran ilerlemesi içinde, özellikle kamusallığın çoğullaştığı, politikanın medya-merkezli bir işleyişle idare tekniğine indirgenerek neredeyse 'imkânsızlaştığı' gidişine uyarlanarak, örgütlenmelerini ve söylemlerini 'esnetiyorlar'. Doktrinin, programın, ideolojinin simgesel önemi de azaltılıyor, yerini aktüel çıkışlar ve 'sahne performansı' alıyor. Ritüeller, kültler, imaj oluşturma faaliyetinin gevşek dokusu içinde yumuşuyor. Topyekûn angajman isteyen sıkı örgüt yapıları, hareketin bekasını ve kontrolünü sağlayacak ölçekte kalırken; medyanın etkili kullanımına ve parti faaliyetlerine katılmayıp sadece oy verecek gevşek bir sempatizan ağının yaratılmasına ağırlık veriliyor. Böylelikle, başka kimlik aidiyetlerini de terk etmeden, sadece arada bir gösteriye katılma ya da oy verme zahmetine katlanan "haftasonu faşistlerinin sayısı artıyor. Post-faşist akım içinde özellikle eski-neofaşist damarın kabarık olduğu hareketlerde veya çeperdeki gençlik gruplarında sokak gücü ve örgütlü şiddet 'anlamını' koruyorsa da umumiyetle talileşmiş durumda.

Post-faşist gibi yeni bir sıfata başvurmayı gerektiren bir başka yenilik, yeni-neofaşizmin rejimle, makro politikayla ilgili hedeflerinin muğlaklaşması, sınırlanması, karşı-devrimci karakterin sönükleşmesidir. Post-faşizmin topyekûn değişim iddia eden bir söylemi yoktur; mevcut düzenin çok da ileri gitmeyen bir revizyonuyla 'yetinecektir'. Neofaşist partilerin üst-orta sınıflara açılmasıyla doğrudan bağlantılı bir gelişmedir bu.

Post-faşizmin galiba en tehlikeli yanı, faşist hareketler ve ideoloji için bir potansiyel güç kaynağı olan sıradan faşizm etmenleriyle etkileşim kurmaya yetenekli oluşudur. Klasik faşizm, öncücü çizgisiyle, sıradan faşizm unsurlarını dönüştürmeye, işlemeye, örgütlemeye ihtiyaç duyardı. Post-faşizm, esnek ve popüler-medyatik bünyesiyle, sıradan faşizmin psişik, söylemsel ve eylemsel belirtileriyle titreşime geçebilir; onlara

'ham', kendiliğinden halleriyle, "bilinçlendirmeye" girişmeden seslenebilir ve onlardan yankı alabilir. Sıradan faşizmin fragmanter, dağınık, anlık dışavurumlarını stilize edip faşizan bir toplumsal-kültürel hegemonya istikametinde biriktirmeye dönük 'sinsi' bir stratejidir bu.

Türkiye'de faşizm

Türkiye'de faşizmin soldaki yerleşik kullanımının esasen hasımları/düşmanları damgalamaya dönük olduğunu biliyoruz. Bu işlevsellik içinde, faşistlik yaftası, belirli bir dozun ilerisinde düşmanlık duyulan her hasma takılabilir. 1970'lerde geçerlilik kazanan "sömürge tipi faşizm" kavramı, büyük ölçüde, sözkonusu işlevsel kullanımı kolaylaştırmaya yaradı. Rejimi ve rejimden yana -sağ- politik konumları tümüyle 'objektif olarak' faşist olarak telâkki etmeye yaklaşan bir kavramlaştır-maydı bu. Öte yandan, halkın büyük çoğunluğunun bu faşizm ortamıyla ideolojik ve toplumsal-politik bağlarının pamuk ipliğine, esasen zora ve "beyin yıkamaya" bağlı olduğunu varsayıyordu. Faşist hareket de, kabaca, bu güçlü-ama-zayıf faşist baskı politikasının aleti olarak konumlanıyordu. Bu anti-fa-şizm, 1970'lerde açıkça kutuplaşmış bir politik zeminde, düzene ilişkin toplumsal hoşnutsuzlukları ve faşist hareketin somut tehdidinden duyulan tedirginlikleri bir tepkiye dönüştürerek solu yeniden-kurucu nitelikte bir ivme yaratan popüler dalganın önemli bir bileşeniydi - belki de en önemlisi. 70'le-rin toplumsal-politik 'uyanış' koşullarında ve kutuplaşma zemininde, faşizm kavramının kullanımındaki muğlaklıklar 'sorun' teşkil etmedi. Ancak '80'lerden, hele '90'lardan sonra bu muğlaklık bir sorundur. "12 Eylül faşizmi"nden söz edilmişti, beri yandan bir "sivil faşist hareket" deyimi vardı ve bu "sivil faşizm" ile "resmî"si arasındaki münasebetin doğasına ilişkin söylenenler, çoğu kez gizemli komplo aritmetiğinden, beraberinde de patetik ve neredeyse kaderci bir "düşman kavi, talih zebun" yakarısından ibarettir. 1999 genel seçimlerinden sonra MHP'nin iktidar ortağı olmasından beri, bu muğlaklık artık

ciddi bir sorundur. Alelacele "faşizm iktidarda!" tellalı çıkartıp "faşizmle mücadele" reçeteleri arasında debelendikten sonra hiçbir neticeye ulaşmadan behemahal unutulmaya terk edilişi, bu sorunun ağırlığını kanıtlıyor. En sık ve en galiz şekilde faşizmi telâffuz etmek, buradaki açığı kapatmıyor. Faşizmin hallerini ayırdetmek, bunların anlamı ve aralarındaki ilişki konusunda vuzuha kavuşmak gerekiyor. Aşağıda, şimdiye dek çizilen kavramsal çerçeve ışığında, bu açıklığı sağlamaya dönük bir deneme yapılacak.

Rejim

Sözün özü: Türkiye'nin otoriter bir devlet rejimi var, bu rejim ideolojik ve yapısal açıdan totaliter unsurlar da içeriyor ve bu unsurlar, yer yer ve zaman zaman faşizan karakter arzedi-yorlar.

İdeolojik düzlemde faşist rejim unsurlarını koğuşturacağı-mız yer, milliyetçiliktir. Türkiye'de resmî ideolojinin omurgası, 'sert dokusu', her türlü lügâtçeyi 'kendine benzeten' grameri olan milliyetçilik, vatandaşlık bağı temelinde sivil-poli-tik bir millet tanımıyla kültürel-etnisist bir öze göre tarif edilmiş özcü-fundamentalist bir millet tanımı arasında salınagel-miştir ve özcü-fundamentalist yöndeki -zaten ritmi belirleyici olan- salınımın artması oranında, faşizan bir tesir şiddetlenir. 'Zevke göre', ırkî, etnisist ya da tarihsel-kültürel kimlikle tarif edilen -ideolojik muhtevası muğlak- bu milliyetçilik yorumundan doğan faşist etki, ırkçı ayrımcılığa cevaz vermesinden çok, hayatın her alanında boğucu bir teftiş rüzgârı estir-mesiyle ortaya çıkar. Millî eğitim, bu davranış alışkanlığını talim ettirerek kuşaktan kuşağa yeniden üretir - sadece bu faşizan ideolojik muhtevayı zerkederek, çocuk muhayyilesindeki iyi-kötü yarılmasını (1940'ların Türkçülüğünün şiarıyla) "her şey Türk'e göre, Türk için, Türk tarafından" saplantısıyla işleyerek değil; neredeyse 'erotik' bir hazla üstüne vardığı "genç dimağları" örnek bir "otoriter kişilik" kalıbına sokan terbiye anlayışıyla...

Resmî ideolojinin kutsal değeri olan Devlet, mutlak-tinsel çağrışımları, adanmaya çağıran aşkın varlık iddiası, sorgulana-maz hikmeti ve ritüel performansı ile, faşist saiklere ilham veren bir külttür. Ancak resmî Devlet anlayışı, kaynaklık ettiği, beslediği faşist ilhamı bozan 'zayıflıklarla' da malûldür: Bir Devletli zümrenin varlığıyla 'sınıfsal' görünümlere de bürüne-bilen seçkinci yüzü, "devletimiz"e, faşizmin (seçkincilikle pekâlâ bağdaşan) organizmacılığına uymayan, coşumcu bir adanmadan, içinde erimeden çok hürmetkar bir boyuneğişi telkin eden dışsal, 'soğuk' bir karakter verir.

Devlete ideolojik değer yanıyla değil de 'aygıt' yanıyla baktığımızda göreceğimiz faşist yapı unsurları da vardır. Hukuk Devleti ilkesini Devlet Hikmetine tâbi kılan istisnai hal ve olağanüstü durum kapıları, Türkiye'de özellikle fazla ve özellikle aralıktır. Güvenlik güçlerinin keyfîlik sınırlarının genişliği ve özellikle son yirmi yıllık süreçte fiilî ama yasal güvenceli infaz yetkisindeki artış, bu icraati politik ve millî bir misyonla meşrulaştıran ideolojiyle birlikte, devletin baskı aygıtına faşizan bir karakter kazandırır. Baskıyı ve terörü 'halka maletmesi', korku ve yılgıyla - zaman zaman 'katılımcı' bir mecraya akan-şiddet talebini meczetmesi oranında bu karakterin belirginleştiğini özellikle son on yılda gördük.

Türkiye'de faşist rejim unsurları, çoğu kez ideolojik bir yönelim sonucu olmaktan ziyade, İkinci Dünya Savaşı sonrasında en 'medenî' rejimlerde de olduğu gibi, bir 'idare tekniği' olarak yerleşiktir. Bu unsurların görece bütünlüklü ve tutarlı bir biçimde eklemlendiği dönemlere dikkat çekebiliriz. Tek-Parti döneminin en 'militan' dönemine bugünden bakıldığında, faşist rejim unsurlarının belirgin olduğunu görürüz, nitekim faşist akımlardan ilham da alınmıştır. Ancak bu unsurlar, güçlü bir 'sivil' faşist hareketin ve totaliter bir toplumsal seferberliğe lâyıkıyla elverecek bir modernleşme düzeyinin yokluğunda, idare tekniği çerçevesinde yapısallaşarak, otoriter devlet söylemini 'renklendirerek' araçsallaştırılmışlardır. 12 Eylül askerî yönetimi, yine sivil bir titreşim tabanından yoksun olmakla beraber -zira faşist kitle dinamiğinin onaylamakla kal-

maması, 'yapması', katılması gerekir- rejimin yapısal faşist unsurlarının istikrarlı bir yönetim ilkesi husule getirdiği bir kesittir. Bir de, 1992-95 dönemini unutmamak gerekir. Savaş atmosferinin hakimiyetindeki bu dönemde olağanüstü hal yönetimi ve istisna tayin etme kudreti, polikratik bir yapı içinde genişledi. Toplumsal hayatın her alanını gözetim altına alan milliyetçi seferberlik içinde, katılım ve alkış, 'resmen' ve sivil aracılarla, 12 Eylülle kıyas edilmeyecek bir dinamizmle tahrik ve teşvik edildi - ki özellikle buradaki dinamizm, 1991-sonra-sı rejimin faşizan karakterini belirler. Politik müzakere ve mücadele potansiyelini, esasen sadakat bildirimine hasredilmiş bir gösterisellikle felceden bu 'militan' rıza üretimi tesisatının, Kürt Meselesi nispeten kontrol altına alındıktan sonra da, "28 Şubat Süreci"yle pekiştirildiğini söyleyebiliriz.

Tekrarlayalım: Bunlar, faşist rejim unsurlarının serpildiği tarihsel anlardır, kolayca topyekûn "faşizm" diye tanımlayabileceğimiz dönemler değil. Zaten faşist rejim unsurlarının idare tekniği çerçevesinde yapısallaşması, bu unsurların ve onların 'parladığı' faşizan momentlerin, bütünsel anlamda faşist bir rejim temeline oturmadan da veya bu yönde doğrusal bir evrimi ifade etmeden de, 'nüksedebilmesi', işlev görebilmesi demektir.

Faşist Hareket

Türkiye'de bir toplumsal-politik hareket ve ideolojik akım olarak faşizmin mecrası, MHP'dir. Faşist fikriyatın 'arı-duru' haliyle tecelligâhı, 1930'ların/40'ların Türkçülüğüdür aslında; 'eski'-Türkçülük, biyolojik ırkçılığıyla, dindışı milliyetçi mistisizmiyle, kahramanlık kültüyle, "sert disiplin" tutkusuyla, as-kerî-korporatist toplum tasavvuruyla, açıktan demokrasi karşıtı ve her nevi uzlaşmacı-pragmatist açılımı zül addeden radi-kalizmiyle steril bir faşist ideolojidir. MHP'nin fikir ve kadro kökenini oluşturan bu aydın hareketinin eksiği, kitle dinamiğidir. CKMP/MHP'nin ve ülkücü hareketin tecrübesi ise, muhafazakâr ve merkez-sağ ideolojik 'bulaşmalara' ve klientalist-pragmatist 'yozlaşmaya' mukabil, faşist kitle dinamiğini içerir.

MHP, özellikle 1970'lerdeki eylemiyle, sol jargonda manâsı çok düşünülmeden kullanılan "sivil faşist" adlandırmasını ha-keder: Bir faşist hareketin olmazsa olmaz niteliği olan sivil bağlara sahiptir. Piyasa ilişkilerinin yayılması, modern-kapita-list rasyonalitenin yaşam dünyalarına nüfuz etmesi, geleneksel örüntülerin gevşemesi karşısında iktisadî ve toplumsal tütünüm kaybına uğrayan orta sınıfların duyduğu tedirginliği ajite edip, eski/taşrah-muhafazakârhğı radikalleştirip karşı-devrimci bir rotaya sokmuştur. Bildik dünyayı yitirmeyle, 'yozlaşma'yla ilgili tehdit algısını, komünizm Şeytan'ıyla izah ederek, militan bir dirence dönüştürmüştür. Faşist hareket reaksiyonerdir; bu karşı-devrimci atak, devrimci bir düzen değişikliği talebinin yükselmesine tepkidir; sözkonusu tutunum kaybı ve tedirginlik, sol-devrimci dalganın, -zaten derindeki sebebi olduğu-'bozulmayı', 'yozlaşmayı' uç noktasına vardıracağı kaygısıyla büyümüş, saldırganlaşmıştır. Faşist hareket, rüşdünü kazandığı 1970'li yıllarda, kutsal Devletin 'özüne' dönerek bünyedeki mikropları temizleyeceği ilâhî-toplumsal ahengi yeniden tesis edeceği bir *karşı-düzen değişikliği* tahayyülünü işlemiştir. "Kahrolsun düzen, yaşasın devlet" sloganı, bu tahayyülü özetler. *Karşı-düzen değişikliği* tahayyülü, faşist unsurları idare tekniğine eklemleyegelen Devlet Aklının ve egemen blokun, faşist kadro/kitle hareketini de bir kayıtdışı asayiş unsuru olarak araçsallaştıran bakışıyla örtüşmez. Bu yapısal bir çelişkidir: Kontrol altındaki faşist rejim unsurlarından farklı olarak, -sivil!-faşist hareket, karşı-devrimci hizmetine karşılık, düzenin yönetilebilirliğini zora sokan bir 'anarşi' unsuru olmak gibi bir yan tesire sahiptir - 'plebyen' enerjiyi ve vandalizmi tahrik etmesi de cabası. MHP ve ülkücü hareketin 70'lerdeki gelişme seyrinde tırmanan bu gerilim yükü, faşist önderlik tarafından stratejik olarak yönlendirilemeyince -yönlendirilemez hale gelince-, 12 Eylül 1980 askerî rejiminde boşalmıştır. Önce dışlanma ve düzen-karşıtı hoşnutsuzluğun bilenmesiyle tecrübe edilen bu sürecin nihâî vargısı, ehlileşme olmuştur. MHP'nin bugün vardığı noktada, *karşı-düzen değişikliği* tasarımı hareket içinde marjinalleşmiştir, 'hareket' (yani "söz-değil-eylem" radi-

kalizmi) partiye/reel politikaya kesinlikle tâbidir, ideolojik-programatik iddialar vasati sağ söylemle hemâhenktir, MHP radikal bir görüntü vermemeyi talim etmektedir. Karşı-devrimci bir söylemden ve tahayyülden uzaklığı, 'yeni' MHP'nin faşistliğini 'zedeleyen' aslî unsurdur, diyebiliriz.

Karşı-devrimci perspektifin eksikliğini, ilk elde, *devrimci* bir hareketin ve tahhayülün eksikliğine yorabiliriz. Fakat bu açıklama, kapitalist hegemonyanın devrimci potansiyelleri de uyuşturan modern yapılanmasına bağlanarak derinleştirilmeli-dir. Bu yapılanmanın, faşizmin potansiyellerini de 'ehlileştirdi-ğini', yukarda neofaşizm bahsinde ima etmiştik. Neofaşizm, ya da post-faşizm, kapitalist sistem rasyonalitesiyle uyumlanabi-lir, sıradan faşizm unsurlarının fragmanter ve kendiliğinden belirişlerini politik getiriye tahvil eden bir mutasyondur. MHP de bu 'çağdaş gelişme' içinde değerlendirilmelidir. Burada, es-ki-faşist unsurlar ve saiklerle neofaşist (post-faşist) unsurların ve saiklerin eklemlenmesi bakımından bir gerilim yüküne dikkat etmek gerekir. Halihazırda rota, faşist rejim unsurları ile MHP'nin neofaşist dinamiğinin uyumu ve "sivil" faşizmin de bir idare tekniği âleti olarak işlevselleşmesi istikametindedir. Düzen rasyonalitesi açısından emsalsiz olan bu 'etkinlik/verimlilik' düzeyi, zaten 70'lerden beri global mukayese çerçevesinde özgün bir vaka olan Türk faşizminin politik teknolojiye (ve 'literatüre') katkısı sayılmalıdır.

Bu rotadan iki sapma ihtimali olabilir. Bir: Faşist rejim unsurlarının idare tekniği çerçevesinde işlevselleştirilmesinin ötesinde, topyekûn faşist bir rejime geçilmesi - bu seçenek gerçekçi ve sistem rasyonalitesi açısından anlamlı olmadığı gibi, faşist irrasyonalite içinde bile rasyonel bulunmayabile-cektir. iki: Eski-faşist damarın neofaşist eklemlenmeyi 'içine sindiremeyerek' başkaldırması - başarısızlık (iktidardan düşmek ve iktidar partisi olma perspektifini yitirmek) halinde bu yönde komplikasyonlar çıkabilir, ancak büyük çaplı bir isyan veya kopuş muhtemel görünmüyor. Öte yandan eski-faşist damarda birbirine karışan alt-orta sınıf muhafazakârlığı ile lümpen-proleter reaksiyonerliğinin, neofaşist açılımın

kentli-medyatik 'esnekliğiyle' nasıl telif edileceği de ciddi bir sorundur.

MHP ve ülkücü harekette, neoliberal ve vasatı sağ çizgiye yaklaşan ideolojik söylemden de, reel politik pragmatizme ayak uyduran politik üslûptan da daha 'dayanıklı' olan faşist yapı unsuru, kitle ve kadro dinamiğidir. Şiddet ve terör/yıldın pratiği, faşist hareketlerin kadro (daha çok ara-kadro) çekirdeğinin teşekkül etmesinde kilit önem taşıyan, cemaat-oluşturu-cu bir pratiktir. Türkiye'de de ülkücü/MHP'li kadroların asa-biyyesi, bu mâhiyetteki -70'lerde yaygın ölüm/öldürme tecrübesine bağlı olmuş olan- kader ortaklığı ve cemaat bağının güçlü etkisini taşır. Kadro devşirmekte bir cazibe unsuru olan bu ilişki ağı ve 'sosyalleşme' örüntüsü, özellikle son yirmi yılda büyük ekonomik kaynaklara ve iktidar mihraklarına erişen klientalist bir mekanizmayla 'zenginleşti', bir bakıma 'yozlaştı'. İktidar imkânları, -hem teşbih hem düz anlamıyla- 'zenginleşmeyi' ve 'yozlaşmayı' artırmaktadır. Bu 'yozlaşma', ideolojik-programatik bakımdan bütüncül bir faşist yönelimden ('erek-sellikten') uzaklaştırır; ancak diğer yandan, güç gösterisiyle yıldırmaya dayalı bir 'ereksellik' taşıdıkları ölçüde (yalın şiddet -bir tehdit olarak hep varkalmakla beraber- talîleşip daha 'stilize' ve 'steril' biçimlere bürünse de), burada faşist bir nüve, bir 'eylem ilkesi' saklıdır. O nüve, bir güç ve şiddet 'vaadi' olarak, kütle/'güruh'-insanlarının kendi yıkıcı güdülerine duydukları hayranlığı tavda tutmakla, faşist kitle dinamiğini yeniden üretmeye de yarar.

Sınıfsal eşitsizlikler katmerlenirken, hızlı ve güvencesiz bir değişim içinde hem geleneksel ilişki örüntülerinin hem 'eski'-modern örgütsel bağların çözülmesiyle atomize olan kitleler, 'anonim' kimlikleriyle, faşizan bir tepkiselliğe yatkın haldeler. Bütün partilerden, politikadan bıktığını haykıran, sorunları 'kesip-atarak' halledecek bir kurtarıcı irade özleyen 'sokaktaki insan' figürü, bu potansiyelin özetidir. Faşist hareket, örgütsel yeteneğiyle, gösterisel-sembolik performansıyla, o anonim tepkileri 'temsil etmeyi' başarıyor. Bu temsiliyetin anonim ve sembolik bir tepkisellik çerçevesinde kalması, belirli toplum-

sal taleplerin gerçekleşmesi yönünde bir ısrara dönüşmemesi, statüko açısından istenir bir haldir, yönetebilir/yönetilebilir vasfıyla itimat telkin etmek isteyen MHP açısından da münasiptir. Bütünlüklü, sürekliliği olan bir toplumsal-politik hedef doğrultusunda değil de vesileler üzerine zaman zaman 'reaksiyon' ortaya koyan, böylece kendi hoşnutsuzluklarını/tedirginliklerini yatıştıran, telâfi eden bir faşizan kitle ruhu, bugün Türkiye'de rejimle/egemen blokla MHP'nin ortak velinimetidir. Kürt Meselesinde, MHP'nin faşizan kitle dinamiğini 'ölçülü' bir şekilde güdüp yöneten çizgisi, bu bakımdan hazırlayıcı bir sınav olmuştu: Asimilasyonist iddiadan feragat etmek istemeyen kültürel ırkçılık, kitlesel kırım tehdidini sürekli alesta tutan ama o noktaya varmayan 'düşük yoğunluklu' linç saldırıları... 28 Şubat Süreciyle bir restorasyon geçiren millî güvenlik rejimi, faşist kitle dinamiğini 'kontrollü' bir şekilde seferber ettiği ve manipülasyon imkânlarını tekelleştirmeye kalkmadığı müddetçe MHP'den razıdır.

Sıradan faşizm

Rejimin faşist unsurları idare tekniği çerçevesinde eklemlemesi ile faşist hareketin 'modernleşmesi' arasındaki simbiyotik uyumdan bahsettik. Bu simbiyozun gıdası, hal ve davranış kalıbı olarak, 'eylem ilkesi' olarak yaygınlaşan sıradan faşizmdir.

Sıradan faşizmin sosyo-psikolojik dinamiğini ve yakın dönem Türkiyesi'ndeki gelişme seyrini tasvir etmek, bu yazının 'makro' ve yüzeysel çerçevesini aşıyor. 12 Eylül askeri rejimi ve neo-(muhafazakâr-)liberal Özal yönetimi altında depoliti-zasyona uğrayan, piyasa toplumuna dönüşme istikametindeki 'dinamizmine' yerleşik informel yapıların bile ayak uyduramadığı bu memleketin, 1970'lerde Latin Amerika hakkında geliştirilen "lümpen gelişme-lümpen burjuvazi" tezlerini akla getirdiğini söyleyebiliyoruz. Sınıfsal ayrışmalar, eşitsizlikler misliyle büyüyor ve büyük ölçüde kayıtdışı, örgütsüz, kurumsuz, kuralsız bir ortamda büyüyor. "Deklase" kitleler (örgütlü-ku-rumsal, düzenlenmiş bir sınıfsal çatışma şebekesinin dışında

kalan alt sınıflar), marjinal değil, başka tür bir 'sessiz çoğunluk' konumundalar. Ayağının altındaki zemin sürekli kayan "küçük adam"ın hezeyanlarını, yıkıcı güdülerini 'açığa çıkartan' tipik bir "kütle toplumu" manzarasıdır bu - "medya toplumu" olmak da buna bağlıdır. Kütle/medya toplumu, faşizme amade güdüleri/tepkileri, faşist bir ideolojik bütüne oturmaları, örgütlenmeleri, politik ifadeye kavuşmaları gerekmeden 'tahrik eden' bir vasattır.

"Medya toplumu" olmayla, toplum tahayyülünün esasen medyayla dolayımlandığı, etkin olmanın medyada görünmeye koşullandığı, birçok zaman seyretme ediminin 'katılımı', insa-nî-toplumsal faaliyeti ikame ettiği bir durum tarif etmeye çalışılıyor. Medya, kütleleşmeyi/anonimleşmeyi formatlayan, bakiye veya mutasavver kimlikler ve bağlarla toplumsal anonim-lik arasında imaj iner bağıntı sağlayan bir rol üstlendi. Toplumsal çözülme koşullarında vaadleri ve gündem tayin gücüyle yüklendiği bu 'aşırı'-işlevle medyanın, "küçük adam" hınçlarını ve fantazmalarını beslemekte mutlaka rolü oluyor. Medya, içeriğinden öte, bizzat formatıyla da (velveleye verici anonslar; özellikle görsel medyanın sözü şemalaşmaya, vulgerleşmeye ve sür'ate zorlayan işleyişi; fikri/savı çarpıcı kılma, stilize etme zorlaması; yine görsel medyada, zihinleri ve hayat ritmini, dışına çıkılması tasavvur edilemeyecek bir 'normalliğe'/rutine rapteden yayın akışı düzeni...) sıradan faşizme enerji veren bir manipülasyon kaynağıdır.

Bunun ötesinde, sıradan faşizmin göz kırptığı anları hatırlatabiliriz ancak: Şenlikli bir gösterisellikle edâ edilen ergen-(erkek-)çocuksu milliyetçi fanatizm âyinlerinde dışavuran, "bayrağıma selâm vermeden geçen kuşun yuvasını bozacağım" patetizmi; sağ-sol yelpazesini yatay kesen ve her türlü mülahazayı sadakat talebiyle boğan bayrak-marş-simge-tören düşkünlüğü; "bizden" olmayana dönük, empati ve iletişim ihtimalini asgariye indiren paranoid kuşku ve komplocu açıklamalara gösterilen marazî ilgi; tinerciler, travestiler, transvestit-ler vd. 'bozuk' ve 'haricî' gruplara dönük tenkilci fanteziler; gündelik dilde, medyanın kâh 'estetize edip' kâh argoyu ipin-

den kopartarak çoğalttığı ırkçı-aşağılayıcı kalıplar; sembolik ve fiilî linç orjileri; narsistik mağduriyet sızlanması içinde her an öççü-kısasçı saldırganlığa yatkınlık hali, tahrik olmaya amâdelik; şiddet ve 'ihkak-ı hak' patlamalarına yatkınlık ve bunlara gösterilen şehevî ilgi; "entelliği" tekinsiz bulan, "küçük adam" yalınlığını ve bununla beraber cehaleti güzelleyen popüler söylem...

Sıradan faşizm etmenleri, anonim, fragmanter, spontan (kendiliğinden, anlık) ve çoğuldur. Kolayca belirli bir sınıfsal kültüre, politik kimliğe özgülenemez. Nitekim yukarıda -kategorik bir düzenle değil örnekleme maksadıyla- sıraladığımız sıradan faşizm belirtilerini, ülkücü mahfillerde olduğu gibi, Atatürkçü, İslamcı hatta bir çeşit solcu muhitlerinde de görebiliriz - ama dikkat; en çok, apolitik, yüzer-gezer, "sıradan" vatandaş ikliminde görebiliriz. Sıradan faşizmin bu akışkan yapısı, ondan nemâlanan faşist hareketin görece esnek hal ve tavrının esas âmilidir - her kalıba girme anlamında esneklikten söz ediyoruz.

Faşizmle mücadele

Anti-faşist mücadele geleneğinin hayatî rol oynadığı Türkiye solunda, bu geleneğin gerçekten çok değerli hatırasına atıf yapmaktan öte, "faşizme karşı" bir düşünsel ve politik hazırlık olduğunu söylemek zordur. Geleneğe müracaattan çıkartılan sonuç gerçi kâfi derecede önemli: "Halka gitmek" diye özetlenebilir. Ancak bu basit formülün tatbiki, kulağa geldiği kadar kolay değil. "Halka gitme" tasarımıyla ilgili öncülük, ikameci-lik vb. problemleri bir kenara bıraksak bile kolay değil. Doğrudan doğruya can güvenliği sorununun yaşandığı bir politik kutuplaşma ortamında "halka gitme"nin koşulları ile, bugün, kimliklerle, yaşamsal sayılan değişik meselelerle, hayat tarzlarıyla, mekânlarla bölünmüş ve kendini ancak özel vesilelerle, o da "millet" suretinde bir-ve-beraber tasavvur edebilen bir "halk"a gitmenin koşulları çok farklıdır. Kısacası, bu temiz ve basit formül bile, "halkla ilişki"nin çok-katmanlı, çok-yüzlü

bir pratik yeniden tecrübesini gerektirir. İkamecilik problemini de bu noktada bir kenara bırakamayız; "özne"nin kendiyle ilişkisini de aynı biçimde yeniden tecrübe edip öğrenmesini gerektirir.

Gerçekliğin değişik yüzlerinden, katmanlarından söz ederken... faşizmin hallerini, kertelerini ayırdetme yeteneği, bir araştırma-inceleme eğlencesi değil, kuramsal ve politik bir zarurettir. Faşizmin her haliyle, kertesiyle başedebilmek, onun özgül yapısına müdahale etmeyi, edebilmeyi gerektirir. Şunu özellikle vurgulamalı: Faşist rejim unsurlarının ve faşist hareketin güçlenmesinde, yeniden üretiminde payı artan *sıradan faşizmle* başedebilmek, uzun erimli, sebatkâr, farklı yaşam dünyalarına nüfuz edebilmek için özel hassasiyete ve zahmete giren, ahlâkî çerçevesi sağlam bir sol aktiviteyi gerektirir.

Son olarak, faşizm kelimesinin enflasyonist kullanımına değinelim. Bu yazıda da sözkonusu enflasyonist kullanım mevcuttu, analitik dilde bunda mahzur yok. Ancak şunu unutmamalı: Faşizm teşhisinin telâffuzu, sadece faşizme müteyakkız olanlarca alımlanabilir, anlamlandırılabilir. Bugün -nicedir-, böyle bir teyakkuzdan, en iyimser deyişle, emin olamayız. Faşizmi bu konuda müteyakkız ya da "duyarlı" olmayanlara anlatmada, "bu faşizmdir" teşhisini koymak fazla etkili olamaz. Faşizmin niye "kötü" olduğunu anlatmak gerekir. Kötülüğü, onun "faşizm" demek olduğunu söylemekle yetinmeden, neden ve nasıl kötü olduğuyla anlatabilmek gerekir. Yine özellikle sıradan faşizm babında şart olan gereklilik, kapsamlı bir ye-niden-öğrenmeye gönül indirmek demektir.

Birikim 133, Mayıs 2000

'Kavgam' ne demektir?

Orta birdeyken bir gün, 'Heil Hitler, pireler ve bitler' yazmıştı arkadaşlar tahtaya. Komiklik olsun diye. Almanca öğretmenimiz. İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış bir aksaçlı Alman, 'Hitler' kelimesini gördüğü anda, yüzündeki munis ifade kaybolmuştu. Buz kesmişti. Hiçbir şey söylemeden tahtayı sildi, biz de 'Hitler'in şakaya gelir bir şey olmadığını anladık.

Hitler, faşizm, nasyonal sosyalizm, şakası yapılacak, başka kötülüklere benzetilerek görelileştirilecek 'şeyler' değildir. Hele nasyonal-sosyalizmi, onun yanında pek masum kalan İtalyan faşizminden dahi ayırmak gerekir... Ürpertici bir anti-semitizme ve 'değersiz can' kavramına dayanarak kitlesel kıyımları endüstriyel bir rasyonel düzen içinde kurgulayan bu hareket ve ideoloji, muazzam bir insanî ve beşerî kötülüğü seferber etmişti. Büyük sermayenin çıkarlarına, kapitalizmin mantığına vs. bağlı olarak izahı yapılabilen, fakat o izahları 'aşan' bir kötülüktür bu. Onun içindir ki, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hitler ve nazizm, dünyanın hemen her yerinde, neredeyse anılmasından bile kaçınılan lânetli kelimelere dönüştüler. Hitler'in 'derdini' anlattığı *Kavgam,* son 50 yılda en müstehcen sayılan kitaptı dünyada.

Ve şimdi biz, *Kavgam'ın* çoksatar olduğu bir memlekette yaşıyoruz! Beş ayrı yayınevi basmış kitabı, halkımız faydalansın diye ucuz baskısını yapanlar da olmuş, neticede onbinlerce *Kavgam* satılmış. 'İyi' üniversitelerde öğretim üyesi olan arkadaşlarımdan duyuyorum, derslerde 'hocam, *Kavgam'da* diyor ki...', 'Hitler der ki...' diye söz alan öğrenciler çıkıyormuş.

Şimdi 'herkes bunu konuşuyor', haklı olarak: *Kavgam'ı* niye okuyorlar? *Kavgam'da* okuyacaklarınız belli. Birincisi, şiddetli bir anti-semitizmdir; 'Yahudi'ye karşı hıncı doğallaştıran, uçlaştıran bir anti-semitizm... Sonra, tarihin, sosyal ilişkilerin tümüyle 'milletler savaşı'na indirgenmesi; insanlığın doğal varoluş formu olarak düşünülen milletler arasındaki tek ve doğal ilişkinin de, eninde sonunda, savaş olarak düşünülmesi... Bunlara uygun olarak, yine doğallaştırılmış bir sosyal Darwinizm: Kuvvetli olan ayakta kalır, kuvveti yetmeyen yok olmayı hakeder... Ve belki de en önemlisi: *Kavgam,* başka 'düşünürlerin, doktrin üreticilerinin

meâlen, kuramsal bir dil içinde ifade ettiği bu 'görüş'leri, ağzını doldura doldura söyler. Açıkça kavga, açıkça savaş, açıkça tenkil istiyordur.

Anti-semitizmin, 'zır' milliyetçi tarih ve toplum görüşünün, güç tapmanın bereketli toprakları üzerindeyiz. Bu topraktan beslenenlerin *Kavgam'a* da ilgi gösterebileceğini kestirebiliriz. Bu durumu, 'normal ama tehlikeli' kaydıyla, anlayışla karşılayanlar çok. Ümit Özdağ *Akşam'da* nasıl diyor: 'Arkadan hançerlen-diklerini düşünen iyi Türkler, Hitler'i okuyorlar.' Böyle bakanlar, çareyi, *Kavgam'ın* hitap ettiği heveslerin 'normal' Türk milliyetçi-liğiyle tatmininde görüyorlar.

Korkunç, evet, basbayağı korkunç olan, demin 'belki de en önemlisi' diye değindiğim noktadır: *Kavgam't* okuyan, bir 'insanlık' ortak paydasından, ahlâkî mülahazalardan tamamen kopmuş, çıplak bir güç mantığına dikiyordur gözlerini. *Kavgam'ın* müstehcen yayın addedilmekten çıktığı, 'ilginç' bulunduğu, 'fikir' olarak okunduğu bir zaman ve zemin, başka her şey bir yana, 'insanlığa karşı suç' mefhumunun hiçbir hükmünün kalmadığını, dahasını söylemeli, 'iyi insan olma' terbiyesinin aşındığını haber verir.

Kavgam, evet tehlikelidir ama hayır, normal değildir! *Kavgam,* 'günah'tır.

Birgün, 18 Mart 2005

Faşizm hakkında dört küçük hatırlatma

Faşizmin her daim güncelliği

Kabul; olur olmaz faşizmden söz etmek, solun -özellikle Türkiye'de- verimsiz ve daraltıcı bir kolaycılığıdır. Mamafih, rejimler ve siyasetler düzleminde her vakayı faşizm teşhisiyle açıklamak ne kadar yersizse, ideolojik söylemler ve gündelik hayat içinde yığınla faşist etmenin varlığını teşhis etmek o kadar yerli yerindedir.[1] Bütüncül bir sistem ve siyaset olarak faşizm -çok şükür!- o kadar bol miktarda bulunmuyor; buna karşılık faşist ideolojinin ve davranışın 'partikülleri' her an her yerde hazır ve nazırdır. Adorno'nun "kapitalizmden söz etmeyen faşizmden de söz etmesin" mealindeki ünlü sözü bu anlamda yorumlanmak...

1 Ayşe Kadıoğlu 23.9.1995'de *YeniYüzyıl'da* yayımlanan "Türkiye'de faşizmin ne olduğu bilinmiyor" başlıklı yazısında buna isabetle dikkat çekiyor. Faşizm kavramının kolaylıkla ve pek de düşünülmeden sarf edilmesini eleştiriyor, faşizmin/faşizanlığm "içimizde" olduğuna ("kötünün sıradanhğı") ve müthiş hızla ve berraklıkla ortaya çıkıverdiğine dikkat çekiyor, Türkiye'de faşist/faşizan eğilimlerin kabarma potansiyelini ima ediyor. Ancak bu söylediklerinin ve kavramsal titizliğinin nedeni ve vesilesi hakkında —ki muhtemelen o imasıyla ilgili olsa gerek- aynı titizliği göstermiyor. Bir de, kapitalizmden söz etmeden faşizmden söz ediyor!

Faşizmin en ürpertici yanlarından biri, toplumun alt sınıflarından ezilip horlanan insanları kendine bağlamasıdır. Zaten ne denli gaddar ve kıyıcı olurlarsa olsunlar sair otoriter, totaliter rejimlerden faşizmi ayıran da budur. Faşizmin iktidara gelişi, "aşağıdakilerin" kör öfkesini seferber etmesiyle olur. "Yukarıdakilere", yönetenlere, bilenlere (entelektüellere), zenginlere karşı parlayan kör öfke, o kör haliyle pohpohlanır, okşanır. Asla aşağıdakilerin yönetmesine, bilmesine, zenginleşmesine dönük bir teşvik değildir bu. Eşitsizliği doğuran otoriter ve hiyerarşik ilişkilerin değişmesiyle ilgili bir vaad yoktur. Yozlaşmışlıkla, toplumuna yabancılaşmışlıkla veya ihanetle damgalanan otoritenin yerini; onun gibi riyakâr ve namussuz olmayan, dobra, hakbilir ve dürüst bir otoritenin alacağı vaadi vardır. Faşist hareket, sunduğu 'adil otorite' hayaliyle aşağıdakilerin, ezilenlerin kör öfkesini, hıncını örgütler. Faşizmin kitle ruhunun psikanalitik tahlilini yapan Wilhelm Reich'ın kıymetli eserine[2] verdiği adla "sıradan, küçük adam"ı dolduruşa getirir. "Sıradan, küçük adam"ı yine sıradan, küçük bırakır -hattâ hayat pratiği itibariyle daha sıradanlaştırıp daha küçültür; ama onun kendini bir büyük organizmanın (milletinin) parçası gibi ve bir yüce gücün (devlet) himayesi altında hissederek şişinmesini sağlar. Faşizm işte bu yönüyle bir öz-yıkım ideoloj isidir.

"Sıradan" faşizm

"Sıradan, küçük insanın" öz-yıkımcı kör öfkesini dışavur-ması, "yukarılarda" olan bitenler hakkında hıyanet ve komplo teorileri üretmesi, karmaşık meselelere basit köklü çözümler ("asacaksın") tasarlaması ve o çözümleri kendisinden umduğu birtakım "kuvvetli" adamlara hayran olması; faşizmin mükem-melen sistemleştirdiği 'güdülerdi'.

2 Wilhelm Reich, *Dinle Küçük Adam*, çev. Şemsa Yeğin, Payel, İstanbul 1980.

Gündelik hayat ideolojisi içinde gömülü bu 'düşünsel güdüleri' kuvveden fiile çıkartarak bir siyasal eyleme dönüştüren, faşizm oldu. Ancak, Umberto Eco'nun "kök-faşizm" (veya "ilksel faşizm") üzerine çarpıcı makalesinde[3] vurguladığı gibi, bu güdülerin kendisi faşizmin icadı değildir - hammadde olarak zaten vardırlar. Nitekim faşizmin klasik döneminin (altın çağının) İkinci Dünya Savaşı'yla sonlanmasının ardından da, bu güdülere hitap eden bir dizi siyaset yürütüldü, söylem kuruldu: Soğuk Savaş anti-komünizmi, bir sürü sağ popülist hareket... Nice demagog, bu güdülere hitap ederek revaç buldu. Güce tapma eğilimi; bireyi ve aklı eriten mitlere, törenlere, simgelere meftunluk; yabancı veya farklı olanı aşağılayan, şey-tanlaştıran önyargılar; hasım sayılana karşı sınırsız, ilkesiz ve ahlâksız demagoji; beri yandan yargılayıcı, kıstırıcı katı ahlâkçılık... İçki masalarında, gündelik sohbetlerde, dedikodularda soluk alıp veren bu gibi "sıradan faşizm" unsurları her zaman derlenmeye, seferber edilmeye amadedir. Bir tür 'nöbetçi faşizm' işlevi gören "sıradan faşizm", neo-faşist gruplarla bağlantılı devlet içi kontrgerilla yapılarından da tehlikeli bir faşist potansiyeldir.

Post-faşizm

Faşizmin Batı'daki klasik dönemi, "kitle toplumu"nun doğum sancılarının yaşandığı bir çözülme devresiydi. Sınıf (alt-) kültürlerinin bütüncül şemsiyesi parçalanmakta, insanların ve hayat alanlarının atomizasyonu hızlanmaktaydı. Klasik faşist akım, bu kaos ortamında, iyice 'ufalanan' insanlara tutamak sunarak büyüdü. Şimdilerde de faşizmin klasik dönemini epey andırır bir çözülme dönemini yaşıyoruz. Toplumsal kimliklerin ve insanlara aidiyet veren örgütlerin, cemaatlerin bağlayıcılıkları tükeniyor. İyice küçültülen "küçük insan"ların tutunacak dal ihtiyacı, can havli raddesine ulaşıyor. Atomlaşma ve

3 Umberto Eco, "Urfaschismus", *Die* Zeit, 7.7.1995. Bu yazının Türkçesi Temmuz'un ikinci yarısında *Cumhuriyet* Dergi'de yayımlandı; 20.8.1995 tarihli yazısında da Ahmet İnsel yazıyı kısaca özetleyip yorumladı.

anonimleşmenin had safhaya vardığı bu evre, sıradan, gündelik faşizmin dinamiğini hızlandırıyor. Modernliğin birçok veçhesi ve ürünü gibi, faşizmin de "post"u (sonrası) var: Post-fa-şizm. Post-faşizm, sıkı örgütlenmelerden ziyade geçici buluşmalarla, anonim ortamlarda, gevşek söylemlerle, medyatik yöntemlerle varolan bir faşizmdir. Yaşam dünyaları fragmanla-şan, görüş menzili iyice azalan "küçük adam"ı 'yormaz'; ona haftasonu eğlencesinin veya TV seyrinin sağladığı türden bir esneklik ve sorumsuzluk imkânı sunar. Klasik faşizmin kalbi sıkı bir örgütsel aygıttı; "küçük adam"ların sıradan faşizmi ise kitle desteğini teşkil ediyordu. Post-faşizmde ise "küçük adam"ın sıradan faşizmi hareketin kalbine yerleşmektedir; söylem ve eylem bağları neredeyse mutlak anonimleşmeye imkân tanıyacak ölçüde esner. Medya (bilhassa televizyon), dünya olaylarına ve hayata bakış kalıbıyla, belki post-faşizmin en sıkı örgütüdür. İtalya, gerek klasik faşizmin vârisi olan partinin modernleşmesiyle, gerekse Berlusconi'nin televizyon faşiz-miyle, post-faşizmin de öncülüğünü yapıyor...[4]

Türkiye'de "sıradan" faşizm ideolojisini anlamak için...

Türkiye'de "sıradan, küçük adam"a ve onun kör öfkesine hitap eden faşizan bir popülist edebiyat damarı gürdür. Ülkücü ve islamcı cenahta bu damar birçok tahrikçi "kalemşör" yaratmıştır. Yerleşik siyasal kültürümüz de faşizan bir karaktere bürünmeye ziyadesiyle yatkındır. (Devletin boğucu hükümranlığını, her siyasal tartışmayı esir alabilen "millî birlik ve beraberlik" vetosunu, komplocu zihniyeti vs. düşünelim.) Ama "sıradan faşizm" potansiyelini işlemesi bakımından galiba daha önemlisi, siyasal kimliği muğlak (en fazlası, belirli bir mezhebe yerleştirilmeksizin "genel olarak sağcı" denebilen) ve gündelik hayatın içinden konuşan bir söylemdir. Bu söylem,

4 Bu konuda bkz.: Tanıl Bora, "Avrupa Özerinde Neofaşizm Hayaleti", *Birikim* 66 (Ekim 1994), s. 29-47. [Ayrıca, Hasan Saim Vural'ın *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi* kitabına "Ek Söz" (iletişim, 2005).]

politikaya karşı kuşkucu (onu sahtekârlık ve çıkarcılık olarak gören) edasıyla da, "sıradan faşizm"in gündelik hayat ideolojisi içinde yeniden üretilen zihniyet kalıplarını kolayca pekiştirir. Böylelikle, bir "kendiliğinden felsefe" olarak sıradan faşizm ideolojisinde varolan politika tiksintisini de alttan alta teşvik eder. ("Biz"le "öbürküler" (düşman) arasında bir savaş stratejisine indirgenmiş, toplumsal çelişkileri 'bitirecek' bir nihâi nizam tasarımı olarak politikayı veya aynı mantığın 'ma-sumlaştırılışı' olarak reel politikayı değil; sorunlarla ilgili çok katlı ayrımlar yapma, o ayrımları farklı bağlamlarda eklemleme, müzakere yürütme, mutabakat oluşturma, hayatı ve toplumu düzenleme doğrultusunda bitimsiz bir pratik ve mücadele olarak politikayı kastediyorum. Bu kastettiğim anlamda, faşizm bizatihi anti-politikadır.)

Türkiye'de "sıradan faşizm"in zihniyet kalıplarını çözümlemede, iki gazetecinin söyleminin, 70'lerde Rauf Tamer'in ve '90'larda Emin Çölaşan'ın kurduğu söylemlerin yol gösterici olabileceğini sanıyorum. Gazetecilik, hem yönetenlere ve bilenlere yakın hem de onlara 'sataşan' bir mevki oluşuyla; "küçük adam"ın yukarıdakilere ve seçkinlere karşı gıptayla karışık öfkesinin aynası olarak görebildiği bir konum. Popüler gazeteciliğin, olayların herkesçe bilinemeyecek ve mutlaka bit yenikleriyle, çıkar oyunlarıyla, komplolarla dolu "perde arkasını" aralama vaadi, "küçük adam faşizmi"nin dünya tasarımına fevkalâde uygun. Başka kamusal dil merkezlerine göre daha popüler bir dil kullanabilmeleri de gündelik ideolojilere nüfuzlarını kolaylaştırıyor... Rauf Tamer 70'lerin politize ikliminde anti-komünist Milliyetçi Cephe çizgisinde sol düşmanı fıkra yazılarıyla, "sıradan, küçük adam"ın faşizan güdülerine 'başarıyla' tercüman olmuştu. Emin Çölaşan ise '90'larda, çok boyutlu bir yeniden yapılanma gereğinin meydan okuması karşısında çözülen statüko adına bir muhafazakârlığı temsil ediyor; bu çözülmenin telâşa sevkettiği ve tutamaksızlaştırdığı "küçük adam" in 'dolduruşa gelmeye' hazır hissiyatına tercüman oluyor. Her iki söylemde, "sıradan faşizm"in zihniyet kalıplarına ilişkin temel verileri görmek mümkün: Politikaya ve

politikacılara karşı güvensiz bir ahlâkçılık, buna karşılık "sokaktaki adam"ın 'sağduyusu', dobralığı, 'harbiliği' adına kestirmeci, yalınkat izahlara göz kırpılması; entelektüellere karşı küçümseyici bir alaycılık; "yukarıdakiler" e dönük genel tepkiye mukabil, namuslu, dürüst, idealist, güvenilir sayılan ve çoğunlukla devleti ve orduyu temsil eden kişilerin gizemlileştiri-lerek yüceltilmesi; karşı çıkılan, düşman sayılan siyasî, ideolojik konumların ardında mutlaka ya bayağı ihanet ya da -daha büyük ihtimalle- para ve maddi çıkar yattığı kanaati; hiçbir savın ölçütleri konmuş bir bağlamda ele alınmaması, alınsa bile bununla yetinilmeyip mutlaka bağlam dışı 'kanıtlara' ve tercihen o savı ileri sürenlerin kişiliğiyle ilgili 'açıklara' başvurulması; hakaretâmiz ve zaman zaman tehditkâr imalar içeren bir üslûp; güce (tapınma değilse) övgü; hasımları dişileştirici (veya eşcinselleştirici) bir erkek dili...

Rauf Tamer '70

70'lerdeki fıkralarıyla Rauf Tamer, yukarıda da değinildiği gibi, belirli bir siyasal kimlik taşıyordu: Komünizme ve onu körüklediğini düşündüğü CHP'ye/Ecevit'e karşı Milliyetçi Cepheciydi ve ülkücü harekete de özel bir sempati gösteriyordu. Ancak "gündelik faşizm" potansiyeline hitap ederek gördüğü 'hizmet', ülkücü hareket adına "Şaheser Uyandı" müjde-siyle yürüttüğü kampanyadan daha önemlidir.

Rauf Tamer'in ülkücüleri kutsarken söyledikleri, doktriner siyasal faşizmden "küçük adam faşizmi" ne uzanan bir köprüdür:[5] "Polisin aciz kaldığı sol edepsizliklere karşı şimdi çığ gibi büyüyen ÜLKÜCÜ GENÇLİK'in sert reaksiyonu millete bir nevi huzur ve teminat veriyor.(...) Durup dururken olay çıkartmazlar, korkmayın. Fakat karşı takım şunu bilmelidir ki,

5 Rauf Tamer'den yapılan alıntılar, '70'lerdeki günlük fıkralarını derleyen şu kitaplardandır: *Düzen Kavgası* (Toker Yayınları, İstanbul 1974), *Yarınlar* Kimin (Toker Yayınları, İstanbul 1975), *Zamane Tüccarları* (Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1975), *Kavgamız: Düzene Çekidüzen* (Toker Yayınları, İstanbul 1977).

bundan sonra mesela sol militan, şeytana uyar da bir kurşun sıkarsa, iki kurşun yiyecektir." "Dev-Genç eşkiyasına karşı denge unsurudur diye, kalın enseli, göbekli, o çıkarcı ve tembel takım, BOZKURT'ları hiç alkışlayıp durmasınlar... Bu çocuklar, Türk Milliyetçiliği için şahlanmışlarsa, büyümüşlerse, solu bu azgın hale getiren sayın siyasilerimizin fedailiğini yapmak için değil. Hele sosyalist özentili zenginlerimizin jandarmalığım yapmak için hiç değil."

"Kalın enseli, göbekli o çıkarcı ve tembel takım", "solu bu azgın hale getiren sayın siyasiler", "sosyalist özentili zenginler"... Ülkücüler, zaten yozlaşmış, halka yabancılaşmış olan nefretlik "yukarıdakiler"e karşı 'sıhhatli taban öfkesi'ni ("millî refleks" de denebilirdi) temsil etmektedirler. Rauf Tamer, aşa-ğıdakilerin yukarıdakilere dönük tepkisini, komünizmi sonuçla gene yukarıdakilerin oyunu olarak takdim ederek anti-ko-münist bir mecraya akıtma işinin -ki bu iş faşizmin candamarıdır- ustasıydı: "Solun saf ve temiz seçmenim bir kenara ayırmak gerek. Onu tenzih ediyorum. Fakat sol kavgasını yapan hırçın mücahitlerin hepsi zengin kişiler. Hepsi sömürücü ve istismarcı kişiler." "Salon pembelerimiz bunlar.(...) Yaşantılarıyla, solu azdıranlar bunlar. İşçiyi sömürüp, parayı Avrupalar-da yiyenler bunlar. Ahlâksızlığın bini bir para. Kadın kaçırmalar, koca aldatmalar, bir gecelik aşk uğruna yüzbinlerce lira harcamalar. Sonra da şampanya kadehleri arasında bolşevikva-ri konuşmalar. Verse, işçisini ihya edecek parayı, komünist örgütlere bağışlayanlar, bunlar. Verse, hademesini ev sahibi yapacak parayla, bir kıpkızıl sanatçının şerefine davet tertipleyenler yine bunlar. Verse, şoförünü araba sahibi yapacak parayla Mao artığı bir yazarı kaldırım kitapları için finanse edenler, yine bunlar. Fakaat, komünizm bir gelirse ilk kesilecek ve sokaklarda kazığa oturtulacak olanlar da yine bunlar. Gelse, gam yemem. Vallahi değer."

Komünizmin veya sol hareketin tümüyle asalak zenginlerin eseri olduğunu iddia etmek elbette faşizmin süper-demagojiz-mi açısından bile fazla olurdu. Rauf Tamer, solun seferber ettiği kitlenin aslında hiç de "ezilen" durumunda olmadığına iliş-

kin 'kanıtlardan' takviye almıştır. Bu noktada, işçilerin imtiyazlı olduğunu, "sessiz çoğunluk" olarak asıl kendilerinin ezildiğini kuran tipik küçük burjuva tahayyül devreye girer: "Bu memlekette, işçi istemediği için Güvenlik Mahkemeleri iptal edilmiştir. Bu memlekette işçi istemediği için okul kitapları toplattırılmıştır. Bu memlekette işçi istemediği için şehir temizliğine paydos dedirtilmiştir. Yani, itibara bakın, işçinin itibarıyla doktorun itibarını kıyaslamak kimin haddine? işçinin itibarı, devleti bile aşmış da haberimiz yok..." Hem yalan yere feryâd edip hem de toplumsal hiyerarşideki hadlerini aşan işçilerin bu "sol edepsizliği"nin altı kazındığında, elbette çıplak çıkar ve para mantığından başka bir şey bulunamayacaktır: "3 kuruş zam vaadiyle sendikacının peşine takılan fabrika işgalcileri var ya, sendikacıya güveninden değiiil! Sadece ve sadece cebine girecek paradan." Zaten sol propagandanın eşitlikçiliği de palavradır, zira eşitsizlik toplumun doğasında-dır: "Kapıcıya 'Bu apartmanın sahibi sen olacaksın, sahibi de kapıcı olacak' diyerek ondan oy almak kolay. Şoföre 'Bu arabanın sahibi sen olacaksın, patronu da şoför olacak' diyerek ondan oy kapmak da kolay. Nitekim büyük bir yoksul kitle 'düzen değişikliği' sözünden bunu anlıyor. Tut ki gerçekleşti. Ne olacak? Apartman kapıcısız mı kalacak? Hayır. Eski patrona verilecek o iş. Şoförlükte de öyle... Güya eski patronun eline sıkıştırılacak direksiyon. Yani? Kendi tabiriyle 'ezen' ile 'ezilen' yine de mevcut bulunacak bu ülkede. E, hani eşitlik, müsavat, adalet gibi palavralar?" Dönüp dolaşıp gelinen izahat, yalın maddi çıkar mantığıdır: "Miting meydanlarında halk adamıyım diye minibüsten inenler, şimdi uçağın dibine getirilmiş özel otolara kuruluyorlar.(...) Yırtık blucin ile gezip resim, plak ve kitap satan mütevazi eşleri ise, şimdi kokteyl partilerde viskinin dozunu beğenmiyorlar, konyakın nevileri hakkında ahkâm kesiyorlar, e bravo!" "Yeni sözlükte 'YOLDAŞ', yol arkadaşı demektir diye yazıyor. Sonra da izahat veriyor: 'Mesela', diyor 'aynı otobüste yolculuk edenlere yoldaş denir.' Ben de diyorum ki; eskidendi o. Otobüste yoldaş mı kaldı şimdi? Her birinin özel otomobili var."

Bu asalak, sömürücü, yoz taife karşısında Rauf Tamer'in "sokak çocukluğu damarı kabarır". Onun sesi, sahtelerine karşı sahici "halk adamı"nın figânıdır: "Hayatında istiklâl Caddesine çıkmamış, karakola düşmemiş, meyhanede üç dostuyla oturup efkâr dağıtmamış, çocukluğunda bile duvardan atlayıp maça gitmenin yollarını aramamış, arkadaşının kabahatini yüklenip öğretmeninden dayak yememiş, cebindeki parayı son meteliğine kadar bir dost acısı yahut bir gönül yâresi için harcamak nedir hiç bilmemiş, öğrenmemiş, en mühimi, izzet-i nefsi rencide oldu diye ceketini alıp çok sevdiği işi dahi terk e-derek açlık pahasına kendini kaldırımlara atmamış birtakım insanlar, şimdi karşımıza geçmiş 'halk adamlığı' taslıyorlar."

Basit hayatın samimiyetinden ve yalınlığından gayrisinin yalan olduğunu haykıran sıradanlık romantizmi ve ahlâkçılığı, "küçük adam" faşizminin en bereketli kaynaklarından biridir. Zira bu popülizm politikayı, önemli işler (kamu işleri) hakkında akıl-fikir yürütmeyi "halk adamı"nın sıradan hayatı içine sokma çağrısını içermez; folklorikleştirdiği "halk adamı" hayatının sıradanlığını ve darlığını, melul-mahzun bir "böyle gelmiş böyle gider" hissiyatıyla gizemlileştirmekle kalır. "Halk adamı" imgesi, sırf onun sırtından birileri dışlansın, horlansın diye kurulur; bu imgede kendini bulan "küçük adam"a, bu duygu istismarına dayanak olmanın 'gururu' kalır. Zaten seç-kinciliğe karşı "halk adamhgı"nı yücelten ve entelektüellerden huylanan ("yırtık blucin ile gezip resim, plak ve kitap satmak", "kıpkızıl sanatçı", "Mao artığı bir yazarın kaldırım kitapları") Rauf Tamer, "Yüksek tahsilden yoksun, diplomasız yegâne başbakan (Ecevit-T.B.), yine Türkiye'ye nasibolmuş-tur" diye yüksünmeden de edemez. "Halk adamlığı" yerinde ağırdır - 'sahicisi' bile olsa, memleket ona teslim edilecek değildir.

Erkek ideolojisi de Rauf Tamer'in "halk adamlığı"nın şânındandır. Siyasal karşıtları (solcular), bir dizi bünyevi namussuzluk yanında 'adam gibi' erkek olmama şaibesi altındadır: "Bunlar nasıl erkektirler ki, kendi bıyıklarının şeklini bile kendileri tayin edemiyorlar da hayran oldukları siyasi kişiler

gibi bıyık koy veriyorlar." "'Enternasyonal'i ezbere okuyan bar-Amerikan solcuları görüyorum. Zengin. Ama karısı, aynı anda, aynı otelin, 102 numaralı odasında YENGEN."

Rauf Tamer'de "gündelik faşizm"in doktriner siyasal faşizmle en sıkı içice geçtiği yer, soy-sop rabıtasıdır. Karşıt görüşün, tavrın arkasında mutlaka o görüşle ve tavırla alâkasız bir hesap, menfaat aramak "gündelik faşizm" zihniyetinin işleyiş kurallarından biridir; burada soy ölçüt olarak kullanılınca, "gündelik faşizm"in kalıbına siyasal faşizm ideolojisi de dökülmüş olur: "Milliyetçiliği ağzına alamayanların, BAĞIMSIZ TÜRKİYE portresini çizip de bir türlü yerli slogan getiremeyenlerin, menşeini, soyunu, sopunu inceleyiniz. Yabancı tohum olmaları ne tesadüf değil mi?" Rauf Tamer'in soyculuğu gayet 'soy'dur: "5 Haziran'da oyunu vermezsen soyunu vereceksin." "Ne mutlu ki Türk'üm. Bu topraklarda yaşayabilmek için, tesadüfen Kürt olmak da vardı kaderde. Rum olmak da vardı. Ermeni olmak da vardı. Mühim değil. Mühim olan, icabında Çingene bile olmak. Fakat asla Komünist olmamak."

Hakaretâmizlik ve -bazen- kaba mizahla örtülü tehditkâr-lık, üslûbun vazgeçilmez tamamlayıcısıdır: "Orak-çekiç resmini gidip cami avlusuna çizmiş olmaları bana sorarsanız aslında memleket için memnuniyet vericidir. Demek bu iş cami duvarına kadar gelmiş beyler. Biliyorsunuz; köpek ve ecel meselesi..." (Ülkücülerin sırtını sıvazlayan yazıyı da hatırlayalım: "Fakat karşı takım şunu bilmelidir ki, bundan sonra mesela sol militan, şeytana uyar da bir kurşun sıkarsa, iki kurşun yiyecektir.")

Rauf Tamer'in tercüman olduğu, 'hainlere' haddini bildirip topluma çekidüzen verecek kuvvetli otorite özlemi, 12 Eylül askerî darbesiyle en iyi şekilde karşılandı. O da 12 Eylül'ün en hayran methiyecilerinden biri oldu: "Duyuyor musunuz Danıştay üyeleri? Kenan Evren'in söylediklerini duyuyor musunuz Anayasa Mahkemesi üyeleri? Çocuklarımızı bu hale getiren birtakım üniversite profesörleri, duyuyor musunuz? Ve diğerleri! Devlet Başkanının söylediklerini duyuyor musunuz? (...) Hâkim beyefendiler! Biz bunları söyledik, buna benzer

lâfları ettik diye, tam 10 yıl Adliye koridorlarında süründük... Toplam 28 yıl hapsimiz istendi... Şimdi ne olacak? Düşecek mi bizim davalar? Yaa efendim, aksi gibi dokunulmazlığımız falan da yok. (...) Kenan Evren'in söyledikleri, her hukukçunun ve her profesörün, başucuna bir mukaddes kitap gibi asılacak cinsten sözlerdir. Öpüp öpüp başlarına koysunlar."[6]

Emin Çölaşan '90

Emin Çölaşan, 12 Eylül'den sonra parlayan bir gazeteci. 12 Eylül döneminde Mamak hapishanesindeki "huzur ve güven"i güzelleyen röportajı, Mamak'ı bilenler için epey 'yıpratıcı' olmuştu. Daha sonra 24 Ocak kararlarının perde arkasını aktaran kitabıyla ünlendi; Özal'ın yükseliş hikâyesini anlattığı *Turgut Nereden Koşuyor*?'la çok ünlendi. *Önce İnsanım Sonra Gazeteci* kitabında, kendisini gazeteci ortamının 'çirkefliğinden' arındıran bir otoportre çizdi. Gazeteci âleminin yozluklarından arınmış 'acar araştırmacı' portresiyle, devletçi-Kemalist bir okur tipinin gözünde, Uğur Mumcu'dan boşalan yere lâyık görüldüğü gözlenebiliyor. Yolsuzlukların, kayırılarak zenginleşenlerin ve Özal'ın üstüne gitmesi, laikliğe ve Atatürkçülüğe hamasetle sahip çıkması, ona 'sol' bir konum atfedilmesini getirebiliyor. Gerçi Uğur Mumcu'nun devlet içindeki 'özel' bilgi kaynaklarıyla kurduğu ilişkide koruduğu mesafe ve o kaynakları işlerken kullandığı inisiyatif, Emin Çölaşan'ın büyük bir hazla zikrettiği "Minik Kuş"la münasebetinde görülmüyor. Laiklik ve Atatürkçülük savunusunun berisinde de 'sol' iddialı bir dünya görüşünün -aslında herhangi bir dünya görüşünün- izi yok. Ama bundan pek rahatsız olmayan belirli bir okur kesiti de mevcut.

70'lerin Rauf Tamer'i, bir kanaat sahibi, bir söz ve kalem erbabı olarak militan bir siyasal tavrın taşıyıcısıydı. (Bunun doğal sonucu pek kimsenin hakedemediği uhrevî bir "devlet adamı" rütbesine geçici olarak yaklaşabilenler dışında politi-

6 *Tercüman*, 17.9.1980. *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 2 içinde, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 53-55.

kaçılan külliyen 'kahreden' Emin Çölaşan'dan farklı olarak; bazı siyasal kişiliklerle özdeşleşebilmesiydi.) Emin Çölaşan da, özellikle son iki-üç yıldaki yazılarıyla, devletin statükocu güçlerinin katı savunucusu olarak bir siyasal militanlık sergiliyor gerçi; fakat onun çizdiği imaj, siyasetin dışında -üstünde- duran, gazeteci kimliğine yaslanıyor. Üzerine siyaset dişilik, tarafsızlık, nesnellik hâlesi kondurduğu gazetecilik konumundan, başka hiçbir mertebede olamayacak -olsa olsa, o bulunmaz, ilahî "devlet adamı"nda olabilecek- mutlak bir inanılırlık ve otorite türetiyor. Tabiî her gazeteci değil, ama "gazeteciliği kullanıp iş bitirmek"le uğraşmayan, her olayı "bunu sıradan vatandaş yapsa ne olurdu?" ölçüsüne vuran "insan-ve-gazete-ci" Emin Çölaşan ermiştir o mertebeye.

Bir haftasonu yazısında gazeteci arkadaşlarına nasıl takıldığını anlatırken, "insan-ve-gazeteci"nin "sade ve basit" gizemini "sevgili okuyucularına bir parça açar Emin Çölaşan: "Bizim meslekte işletme numaralarını çok yaparız.(...) Bazen ünlü gazeteci arkadaşları anyorum. Sekreter çıkıyor ve soruyor: 'Kim arıyor efendim?' 'Vatandaş olarak arıyorum.' 'Efendim kendileri yoklar.' 'Nasıl yoklar hanımefendi? Orada olduğunu biliyorum. Lütfen bağlayın.' 'Yok dedim ya efendim...' Konuşma sürüp gidiyor... Sekreter, karşısına çıkan bu ısrarcı ve asalak adama sinirleniyor! Ardından ekliyorum: 'Yani hanımefendi, Emin Çölaşan arasaydı bağlardınız ama... Çok ayıp, çok ayıp...' 'Ay Emin Bey siz misiniz yoksa?' Yine kahkahalar kopuyor, içeri bağlanıyorum. Konuştuğum arkadaşa da hep aynı şeyi söylüyorum: 'Gasteci kardeşim maşallah, vatandaş ararsa yoksun, biz ararsak varsın.'"[7] Bir keresinde de Emin Çölaşan tesadüfen çay ocağın-dayken gazoz ısmarlamak için orayı arayan Kurthan Fişek'e küfretmiş, Kurthan Fişek yüksek dereceli miyop gözlüğünü çıkartmış olarak kavga etmek üzere aşağı inmiş, durum anlaşılınca hep beraber gülmüşlerdir. "Günün gerilimi içinde bazen birbirimizi işletiriz, hiç değilse birkaç dakika nefes alırız... Sonra bu işletmeleri, sağda solda ballandıra ballandıra anlatırız. İşlet-

7 *Hürriyet*, 13.8.95. Bundan sonra Emin Çölaşan'ın Hürriyet'teki yazılarından alıntılar, metin içinde gazetenin tarihi belirtilerek verilecek.

mek, ama adam gibi ve dozunu kaçırmadan işletmek güzel şeydir, işletene de, işletilene de mutluluk verir ve hoş bir anı olarak kalır. Bu tatil gününde size kendi yaşamımızdan, bizim işletmelerden bir kesit sunayım dedim sevgili okuyucularım." Sı-radanlığın ve basitliğin gizeminden söz ettim... Gazeteciler 'normal insanlar' gibi şakalaşmakta, kahkahalar atmakta, küfürleş-mektedirler. Fakat bu sıradan ve basit hayat, Emin Çölaşan tarafından "bizim yaşantımızdan bir kesit olarak sun"ulmakla, gi-zemlileşir, merakla ve ancak gösterildiği kadar seyredilen bir hayat olur. Zaten "insan-ve-gazeteci"miz hem "vatandaş"tır yani "sıradan"dır, ama 'o kadar' da "sıradan" değildir: Telefonuna çıkılan biridir o ve gazeteciler öyle herkesin telefonuna çıkan adamlar da değildirler ("Gasteci kardeşim maşallah, vatandaş ararsa yoksun, biz ararsak varsın" - kahkahalar)... Sıradanhğın gizemlileştirilmesi, "yukarıda" "bizim gibi" (sıradan) birilerinin olmasını özleyen ve sıradanhğın iktidarını kutsayan "küçük adam faşizmi"nin estetik gıdasıdır. Emin Çölaşan sadece gazeteciliğin mikro-evrenlne (küçük dünyasına) ilişkin bu tasviriyle değil, genelde kendine hâle yaptığı "insan-ve-gazeteci" gizemli-leştirmesiyle, bir sıradan faşizm 'esteti'dir...

"Sıradan vatandaşlığı" mitleştirmenin güç ve iktidarın mit-leştirilmesine bağlanışıyla ilgili bir 'sahne' daha: "Gece hayatı olmayan" Emin Çölaşan yazdığı gazetenin sahibi Erol Sima-vi'nin davetlisi olarak İstanbul'da bir gece geçirir. "Muazzez Abacı, İstanbul'da yaşamayan biz 'taşralıları' program yaptığı Günay'a davet ediyor. Önce Abacı söylüyormuş, sonra da sahneye 'Huysuz Virjin' çıkıyormuş. Huysuz Virjin, müşterilere 'belden aşağı' takılmalarıyla ünlüymüş. Erol Bey (...) şöyle diyor: 'Huysuz'a söyle, sakın orada Emin'e laf atmaya falan kalkışmasın.' Gözlerim nemleniyor. *Hürriyet'm* sahibi, bir çalışanını o aşamada kanatları altına alıyor. Onun isminin, bir gazino gecesinde, şaka ortamında bile gündeme gelmesini istemiyor." (15.5.1994) Kahramanımız o kadar sade ve saftır ki, ünlü Huysuz Virjin'i bile ilk defa duymaktadır, hele belden aşağı şakalar duymak onu hicabından bitirecek olsa gerektir. Sıradan vatandaşın bu asil portresi, 'sahip' Erol Simavi'nin "çalışa-

nını o aşamada (neyin aşaması?-T.B.) kanatları altına alışıyla", "göz nemlendirici" hale gelir. Sahneyi gören "küçük adam" ummalıdır ki, her sıradan vatandaşı, bütün sıradan vatandaşları koruyup kollayacak böyle hamiler bulunsun başımızda...

Çölaşan'ın üslûbu, "sıradan faşizm"i güdüleme becerisi bakımından eşi zor bulunur bir numune. Yine "sıradan vatandaş" mitinden alınan meşruiyetle kurulan, basit ve 'harbi' bir üslûp bu: "Bak abicim" üslûbu... Tam "küçük adam"m zevkine göre, siyasetin 'kaypak', 'elemine' diline itibar etmeyen, 'mertçe, erkekçe' bir dil: "Mert ve yürekli adam, er meydanından kaçmaz", "haydi aslanım, haydi koçum benim". Kolayca hakaretâ-mizleşen bu üslûp içinde; hakaret etmenin sakıncalarından ötürü esas söylenecek olan yutularak zoraki bir nezaketle kullanıldığı izlenimini veren -mahsus bu izlenimi vermeye uygun- özne tanımları çok sık yer tutuyor: "Bu şahıs", "bu adam", "ilginç tipler", "ilginç insanlar", "birileri", "belirli kesim"... 'Hasımlarını' derhal "sen" diye ve ön adıyla anması ("Tomris vakası", "Mehmet Ali", "Liboş Mehmet", "Başbakan Tansu"), onlara ad takıp o adı bıktırıncasına tekrarlaması[8] ("Bizanslı Tayfun") aynı 'harbi' üslûbun devamı. 'Harbici', 'erkekçe' bakış açısından kişileri düşük düşürücü sözler sarf etmek olsa olsa teferruattır: "Bin tane doğruyu yazarsınız, belgelersiniz, tanık gösterirsiniz ama iki kelime yüzünden suçlanırsınız." (20.9.1995)

Emin Çölaşan'ın hakaret repertuvarının başköşesinde duran "entel-liboş-Marksizm dönekleri" terkibi, "sıradan faşizm"in tipik düşman imgelerinin birçoğunu 'kompoze' eden bir terkip. Kimlerden bahsedildiğinden bağımsız olarak, bu tanım, entelektüellere ve entelektüel faaliyete;[9] iktisaden zenginlerin

8 Siyasal hasımlarına lâkap uydurup onları hep bu adla anarak gülünçleştirme taktiğinin mucidi (ilk sistematik uygulayıcısı), Nazilerin propaganda üstadı (sonra da propaganda bakanı) Goebbels'dir (Helmut Heiber, *Joseph Goebbels*, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988).

9 Bir hakaret olarak "entel" lâfını severek kullananlar genellikle bununla "gerçek entelektüellerin" kastedilmediği söylüyorlar. "Gerçek entelektüel"i tayin yetki sinin kimde olacağı sorusu bir yana, bu lâfın "lüzumsuz" sayılan veya "fazla in ce" bir düşünce faaliyetini hedef aldığı açıktır.2 Wilhelm Reich, Dinle *Küçük Adam*, çev. Şemsa Yeğin, Payel, İstanbul 1980.

kayırılması, siyaseten aşırı serbesticilik ve kozmopolitlik anlamında kullanılan liberalliğe; "liboş" sözcüğünün çağrışımıyla eşcinselliğe; Marksizme, "aşırı" solculuğa ve hem de yine "erkekçe" olmayan "şerefsiz" tavır anlamında dönekliğe karşı nefreti ve küçümsemeyi, aşağılamayı biraraya getiriyor. Her fırsatta tekrarlanan terkibin yol açacağı anlamsal yatay geçişler, bütün bu zatiyetlerin, özelliklerin içiçe, bileşik algılanmasına imkân veriyor; böylece hakaretler çoğaltılıyor ve katlanıyor. Emin Çölaşan "kamuoyunda entel-liboş-Marksizm döneği olarak bilinen belli bir kesim" gibi ifadelerle, terkibine hava-su kadar açık ve kesin bir tanım hüviyeti kazandırıyor. Tıpkı memleketin bütün meselelerine ve bilhassa Kürt meselesine getirdiği açık seçik ve kesin teşhis gibi: "Sevgili okuyucularım, hadiseyi artık iyi görün. ("Bak kardeşim" üslûbu yine karşımızda. O, "sıradan vatandaş" kadar samimi ve bize yakın -ama neticede "Emin Abi"miz-T.B.) Bir yanda bu ülkenin kahraman evlatları can veriyor. Öte yanda ise bazı şerefsiz satılıklar, para karşılığında kendi ülkelerini satıyor, çeşitli numaralarla ortalığı bulandırıyor. Bunların bir bölümü medyaya çöreklenmiş. Özel televizyon kanallarının ve yazılı basının bir bölümü, bunların eline geçmiş. Bunların çoğu, sadece ve sadece bir tek basın patronu tarafından maaşa bağlanmış. Onun gazete ve dergilerinde, onun televizyon kanalında ötüyor bu bülbüller! Liboşlar, Marksizm dönekleri, dolandırıcılar, emeller, hırsızlar, dümenciler, avantacılar ve diğerleri, çoğunlukla bu patron tarafından istihdam ediliyor. Bazısını 'Prof.Dr.', bazısının sarı basın kartı var! Bazısı kendini bir yemeğe satıyor, bazısı 'kirli savaşa son!' çığlıkları atıyor. Vatan evlatları Güneydoğu dağlarında can verirken, İstanbul'da hainler korosu, vur patlasın çal oynasın yaşam sürüyor." (17.8.1995) Eski Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in, Kürt meselesinde devlet politikasını eleştiren sözler sarf edenler hakkındaki "Boğaz'da viski içip ahkâm kesenler" 'tezinin' ve üslûbunun pek benzeri... "Minik Kuş" sadece enformasyon değil, üslûpları da naklediyor olmalı... Yine tartışmasız kesinlikle hıyanetine hükmedilen bir "belli kesim", insan hakları savunucuları ve İnsan

Hakları Derneği'dir (İHD): "Onlar, PKK savunuculuğunu açıktan yapamıyor. Bu durumda feryat ediyorlar... 'Kirli savaşa son'... Ve ardından da 'insan hakları' gibi kutsal kavramların ardına gizlenip cambazlığı orada sürdürüyorlar! (...) Mesele bu kadar basittir. Türk Devleti'ne, Türk milletine karşı olan kesimler, işin kolayını bulmuştur... 'Kirli savaşa son'." (15.9.1995) Çölaşan İHD'yi hep "PKK'nın yan kuruluşu olarak çalışan insan Hakları Derneği" tekerlemesiyle anar. İHD'nin bu yazılar üzerine açtığı dava, onun için ancak yeni bir demagoji malzemesidir: "İnsan Hakları Derneği isimli küçük dernek, kendileri için 'PKK yandaşıdır' diye yazdığım gerekçesiyle beni mahkemeye vermişti. Kamuoyuna duyururum! Demek ki bunlar 'PKK yandaşı' olmayı hakaret kabul ediyor! Gülmeyin canım, vallahi öyle!" (20.9.1995) Siyasal sorunlara ilişkin, açık tartışmayı baştan veto eden gayet basit ve net şemalar ("hadiseyi iyi görün"), gayet açık seçik hain adresleri ve bu adreslere karşı bir kışkırtma kampanyası... "Küçük adam"ın "sıradan faşizmi"nin beslendiği kaynakların böylesine 'kompoze' bir dozu zor bulunur...

Rauf Tamer'in 70'lerdeki yazılarında gördüğümüz temel, ilkel "sıradan faşizm" motiflerinin de Çölaşan'da tekrarını buluyoruz. Çölaşan da her 'hainliğin' ardında, muhakkak bir para ve maddi çıkar mantığı arıyor: "Refah Partisi'nin televizyon kanalında" program yapan bir eski solcu için "eh, parayı verdin mi, istediğine program yaptırırsın" diyor (19.9.1995). Odalar Birliği için hazırladığı Güneydoğu Raporu nedeniyle bölücülükle suçladığı Doğu Ergil karşısındaki en sağlam savı, onun 'paragözlüğü'. Çiller'in aleyhine açtığı tazminat davasını "Başbakan Tansu, (aleyhinde yazdıklarım için) 10 milyar para istiyor" diye özetliyor. (20.9.1995) Zaten ona göre aleyhine açılan tazminat davalarının esas manâsı parasal çıkar: "Birileri, sizden büyük tazminatlar koparıp bir anda zengin olma sevdasındadır! İstedikleri paralar milyarlarla ifade edilir." Çölaşan da soy-sop bağını bir bir sav, kanıt, gerekçe olarak kullanır. Turgut Özal'ın etnik anlamda bir Türk kimliğine sıkışılmaması gerektiğini savunması üzerine; "ailesinde vatan için çarpışan,

kan döken, can veren insanlar olan bir kimsenin 'Türk dediğin nedir ki?' diye konuşmayacağı, konuşamayacağı" 'karinesinden' hareketle aile sicili sorgusu yapmıştı: "Baban ve diğer aile büyüklerin, İstiklal Harbi sırasında ne iş yapmıştır? Hangi cephede savaşmıştır?" (27.3.1993) Çölaşan'da da örtülü tehditler gırladır: "Ama hiç kuşkunuz olmasın... Türk milleti bu satılık sahte profesörlerden ve medyaya çöreklenmiş bu satılık şerefsizlerden, bu yaptıklarının hesabını bir gün soracak. Hem de fena soracak." (17.8.1995) "Önceki gece tanık olduğumuz görkemli kutlamalar, sadece bir millî maçın galibiyet sevinci değildi. Aksini düşünen yanılır. İnsanımızın ülkesine sahip çıktığının, ülkesini sevdiğinin en güzel göstergesiydi ve bu patlamanın genç kesimden gelmesi çok daha sevindiriciydi. Hiç kimse endişe etmesin. Türkiye sahipsiz değil. Onu bölüp parçalamak isteyenler, sadece nasihat alır. Aman, sessiz devi yerinden kıpırdatmasınlar! Çünkü bir kıpırdarsa, onları silindir gibi ezip geçer." (8.9.1995)

Rauf Tamer'in "şâheser"i ülkücüler idiyse; Emin Çölaşan'ın-ki de "niye korna çalmıyorsun, PKK'lı mısın?" diye insanları linç etmeye kalkışan, her millî maç kutlamasında birkaç insanın ölümünü, onlarcasının yaralanmasını rutinleştiren, 'pop milliyetçilik' çığırındaki "insanımız"dır... iki kişi kadar, iki dönemle de ilgili bir fark bu. '90'lar, "insanımız"ın, yani "sıradan vatandaş"ın, ona hitap eden faşist ajitasyona amade olduğu bir konjonktür. Örgütlü siyasal faşist hareket kadar, "sıradan faşizm"in serpildiği, çoğaldığı, açığa çıktığı bir dönemdeyiz. Wilhelm Reich'ın dediği gibi: "Küçük adama nasıl faşist olabildiğini öğretmek gerekli". "Sıradan faşizm"in kılcal damar ağını besleyen kaynaklar karşısında tetikte olmak gerekli. Zira bu gündelik ideoloji ağı, herhangi bir bakanlıkta örülen teşkilat ağından daha az tesirli değildir.

Birikim 78, Ekim 1995

Şehit yakınları: Evlat acısıyla oynamak

"Evlât acısı" diye bir şey var - deyimleşecek kadar ağır bir acı... Çocuğunu kaybeden insanın acısına, -ölen ne yapmış olursa ve nasıl ölmüş olursa olsun-, kayıtsız kalmak zordur. Başka bir acıyla kıyas edilmez. Hiçbir acı birbiriyle kıyas edilmez, ölçülmez tartılmaz gerçi. Ama evlât acısı özellikle kıyıcıdır; sırasız ölümdür, insana bahtsızlık gibi değil de zulüm gibi, haksızlık gibi gelir. Bu düşünüldüğünde, Abdullah Öcalan'ın yargılanma sürecinin sabit fon resmine dönüşerek neredeyse "Adalet Mülkün Temelidir" yazısının feveranını anlamamak mümkün değil - evlât acısı çeken insanlar onlar...

Büyük çaplı politik ve toplumsal meselelere, davalara, maloldu-ğu canlar açısından bakmak, politik analizlerin, stratejik hesapların her zaman gözden kaçırttığı insanî acıları hatırlatır. Evlât acısı çekenler, yüksek politikanın ya da "kamuoyu" denen şekilsiz mahlûğun kolayca unutuverdiği ölü canları hiç unutmayanlardır, şahıslaşmış vicdan azabı gibi, hep hatırlatanlardır. Çünkü onlar, kaybettiklerini, can kaybı istatistiklerinde birtakım rakamlar olarak değil, somut insanlar, hatıralar, çocuklar olarak bilirler. Acıyı doğrudan yaşayanlarla, yas tutanlarla, mağdurlarla yüzleşmek, o acılara sebebiyet veren makro meseleler üzerine akıl yürütürken insanları biraz kendi içlerine bakmaya, itidale, teenniye yöneltebilir - yöneltmesi, yöneltebilmesi umulur. Böyle düşününce, "Kürt Meselesi"nin muhakemesinde şehit yakınlarının öne çıkması bize bir umut ışığı yakabilirdi, yakabilmeliydi: politik ayrılıklara, çözüm formüllerine, muhakkak bu acıların, bu müşahhas kayıpların gölgesinin vuracağını umabilirdik. Her "büyük lâfın, her esip üfür-menin, her nevi hamasetin, o acıları, o kayıpları hatırlatan bakışlar karşısında duraksamasını, belki de nutkunun tutulmasını bekleyebilirdik. Kısacası, istatistikler ve ölü canlar üzerinden siyaset yapan, politikayı insansızlaştıran "stratejik" (ki harp sanatı demektir) akla bir nebze ket vurmasını ümit edebilirdik, edebilmeliydik. Birkaç senedir, ara sıra, bazı şehit yakınlarının bazı sözleri, bu umut kıvılcımını bir an olsun yakabilmişti nitekim.

Fakat, ne yazık, orta yerdeki şehit yakınlarının yüzleştiğimiz hali, böyle bir umudu varetmiyor. Evlât acısı -ya da çok yakınları-

nın, en yakınlarındakilerin acısını- çektiklerini bilmek, görmek, bakışlarımızı yere çeviriyor yine, kararıyoruz; ama o umudun sönmesinden ötürü de kararıyoruz, kasavet basıyor.

Her şey bir yana, evlât acısının "öteki" yakasının görmezden gelinmesi söndürüyor bu umudu. Bazılarının evlât acısının hiçe sayılması, bu umudu söndürüyor. Tekrarlayalım: ölenin kimliği, neden ve niçin öldüğünden bağımsız olarak, evlât acısı, karşısında kayıtsız kalınamayacak bir acıdır ve bu kayıtsızlık "başarılabi-liyorsa", orada meselelerin insanî yanına bakma yeteneği dumura uğramış demektir. Çatışmalarda ölen PKK'lı -ya da PKK'lı olduğu iddia edilen- insanların annelerinin de var olduğu, onların da acı çektiği hiç hesaba katılmıyorsa, onlar yokmuş gibi davra-nılmasının nasıl incitici olacağı hiç hesaba katılmıyorsa; hem bu devlet, bu "kamuoyu", "PKK'yla 'Kürt kökenli vatandaşlarımızı birbirine karıştırmama" şiarını kendisi ciddiye almıyor demektir, hem "suçlu" sayılanların efradını da otomatik olarak lanetleyen bir hukuksuzluk olağanlaşmış demektir - hem de çok daha ağırı, "evlât acısı"na hürmet, acılı insana hürmet gibi bir değer kalmamış demektir.(#) Yoksa, "kamuoyu" ve medya açısından, bu insanlar yoklar. Bu insanları yok sayan bir 'kamu vicdanı', artık ne 'kamu' ne de 'vicdan' mefhumları üzerinde hak iddia edebilir.

Türkiye'de, "yeter, insanlar ölmesin" çığlığının naifliğiyle, 'sahihliğiyle', "stratejik" olmaktan çıkmış, demokratik rüşde sahip bir politik akıl arasında kurulmuş bir köprü yok. O kadarla da kalmıyor. "Kamuoyu baskısı" olarak bildiği âlet millî linç seferberlikleri yaratmak olan, kör öfkeyi okşayarak millî teyakkuzu ayakta tutmaya koşullanmış bir siyaset ve idare var. Dolayısıyla şehit yakınlarından duyduğumuz acılı çığlıkların, aynı nefeste, naiflikleri çiğneniyor, 'sahihlikleri' bozuluyor, sahiplerinin acıları, kederleri, o "insanî yan" bile istatistiğe çevriliyor, harp yığınağına dönüştürülüyor.

Şehit yakınlarının acılarını bir standart demeç formatında dillendirmelerine alıştırılmış olmamız, bizzat şehit anne-babaları-nın evlât acılarını bir standart demeç formatında dillendirmeye 'alıştırılmış' olmaları, bizzat bu trajedinin kanıksanmaması gereken bir alâmeti değil mi?

(#) O dönemde sadece Perihan Mağden *Radikal* gazetesindeki köşesinde birkaç Kürt annenin bu durumdan yakınan sözlerini aktardı, o kadar.

Şehit yakınlarının birçoğunun konuşmasında, bir git-geli, bir iki yanlılığı görebiliyoruz. Evlât acısının yalınlığı, "artık kimse ağlamasın" feryadı, kolaylıkla, intikam ve ölüm isteğine ulanabiliyor. Nadire Mater'in *Mehmedin Kitabı'nda* konuşan, Güneydo-ğu'da çarpışmış, kimisi yaralanmış, sakatlanmış askerlerin konuşmalarındaki git-gelde de aynısını görebiliriz: "Kürt Sorunu"nun tenkil yoluyla 'nihâî çözüm'ünden bahseden bir cümlenin peşisı-ra, "onlar da çok çekiyor", "onlar da haklı" mealinde bir cümle... "Yine giderim, feda olsun" diye kahramanca bir çıkışın iki cümle peşinden, "bu savaşın birilerinin işine geldiği, tepedekilere, onların çocuklarına bir şey olmadığı" yakınması... Hem o, hem o.

Mağdurlar açısından, bu, doğal bir kafa ve ruh karışıklığıdır. Toplumda barışçı, yara saran, insanları ve toplulukları manen güçlendirmek, mağdurların empatik bir hassasiyet göstermesinin kendilerinin de manen güçlenmesini sağlayacağını telkin eden bir iradenin yokluğunda; dahası, o kafa ve ruh karışıklığını intikamcı bir öfkeyi körükleyerek 'gidermeye' çalışan bir iradenin varlığında, tabiî kafalar, gönüller, diller gayet 'berrak' hale geliyor. İnsanların 'gerçek' hisleri o demeç kalıplarına sıkışırken, buna mukabil o öfkenin gaddarca intikam fantezilerine varacak ölçüde serbestçe dışavurumu teşvik ediliyor.

Türkiye'de devletin şehit aileleri ile ilgili bir politikası var ve bu politikanın hatt-ı harekâtı tam tamına budur: ailelerin acılarını, kederlerini araçsallaştırmak, istimal ve istismar etmek. Örneğin şu haberin yoruma ihtiyacı var mı?: İçişleri Bakanlığı Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı'nın "1997 yılında PKK faaliyetlerine karşı alınacak önlemler" talimatından: "Uluslararası kuruluşlardan, bölücü terör örgütü lehine veya bölücü terör örgütü konusundaki uygulamaları eleştirici tarzda Türkiye aleyhinde bir karar çıkması veya açıklama yapılması halinde; dernek, kişi ve kuruluşlar vasıtasıyla mektup, telefon, telgraf, faksla protesto kampanyaları düzenlenmesi, şehit aileleri, şehit aileleriyle ilgili vakıf ve kuruluşların bu kampanyaya katılmaları..." (Gazeteler, 3 Ocak 1997) Yorumsuz bir başka örnek: "İtalya'ya şehit yakını çıkarması - Türkiye, İtalya'ya Apo'nun 30 bin kişinin katili olduğunu İçişleri Bakanlığı, 80 il valiliğine gönderdiği genelge île her ilden konuşma kabiliyeti iyi olan bir şehit yakınının ismini acil olarak bildirmelerini istedi. Tüm valilikler tespit ettikleri şehit yakınlarını İçişleri Bakanlığı'na bildirdiler. Sayıları en az 80 olacak şehit yakınla-

rı, kapsamlı bir program çerçevesinde italya'ya götürülerek PKK'nın kanlı terör örgütü olduğunu hem italya'ya hem de Avrupa'ya anlatacaklar. Müsteşar Yardımcısı Sami Sönmez imzası ile gönderilen genelgede, şehit yakınlarına pasaport çıkarma işinde yardımcı olunması da isteniyor." *(Zaman,* 28 Aralık 1998) Şehit yakınları, bu politika açısından, bir 'yardımcı kuvvet' bile değil, bir teşhir nesnesinden ibarettir.

Şehit yakınlarının ve onların acılarının bir psikolojik harp aracı yapılmasının, onların kendi seslerine kulak verilmemesinin bir sonucu da, linççi öfkeyi haykıran, mütemadiyen bayrak teşhir eder. onanmış şehit yakını portresine sığmayan insanların kamu önünden uzaklaştırılması olmuştur. Bu konudaki gelişmeleri izleyenler, birkaç yıl önce izmir ve Denizli'deki azıcık sıradışı şehit yakını derneklerinin 'kapanmak durumunda bırakıldığını' aktarıyorlar. Bu acılı insanların tamamının bayraklaşmış intikam arzusuna dönüşmediğini biliyoruz. Ayrıca, bahşedilen şehit yakını payesinin berisinde, bu insanların da toplumsal dayanışmanın ve sosyal devletin yıl be yıl aşınmasından muzdarip olduğunu biliyoruz. Örneğin Manisa Yurt Savunma Gaziler Derneği Şube Başkanı Dilaver Gir-gin'in 26 Mart 1997'de *Demokrasi'de* yayımlanan açıklamasına bakın: "Asker aileleri, anne ve babalar şehit maaşı alabilmek için Manisa'da ve Türkiye'nin birçok yerinde boşanarak imam nikahıyla yaşamaya başladılar. Boşanan annelere şehit maaşı bağlandı. Boşanmayan ailelere ise şehit maaşı ödenmemektedir. Şehit askerin anne ve babalarının toplu taşıt araçlarından ücretsiz yararlanma hakları iptal edilmiştir. Boşanmayan şehit anne ve babalarına ödenen şehit aylıkları Emekli Sandığınca icra yoluyla geri alınmıştır." Unutmamalı ki, bu insanların kahir ekseriyeti yoksul insanlardır. Alttan alta herkesin bildiği bu gerçeğin üstü hâlâ, dünya kadar ağır bir sınıfsal körlükle ya da sınıfsal dışlamayla ve ana-babaları şehitliğin herkese nasip olmayacak bir mertebe olduğu söyleyerek 'onore' eden devletlû sesin yankılarıyla örtülü.

"Şehitler ölmez"...?

"Şehit" mefhumunun, galiba dünyanın her yerinde, her ideolojisinde, dinî-lâdinî, sol-sağ, ölümü güzelleyen bir yanı var. Bir bakıma kalanlar için acıya tahammül etmeyi, "hem tahammül hem sefer" diyebilmeyi, başını dik tutup kederini bir güce, enerjiye

dönüştürmeyi sağlıyor *("gözyaşı göstermeden ağlayacaksın/gece gelen telgraflara...").* Ölümün nafile olmadığını, bir anlamı, uğruna ölünen değerlerden aldığı bir kutsiyeti olduğunu düşündürüyor. Olağandışı, sırasız ölümlerin olağanlaştığı topluluklarda, şehitlik kültürü, şehit mitolojisi, bu durumla başetmeyi sağlıyor. Ama unutmamalı: aynı zamanda bu durumla birlikte yaşamayı, alışmayı, içine sindirmeyi sağlıyor. Alışılmayacak, içe sindirileme-yecek şeyleri hazmetmeyi sağlıyor.

Hele şehitlik kültürü, şehit mitolojisi, şehitlik söylemi, bir ölüm güzellemesine dönüştüğünde; bir yanda acı, kaybedilen, keder ile diğer yanda başını dik tutma, gurur, tahammül arasındaki gergin denge ikinci hal ve tavır silsilesi lehine bozulduğunda, taşınması da zor, ilişki kurulması da zor bir ruh hali, bir akıl tutulması çıkıyor ortaya. Yiten somut insan, *çocuk,* bir soyut değere, hamaset aldatmasın, eninde sonunda istatistik? veriye dönüşüyor. Türk Cumhuriyetinin 75 yıldır hep istediği gibi, ferdiyeti topyekûn silen bir millî varlık, her şeyi yutuyor - varlıklarını onun varlığ na kurban eden insanlar, evlâtlarını, yakınlarını, kendilerini yitiren insanlar, bu kaybın, bu yoksunluğun kutlandığı müsâmerelerde sahne alıyorlar. Bir süredir vaaz edilen "şehitlik her aileye nasip olmaz" düsturunun manâsı, budur. Bunu bazı şehit ailelerinden işittik. (Dikkat edin, belki gözden kaçırdığım bir iki istisna vardır, anneler değil de hep babalardan işittik, tıpkı "üç oğlum var, üçü de feda olsun" diyenlerin çoğunlukla anneler değil de babalar olması gibi. Kadınları "anne" olarak sembolleştirerek yüceltmek, ama onlara söz ve kulak vermemek, milliyetçiliğin itiyadı değil midir zaten?) Lâkin yanılmıyorsam bu telkini daha evvel "devletin valisi"nden işitmiştik: "Ankara Valisi Erdoğan Şahinoğlu, şehit ailelerine seslenerek 'sizleri tebrik ediyorum, şehitlik her aileye nasip olmaz...' şeklinde konuştu." *{Zaman,* 3 Mart 1997) Bu şekilde konuşulduğunda, artık sözün bir anlamı kalıyor mu? Mağdurları, mazlumları, mağduriyet hallerini giderecek gerçek bir değişikliği konu dışı bırakarak o mağdur halleriyle güzellemek, ululamak kadar, insanları, insanlığı küçültücü bir 'siyaset' olabilir mi?

Mağduriyet... "insan Hakları"...

Kuşkusuz bu şehit yakını siyasetine icabet eden anne-babaların da katkısıyla, evlât acısı çekenlerin mağduriyetinin, mukabeleci.

intikamcı ve mütekabiliyet (karşılıklılık) esasına dayalı bir "insan hakları" söyleminin yaygınlaşmasına dayanak yapıldığını görüyoruz. İnsan haklarını, mağduriyetin özgül ağırlığına, 'kıymetine' göre izafileştiren; acıları, mağduriyetleri terfi ve tenzile tâbi tutan bir anlayış... *Birikim'de* daha önce K. Kerim Ozkonur'un üstünde durduğu gibi (bkz. sayı 119, s. 57 vd.), "onların insan hakları yok mu, onların insan hakları ne olacak?" şantajıyla, bir acıyı, bir mağduriyeti, başka acıların, başka mağduriyetlerin sesini boğmak için seferber eden bir demagoji... Mağduriyetin derinliğinin, trajikliğinin, intikam mantığını meşrulaştırır hale gelmesi ve intikam mantığının hukuku ikame etmesi...

Hissiyatla, hissiyat üzerine bu kadar oynanan, hissiyatın bu kadar pervasızca manipüle edildiği ve teslim etmek gerek, oynanmaya, manipülasyona amade olduğu bir toplumun hissizleşeceği açık değil mi? Bu kadar çok acının, bu kadar çok yasın üzerine bir müşterek kamu vicdanı bina edememek, bu toplum ve bu ülke adına büyük bir kayıp -belki en büyük kayıplarımızdan biri— değil mi?

Birikim 123, Temmuz 1999

Ekmeğini yemek

Linççi kalabalıklar, hınçla üzerine yürüdüklerine 'Bu memleketin ekmeğini yiyorsunuz!' diye höykürüyorlar. Emin Çölaşan, mesela (23 Nisan tarihli yazısında) Ermeni Meselesi'ni, 'ekmeğini yedikleri ülkeye utanmadan ihanet ettiler' diye 'çözümlüyor'! Ermenilere her ne yapıldıysa onu meşru kılan bir alçaklık olarak algılanıyor bu belli ki, 'insanlığa karşı suç'tan bile beter bir şey: Ekmeğini yediği yere ihanet etmek.

Milliyetçi bakış açısından, vatanı 'ekmeği yenen yer' olarak düşünmenin iki tarzı olabiliyor aslında, iki Süleyman Demirel'den örnek vereyim (biliyorsunuz, bir, iki, üç... daha fazla Süleyman Demi-rel vardır!). 'Liberal' bir zamanında, 1969'da bir konuşmasında, 'ekmek yeme' motifini ırkçı milliyetçiliğe karşı kullanmış: "Ayyıl-dızlı bayrağı gördüğü zaman gurur duysun, iftihar duysun, içi titresin. Bu vatandan iyi veya kötü, az veya çok ekmek yediği için daha çoğunu almasını bilsin. Bu vatandan ekmek yediği için ona medyun-u şükrandır. Herkes Türk vatandaşıdır. ... Ne yapacaksınız ırk esasına müstenid milliyetçilikle? Bölersiniz vatanı. Hangi adam benim vatandaşım değildir diyeceksiniz ve bunu ne bileceksiniz?' Bu söylemde, memleketten ekmek yiyor olmayı temel bir millet-daşlık paydası olarak görmek var. 1977'de, anti-komünistlikten titrediği bir zamanda ise, 'ekmek yeme'yi millete, yani aslında milliyetçiliğe sadakatle yükümlendiren bir motif olarak işlemiş Demi-rel: 'Bu milletin evladı olacaksınız. Bu memleketin ekmeğini yiyeceksiniz, kendinizi mensup olduğunuz milletle değil, mensup olduğunuz coğrafya ile tayin edeceksiniz. O coğrafya da sizin değildir. 'Türkiyeliyim' diyenin Türkiye'de hakkı yoktur. Türküm diyenin Türkiye'de hakkı vardır.' Burada artık memleket, yedirdiği ekmeğin diyetini istiyor! iki tutum arasında büyük fark yok, birbirlerine bağlılar, ama nüans da büsbütün önemsiz değil.

Her halükârda, dikkat edin: Türkçede, bir yerin/birinin 'ekmeğini yiyen' kişi, dışarlıklı biridir. ('Kapısında' çalışmaya komşudur, 'ekmeğini yemek'.) Bu söz, minnete borçlu kılan buyurgan bir ilişkiyi imâ ve tamim eder. Ola ki 'sahici' bir sadakati, vefayı da maddîleştiren, bir bağımlılık, bir borç olarak kuran bir dil hüküm yürütür bu sözle.

Aslında bir 'kötülüğünü', kabahatini bildiği, aleyhine konuşabileceği birisi hakkında 'Ekmeğini yedim, bir şey demem' diyenlerin halini düşünün. 'Ekmek vermiş olması'ndan öte kıymetli vasfı olmayan biri sözkonusudur ve 'lanet olsun' makamında bir sadakatin suskunluğudur bu.

Türkçede 'İnsanın vatanı, doyduğu yerdir' diye bir söz de var, bilirsiniz. Bu da en az 'ekmeğini yediği yere ihanet' kalıbı kadar 'maddiyatçı' bir sözdür... ama maddiyatçılığını öteki sözün kuşandığı milliyetçi hamaset salıyla örtmez; tersine, 'halk arasında', milliyetçi hamasete 'kontra' söylenen bir sözdür - çoğu zaman hemşehricilik bağlamında olsa da.

Sahi, memleketinin ekmeğini yiyemeyenler var bir de! Üstelik de 'çok' var. 'Ekmeğini yedikleri ülkeye ihanet edenler'e hınçla bakanlar, acaba memleketinin ekmeğini yiyemeyenler hakkında ne düşünürler? (Ki birçok durumda ta kendileridir, onlar! Ki, ekmekten fazlasını yiyen 'sözde-aydınlar'ı hedef alma demagojisi tam bu noktada işe koşulur!) Ekmek bulamamak, ekmek yiyememek... Ve kuru ekmeğin, 'buranın ekmeğini yiyorsun!' diye kafaya kakılması... Milliyetçi ideolojinin ekmekle böyle oynaması, insanın kanına dokunmuyor mu?

Birgün, 6 Mayıs 2005

TÜRKİYE'NİN "KRİZ İDARESİ" YÖNTEMİ: MİLLÎ REFLEKS VE LİNÇ ORJİSİ*

Millî refleksin işlerliğini ilk kanıtlayan, Susurluk skandalıyla iltisakının yanısıra uyuşturucu kaçakçılığı sanığı olarak tanıdığımız Yaşar Öz'ün adamları oldular: Hapishanede İtalya'ya iade edilmeyi bekleyen bir İtalyan kaçakçıyı Apo'ya karşılık rehin aldılar. Her ne yaptılarsa devlet ve millet için yaptıklarını bir defa daha kanıtlamak için yeni bir fırsattı bu aynı zamanda onlar için. "Yetkililer", bu misillemenin münasip kaçmayacağını, "işimizi kolaylaştırmayacağım" anlatarak bu teşebbüse rica minnet engel oldular; millî kaçakçılarımız İtalyan kaçakçıyı serbest bıraktılar.

Fakat yetkililer, uyuşturucu kaçakçılığı ve "çete" zanlılarında derhal zuhur ettiği görülen millî refleksi sıradan halkımızdan, "sokaktaki vatandaş"tan da görmek istiyorlardı. Bizzat Cumhurbaşkanı ve Başbakan, 16-17 Kasım 1998 pazarte-si-sah günkü nutuklarında halktan "millî tepki" sipariş ettiler. Bir anda İtalya'nın ezelî bir Türk düşmanı (ve bulvar gazetelerinden birinin pazartesi günkü manşetiyle: "Aynı bokun soyu!") olduğunu 'hatırlayan' medya, Apo'nun yakalandığı gün esen olağanüstü zafer havasının sonraki gelişmelerle gölgelenmesinin acısını çıkartmak üzere, tüm tahrik kuvvetini seferber etti.

Millî linç orjisi

Sonuç, 16 Kasım pazartesiyle başlayan haftaya damgasını vuran bir millî refleks harekâtı, bir millî linç orjisi oldu. Bu harekâtı sürükleyenler, ülkücü personeldi. En azından körükleyi-ciler, önde gidenler onlardı; 'böyle' zamanlarda hep olduğu gibi, "sokaktaki adam" üzerindeki cazibe kuvvetleri de fazlaydı. 'Olağan' zamanlarda medyada "ülkücü grup" olarak kodlanan bu personelin, MHP bayrakları sallayıp bozkurt işaretleri yaparak ve "Ya Allah Bismillah Allahüekber" 'çekerek' bütün alâ-metleriyle görünmesine rağmen bu sefer "vatandaşlar" diye tesmiye edilmesi de bu cezbe kuvvetinin istendiğine, teşvik ve himaye gördüğüne işaretti. Bu yazının yazıldığı 16-22 Kasım 1998 evresinde, bu millî refleks 'boşalması', üç insanın canına mal olmuş durumdaydı. Söylemesi korkunç, ama üç insanın ölümü, bu günlerde olmuş olabileceklere göre azdır. Fakat bu insanların ölümünün haberinin medyada iki üç satırla, devlet yetkililerinin ağzındaysa "ölçünün kaçması", "hoş olmayan olaylar" faslından geçiştirilmesi, olmuş olabilecek her türlü fecaati ikame etmeye yetmiştir. İki büklüm polis minibüsüne sığınan insanlara tekme yumruk sallayan, "bize verin!" diye bağıran, kamyon-minibüs döven millî galeyan erbabının görüntüleri, vicdan ve sağduyu sahibi insanların hafızasından çıkmayacak. Sadece hafızalarda değil, "PKK'yla Kürt halkını ayır-dedelim" sihirli formülünün içindeki son kırıntıları da boşaltan bir tecrübe, bir dehşet ânı olarak pekçok insanın yüreğin-de de, hınca dönüşmemesi hayli güç bir sızı olarak kalacak.

TRT vasıtasıyla bir yıldan fazla zaman önce tamim edilen ve şimdi artık Apo'nun resmî tanımı olarak bütün TV kanalları ve mikrofon sahibi herkesçe kullanılmaya başlayan "terörist-başı, eşkıyabaşı" isminin groteskliği gibi, Ankara'da bir ca-fe'nin gururla "burada kesinlikle espresso ve capuccino satılmaz" afişi asması gibi, "Roma Hukuku" ders kitabının yakılması gibi veya "İtalya şaşırma / sabrımızı taşırma" sloganı gibi örnekler, İtalyan kravatlarını woodoo büyüsü yaparcasına hırsla ateşe veren koca adamların yahut İtalyan mamulü na-

renciye üstünde cinnet halinde tepinen "protestocu" esnafla-rınki gibi manzaralar, uzaktan bakıldığında bu millî galeyanı bir çocukça kahramanlık oyununa benzetiyor. Bütün yapılanlar, "bayrağıma selâm vermeden geçen kuşun/ yuvasını bozacağım" diye ünleyen ilkokul şiiri estetiğinin ve atmosferinin emrinde; insanlar çocukluk azgınlıklarının neşesiyle davranıyor gibi görünüyorlar. Keza milliyetçi bir beyaz eşyacının İtalyan malı buzdolabını yakması, arkadaşına yâr olduğunu öğrendiği şişme kadınını bıçaklayan delikanlının durumunu hatırlatıyor (iki yıl kadar önce bir delikanlı sahiden bunu yapmıştı). Evet, belirli bir mesafeden bakıldığında, çocukça (daha doğrusu: ergen-erkekçe) davranışlar resmî geçidi karşısındayız. Ebedîyyen ergen-erkek kalan toplulukların faşist kitle ruhuna gayet iyi uyan saldırganlığı ve kıyıcılığı, karşımızdaki durumu bu görüş mesafesinden bile yeterince tehlikeli kılıyor; kaldı ki durum çok daha tehlikeli - zamana yayılan, sosyalliklerin içinde bölünüp parçalanan ve sosyallikleri bölüp parçalayan, taksitlerle, fragmanlarla yaşanan bir iç savaştan başka bir şey değil bu. Ve taksitlerle, fragmanlarla yaşanan bir faşizm...[1]

Medya 'kendini aşıyor'

Millî Refleks haftası, sadece bu kampanyaya iştirak eden "vatandaşlarımız" adına değil, kampanyayı yürüten medyanın "kamuoyu önderliği" adına, yahut Ertuğrul Özkök'ün tercih edeceği sıfatla "millî aydınlarımız" adına da coşku dolu bir haftaydı. Medyayı kampanyanın aslî yürütücüsüydü: devlet erkânının kullanmadığı kadar galiz bir dil kullanarak, HADEP'lilerin günlerdir sürmekte olan hapishanelerdeki koşullarla ilgili açlık grevlerini "Apo için açlık grevi yapanlar" diye takdim etmek türünden çarpıtmalarla, inanılmaz bir kışkırtıcılıkla amigoluk yaptı. Burada öncülük tabiî ki televizyonlardadır: "Halk PKK'hları/HADEP'lileri linç etmek istedi" haberleri, uzata uzata, 'ballandıra ballandıra', açıkçası ibretlik görüntüler

1 Bu konuda bkz. Murat Belge, Linç *Kültürünün Tarihsel Kökeni:* Milliyetçilik, (Röp. Berat Günçıkan), Agora Kitaplığı, 2006.

olarak takdim edildi, ya hiçbir yorum yapmadan, ya da en fazla, vahşet manzaralarının ardına iliştirilmiş "milletçe sakin olmalıyız" türü geçiştirmelerle... Bu linç manzaralarının, içinde azıcık "millî refleks" kıpırdayan "milletimiz"e hareket serbestisi telkin ettiği, ellerini korkak alıştırmamaları için yüreklendirdiği, apaçık değil mi? "Vatandaşlarımız"ın pek çoğunun, filme çekildiğini görünce özel bir şevk ve iştihayla insanların üstünde tepinmesinden anlaşılmıyor mu bu? Türk medyası ve kalem erbabı, "vatandaşlarımız"ı geminden boşalmaya teşvik ederken, kendisi de zihnindekileri -ve daha aşağılardakileri-serbestçe boşaltarak 'stres attı' ve tabiî bu sarhoşluk içinde kendi fikir ve ahlâk seviyesinin de ötesine geçti.

Millî refleksin en çok okşandığı 16-18 Kasım günleri, en 'açık konuşulan' günlerdi. Apo'nun iadesini sağlamak için idam cezasının kaldırılmasıyla ilgili tartışmada, "kamu vicdanını" genel olarak idamlardan, özellikle de Apo'nun idamından mahrum bırakacak olmanın derin hüznü yaygın bir şekilde görünüyordu. En basit çözümü, tabiî ki, her zaman "sokaktaki adam"ın arı-duru sağduyusunu yansıtan Rauf Tamer önerdi: "Önce idamı kaldırıp Apo'yu alır, sonra idam cezasını tekrar koyup asarız." "Kamuoyu ancak böyle rahat eder"di. (Evet, sahiden de memlekette, hukukî kurallar ortada olmasına ve Adalet Bakanının ilk andan itibaren bu maddî gerçeği hatırlatmasına rağmen, hem idam cezasının kalkmaması hem de Apo'nun iade edilmesi gerektiğini düşünen ve bir an evvel bunun gereğini yapmadığı için İtalya'yı -hatta bir miktar da Türk devlet ricalini- suçlayan bir "kamuoyu" teşekkül etmişti sayelerinde...) Ertuğrul Özkök, Apo'yla birlikte "terör" diye hülâsa edilen sorunlar yumağının tamamen ihraç edildiğine sahiden inanıyor görünme lüzumunun asabi sahte-keyfiyle, İtalya'ya dönük tehditlerini, "siz düşünün artık, Türkiye terörü sınırları dışına atmaya kararlı" diyerek bağlıyordu. "Avrupa değerleri" ni herkeslerden iyi bilen ve herkeslerden daha samimi sahiplenen Türk eliti olarak, siyaset ve kanaat önderlerimiz; İtalya'yı "Rönesans'ın yaratıcısı, güzel, uygar ülke..." vb. iltifatlarla 'özüne' döndürme taktiği ile, bu "makarnacı, yayga-

racı, tilki, kalleş ve hatta faşist" millete lanet okumak arasında bir uçtan öbür uca seğirttiler. Gündelik/sıradan milliyetçiliğin zengin düşman kataloğunda aslında pek yer tutmayan İtalya hakkında müthiş bir hızla dizi dizi husumet motifi peydahla-yabilmesi ve 'düşmanlığımızı' ezelîleştirebilmesi, millî refleksin kuvvetini kanıtladı. Görsel medyada İtalya'ya "ezelî düşman" kıyafeti giydirmede en ileri giden *Star* TV, İtalyanların "Kurtuluş Savaşımızda bir kurşun atamadan Anadolu'dan ka-ça"cak kadar korkak olduğunu 'hatırlattı' bize. Fatih Altaylı, İtalya Başbakanı Massimo d'Alema'nın adını "maksimum Dal-lama"ya çevirerek, entelce kıvırmalara hiç gelemeyen dobra bir "halk yazarı" olduğunu bir defa daha gösterdi. Hasan Pu-lur, *Star TV* ve başkaları,İtalya'nın Anadolu'daki emellerini ve Lozan'ı asla unutmayan kadim ve uslanmaz bir Türk düşmanı olduğunu anlatarak, bu düşmanlığı tarih bilinciyle donattılar. Umumî/harcıâlem milliyetçiliğin rotasını hiç yabancılık çekmeden anında İtalya'ya çevirebilmesi ve hayal gücünü italya'ya karşı seferber etmekteki uyum kabiliyeti, en önemlisi, milliyetçiliğin belirli siyasal-ideolojik içeriklerle mukayyet olmayan bir zihniyet kalıbı olduğunu kanıtlıyor - ve elbette bu zihniyet kalıbının Türkiye'deki gücünü.

18 Kasım, kışkırtmanın doruğuydu. Emin Çölaşan, "kitlelerin sabrının taştığına" dair, "haydi, taşsın sabırlar!" kipinde haber uçurdu; millî maçlardaki heyecan dalgasının (ki sahici millîlikten uzak, süflî bir angajman olduğu ima edilen maç kutlamalarının prensip olarak can kaybıyla sonuçlandığını biliyoruz) bir kesirinin bu işe harcanmasına intizar etti; millî öfkeden kaçan güruhun, koyu koyu yazarak, kiliselere sığındığını söyleme fırsatını da kaçırmadı. Çölaşan'ın, gazetelerin ve TV haberlerinin "millî infial" tasvirlerinde, "istenmeyen olaylar"! tadını çıkara çıkara servise sunan bildik müstehcen tavır, ayyuka çıktı. En geç 20 Kasım cumadan itibaren, anlaşılan millî reflekse fren yaptırma zarureti hâsıl oldu. Belki PKK'nın köşeye sıkışan gruplarının tepkisine yolaçacağı düşünüldüğünden, ama galip ihtimalle serbest bırakılan saldırganlığın, şiddetin kontrol edilemez sonuçlara yol açmasından duyulan

kaygıdan ve bu gibi sonuçların "davamızı savunurken bizi uluslararası kamuoyunda güç duruma düşüreceği" endişesinden, önceki gün milleti galeyana getirenler birden sağduyu çağrılarına giriştiler. Sokağa davet ettiklerine, aferinler eşliğinde itidal tavsiye etmeye yöneldiler. Ankara Valisi, "kışkırtıcı ve bütünlüğü bozucu flama ve sloganların kullanılmaması" gerektiğini bildirerek ülkücü personele dolaylı bir ihtar bile gönderdi. "Aman ölçüyü kaçırmayalım", "haklıyken haksız duruma düşmeyelim" uyarılarıyla beraber, 6/7 Eylül olaylarına bile atıf yapıldı - ki "ölçüsü kaçmış" bir örtülü resmî provokasyon olduğu artık aşikâr olan 6/7 Eylül'ün hatırlatılması, bu yılın merd-i Kıptî oskarlarına aday gösterilmeyi fazlasıyla hakeden bir basiretsizlik örneğidir.

Bu uyarılardan sonra, en azından bu yazı bitirilirken, tepkiler münhasıran İtalya'ya kanalize edilmiş görünüyordu - bu arada Kocaeli'de polis minibüsüne bindirilirken MHP'liler tarafından dövülen bir emekli öğretmen ölmüş, öldürülmüştü. Millî refleksin daha itidalli dışavurum yolları üstüne kafa yorulurken, bazı köşe yazarları halktan gelen önerilere aracılık edenler de oldu. Örneğin Oktay Ekşi'nin sütunundan, vatandaşlarımızın, terör örgütü tarafından öldürülen çocukların resimlerinden pul yaptırıp Avrupa'ya dağıtmak, malûl gazileri Roma'ya götürmek, Roma'da her haftasonu (!) 20-30 bin araçla trafiği kitlemek gibi "proceler" geliştirdiği öğrenme fırsatını bulduk. "Vatandaşlarımız", Batı *CephesindeYeni Bir Şey Yok* filmini sabote etmek için sinema salonlarına yüzlerce fare salan Goebbels'in havsalasıyla yarışmaya hazırdılar. (Meşhur Nazi propaganda bakanı da, "ne yaptıysa", estetik ve ahlâkı değil sadece ve sadece "etkililik derecesini" hesaba katarak yapmıştı...) Proce sahibi vatandaşlar malûl gazilerin THY tarafından Roma'ya taşınmasını, asıl ilginci Roma'da trafiği kilitleyecek serdengeçtilerin benzin parasının devletçe karşılanmasının uygun olacağını da düşünmüşlerdi. (Nispeten masum da olsa "örtülü operasyonların devletçe bol keseden finansmanının ve bu işlerde vazife almanın, "vatandaşlanmız"ın zihninde ne kadar da olağan karşılandığını da böylece görmüyor muyuz?)

İtidal tavsiye ederken de linç teşebbüslerini tasvir ederek "kitlelerin sabrı taşıyor" tehditlerini yinelemekten geri durmayan Emin Çölaşan da akçalı projelere yöneldi: bebemahal İtalyan gazetelerine paralı ilan verilmesi gerektiğini duyurdu, bunun için anlı şanlı zenginleri göreve çağırdı, tabiî bu arada Tanıtma Fonu'na ve tabiî ki "Örtülü Ödeneğe" el atılması gerektiği üzerinde durdu. Protestomuzu medenî medenî iktisadî yöntemlerle yapmak gerektiğini anlatmaktan özel bir memnuniyet duyanlar da vardı. 20 yıl önce MHP yöneticisi olarak "vatan ve millet düşmanlarına" karşı ülkücülerin vekâleten üstlendiği millî refleksin müdafaasını yapmış olan Taha Akyol, şimdi serbest piyasaya duacıydı: "Kapalı ekonomi sürüyor olsa, hangi İtalyan malını boykot edecektik, hangi İtalyan firmalarına çağrı yapacaktık?" Serbest piyasanın ve "açık ekonomi"nin müessir bir millî boykotaja imkân hazırlamak gibi bir erdemini tespit etmek belli ki onu pek kıvandırıyor. Gerçi Taha Akyol'un hayranlık duyduğu globalleşme çağında bir "millî ekonomi"yi ve onun ürünlerini tefrik etmek pek o kadar kolay olmayacaktır; ama hayal-i cihan değer!

Basınımızda bu tür fikirler arasında, özellikle itidal programına geçildiğinde kendini gösteren en münasebetsiz kaygının "bugüne kadar kendimizi dünyaya iyi anlatamamışız" kaygısı olduğunu düşünüyorum. Bilâkis, Türkiye kendini çok iyi anlattı ve anlatıyor! "Davamızı", "tezlerimizi", şu Millî Refleks Haftasında ortaya çıkan toplum manzarası ve insanlık durumundan, köşe yazılarında serdedilen fikirlerden daha iyi ne anlatabilir? Türkiye'nin, şu 16-22 Kasım haftasında bir defa daha ortaya serilen şu hâlinden öte bir "tez"i var mı? "Yetkili ağızlar" da, tabiî yumuşatarak, bu manzarayı ve bu "tez"i yansıtıyorlar; ve "dünya", Türkiye'yi gayet iyi anlıyor.

Bir "kriz idaresi" aracı olarak "millî refleks"

"Millî refleks" kavramı, MHP'lilerin 12 Eylül yargılamaların-daki temel savunma tezlerinden biriydi. Millî refleks, Nevzat Kösoğlu'nun anlatımıyla, din, bayrak, millet, vatan gibi en

mukaddes kavramları, hayatiyeti saldırıya uğrayan bir cemiyetin "gayrı şuurî savunma refleksi" idi. Bu mantığa göre ülkücülerin 12 Eylül öncesinde gerçekleştirdikleri kıyımlar, cinayetler de, devletin ortaya koymakta yetersiz kaldığı, toplumda da yeterince güçlü görünmeyen bu millî refleksin ikame niteliğindeki dışavurumundan ibaretti. Kürt sorunuyla ilgili politikanın düşük yoğunluklu savaş ve refakaten topyekûn gayrıniza-mî harp stratejisinin emrine girdiği ve buna bağlı olarak her türlü toplumsal muhalefetin şiddetle ezildiği 1990'larda ise, MHP'liler, büyük memnuniyetle, artık millî refleksin 'işlediğini' söylüyorlardı: hem devlet hem de toplum millî refleksler bakımından 'istenen seviyeye' gelmişti. Bunu söyleyerek dışa karşı tabanlarının saldırganlığını olağanlaştırıyor; içe dönük olarak da ülkücülerin kendini devletin yerine koyarak atılganlık yapmalarına artık gerek olmadığını, zira devletin zaten gerekeni yaptığını -'onların anlayacağı', artık devletin ülkücü olduğunu ya da pek yakında olacağını- telkin edebiliyorlardı.

Gerçekten, kabaca 1991'den sonra, "millî refleks", bir yönetim aleti, bir "halkla ilişkiler" politikası aracı olarak yerleşik-leşmiştir. Millî değer ve çıkarlara aykırı addedilen birilerinin düşmanlaştırılarak linç tehdidi altında yaşamaya mahkûm edilmesi, bazı gerginlik anlarında linç edilmesi, kamuoyu oluşturmanın bir vasıtası oldu. Siyasal sistemin içine girdiği tıkanıklık derinleştikte, millî refleksi 'boşaltan' intikam gösterileri, linç provaları, bazen de düşmanlara/hasımlara dönük sembolik ihtar ve tehditlerin damgasını vurduğu kutlama töreni/şenliği biçiminde tecelli eden vb. millî histeri patlamaları, "kriz idaresi"ni meşrulaştıran arkaplan olarak, hatta bizzat "kriz idaresi" yöntemi olarak, kurumlaştı. Toplumdaki kör öfkeye, nefret ve intikam hislerine, en ilkel ve yalın dışavurum-larıyla, geçit izni verildi. Bu seferberlikten büyük haz duyan ve fayda sağlayan ülkücüler önemli aracılık rolleri üstlendiler, ama unutmamalı ki katılımcılar, "halkımız"dan başkası değildi. Zaten belirli bir kendiliğinden ve anonim 'katılım' ve toplumsal rıza olmaksızın, bu faşist potansiyelin böylesine korkutucu boyutlara ulaşması da mümkün değildir. Millî refleksin

sık sık işler hale koyulmasının, millî histeri kampanyalarının bir "kriz idaresi" yöntemi olarak kurumlaştığını ileri sürmekle; bu olayların 'bir yerlerden' başlatılıp idare ediliyor olduğunu değil, böylesi olayları, böylesi bir 'toplum hali'ni olağanlaş-tıran ve bu olayların atmosferiyle, bu toplum ve insanlık haliyle simbiyotik ilişki içinde varolan bir politik ortamın meydana geldiğini söylemek istiyorum.

Çanakkale'deki "keçi olayı", "otel olayı", Erzurum'da kitlelerin Kürt mahallesine yürümesi gibi, doğrudan Kürt topluluklarına dönük 'sivil' linç teşebbüsleri bu cümledendir. Polisin yargısız infaz gösterilerine sağlanan destek tezahüratı bu cümledendir. Futbolda "millî başarı"ların ardından âdet haline getirilen kornalı, silahlı kutlama geçitleri bu cümledendir. Boyabat'taki türünden "ırz düşmanlarını linç" teşebbüsleri bu cümledendir. Sivas katliamı da, bütün boyutlarıyla değilse de bir veçhesiyle, bu cümledendir. Sivas katliamına konan resmî teşhisi belirleyen ve ondan sonra da pek çok vesileyle kullanılan "halk tahrik oldu" motifi, halkın/milletin linç teşebbüslerine, karşısında durulamayacak doğal âfetler gibi, karşısında du-rulamayaçak bir ilâhî takdir statüsü kazandırıyordu - sonuçları fenaydı ama yapacak bir şey yoktu, "tahrik etmemek lâ-zım"dı... Devam edelim: Askerî operasyonlar veya HADEP Kongresinde Türk bayrağının yere atılmasına tepki gibi vesilelerle başlatılan "bayrak as!" kampanyaları bu cümledendir. Son olarak, biraz ileri giderek, Cumhuriyet bayramı kutlamalarının da bir veçhesiyle bu cümleden olduğunu söyleyeceğim: İtalya'yı protesto eylemleri sırasında neşe içinde dev Türk bayrakları ve 75. Yıl bayrakları sallayarak 10. Yıl Marşı söyleyen insanların görüntüsü, böyle bir sürekliliği düşündürmeye yeterli değil mi?

İşte, Apo/Italya olayı, millî refleks hamlelerinin bir yenisini başlattı. Zaten öncesinde de, yeni bir linç kampanyasının zamanı gelmiş görünüyordu. Ankara'da öldürülen bir hava korsanının sağ yakanabileceği ihtimalinden söz eden İHD yöneticisi hakkında Hürriyet'in "manyak herif!" manşeti ve Ertuğrul Özkök'ün "Kasap Hakları Derneği" yazıları, Türkiye'yi yöne-

tenlerin ve onlarla yârenlik eden medyanın, timsah gözyaşları döktükleri bir suikasttten mucize eseri kurtulan Akın Bir-dal'dan hayatta kalmasının acısını çıkartmaya azmettiklerinin işaretiydi. Roma/İtalya olayından iki hafta kadar önce Koca-eli'de MHP'lilerin -belki 16-22 Kasım haftasında emekli öğretmeni öldürenlerle aynı kişiler- açlık grevi yapan bir sol grubun genç militanlarını linç girişimi, bir işaretti.

Vahim olan şudur ki, bu yazının bitirildiği 22 Kasım'la sona eren haftada, millî refleksin 'boşaltılması' açısından, "milleti-miz"e tanınan engin tahrik olma hakkı açısından eşik çok yükselmiştir. Unutmamalı ki, millî histeri patlamalarıyla yükselen eşikten geri inildiğinde, bu kabarmadan önceki 'olağan halin' seviyesi de yükselmiş oluyor. Dolayısıyla, önümüzdeki günlerde ortamın nispeten durulmuş olması umulur ama öyle olsa bile yeterince olağandışı bir toplum halinin yerleşikleşmiş olacağı açık. Halkın tahrik olmasını, millî refleksi bir doğal âfet suretinde tasvir etmeyi seven devlet ve siyaset erkânı da, böylece bir sel baskınına, bir orman yangınına benzemeye teşvik edilen "kitle"nin bazı anlarda kontrol edilmez hale geleceğini herkesten iyi biliyor olmalıdır. Bu noktada fazla söyleyecek şey yok. Türkiye'nin krizini millî refleks gösterileri ve linç orjileriyle idare etmeye çalışanlar, memleketi idare vasıtalı olarak sahiden bir iç savaşı mı tercih ettikleri sorusuyla yüzleş-meli, yüzleştirilmelidirler.

Son olarak kısaca, millî refleksin işletilmesinde belki en fazla istismar edilen insanlara, askere gönderdikleri evlâtlarını kaybeden insanlara yapılan muameleye değineceğim. Bu insanların acılarının hayâsızca araçsallaştırılması, millî refleks ve millî linç siyasetinin ruhunu ortaya koyuyor. Çocuklarını kaybeden bu insanlara, faşizmin "aşağıdakilere" seslenirken kullandığı tipik dille sesleniliyor: "garibanların", "ezilenlerin", "mağdurların" öfkelerini bileyen, bu öfkeyi somut ve şeytanî bir düşmana yönelten, gariban/ezik/mağdur hallerini yücelten, kutsallaştıran, onları gariban/ezik/mağdur durumlarını değiştirme doğrultusunda değil ebed-müddet bulunacakları bu "ga-riban"/ezik/mağdur konumla ilgili bir mitos etrafında aktive

eden bir dildir bu. Evlâtlarını kaybeden ve kahir ekseriyetle alt sınıflardan olan anne-babalar da aynen böyle bir dille istismar ediliyorlar; "şehitler ölmez/vatan bölünmez" sloganlarıyla, herhalde çocuklarına tercih etmeyecekleri gurur ve kahramanlık gösterilerine, tek beklenti ve telâfi olarak intikamcılığa sevkediliyorlar. Bundan utanmayan, hiçbir şeyden utanmaz.

Birikim 116, Aralık 1998

DEVLETİN POLİSİ, POLİSİN DEVLETİ

Türkiye'de "memleket işlerinin" idaresinde Millî Güvenlik Kurulu'nun (MGK) ve ordunun baskın rolü ve bu yapıların rejim içindeki sorgulanamaz, 'aşkın' konumları ayan beyan ortada. Son bir-birbuçuk yılın gelişmeleriyle bu durum iyice belirginleşti. 1980'lerin ortalarından itibaren kamuoyunda yürütülen ve kısmen reel politikada da müşteri bulan, MGK'nın meşruiyeti ile ve ordunun siyasî otoriteye tâbi kılınması gereği ile ilgili tartışmalar, gündemden düştü - bu tartışmayı sürdürmeye çalışanlar, "hainlik"le suçlanmazlarsa, marjinal sayılıyorlar. Keza devlet içindeki gayrınizami harp veya en doğrusu iç savaş örgütlenmelerinin oluşturduğu, "kontrge-rilla" adıyla şöhret kazanan 'resmî illegal' yapılar, popülaritelerinin doruğundalar. Bu yapılar veya birimleri arasındaki lig usulü müsabakalar, nicedir medyanın gözde tefrika konuları arasında yeralıyor. Başlıbaşına Cem Ersever hesaplaşması,[1] resmî illegalitenin ve iç harp aygıtının çapı hakkında yeterince fikir veriyor.

Devletin güvenlik birimlerinin (müteveffa Althusser "baskı aygıtları" derdi) bu hiperaktif halinin, olağan sayılarak 'arada

1 Bkz. Soner Yalçın, Binbaşı Ersever'in *itirafları,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1994.

kaynayan', ama gündelik hayatta en fazla cisimleşmiş bir veçhesi de, kronik polis şiddetidir.

13 Ocak'ta Ankara'da yürüyüş yapan memurların gaddarca coplanması, belki de fazla gözönünde cereyan ettiği için, 'polis sorunu'nun, popüler gündemin kaygan zemininde bir süre boy göstermesini sağladı. Aslında polis şiddetinin bu ülkedeki hâkimiyetini gösteren yığınla örnek, herhangi bir zaman kesitinde, İkitelli basınından bile toparlanabilir. Örneğin 26 Ocak günkü gazetelerde, genç bir kadını şüphelendiği için kurşunlayarak öldüren polis memuru Aslan Yardımcı'nın 5 milyon lira kefaletle ("üç aydır haklarından mahrum edildiği" gerekçesiyle!) tahliye edildiği haberi vardır. Milliyet'in haber başlığı, şayet garip bir kara mizah anlayışına dayanmıyorsa, helâl eder gibidir: "Aslan Polis"e Tahliye! Aynı gün, tren seferlerinin zincirleme gecikmesi yüzünden mesailerine geç kalan 500 dar gelirli ve çoğu orta yaşlı insan, protesto için Pendik'te demiryolunu işgal etmeleri üzerine copla dağıtılmış, birçokları gözaltına alınmıştır. 28 Ocak'ta, içişleri Bakanı Nahit Menteşe'nin DEP milletvekili Zübeyir Aydar'ın sorusuna cevabında, bir vatandaşın alkollü olarak çevreyi rahatsız ettiği için götürüldüğü İstanbul Kumkapı karakolunda bir polis memuru tarafından dövülerek öldürüldüğü iddiasının doğru olduğunu açıklamıştır. Katil zanlısı polis memuru firar etmiş ve hakkında gıyabî tutuklama kararı çıkartılmıştır. *Hürriyet* bu olayı birinci sayfada logosunun yanında "Menteşe'den korkunç itiraf başlığıyla sunmuştur, ama haberin kendisi 25. sayfada tek sütunla geçiştirilmiştir.

Ne var ki, MGK, ordu, kontrgerilla konuları, devletin güvenlik/baskı aygıtlarının kamusal hayat üzerindeki hegemonyasına ilişkin yorumlarda ağırlıkla ele alınırken, polis sorunuyla o kadar fazla ilgilenilmiyor.* Bunun bir nedeni, sözko-nusu yapıların daha belirleyici ve 'gerçek' iktidar odakları -ya da onlarla doğrudan bağlantılı- olmaları, belirli bir ideolojiyi

(*) Ferdan Ergut'un *Modern Devlet ve Polis - Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği* kitabı (İletişim, 2004), bu bakımdan hayırlı bir istisna ve öncü bir çalışmadır.

yeniden-ürettikleri için daha bütünlüklü bir hegemonyayı tesis etmeleridir. Bu yapılar, komplocu illiyetler kurma merakını da daha iyi tatmin ediyorlar. Polis ise, eninde sonunda siyasî iktidarın memuru sayıldığı ve sivil/kamusal hayatla daha içiçe olduğu için, o kadar derin anlamlar yüklenmeye 'lâyık' görülmüyor. Daha ziyade, MGK veya kontrgerilla gibi 'esas' hege-monik güçlerin aracı olarak gördüğü işlevle konu ediliyor. Oysa polisin, güvenlik/baskı aygıtının artan, denebilir ki mutlak-laşan göreli özerk yapısı içindeki kendi görece özerkliğini arttıran bir gelişme arzettiğine dair göstergeler var. Ayrıca, daha gözönünde, sivil/kamusal hayatla daha içiçe bir yapı olması, Türkiye'nin kapitalistleşen/modernleşen koşullarında polisin güvenlik/baskı aygıtı içindeki konumunu daha ağırlıklı ve ilginç kılıyor.

Bir köşetaşı: CMUK muhalefeti

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda (CMUK) güya DYP-SHP hükümetince, aslında fiilen SHP'li Adalet Bakanı Seyfi Oktay'ın gayretiyle yapılan mütevazi değişikliklere karşı gelişen muhalefet kampanyası, polisin göreli özerk bir güç olarak artan etkinliğini göstermesi açısından çok önemliydi. Bu muhalefet, 1977'de CHP ağırlıklı Ecevit hükümetinin MC çizgisindeki kadrolarca sabote edilmesinden farklıydı. Bir kere, sadece sola değil, bürokrasinin ve DYP'nin kendisine karşı çıkan unsurlarına da yönelik bir direnişti bu. Sonra, bir pasif direnişle sınırlı olmayan, gösteri yürüyüşleri örgütleyen gayet aktif bir hareketti. En önemlisi, CMUK karşıtı kampanya bir partinin polis içindeki uzantılarınca yürütülmeyen,[2] katılan polis kadrolarının birtakım yandaşlarına destek vermek üzere değil bizzat bir özne gibi hareket ettiği, ideolojik olarak da bizzat polis adına yürütülen bir kampanyaydı. Denebilir ki, CMUK karşıtı muhalefeti yürü-

2 Gerçi CMUK karşıtı muhalefeti sürükleyen polis kadroları ülkücü harekete yakındılar; fakat bu muhalefetin 'mihrakı' bizzat kendisiydi ve ülkücü hareketin politik önderliğince yönlendiriliyor değildi. Polis-ülkücüler bağlantısına aşağıda da değinilecek.

ten polis birimleri, müstakil bir 'parti' imişçesine davrandılar! 1992 ve 1993 yılları boyunca aralıklarla devam eden bu kampanya, milliyetçi-muhafazakâr politik elit ve entelijensiya tarafından hararetle desteklendi. Yine dikkatten kaçmaması gereken husus, polis içindeki kimi ekiplerin bir politik-ideolojik çizgiye destek vermesinden ziyade, sağ yelpazedeki muhtelif politik-ideolojik konumların polis odaklı bu inisiyatife destek vermeleriydi.[3] Polis, sınır çizgilerinin bulanıklaştığı Türk sağında otoriter bir milliyetçi-muhafazakâr hattın çekilmesine önderlik ederek, 'toparlayıcı' oldu! 1993'de yargısız infazlara yöneltilen eleştirilere karşı çekilen direniş hattı, CMUK karşıtı muhalefetin saflarını sıklaştırırken, polisin sağdaki 'toparlayıcılığını' da pekiştirdi. 24 Haziran 1993'de *Türkiye'de* Ahmet Kabaklı, Boyabat'ta yaşanan linç olayını yorumlarken şöyle yazmıştı: "Madem ki polis ve hükümet CMUK korkusundan tutuklamıyor, cezalandırılacağı da şüphelidir, o halde 6.000 kişi toplu cinnet halinde, 'biz verelim müstehakım' demişlerdir, iyi ama, linç barbarlık değil mi, 'ihkak-ı hak' adalet olur mu? Olmaz ama, ne yazık! Adalet mekanizmasının, polis görev ve yetkisinin işlemediği ülkede halk bu feci çareyi bulmuştur." Polisi CMUK'la -güya-"elinin kolunun bağlanması"ndan kurtarma gayretkeşliği, Kabaklı gibileri, bilcümle 'uygunsuzlar'ı linçle tehdit edecek raddeye getirebilmiştir. *Zaman'da,* hele *Türkiye'de,* Sivas katliamı için de sözü "vatandaşın CMUK'a tepkisi"ne bağlayan yorumlar yapıldığını biliyoruz. Bu rezillikle beraber adını anmak yakışmıyor ama, Rosa Luxemburg'dan ilhamla söylersek, ülke insanlarına sunulan şu olmaktadır: "Ya yargısız infaz, ya barbarlık!.."

Cihanda polis...

CMUK kampanyası, polisin rejim içindeki göreli özerkliğinin neredeyse mutlaklaşması doğrultusundaki, dahası siyasetin/siyasetçilerin tıkandığından söz edilen bir dönemde polisin politik hat çizici ve ideoloji üretici bir misyonla yüklenmesi doğ-

3 Bkz. Tanıl Bora, Terör, devlet ve Türk sağı, *Birikim,* Mayıs 1992, s. 48-57.

rultusundaki eğilimlerin en 'parlak' göstergesiydi. Genel olarak güvenlik/baskı aygıtının ve bu arada polisin göreli özerkliğinin mutlaklaşmasında, kuşkusuz 12 Eylül'deki dikta örgütlenmesinin bıraktığı mirasın büyük payı var. Fakat başka bir gelişmeyi daha gözden kaçırmamak gerek, O da, '80'lerin neo-liberal dalgasının açtığı çığırda devletin asayiş ve güvenlik işlevine indirgenmesi, devlet aygıtının da bu işleve cân-ı gönülden sarılma-sıdır... Asayiş/güvenlik alanı, devletçilik karşıtı liberal demagojinin[4] saldırılarından vareste tutulan bir alan. Sanki dönüp dolaşıp liberalizmin o ünlü "gece bekçisi devlet" şiarına gelinmiş gibi... Neo-liberal çığırın getirdiği ikinci bir yönelim, özel güvenlik teşkilatlarının yaygınlaşmasıyla, devletin şiddet tekelinin de 'özelleştirilmesi' doğrultusunda. (Kurulan 'özel şiddet şirketleri', personellerini ağırlıkla profesyonel canilerden ve bilhassa faşizan sağ radikal muhitlerden devşiriyorlar. Latin Amerika'nın kimi global kentlerinde zengin mahallelerinin korunmasında bu gibi 'cinayet şirketleri' iş görüyorlar; böylece büyük ailelere ait özel koruma güçleriyle resmî güvenlik kuvvetlerinin örtüştüğü oligarşik gelenek, asri bir tarzda hayatını sürdürüyor.) Neo-liberalizmin "devleti küçültme" programının bir parçası olan bu gelişmelerin, kapitalist sistemin yeni tehdit algılamalarına bağlı açılımları var. Önce, sosyal refah devletinin çözülmesiyle toplumun kıyısına itilenlerin kitlesel boyuta varması, sonra, Kuzey-Güney duvarının yükselmesi ve Üçüncü Dünyalı göçmenleri engelleme kaygısı; asayişi/güvenliği acil ve ağır bir sorun olarak kurumlaştırdı. "Yeni Dünya Düzeni" sarhoşluğu içinde, anti-terörizm söyleminin, insan hakları söyleminin 'olmazsa olmaz' önşartı olarak kendini meşrulaştırarak bütün devletler elinde 'anayasal' bir müessiriyet kazanması, bu sürecin bir çıktısıydı.[5] Neo-liberalizmin "gece bekçisi devlet"i,

4 Bkz. Levent Kavas-Faruk Alpkaya, "Terör" ya da "Mülkün temeli" üzerine (1-2), Birikim, Kasım ve Aralık 1993.

5 Demagoji diyoruz; zira neo-liberal söylemin devletçilik karşıtı söylemine kar şın, "liberal ekonomi" devletin regülasyonundan (düzenlemelerinden) vaz-geç(e)mez. Devletçilik karşıtlığı, esasında sadece devletin dolaysız iktisadi fa aliyetlerine kasteder - devletin regülasyonuna ise muhtaçtır.

tepeden tırnağa silâhlı, elektronik haberleşme donanımlı, her tıkırtıda tetiğe asılan, mahalle sakinlerine korku salan bir gece bekçisi olarak hazır ve nazırdır! Batı dünyasında genel olarak askeri harcamalar ve ordu bütçeleri gerilerken, iç güvenlik harcamaları yükseliyor. Polisin hem 'görünmez el' denetimi hem de görünür şiddeti artıyor.

Fransa'da sokak infazlarını 'feasable' (olabilir, yapılabilir) kılan İçişleri Bakanı Pasqua, bu gelişmenin kahramanıdır. Almanya polisi, faaliyetini "suç fiilinin gerçekleşmesinin çok öncesindeki aşamalara kaydırmaya", "aktif duyum temini"ne (yani non-stop gözleme-izleme ve istihbarat) yönelik tasarımlar hazırlayarak; Nazi mirasının şânına yaraşır bir icraate hazırlanıyor.

Yurtta polis

Türkiye'de de, genel olarak, iktisaden küçülttüğü devleti yoğunlaştırılmış bir asayiş/güvenlik aygıtına indirgemeye dönük neoliberal söylemin ve politikanın etkisi geçerliydi. Devlet bütçesinde sağlık, eğitim vd. sosyal harcamalar sürekli gerilerken, iç güvenlik/asayiş harcamaları artış gösterdi.[6] Asayiş 'sektörü', görünen bütçesi dışında da, kullanacak zengin kaynaklar buldu. Örneğin, geçtiğimiz Eylül ayında istanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu'ya yönelen yolsuzluk suçlamalarını altetmek için Cumhurbaşkanı Demirel'in "terörle mücadelede kullanılan örtülü ödeneğe ait olduğunu" açıklama mecburiyeti duyduğu 7.5 milyar lira, herhalde buzdağının görünen yüzüydü! (O günlerde bir "eski bakan", "İstanbul'da terör bu sayede çökertildi" demişti.) İşçilerin, memurların zam talepleri karşısında -hatta son olarak döviz bunalımına devletin müdahale etmeyişine ilişkin tartışmalarda- hükümet yetkililerinin "para milletin parası,

6 Emniyet Genel Müdürlüğü'nün genel bütçe içinde payı 1980'den günümüze şöyle değişti: 1980'de % 2.55, 1981'de % 2.87, 1982'de % 3.25, 1983'de % 3.57, 1984'de % 3.49, 1985'de % 2.94, 1986'da % 2.80, 1987'de % 2.87, 1988'de % 2.43, 1989'da % 2.43, 1991'de % 3.69, 1992'de % 3.40, 1993'de % 2.90, 1994'de % 2.80. (Bu verileri toparlayan Alper Aslandaş'a teşekkür borçluyum.)

olur olmaz sarf edemeyiz" diye demokratik tutumluluk jestleri yaptığı bu memlekette, kayıtsız-kuyutsuz kullanılan bu dev paranın "milletin parası" olup olmadığıyla kimse ilgilenmedi.

Polisin maddi ve yasal gücündeki artış kadar önemlisi, debdebesindeki ve prestijindeki artıştır. Emniyet elitinin devlet eliti ve hiyerarşisi içindeki fiilî ağırlığının arttığı, ideoloji ve politika üretimindeki etkinliğinin çoğaldığı, rahatlıkla söylenebilir. Medyanın bu süreçteki rolü görmezden gelinemez. Medya, Emniyet elitini popüler-medyatik kişilikler portföyüne kattı ve onların stilizasyonuna daha fazla özen gösterdi. Emniyet müdürlerinin medyatize ve popülarize edilmesinin en çarpıcı örneği kuşkusuz İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Men-zir'dir. 19 Ocak gecesi *Show TV* ana haber bülteninde Menzir, "devlet içinde özel sektör zihniyetiyle çalışan, girişimci, atak..." diye sıfatlandırılıyordu. (*Ekonomik Trend* dergisi de Menzir'i "1993'ün bürokratı" seçti.) Bu takdim, bir emniyet müdürünün artık yerine getirdiği asayiş 'hizmeti'nin çok ötelerine taşan imajlarla bütünleştiğini gösterir - daha önemlisi, asayiş 'hizmeti'nin, toplumsal hayatın bütününü kavrayan bir imaj ve ideoloji üretimine kaynaklık edebildiğini... Öte yandan polis de kendini medyatize etmeye çalışıyor, "Piar"a (pub-lic relations-halkla ilişkiler) daha fazla önem veriyor. Taze bir örnek, 13 Ocak'tan sonra Ankara Emniyet Müdürlüğü'nce bütün milletvekillerine "üst düzey bir emniyet yetkilisi tarafından kaleme alındığı düşünülen" (*Hürriyet,* 20 Ocak) bir imzasız mektup gönderilip; memurların PKK, TKP, Dev-Sol mensuplarınca "katil polis" diye slogan atılarak tahrik edildiğini anlatan bir "savunma" yapılmasıdır. Bu 'tanıtım' faaliyeti hem polisin gelişen "piar"cılığını, hem de inisiyatifindeki artan özerkleşmeyi göstermesi bakımından ilginçtir.[7]

7 Başka çeşit bir "piar" faaliyeti örneği, 1992/93 yılbaşında İstanbul-Yeşilköy Polis Karakolu'nun mahalleliyi karakolda yılbaşı partisine davet etmesiydi: "Sayın Vatandaş! Bizi eleştirin, çünkü eksikliklerimizi bilip daha iyi hizmet vermek istiyoruz. Ancak, ardımızdan değil, yüz yüze. Gereksiz, ortamı olmayan, bize ulaşmayan ve bazen de haksızca yapılan tartışmaların sonuç getirmeyeceğine ve öncelikle devleti küçük düşüreceğine inanıyoruz. Kapımız polisiye bir olay olmadan da tüm vatandaşlarımıza açıktır. Gelin tanışalım. Birlikte oluşumuz

Türkiye'de polisin devlet içindeki maddi ve manevi ağırlığının artmasının, neo-liberal cereyana ve kapitalizmin global gelişmesine dayanması yanında, özgül şartlarca da biçimlendirildi-ği belirtilmişti. Temel özgül etken, Türkiye'deki devlet ideolo-jisidir. Bu ideolojiyi uzun uzadıya tahlil etmek bu yazının işi değil - kısaca, 1982 Anayasası'nın Dibace'sindeki "kutsal devlet" nassı, bu ideolojinin en veciz özetidir. Bu ideolojinin iki ana mecrada iki değişik versiyonuyla yeniden üretildiğini söyleyebiliriz. Birincisi, devleti, milletin/vatandaşların "öğelerinden birisini teşkil ettiği" bir organizma olarak tasvir eden Ke-malist-devletçi anlayıştır. İkincisi, "devlet-i ebed-müddet" (sonsuzdan gelip sonsuza giden devlet) şiarıyla Türk-lslâm tarih geleneği içinde devlete uluhiyet (ilâhlık) atfeden milliyet-çi-muhafazakâr anlayıştır.

Bu devlet ideolojisi, doğası gereği, tehdit algılamasını ve güvenlik mülâhazalarını odağa alır. Bu durum, onu güvenlik/asayiş alanının meslek ideolojisiyle uyumlu kılar. Güvenlik/asayiş alanının meslek ideolojisi devlet ideolojisiyle biçimlendiği gibi, kendisi de devlet ideolojisine damgasını vurur. Örneğin poliste hâkim olan asayiş anlayışının, devlet ideolojisinde kronik tehdit algılaması etkenini baskın hale getirmekteki 'hizmeti' büyüktür. Bu anlayış negatif değil, pozitif niteliklidir. Yani görev tarifi ve 'hizmetin' meşrulaştırılması, huzur bozucu, uygunsuz olarak tanımlanmış olayların önlenmesi anlayışına dayanmaz. Hukuken dayanıyor olsa bile, hukukla kayıtlı olma-

Devlet'e güç, toplum düşmanlarına korku verecektir." "Piar" anında bile kendini tehditkâr olmaktan alıkoyamayan bir üslup vardı burada: "Mertçe söyle" diklenmesi ("ardımızdan değil, yüzyüze"); doğruyu-yanlışı ancak kendisinin bilebileceğini ima eden velâyetçi bir tavır ("gereksiz, ortamı olmayan, bize ulaşmayan ve bazen de haksızca yapılan tartışmalar..."); "vatandaşın devleti"nden çok "devletin vatandaşı" telâkkisine yakın ("devletin küçük düşeceği" kaygısının önceliği; büyük harfle "Devlet", küçük harfle "toplum")... Ama Er tuğrul Özkök bu "piar"ı çok beğendi; "CMUK'un açtığı kapı" ve "vatandaşlık anlayışının gelişmesi" olarak olumladı, "Ziverbey köşklerinden, DAL Grubu odalarından, yeni yıl partilerine geldik" diye şükretti. (Hürriyet, 2 Ocak 1993)

yan bir pozitif asayiş ideolojisi baskındır. Bu da, hayatı ve insanları mutasavver bir mutlak 'asayiş durumu'na ("huzur ve güven ortamı") uydurmaya dönük, bu hayali -ve muğlak- durumun sürekli tehditle karşı karşıya bulunduğu vehmini ve sürekli asayişsizlik algısını diri tutan bir ideolojidir. Her bireyin, 'aşkın' olarak varolduğu kurgulanan o mutlak asayiş durumuna uygunluğu her an teste tâbidir - yani herkes potansiyel suçludur. Güvenlik kuvvetlerinin 'normal' olarak "bir şey olursa polis önler" diye özetlenebilecek görev felsefesi, Türkiye'de "polis önlemezse mutlaka birşeyler olur" diye tecelli eder. Kolluk görevinden fiilî cezalandırma yetkisinin türemesi, hiç de keyfî olmayıp, bu pozitif asayiş anlayışının kaçınılmaz sonucudur.

Devletçilik karşıtı neo-liberal söylemin atağı ve devletin iktisadî bakımdan küçültülmeye girişilmesi karşısında, devlet ideolojisi tamamen güvenlik/asayiş alanına çekildi. Devlete kutsallık/uluhiyet yükleyen zihniyetin yeniden üretimi, artık münhasıran bu alan üzerinden gerçekleştirilebilir oldu. Güvenlik güçleri de, devlet ideolojisinin yeniden üretiminde, her zamankinden daha ağırlıklı bir zemin ve özne haline geldi. ANAP iktidarının 1983'ü izleyen ilk evresi için, bir tür işlevsel ve ideolojik işbölümünden sözedilebilir. Sivil toplum neo-liberal ideolojinin, giderek fiilen güvenlik/asayiş aygıtı anlamına indirgenen devlet de devlet ideolojisinin 'av sahası' idi.

Özal'ın "polis politikası"

ANAP iktidarının istikrara kavuştuğu ikinci evresinde, Turgut Özal, devlet ideolojisini neo-liberal çizgideki kendi ideolojisine tâbi kılma yönünde daha atak bir politika izledi. Bu hem "devleti küçültme" gereğinin bir koşuluydu; hem de iktidarını ülkede geleneksel ve fiili bir güç odağını oluşturan ordunun müdahalelerine karşı güvenceleme kaygısından kaynaklanıyordu. Özal, bu atağında polise önemli işlev yüklemişti. Polisi, sadece "terör"e karşı değil, biraz da orduya karşı 'sivil' gücün inisiyatifini geliştirmek üzere, siyasî otoritenin denetiminde

bir güvenlik gücü olarak serpiltmeyi hedeflemişti - elbette esasen kendi siyasî otoritesinin... Özal, böylelikle, Türk sağının bir geleneğini de sürdürüyordu: Milliyetçi ve muhafazakâr çevreler açısından polis, hem ideolojik doktrinasyon hem de kadrolaşma bakımından orduya nazaran, öteden beri daha rahat nüfuz edilebilir bir kurum olmuştu. Özal, polise gerek 12 Eylül gerekse ANAP döneminde kazandırılan maddi olanakların 'taban' üzerindeki teşvik edici etkisini ve açılan geniş kadro imkânlarını da değerlendirerek, oldukça 'hızlı' bir kadrolaşma politikası uyguladı. Özellikle kimi muhafazakâr İslamcı çevrelerin Özal'la yaptıkları işbirliğinden sağladıkları en önemli kazanımlardan biri, çok ciddi bir "inananlar" kitlesinin Emniyet örgütüne 'yerleştirilmesi' oldu. Ülkücü-milliyetçi eleman 'alımı' da, 12 Eylül döneminde "devlete yardımcı olma" misyonundan bizzat devlete transfer olan MHP'lilerin izinden, devam etti.

Özal'ın, 'sivil' otoriteyi ordunun müdahalelerine karşı daha güçlü kılmaya dönük 'polis politikası'nın önemli bir etmeni, polisi salt fiziki imkânlar yönünden değil imaj ve misyon yönünden de tahkim etmekti. Polisin törensel ihtişamı -bilhassa Galip Demirel'in İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığı döneminde-geliştirildi. Polis, devlet ideolojisinin asli taşıyıcısı olarak yüceltildi. Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiya bu harekâtında Özal'a destek oldu, emniyet güçleri "devletin görünür timsalleri" olarak kutsandı.[8] Polisi yüceltme çabasının önemli bir uğrağı, ordudan polise ideolojik misyon ve simgesel anlam naklinin gerçekleştirilmesiydi. Bunun bir nedeni, gayet basitçe, devlet ideolojisinin simgesel ve ideolojik örüntüsü esasen ordu kaynaklı olduğu için, refleks olarak oraya başvurulma-sıydı.İkincisi, polisi yüceltme kampanyası örtük olarak ordunun devlet ideolojisindeki baskın konumunu geriletmek amacına da dayandığı için, 'ordu malzemesi'ne bilhassa başvuruluyordu. Ordudan polise simgesel ve ideolojik anlam nakline ilişkin pek çok gözlemde bulunulabilir: Resmî tören-

8 Ahmet Kabaklı, *Türkiye*, 11 Nisan 1992.

lerdeki polis resmî geçitlerinin askerî 'mekanize birlik' geçişlerini andıran havası; öldürülen polislere verilen şehitlik payesinin, "vatan savunması" gibi askerî çağrışımlarla bütünleştirilmesi;[9] "Polise sıkılan kurşunlar sadece onlara değil, Türk milletine, Türk bayrağına, ezanadır" gibi sözlerle,[10] iç güvenliğe dönük tehditlerin "millete/ülkeye saldırı" olarak sunulması... Asayiş sorunlarıyla askerî güvenlik mülahazalarını öz-deşleştiren o pek makbul "iç ve dış düşmanlar" söylemi, "düşman"ları bir ve aynı kılmaklığına bağlı olarak, asker ile polisin misyonlarını da bir ve aynı kılmaya zaten son derece elverişli bir formüldür.

Ordudan polise ideolojik ve simgesel anlam nakli açısından Kürt meselesinin taşıdığı önem görmezden gelinemez. Kürt meselesindeki resmî politika, "iç ve dış düşmanlar"ı iyice örtüştürmeye çok müsaitti; bu, askerî ve polisiye görev tanımlarının içiçe geçmesini hızlandırdı. Sorunun "askerî" bir mesele mi "polisiye" bir mesele mi olduğunun tanımlanmasındaki ikirciklilik de bu geçişliliğe katkıda bulundu. Sorun sadece söylemsel düzeyde de kalmadı. Güneydoğu meselesi, ordudan polise sırf 'anlam' değil, yetki ve güç devrine de zemin hazırladı. "Bölgenin ve mücadelenin koşulları", polis örgütlenmesinin ve inisiyatifinin, orduyu ikame etmek üzere geliştirilmesi programına güçlü bir dayanak sundu: "Türkiye'de polis sayısını arttırmak, polise teknolojisi ileri ve güçlü silahlar vermek bile bir tabu konusuydu. Dokunulamazdı. Generaller böyle girişimlere soğuk bakarlardı. 'Orduya paralel ikinci bir güç mü oluşuyor' kuşkusunu duyarlardı. Ama zaman gösterdi ki, gerilla tarzı savaşımlar uzun yıllar aynı görevde pişecek deneyimli timleri gerektirmektedir. (...) Ordumuzla gurur duyuyoruz, ama, özel savaşın özel koşullarına göre özel kuvvetlere ih-tiyaç olduğu da bir gerçek." (Güneri Cıvaoğlu, *Sabah*, 25 Ağustos 1993)

9 *Hürriyet'in* 1993 sonlarındaki "Polise Bir Can Yelek - Bir Can Demek" kam panyasının anonsu: "Vatanı için şehit düşen, canımız, malımız ve namusumu zu koruyan polisimiz için gelin el ele verelim."

10 Dönemin Emniyet Genel Müdürü Yılmaz Ergun, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1992.

Türkiye yazarı Mim Kemal Öke, çok daha iddialı, Özal'ın polis politikasının ruhuna uygun bir yorum yapmıştı: "Bu özel timler, bir yerde, İçişleri'ne bağlı 'özel savunma' ordusudur.

Demek ki, savunma, sadece TSK'nin imtiyazı olmaktan, devrin ve uluslararası konjonktürün icabı olarak, çıkmıştır. Sivilleşmiştir."(5 Mayıs 1992) Sadece Özal'ın polis politikasına değil, 21. yüzyılın 'terörist ve gerilla gruplarına karşı mücadele çağı' olacağını vaz'eden global anti-terörizm söylemine de ayak uyduran yorumlardı bunlar...

Yan etkiler

Genel olarak güvenlik kuvvetlerinin ve bunlarla beraber polisin, devletin "görünür timsali" ve asli sahibi konumuna gelmesinden doğan sonuçlar üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yok. Bugün Türkiye'de güvenlik kuvvetlerinin şevki ve morali, kırılıp bozulmaması uğruna her şeyin feda edilebileceği, neredeyse en yüce değer ölçüsü haline geldi. Devletin kut-sallığını/uluhiyetini sırtlanmaktan gelen bir 'hak'... "Güvenlik kuvvetlerinin şevki kırılabilir" mülâhazası, insan hakları ve hukuk üzerinde veto gücüne sahip. Ordudan anlam -ve Güneydoğu bağlamında yetki/güç- nakli, asayiş telâkkisini aske-rîleştiriyor; her tür 'uygunsuzluğun', her zanlının "düş-man"laştırılmasına, her tür polisiye olayın "savaş"laştırılması-na kapı açıyor.

Mamafih bu gelişmenin kimi sonuçları da var ki, güvenlik aygıtının toplum üzerindeki baskısını alabildiğine boğuculaştırmakla kalmıyor, düzen açısından da sorun yaratan yan etkileri ortaya çıkartıyor. Özal'ın polis politikası ile başlayan, ama kendi özerk mesleki ve kurumsal-örgütsel ideolojileri arasındaki ihtilâflarla da beslenen ordu-polis rekabeti, bu yan etkilerin ilk akla gelenlerindendir. Rekabetin ideolojik boyutu, Ke-malist-devletçi çizginin daha çok orduda, milliyetçi-muhafaza-kâr çizginin ise daha çok poliste kök salmasından ötürü, devlet ideolojisinin bu iki versiyonu arasındaki ihtilâfa dayanıyor. Güvenlik/baskı aygıtı içindeki rekabetle, otoriter devletçi zih-

niyet tahterevallisinin iki ucunda duran Kemalist ve milliyet-çi-muhafazakâr cenah arasındaki 'sivil' politik rekabet arasında da bir simbioz ilişkisi vardır. Ordu-polis rekabetinin fiilî boyutu hakkında ise, zaman zaman Güneydoğu'dan basına yansıyan, bilhassa özel timlerle askerî birimler arasındaki "yetki karmaşası"na ilişkin haberler, bir fikir veriyor." Cem Ersever'in ölümündeki "esrar perdesi" ve cenazesinde asker-jandarma-polis birimleri arasında yaşanan gerginlik de, nazikçe "yetki karmaşası" diye ifade edilen güç rekabetinin ulaşabileceği çapa işaret ediyor. Ersever olayı, ordu-polis veya başka kuruluşlar/örgütler arasında her devlette ve her bürokraside olağan olan kurumsal rekabetten öte bir 'itişme'nin varlığını da gösteriyor. Bu, en önemli yan etkidir: Güvenlik/baskı aygıtının kendibaşınalaşması ve göreli özerkliğinin mutlaklaşması, yaygın iç ayrışmalarla, güçlü fraksiyonların oluşmasıyla, daha doğrusu fraksiyonların bağımsız hareket kapasitelerinin olağanüstü artmasıyla birlikte gidiyor. Güvenlik/baskı aygıtının değişik kurumları arasındaki 'nizami' rekabetten öte, kurumlar içinde hizipleşme ve ekiplerin kendi başına buyruklaşma eğilimi fazlasıya artıyor. 23 Ocak günkü gazetelerde yeralan "polisi dövenler polis çıktı" haberi (belki de "polisçe dövülenler polis çıktı" denmişti!), bu durumun masum, ironik bir tecellisidir; Cem Ersever olayı veya Özal suikasti gibi, hiç 'masum' olmayan tecellilerini de biliyoruz. Hele Özal suikastini izleyen gelişmeler, skandal ölçeğindedir: Ülkenin başbakanına yapılan suikastin asli failleri asla ciddi biçimde araştırılmamış, suikas-tin resmî illegal yapılarla bağlantılı bir teşebbüs olduğuna dair beliren ciddi karineler ve yetkili ağızlardan yapılan açıklamalar kaale alınmamış, bizzat suikaste uğrayan Başbakan -bir ara

11 Ordu-polis rekabetinin 'prestij' boyutuna dair ilginç bir malzeme; TÜSIAD'ın 1991 yılındaki araştırmasına göre, "güvenilirlik" açısından vatandaşların gözünde ordu polisten 'uzak ara'yla öndeydi. Orduya çok güvenenler % 60.7, polise % 31.8; orduya oldukça güvenenler % 30.7, polise % 31.6; orduya pek güvenmeyenler % 6.6, polise % 22.8; orduya hiç güvenmeyenler % 2, polise % 13.7, düzeyindeydi. Bu araştırmada ordu 12 kurum ve kuruluş içinde 1., polis ise - parlamentonun biraz önünde 4. sırada çıkmıştı. (TÜSIAD, *Türk Toplumunun Değerleri,* İstanbul 1991, s. 22)

"güç odakları"ndan bahsetse bile- "olur böyle şeyler" edasıyla suikastçi "çocuğun" gönlünü almış ve olay kapatılmıştır. Özal suikasti, güvenlik/baskı aygıtının bilhassa görünmeyen cephesi içindeki çapraz ilişkilerin ve çatışmaların ne kadar yüksek voltajlı 'kısa devreler'e yolaçabileceğini ve o 'âlemin' ne kadar başına buyruk ve dokunulmaz olduğunu göstermiştir. Bir de tabiî, "üst seviyede" politika yapmanın, bu alandaki dengeleri gözetme ve 'idare etme' yeteneğini şart koştuğunu...

'Sivil' yönetim ile devletin güvenlik/baskı aygıtı arasındaki koalisyonun dengeleri açısından, yine polis en 'ilginç' konumdadır. Zira, yazının başlarında belirtildiği gibi, polis güvenlik/baskı aygıtının en 'kamuya açık' kısmını teşkil ediyor. Bütünüyle bu aygıt, ama en fazla olarak polis, esasen devlet ideolojisinden türeyen meşruiyetini pekiştirmek için de 'sivil' bağlantılara muhtaç. Özal'ın partizan kadrolaşmayı körükleyen polis politikası, polisin 'sivil' politik güçlerle rabıtasını güçlendirdi - esas itibarıyla da milliyetçi-muhafazakâr cenahtaki güçlerle... Sonuç, bir yanda *Zaman* gazetesinin Emniyet birimlerinde resmî gazete haline gelmesi, diğer yanda "Ya Allah Bismillah Allahüekber", "Kanımız aksa da zafer Islâmın" gibi ülkücü sloganların polis gösterilerinin repertuvarından eksik olmamasıdır. Bu sürecin, polisin politik-ideolojik etki altına sokan yönüne sıkça değiniliyor; onunla içice geçen diğer yönü, sağ uçtaki politik grupların polisin ideolojik etkisi altına girmesidir. Nihat Genc'in deyişiyle "polisimiz/in/ yeterince milliyetçilik yap/tığı/, siyasi şubemiz/in/ yeterince radikal gruplar türet/tiği/, 'militanlık'/tan/ hoş/landığı/"[12] bir zeminde; milliyetçilik yapmanın, radikal grup oluşturmanın, militanlığın asli sahibi de polis olacaktır!

Devletlu entelijensiyanın, liberal elitin ve sermayenin de 'sağduyulu' unsurları, güvenlik/baskı aygıtının her şeye kadir bir güce dönüşmesinden rahatsız olabiliyor. Fakat bu rahatsızlık, en iyi ihtimalle söylenmekten öteye gidemiyor. Sermayenin ve liberalizmin sivil toplumda kurduğu hegemonyanın di-

12 Bu *Ülkenin Çocukları*, Ekim 1993, s. 1.

yeti, asayiş 'sektörünü' bir rezervasyon alanı olarak "kutsal devlet"e terk etmek oldu. Bu 'sektörün' gösterdiği yayılmaya ve düzen açısından da irrasyonelleşebilen müdahalelerine, katlanıyorlar.

Türkiye'de radikal demokratik ve sol muhalefet, güvenlik/baskı aygıtının ve bu arada polisin göreli özerkliğinin mut-laklaşmasını, başlıbaşına bir sorun olarak önüne koymak zorunda. 1970'lerin ortasında Ecevit'in "kontrgerilladan hesap sorma" idiasını 'geri almak' zorunda bırakılmasından bugünkü hükümetin SHP kanadının bu alandaki gelişmelere ilişkin muhteşem acizliğine kadar, 20 yılın muhasebesi yapıldığında; bu sorunun "üst seviyedeki politika" vasıtasıyla, hükümete gelmekle, yani sosyal demokrat siyaset profesyonellerinin bön parlamentarizmiyle halledilemeyeceğini ortaya koyuyor. Bu mesele, parlamentoyu dışlamayan, ama onunla sınırlı kalmayan, kapsamlı, süreklilik kazanmış, uzun soluklu bir kampanyayı gerektiriyor. Böyle bir kampanya, korku edebiyatına ve konspirasyon teorilerine abanmaksızın, güvenlik/baskı aygıtının görünür halini konu ederek 'koğuşturan' bir teyakkuz tavrına dönüşebildiğinde, anlamlı ve etkili olabilir. Zaten bu aygıtın en 'görünür' kısmı ve görece 'kamuya açık' unsuru olma-sıyladır ki, polis kilit bir konum işgal ediyor. Tasarlanmaya çalışılan bu tavır, bizzat polise de, sözle ve hareket tarzıyla, hitap edebilmeyi gerektiriyor. Polise -kuruma ve tek tek 'görevlilere'- kamusal bir dille, alenen hitap edilmesi, icraatinin -yargısız infazlar gibi korkunç olaylar dışında da- konu ve sorun edilmesi; polisin ilişilmez, muhatap olmaktan kaçınılan konumunun zorlanmasıdır. Bununla kastedilen, sadece, anlamlı, ama fiilen naif bir temenni olarak kalan 'vatandaş tavrı' ("benim vergimle maaş alıyorsun...") değil. İlham verici bir örnek: 13 Ocak'ta memurların coplanmasına karşı gelişen tepki, kimi Emniyet 'görevlilerini' -elbette üst düzeydekileri değil!- özel televizyonlara, radyolara telefon ederek meslekdaşları adına özür dilemeye sevkedebildi.

Kamu çalışanları sendikalarının, polisin de kamu çalışanı olduğunu hatırlatan mesajları, en kaba haliyle bile telâffuz

edildiğinde, tamamen yankısız kalmıyor. Kamu sendikaları, 'kamu' kavramının öznesini devletten kendi inisiyatiflerine kaydırmak yönünde bütünlüklü bir söylem geliştirebildikleri ölçüde, heryerden olduğu gibi polisten de yankı alma olanakları artacaktır. Kamu sendikaları örneği, polise, "kutsal devlet" le özdeşleşmesinden türeyen kimliğine alternatif bir kimlik önermenin, polisin toplumsal-insanî yaşam dünyasıyla top-lumsal-insanî bir kimlik arasında bağ kurmanın açabileceği ufku gösteriyor. Özlenen, asayişe indirgenmiş devlet adına daraldıkça 'manen' daha da şişirilen bir kamusallığın 'sahici' kamusal meşruiyetten yoksunluğunu polise gösterecek; alternatif bir demokratik kamusallıktır. Ferdan Ergut'un yazının başında dipnotta zikrettiğim öncü çalışması *(Modern Devlet ve Polis),* bu tartışma için de ufuk açıyor (özellikle "Sonuç" bölümünde s. 375 ve sonrası)...

Birikim 57/58, Ocak-Şubat 1994

Polis partisi*

Son yıllarda Türkiye'de polisler, ilkin 1992 Şubatında nümayiş yapmışlardı. İşkence, kötü muamele "iddialarının" önüne geçmeye dönük düzenlemeler öngören Ceza Usulü Muhakemeleri Kanunu değişikliğine tepki gösteriyorlardı. O kanı donduran, aklı bitiren *"Kahrolsun insan hakları"* sloganı bu gösterilerde duyuldu. Genel olarak sağ, özellikle ülkücüler bu nümayişlere hararetli destek verdiler.[1] "Yargısız infaz" vakalarının yoğunlaştığı 1993-95 döneminde de bazı polis gösterilerine rastlandı, ancak daha yaygın olan, ülkücülerin ve onların etkilediği grupların polise destek tezahüratı yapmalarıydı.

İstanbul ve Bursa'da binlerce polisin yürüyüş yaptığı, Ankara'da çatışmalara giren, linç girişimlerinde bulunan ülkücü gruplarla polisin işbirliği içindeki *taraflar* gibi davrandığı 12-13 Aralık olayları, 1990'ların ilk yarısında başgösteren bu "örgütsel davranışın" vahim bir boyuta taşınmasıdır. Kuşkusuz bu tırmanmanın konjonktürel nedenleri var, AB sürecinin harladığı tartışmaların yol açtığı gerilimin, demokratikleşme talepleri karşısındaki direncin etkisi var. MGK'nın "tavsiyeleri" haricinde hemen hiç oyun alanı kalmayan politikanın krizinin, bir yönetim bunalımına, evet, "devlet krizine" dönüşme istidadı kazanmasıyla ilgisi var. Global bir süreç olarak "güvenlik devleti" olgusunun, asayiş aygıtlarının palazlanmasının yansıması görülebilir. Ancak meselenin doğrudan doğruya polisle ilgili yapısal nedenlerini gözden kaçırmamak gerekiyor.

Türkiye'de polisin formasyonu, 12 Eylül askerî rejimiyle pekişerek, "iç ordu" mantığıyla belirlendi.[2] Bu mantık içinde polisin görev tanımında, -"zanlılar" kavramını geçtik- "suçlu" kavramının "düşman" kavramına dönüşmesi çok kolaydır. Emniyet yetkililerin bildirilerinde, demeçlerinde "hainler, vatan-millet düşmanları..." gibi ibarelere bolca başvuran ajitatif dil, bu kavrayışı

1 Bu konuda bkz. Tanıl Bora, "Terör, devlet ve Türk sağı", Milliyetçiliğin *Kara Baharı* içinde (Birikim Yayınları, 1995).

2 Bu konulara bu kitaptaki "Devletin Polisi, Polisin Devleti" başlıklı maka lede daha geniş eğiliyorum.

sürekli tazeler. Personel, "hain, düşman, bölücü-yıkıcı" atıflarıyla eşlenen hedef gruplara karşı bilenir, ki bunlar onyıllarca en genel anlamda "solcular" olmuştur (bu nedenle polisin resmî-millî tehdit sınıfına alınan "irticacılara" karşı sert bir tutuma uyarlanmasında zorluklar yaşanmadı mı?). Gösterici polislerin İstanbul Üniversitesinin önünden geçerken "hain yuvası" diye bağırdığını, bandoya "aydın cenazesi değil bu şehit cenazesi" diye tepki gösterdiğini yazıyor gazeteler - ne kadar geniş bir hain-düşman yelpazesi ve nasıl bir hınçtır bu? Dolayısıyla polis memurları, toplumsal olaylarda karşılarında önlem almakla görevlendirildikleri insanları, "olay çıkarmaları önlenecek bir risk grubu" gibi değil, nihâî-ideal hedef olarak aslında yokedilmeleri hak olan *düşmanlar* gibi görmeye yatkın olmaktadırlar. Bu nedenle, sınırsız zora başvuramamak, serbestçe silâh kullanamamak, "taviz" olarak al-gılanabilmektedir.

Bu ideolojik formasyonda, polisin devleti sahiplenmesi, "kamu düzenini koruma görevi"nin sınırlarını aşar, adetâ bir millî davanın savunulmasına dönüşür. Polis kendini devletle özdeşleş-tirir, "Kutsal Devlet'in kutsallığını kuşanır. Çalışma şartlarından ve risklerinden kaynaklanan zorluklar, feragat ve fedakârlıklar, (bu özel koşullarını bilerek girdiği) mesleğin ayrıcalıklı bir yüksek misyon olarak yüceltilmesine zemin hazırlar. (Bir öğretmen, bir hekim, bir maden işçisi, bir itfaiyeci benzer motiflere başvurarak benzer payelere talip olduğundaysa yadırganacaktır.)

Bu misyon motifi ve ona dayalı yücelti, polislerin maddî sıkıntılarıyla ilgili rahatsızlıklarını da, kendi gözlerinde, büyütür, dra-matikleştirir. Gerçekten de, başka alanlardaki kamu personeliyle kıyaslandığında görece avantajlı olmalarına mukabil, bu göreceli üstünlük eninde sonunda kamudaki ücret rejiminin düşük seviyesine tâbidir ve polis memurlarının yıpratıcı bir mesaileri vardır. Bu, objektif yönden, "polisin isyanı"nın, kamu emekçilerinin talepleriyle kesiştiği bir noktadır. Ancak geçerli ideolojik formasyon, polis memurlarının bu sıkıntılarını da devletçi-milliyetçi hamaset içinde dışavurmalarını getirmektedir. Polislerin yaşam şartlarıyla, maddî sıkıntılarıyla ilgili tepkileri, böylece, "yukarıdakiler", "rahat koltuklarında oturanlar", "aydınlar" üzerinden yi-ne hainler/düşmanlar/solculara uzanan plebyen-faşizan bir tepki kanalına akmaktadır.

12 Eylül askerî rejimi sonrasında poliste pekiştiğini vurguladı-

ğımız ideolojik yönelimin, MHP'nin ve ülkücü hareketin söylemiyle parallelik arzettiği ortada. Bu paralellik, polis kadrolarına eleman alımında MHP'li/ülkücü bağlantılı ilişki ağlarının sahip olduğu etkinlikle pekişiyor. Sonuç, gösteri yapan polislerin ülkücü sloganlar atması, ülkücü gruplarla polis görevlilerinin açıkça müşterek hareket edebilmesidir. Polisliğin meslek tanımına esastan aykırı olan böylesi manzaralar, bu ülkede normal oluyor! Polislerin İstanbul'da önünden geçtikleri MHP temsilciliğini özel surette protesto etmelerinde de, "tabanın yukarıya tepkisi"ne benzeyen bir yan vardır. 12-13 Aralık polis nümayişleriyle ülkücü tabanın 'radikal' kesimleri arasında bir sinerjiden de söz edilebilir; MHP üst yönetiminin hükümetteki "aşırı uyumlu" çizgisinden hoşnutsuz olan ülkücüler, milliyetçi-muhafazakâr cenahın tabiriyle "polisin öfkesi"ni, kendilerine tercüman sayabilmektedir. Tepkilerin ülkücü kadrolaşmaya hayırhah davranmayan Emniyet yönetimine ve Tantan'a da yönelmesi, bu bakımdan anlamlı bir yan etki ya da ek faydadır.

Bu etkenlere, polisin, Emniyet yetkililerinin kullanmaya alışkın olduğu deyimle, "teşkilât" kimliğiyle davranmasının etkilerini eklemeliyiz. Burada "teşkilât", mesela bir tapu-kadastro ya da maliye, adliye teşkilâtından farklı çağrışımlara sahiptir; polis jargo-nundaki "örgüt" sözcüğünün taşıdığı imâları taşır. Keza adliye, maliye, millî eğitim vs.'de rastlayamayacağımız "taban" kavramına, polisle ilgili tartışmalarda rastlayabilirsiniz. Polis Akademisi öğretim üyesi Yard.Doç.Dr. Halil İbrahim Bahar, özel bir "grup kimliğinden", "polis alt-kültürü"nden söz ediyor.[3] Polisin teşkilât "ruhu", hem yukarıda değinilen ideolojik koşullanmaların keskinleşmesine katkıda bulunur, hem de onun -bırakalım kamusal sorumluluğu- bürokratik-meslekî dayanışma ölçülerini aşan bir özerk tavırla, başlıbaşına bir *taraf* olarak ortaya çıkmasına yol açar. 12 Aralık'taki gibi patlama anlarında göründüğü üzere, polisin "kitle tabanı", kendi hedeflerini izleyen, kendi çıkarlarını gözeten, kendi intikamını güden bir zümre gibi davranabilecektir. Af tartışmalarında, Emniyet yetkililerinin tutuklu/hükümlü polisler lehine kulis yapmaları bunun açık örneğidir ve bu sırada suç sayılan fiilleri masumlaştırmaya çalışan konuşmalar yapmaları, bir

3 Halil İbrahim Bahar, Polisle *Demokrasi ve İnsan Hakları,* Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1998, s. 71.

skandaldir! (DSP Bursa milletvekili Ali Arabacı, 12 Aralık olaylarının kökeninde bu kışkırtmanın yattığına dair görüş belirtti.) Bir polis otobüsünün taranarak iki insanın öldürülmesi, bir cinayettir -ayrıca politik sonuçları itibarıyla da caniyâne bir eylemdir-; ancak sözünü ettiğimiz "teşkilât ruhu" içinde bu cinayet, "özel" bir kan davasının hesabı içinde değerlendirilir. Güç kullanma serbestisinin kısıtlanması ve yargı önündeki fiilî bağışıklığın aşınması, "taban"ın, "kaybedecek bir şeyi olmayanların" edası içinde âdeta kendi bekası uğruna başkaldırmasına yol açan hassas noktasıdır. Böylesi anlarda "teşkilât", kuvvetli bir iç dayanışmayla ve "dışarıya karşı" keskin bir tutumla ortaya çıkar - ki burada "dışarda-kiler", uç noktada, polis hariç herkes olabilir. *"Bizi satanı biz de satarız"* sloganı bunu göstermiyor mu? *Yeni Binyıl'da* Ali Bayram-oğlu'nun "yeniçerivari isyan" olarak tanımladığı bu uç nokta, artık rejim adına da "biraz" rahatsızlık duyulacak bir noktadır. Zira polisin intikamcı bir ihkakı hak "teşkilâtı" suretine büründüğü bir rejimin, kimliği, vasfı ne olursa olsun, meşruiyetle ilgili herhangi bir iddiası olamaz.

Türkiye'de polisin, bir "teşkilât", müstakil bir taraf, bir *parti* gibi davranması, yapısal ve ciddi bir sorundur. Polisin, daimî bir iç savaşa koşullayan bir ideolojik ajitasyon içinde sevk ve idare ediliyor olması, yapısal ve ciddi bir sorundur. Ve Türkiye'nin, etki alanı toplumsal olaylardan gündelik hayata yayılan, en önemli yapısal ve ciddi sorunlarından biridir.

"Polis İç Ordu mu?", *Radikal İki,* 17 Aralık 2000
Birikim 141, Ocak 2001, genişletilmiş versiyon

Özel güvenlik ve "polis toplumu

Evren Balta, özel ordular veya orduların özelleşmesi olgusunu incelediği makalesinde *(Birikim* 178), bu olgunun, piyasa-top-lum-devlet ilişkilerini belirleyen koordinat sisteminin nasıl değiştiğini gösteriyor. Yazının başlığındaki soru: "Bildiğimiz anlamda devletin sonu mu?" Piyasanın toplumdan ayrılmasının ("Polanyi kâbusunun") barbarlaştırıcı sonuçlarının çok çarpıcı göründüğü bir alan, burası. Ki, *Birikim'in* geçen sayısındaki Afrika dosyasında da, bu çarpıcı sonuçlara ilişkin birçok hikâye vardı... Yine Ev-ren'in dikkat çektiği gibi, devletin şiddet tekelini bırakarak ordu sektörünü piyasaya açmasının, *vatandaşlığın* altını oyan sonuçlar doğuracağı açık. Zira burjuva ulus-devletin şiddet tekeli, bu tekelin vatandaşların ortak siyasî iradesini temsil eden yasama ve yürütme organının denetimine tâbi olması anlayışına dayanır, meşruiyetini buradan alır - en azından nazarî olarak. Anayasal hukuk lâfzı açısından. Özel ordular veya orduların özelleşmesi, şiddet kullanımını -üstelik yüksek dozajlı, örgütlü ve sistemli bir şiddet kullanımını- bu denetimin ve meşruiyet temelinin dışına taşımaktadır.

Nitekim, Parlamentolararası Birlik (Inter-Parliamentary Union) ile Cenevre'deki Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetimi Merkezi (Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces), 2003 yılında hazırladıkları ortak raporda, "Özel güvenlik ve ordu şirketleri" konusunu ayrı bir sorun başlığı olarak ele alıyorlar.[1] Güvenlik "sektöründeki" özelleşmenin, demokratik denetimin ve genel olarak demokratikleşme sürecinin karşısında teşkil ettiği tehlike potansiyeline dikkat çekiyorlar. Raporda, özel orduların ve "ordu şirketlerinin" yanısıra, özel güvenlik şirketleri de konu ediliyor. Özel mülkleri ve "business"i korumaya dönük bu şirketlerin bir zamandır zaten varolduğu, ancak faaliyet alanlarının bütün dünyada gittikçe genişleme eğilimi gösterdiği be-

1 *Parliamantery Oversight of the Security Sector - Principles, mechanisms and practices.* Inter-Parliamentary Union ve Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Cenevre 2003, s. 69-72. Rapora katkıda bulunanlar arasında Türkiye'den Ümit Cizre de yer alıyor.

lirtiliyor. Özel güvenlik şirketlerini yaratan saik, sözün özü, şöyle tanımlanıyor: "...business'lerin devletin sunabildiğinden daha fazla güvenlik ihtiyacı hissetmesi."[2]

Evren'in üstüne vardığı orduların özelleşmesi meselesini, polis "hizmeti"nin özelleşmesiyle birlikte, yani topyekün kamusal güvenlik işlerinin özelleşmesi bağlamı içinde düşünmek gerek.

"Özel güvenliğin felsefesi"

Türkiye'de de özel güvenlik, bir sektör olarak oturmuş bulunuyor. Özel güvenlik elemanı sayısı, 2001 verilerine göre 100 bine yaklaşmıştı, bugün bu sınırı çoktan aşmış olmalıdır.

Mustafa Gülcü'nün "Özel Güvenliğin Felsefesi"ni tartışan kapsamlı ve ayrıntılı makalesi, bu konuda önemli bir kaynaktır.[3] Gülcü, bir yandan yüksek rütbeli bir Emniyet görevlisi olarak (1. Sınıf Emniyet Müdürüdür) "teknik" ve "akademik" otoriteyi temsil ediyor; diğer yandan, mevcut uygulamaya ve hâkim yaklaşıma eleştirel yaklaştığını anlıyoruz. Özel güvenliğin yaygınlaşmasını, sektör olarak büyümesini ve kurumlaşmasını destekliyor; bunun için de Türkiye'nin Kıta Avrupası referanslı hukuk rejiminin ve devlet/kamu anlayışının oluşturduğu direncin kırılması gerektiğini düşünüyor. (Bu arada, Kıta Avrupası referansının yanında otoriter devlet geleneğini ve "millî kültürü" de aşılması gereken bir referans olarak imâ etmekten geri kalmıyor.) Gülcü, güvenlik hizmetlerinin özelleştirilmesini ve özel güvenlik uygulamasını, liberal ekonominin ve liberal demokrasinin bir parçası olarak savunuyor. Buradaki liberal saikleri şöyle sıralıyor: Vatandaşların kamu hizmetinin pasif alıcıları konumundan çıkıp aktif hale gelmesi; kamu otoritesinin "hikmetinden sual olunmaz" mevkiinden uzaklaştırılması; kamusal sisteme karşı bireysel ve toplumsal tatminin yükseltilmesi... Böylelikle, vatandaşları tatmin etmekten uzak olan mevcut güvenlik (ve

2 Agk., s. 71. "Business" kelimesi, malûm, "iş, iş âlemi" anlamına geliyor. Ama kelimenin üzerine son yıllarda bir hâle kondu, bir "havası" oldu, ideolojik bir anlam kazandı - onun için business olarak bırakıyorum.

3 Mustafa Gülcü, "Özel Güvenliğin Felsefesi", *Polis Dergisi*, sayı 31 ve 32. www.emniyet.gov.tr. Ayrıca aynı yazarın "Özel güvenlik görevlilerinin kimlik sorma, arama ve elkoyma yetkileri" başlıklı makalesi, *Polis* Dergisi, sayı 34.

yargı) sisteminin hizmet kalitesinin de yükseleceğini düşünüyor. Gülcü'nün benimsediği anlayışın tamamına ermesi için, özel güvenliğin ilk basamağını oluşturduğu modelin bütün basamaklarının çıkılması lâzımdır: Özel dedektiflik, özel adlî tıp hizmeti, özel bilirkişilik, özel kriminal laboratuvarlar, ceza muhakemesinde jüri, nihayet özel cezaevi.[4] Mustafa Gülcü, özel güvenlik sektörünü düzenleyen 2495 sayılı yasayı, özel güvenliğin arkasında bulunması gereken liberal felsefeye uygun olmadığı için sorguluyor: Belirli kuruluşların, özellikle kamu kuruluşlarının özel güvenlikçi istihdamına zorunlu tutulmasını (ki bu nedenle Türkiye'de "sektörün" ağırlıklı işvereni kamu olmaktadır); özel güvenlikçilere dernek, sendika, siyasi parti üyeliğinin yasaklanmasını; eğitimde ve denetimde kamu tekelinin sürdürülmesini; yargının özel güvenlik felsefesine aykırı kararlar almasını, liberal demokrasi ve ekonomi ilkelerine aykırı buluyor. Ayrıca özel güvenlikte uzmanlık ve işbölümünün düzenlenmemesini, koordinasyon eksikliğini ve bu konuda bilimsel çalışma yapılmamasını, sektörün gelişip kurumlaşmasını önleyen etkenler olarak kaydediyor.

"Business"e özel güvenlik, vatandaşa Emniyet mi?

Cenevre Raporundaki şu "...business'lerin devletin sunabildiğinden daha fazla güvenlik ihtiyacı hissetmesi..." tespitine döneceğim. Bu yarı-cümlede çok hakikat saklı. Business'ler, "devletin sunabildiğinden daha fazla güvenlik ihtiyacı hissediyorlar." Yani, birincisi, devletin sunabildiği bir standart güvenlik hizmeti var; bu, business'e yeterli gelmeyen bir paket; business, daha yüksek kaliteli güvenlik hizmeti içeren bir ekstra paket talep ediyor. Ki burada business'i sadece özneleri ile (işadamları, yöneticiler vs.) değil, business etkinliğiyle kendini bağlı hisseden herkes olarak düşünmeliyiz. Business, insanların/vatandaşların müşteri/tüketici cephelerini de içeren (bir bakıma onları o cephelerine indirgeyen), insanların/vatandaşların kendilerini hâlesiyle özdeşleştir-

4 Özel hapishaneleri, Polis Akademisi öğretim üyelerinden, şimdi Başbakanlık insan Hakları Başkanı olan Vahit Bıçak da savunmuştu. Bu öneriyle ilgili bir eleştiri yazmıştım: "Özel hapishane önerileri", *Radikal İki,* 14 Ocak 2001.

meye yatkın oldukları bir mefhum. İkincisi, business'lerin güvenlik ihtiyacı ile ilgili *hissiyatı* önemli; onların güvenlikle ilgili algısının bizzat bir değeri var. Demek ki, başkalarının bu konudaki hissiyatı farklı olabilir, başka şeyleri ve başka bir düzeyde güvenlik tehdidi olarak algılayabilirler; ama anlaşılıyor ki business'in güvenlikle ilgili algısı/hissiyatı, özel bir belirleyiciliğe sahip. Çünkü bu hissiyatını yaptırıma dönüştürebilir, özel güvenlik hizmeti satın alabilir.

Polis toplumu / Güvenlik tuzağı

Özel güvenlik "hizmeti"nin yaygınlaşması, farklı güvenlik standartlarının olabileceği kabulünün kamusal olarak meşrulaşmasını beraberinde getiriyor. Bu, başlıbaşına, eşitlik ve adalet fikrinin altına konulmuş bir tahrip kalıbıdır. Türkiye'de özel güvenliği, bodyguardlar ve özel korumalarla birlikte bir "olay" olarak ilk tespit eden Can Kozanoğlu, *Yeni Şehir Notları'nda* meselenin künhüne varmıştı:

> "En alttakilere gelince: Özel sağlık hizmetleri gibi, özel eğitim hizmetleri gibi, özel güvenlik hizmetleri de onlara uzaktır. Onlar Emniyet'e emanet. Polisin toplumsal konumunun değişmesi, popülaritesinin artması biraz da bundan belki, alt sınıfların bu durumu görmesinden, hiç değilse sezmesinden."[5]

Bunun yanında, özel güvenlik "hizmeti"nin yaygınlaşması, yine Can Kozanoğlu'nun yazdığı gibi, toplumun bir "polis toplumu" sureti kazanmasının bir veçhesidir. Zira polise ilâveten poli-simsi üniformalarıyla özel güvenlik görevlileri kitlesinin kamusal alanlarda hazır ve nazır hale gelmesi, açık ki *toplam polis etkisini,* gündelik hayatta *polisiye nezaretin* etkisini arttırıyor.

"Özel Güvenlik Felsefesini" savunan yaklaşımını aktardığımız Emniyet Müdürü Mustafa Gülcü'nün de aynı doğrultuda uyarılarda bulunduğuna dikkat çekeyim! Gülcü, "Güvenlik Tuzağı" dediği bir paradokstan bahsediyor: "Ne kadar çok güvenlikçi ça-

5 Can Kozanoğlu, *Yeni Şehir Notları,* İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 162. Umumiyetle, "Polis Toplumu, Özel Güvenlik, Bodyguard" başlıklı bölüm: s. 137-176.

lıştırılırsa, güvenlikçilere ne kadar çok yetki verilirse işlerin o kadar yoluna gireceği düşüncesi"ni sorguluyor. Hatta bu saplantı neticesinde memlekette aşırı özel güvenlikçi istihdamı yönünde bir eğilim olduğunu söylüyor. Bu eğilimi besleyen saiklerden birini, kamuda istihdam kısıtını aşmaya dönük bir hile olarak özel güvenlikçi kadrosundan adam alınması, olarak saptıyor! Söz arasında iki kelimeyle andığı diğer saik, şayân-ı dikkattir: "millî kültürümüz"... Gülcü'ye göre de, "Güvenlik Tuzağı", kamu özgürlüklerinin baskı altına alınması ve devletin "Güvenlik Devleti"ne dönüşmesi tehlikesini barındırmaktadır.

Özel güvenlik kuvvetleri, kanunen kamu otoritesinin (polisin) denetimine tâbi olmakla birlikte, "kendi" ayrı üniformalarıyla belirli (özel) alanları/mekânları ve belirli (özel) güvenlik endişelerini/çıkarları korumak üzere güç kullanma selâhiyeti taşıyorlar. Devletin/Polisin kamusal şiddet tekeline vekâlet etmekle (taşeronluk yapmakla) birlikte; bir özel işverene tâbi olarak çalışmanın onları bağlayan, ya da belki daha doğrusu 'serbest bırakan' bir yanı var. Ancak kanunî çerçevede, "kanunun suç saydığı fiiller" karşısında şiddet kullanmalarına cevaz veriliyor; fakat bu yetkinin, işveren kuruluşun tehdit algılamasına ve tanımına bağlı keyfî kullanımları, ciddi bir risk etkenidir. Yine bizzat Mustafa Gülcü, bahsettiğim uzun makalesinde "güvenlikçi terörü" şikâyetlerinin ortaya çıkmasından rahatsızlığını belirtiyor ve şunları söylüyor: "Türkiye'de özel alanın net olarak belirlenememesi, özel güvenlik şirketlerinin kamusal fonksiyonlara el atması tehlikesini taşımaktadır." Kısacası, burada barbarlaştırıcı bir itki saklı (veya risk diyelim): Kendi alanını/çıkarını korumak için şiddet kullanma selâhiyetine ve gücüne sahip birimlerin ortaya çıkması... bir "gücü gücü yetene helâl" ortamına veya bu yönde bir algının uç vermesine göz kırpan bir durum.

Bu riski somutlaştırmak açısından, bütün dünyada özel güvenlik sektörünün kuruluşuna ilham ve know-how kaynağı veren ABD'de[5] bu sektörün tarihsel kökenlerini hatırlamak yararlı olacaktır. (Kıta Avrupası'nda böyle bir gelenek yok ve iç güvenlik

6 Gülcü, sözkonusu makalesinde, 2000'lerin başlarında ABD'de "özel güvenlik sektörünün 100 milyar dolarlık bir proje büyüklüğüne ulaşacağını" belirtiyor. 2000 yılı verilerine göre ABD'de 4000'e yakın özel güvenlik şirketi, 1.6 milyon "güvenlikçi" istihdam ediyor.

hizmetlerinin özelleştirilmesine kuşkuyla yaklaşılıyor.)[7] ABD, güvenliğin uzun süre kamusal olarak -yasayla da!-düzenlenmeksizin yürütüldüğü bir geleneğe sahip. 20. yüzyıl başlarına kadar, ülkede binlerce bağımsız polis birimi vardı, bunlar doğrudan doğruya irili ufaklı yerel meclislerin denetimi altındaydı. Yerel meclisler de büyük çoğunlukla zenginlerin vs. "eşrafın" denetiminde bulunuyordu. ABD'de 19./20. yüzyıl dönümündeki kızgın sınıf mücadeleleri döneminde, bu polis birimleri, zaten bizzat kendi işverenleri de olan işverenlerin çıkarları için seferber olmuştur. Ünlü Pinkerton gibi özel dedektif bürolarının da ağırlıklı iş alanı, cinayet dahil her yola başvurarak yürütülen grev kırıcılığı idi. Özel güvenlik sisteminin uzak tarihinde böyle bir gelenek var ve bu sistemin global ölçekte yaygınlaşması, o uzak tarihin de 'güncelleşmesi' anlamına geliyor.

Nasıl güvenlik?

Güvenlik "hizmeti"nin ve onunla birlikte güvenlik ihtiyacı standartlarının ve güvenlik algısının da özelleşmesi, kapitalizmin şu son çağının iki fenomeniyle içice geçiyor. Biri, devletin "sosyal devlet" veçhesinin küçülmesidir. Emniyet hizmetleri de, tıpkı sağlık ve eğitim hizmetleri gibi, -ama Türkiye'de asla onlar ölçüsünde olmamak üzere-, bütçede "yük" teşkil etmekten olabildiğince çıkartılmaya çalışılıyor.

Diğer fenomen ise, toplumsal hayatta güvenlik endişesinin artmasıdır. Güvenlik endişesindeki artışın ideolojik bir boyutu olduğu kesin: Yeni zamanların daha hızlı, daha anonim, daha yü-zer-gezer ilişki ağları, insanlar için daha çok kaygı üretiyor. Global kültür endüstrisinin, bilhassa görsel üretimiyle (sinema ve bilgisayar oyunlarını düşünün), "güvenlik hizmeti"nin *estetizas-*

7 İngiltere'de de 20. yüzyıl başlarına kadar benzer bir sistem hüküm sürdü. (Nitekim polis literatüründe özel güvenlik sistemi "Anglo-Sakson kaynaklı" olarak anılıyor.) Ancak o dönemde İngiliz "bobby"si görece anonim, gayrışahsî bir otoriteyi temsil ederken; Amerikan "cop"u, otoritesini doğrudan temsil ettiği kişilerden ve asıl önemlisi bizzat kendi kişisel gücünden alıyordu. Amerikan ve İngiliz polis tarihleri konusundaki kaynağım: Clive Emsley, "Polizei und Arbeitskonflikte - England und USA im Vergleich (1890-1939)", *"Sicherheit' und 'Wohlfahrt' - Polizei, Gesellschajt und Herrschaft* im *19. und 20. Jahrhundert* içinde, der. Alf Lüdtke, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1992, s. 187-215.

yonuna hizmet ettiğini gözardı etmeyelim. Ayrıca vatandaşlarının tehdit algılamalarını canlı tutarak güvenlik endişelerini beslemek, Amerikalı şişman yönetmen Moore'un *Benim Cici Silâhım* filminde de gösterdiği gibi, hükümetlerin siyasal rıza üretim stratejilerinde küçümsenmeyecek bir rol oynuyor. Bunun yanında, şunu da görmezden gelmemeliyiz ki, hem Soğuk Savaş sonrasında topluluklar arası çatışmaların 'kolaylaşmasına' hem de doğrudan doğruya sosyal devletin çözülmesine bağlı olarak, bütün dünyada silahlı çatışma ve şiddet potansiyelinde artış var. Yani, güvenlik endişesinin 'maddî' sebepleri de yok değil.

Güvenliğin özelleşmesi eğilimi, bu toplam barbarlaşma eğiliminin hem bir sonucu, hem de onu yeniden üreten bir parçasıdır.

Güvenliği, değişik standartlar ve pahalarla satın alınabilecek bir özel "hizmet" olarak değil, kamusal ve sosyal bir hak olarak kabul ettirmek gibi bir mesele var, o halde. Güvenliği özel değil kamusal bir "servis" olarak düşünmek, polisin alanının kamu nâmına namütenahi genişletilmesi anlamına gelmemeli, kuşkusuz. Her halükârda, polisin konumunun ve işlevinin tartışılması, demokratikleşme gündeminin önemli bir başlığı olmalıdır. Tıpkı, Evren'in yazısında ele aldığı orduların özelleşmesi meselesinin, orduyla ilgili, salt 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül mirasını didiklemekle yetinmeyen bir gündemi gerektirmesi gibi...

Hâkim globalizmle didişen global muhalefet içinde gelişen ve 2003 Mayısı'nda Birleşmiş Milletler'e sunulan "insan Güvenliği: İnsanları Korumak ve Güçlendirmek" başlıklı rapora yansıyan bir anlayış var. Adı üstünde, bizzat bir tehdit kaynağına dönüştüğünü gördüğümüz güvenlik önceliğinin, güvenlik tehdidinin/tehdit algısının, dönüştürülmesini hedefliyor: Devletlerin, 'nizamların ve business'lerin güvenliğini önceleyen hâkim anlayışı sorgulayarak, bu anlayışın güvenlik içinde yaşamaktan uzaklaştırdığı insanların güvenliğini öncelikli kılmaya çalışan bir yaklaşımı geliştirmeye çalışıyor. Bize lâzım olan, böyle bir şeydir...

Birikim 178, Şubat 2004

KİTLE İMHALARLA YOK ETMEK LAZIM - GELİŞEN ANTİ-KÜRT HINÇ

Bir-iki yıldır Türkiye'de Kürtlere karşı ırkçı bir söylemin, bir *anti-Kürt hıncın* yaygınlaştığı ve propaganda edildiği gözleniyor. Bu yazıda, bu tehlikeli eğilime dikkat çekilmeye çalışılacak.

Yorum ve tartışmadan önce, sözkonusu eğilimin etraflı bir tasviri yapılacak yazıda. Aktarılan alıntılar uzunca yer tutacak ve bunlar insanlık nâmına gerçekten irkiltici *müstehcenliktedir.* Ancak, bu zihniyet dünyasını tanımak bakımından, 'faydalıdır'.

Anti-Kürt hıncın, elbette birbiriyle ilişkisiz olmayan, üç düzlemde geliştiğini söyleyebiliriz: 'Soy' Türkçüler; ülkücüler ve sair Türk milliyetçileri; gündelik/sıradan milliyetçilik. Bu üç düzlemi ayrı ayrı ele alarak başlayalım.

Türkçü ırkçılık ve anti-Kürt hınç

Devlet ve Kuzgun'da,[1] '90'lı yıllardaki 'süreç'te Kürt Meselesinin Türk milliyetçiliği tarafından algılanışının, klasik asimilasyonizmle ırkçılık arasında tehlikeli bir salınıma girdiğinden söz etmiştik. Asimilasyonizmin özeti, "Kürt yoktur, varsa da Türklüğün şubesidir" savıdır; ırkçılık ise "Kürt vardır... ve aşağı ve

1 Tanıl Bora - Kemal Can: Devlet ve Kuzgun - *1990'lardan 2000'lere* MHP. İletişim Yayınları, İstanbul 2004 (2. baskı), 6. Bölüm: s. 83 vd., özellikle s. 90-101.

hasım bir mahlûktur" der. Resmî milliyetçilik, "düşük yoğunlukla savaş" döneminde, alttan alta ırkçı söyleme de cevaz vermekle birlikte, 'ilke olarak' asimilasyonist çizgiyi sürdürdü. MHP ve radikal milliyetçi akım da 'resmî görüşü' itibarıyla bu çizgiye bağlı kaldı, ancak ülkücü tabanda ırkçı bir dil neşv-ü nema buldu. Bu gelişme, MHP ve ülkücü hareket bünyesinde, 1970'lerin sonlarından başlayan on yıllık kesitte[2] önemli ölçüde itibar kaybına uğramış olan Türkçü ideolojinin rehabilitas-yonuyla ilintiliydi.[3] Türkçülüğün rehabilitasyonu, Kürtlere karşı ırkçı dışlama ve aşağılama söylemini destekledi - ve bizzat onun tarafından desteklendi.

Türkçülüğün baş ideologu Nihal Atsız, resmî ideolojinin yurttaşlık esasına dayalı milliyetçilik lâfzını ve ona refakat eden asimilasyonizmi sorgulamıştı. O, yukarıda kabalaştırdığı-mız "Kürt vardır... ve aşağı ve hasım bir mahlûktur" formülünü, bundan çok da fazla 'kibar' olmayan bir üslûpla savunur. 1967'de *Ötüken* dergisinde yayımladığı uzun yazısından aktaralım:

> "Kürdler, Türk veya İranlı değildir. Buz gibi İranlıdır. Konuştukları dil bozuk, ilkel bir Farsçadır. Tipleri de öyle. Aralarına karışmış az sayıda Türkler'in bulunması veya dillerindeki kelimelerden çoğunun Türkçe olması bu gerçeği değiştirmez. (...) Cevdet Sunay'ın Türk topraklarında yaşayan herkes Türk'tür' demesine göre bu dağlı vatandaşlarımızın da Türk olması gerekir. Değildir. Ama haydi kendimizi zorlayarak Türk'tür diye kabul edelim. (...) Diyelim ama neyleyelim ki onlar bunu kabul etmiyor.(...)
>
> Kürtler devlet olamazdı. Çünkü Kürtler millet değildi. Farslar'ın dağlı ve ilkel bir kolu idi. Türkler'e göre Yörükler ne ise, Farslar'a göre de Kürtler o idi. Ne var ki Yörükler sosyal seviye bakımından Kürtler'le ölçülemeyecek kadar üstündürler. Yörükler'den Yörük Ali Efe, Demirci Efe çıkmıştı. (...)

2 Bkz. Tanıl Bora-Kemal Can: *Devlet Ocak Dergâh - 12 Eylülden 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000 (6. baskı).

3 Bu konuda bkz. *Devlet ve Kuzgun*, 8. Bölüm: s. 159 vd.

Bunlar birer kahramandı. (...) Kürt'ten kim çıkmıştı? Koçero, Hamido, Hekimo veya Tilki Selim. Yani düpedüz adi eşkıyalar, katiller ve hırsızlar. (...)

Evet, Kürt kalmakta direnir, dört beş bin kelimelik o iptidaî dilleriyle konuşmak, yayın yapmak, devlet kurmak istiyorlarsa gidebilirler. (...)

Viyana'dan Yemen'e kadar her yerde Türk ırkının kanı sebil gibi akarken onlar yaşadıkları dağlarda ve köylerde keçilerini güttüler ve fırsat buldukça hırsızlık ve yağmacılık ederek yaşadılar. (...)

...ancak 50 bin geri Kürd'ün yaşadığı ve Barzani'ye silah kaçakçılığı yaptığı o geniş bölgeye Çingeneleri de yerleştirip kaynaştırsak gelecek yüzyılda kimbilir ne insan güzeli vatandaşlar kazanırdık. Irkçılık düşmanları ve insan güzelleriyle evlenerek Hilâli yükseltirlerdi."[4]

Kürtleri *geri, aşağı* ve *çirkin* olarak varsayan ırkçı kalıp-yargıların resmî geçididir bu metin.

MHP'nin hükümet deneyimi sürecinde girdiği krize bağlı olarak tüm Türk milliyetçiliği sathında ortaya çıkan ideolojik arayış, Türkçü girişimler için de davetkârdı.[5] Türkçü odaklar, 1990'larda başlayan serpilmelerine rağmen hâlâ görece küçük çevreler olarak kalsalar da, 'kamuoyuna', özellikle de ülkücü-milliyetçi alana nüfuz etme çabalarını arttırdılar. Anti-Kürt hınç, bu çabalarda öncelikli, ağırlıklı işlev görüyor. Bilhassa internette www.turkcu.com, www.turkcu.net, www.nihalatsiz. com, www.ilteris.org gibi siteler aracılığıyla ve bir elektronik mektup yağmuruyla, düzenli olarak bu hıncı 'işliyorlar'. Dikkate değer bir nokta, bu kampanyanın, Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulması ihtimali, PKK/Kongra-gel meselesi gibi siyasî âciliyetlerin haricinde, gündelik hayatı referans almasıdır. Aşağıda sözkonusu internet siteleri ve 'mektuplar'dan -başta uyardığım üzere uzunca!- aktaracağım alıntılar da, bu *gündeliğe sinmiş hıncı* yansıtıyor.

4 *Makaleler* 111, Baysan Basım ve Yayın, İstanbul, 1992. 525-9.

5 Bkz. Devlet ve Kuzgun, 17. Bölüm:s. 505 vd., özellikle s. 530-8.

Ama önce, açılması gereken bir parantez var. İnternet aracılığıyla yürütülen yazışmalarda ve yayılan yazılarda, 'anonim' ve kamusal ile özel-kişisel olan arasındaki sınırlar geçirgenle-şirken, dilin iyiden iyiye kemiksizleştiği bir vasat oluşuyor, sansürsüz, dahası abartılı-keskin-kıyıcı bir dil kışkırtılıyor. Aktarılan internet menşeli malzemenin yorumlanmasında kuşkusuz bu husus hesaba katılmalıdır. Fakat -kimi zaman oyunbazlığa da varabilen- abartıldığı, bu 'sözlerin' 'gerçekliğini' hiçleştirmiyor - hatta, kimi durumda aklın-fikrin-'niyetin' ötesinde fantezilere ışık tutuyor.

İlk örnek, birkaç ay önce medyayı uzun müddet meşgul eden bir kız kaçırma olayıdır. Bu hadisenin bir 'Kürtlük olayı' olarak yorumlanışını izleyelim - bundan sonraki alıntılarda da olacağı gibi, imlâya dokunmadan... 'Kürt' adının başharfinin sistemli olarak küçük harfle yazılması da orijinal me-tin(ler)dendir. Keza bu ifadelerdeki maddî verilerle ilgili 'bilgi' ve varsayımların gerçeklikle uyuşmazlığına da değinilmeyecek - böylesi çarpıtma ve indirgemeler, zaten demagojinin yapısal bir unsurudur.

> "Emrinde çok sayıda adam çalışan 33 yaşındaki kürt işadamı Murat Kılınç, Avcılar'da yaşayan Sagıroglu ailesinin tek kızı olan Zeynep'i 13-14 yaşındayken rahatsız etmeye, taciz etmeye başlıyor. Bu kürt işadamı iki kere annesini göndererek Zeynep'i istetiyor. Olumsuz yanıt alınca, kürdün annesi "size gününüzü göstereceğiz, biz istediğimiz kızı alırız" diyerek evden ayrılıyor. Kürt işadamının Zeynep'i rahatsız etmeye devam etmesi üzerine kızın ailesi savcılığa başvuruyor ve bu zorbaya para cezası veriliyor. (...)
>
> [Kızın kaçırılmasından sonra - T.B.] Kızın ailesi karakola başvuruyor ama 12 gün boyunca kızları bulunamayınca TGRT kanalına Serap Ezgü'nün programına çıkarak seslerini duyurmak isteyorlar. Programı izleyenler hatırlar. Telefona bağlanan kürd'ün yakınları, resmen 'biz kürdüz, kaçırırız' demeye getiriyor. Ve hiçkimse bu olaya bir şey yapamıyor.
>
> Bu konu yakında kapanacak, medya unutacak. Ya sonra ne

olacak? Kürt bir seneye kalmaz çıkar hapisten. Kürdün babası televizyona çıktı ve 'biz bu kızı gelinimiz yapacağız, kimsenin şüphesi olmasın' dedi. Kısacası bu kürt piçleri olay unutulunca bu kıza ve ailesine yeniden baskı yapmaya başlayacaklar. Olayda can alıcı nokta şu: Kürtler kızlarımızı zorla kaçırıyorlar, ya da tehditle ele geçiriyorlar ve biz Türklerden buna karşı bir tepki gelemeyeceğini, sadece polise başvurmakla yetineceğimizi ve bu yolla hiçbir sonuç alamayacağımızı biliyorlar. Kendi yurdumuzda pısırık olduk.

Görüldüğü üzere Türkler kürtlerden kız alıp/vermek istemiyor. Aile açık şekilde söylemiş. Hâlâ birileri gözlerini kapayıp işte biz onlarla yıllarca kız alıp/vermişiz gibi hikâyeler anlatıyor. Bu büyük yalandır. Türkiye geneline çoğu şehirde Türkler kürtlerle birlikte yaşamak zorunda kalmasına rağmen, medya kürtleri ne kadar şirin gösterirse göstersin, ülkücüler, komünistler, yobazlar ne kadar 'kürtler kardeşimizdir' derlerse desinler, Türkler kürtlerden kız alıp-vermeye yanaşmıyor. Yok öyle bir şey. o dünya güzeli Türk kızıyla 36 yaşındaki gözlerinden irin akan maymun suratlı kürd'ün ilişkisi ancak böyle kaçırmayla, tehditle gerçekleştirilmeye çalışılır.

Görüyormusunuz, siyasetle ilgisi olmayan kendi halinde bir Türk ailesi BİZ KÜRTLERE KIZ VERMEYİZ diyor, ama ülkücü gazeteciler gazetelerinde kürtlerle evliliği masumane olarak gösterip özendiriyorlar, kürtlerden kız alıp vermekle övünüyorlar, ülkücüler melezliği çok seviyor, melezlikleriyle övünüyorlar ama kendi halinde bir Türk ailesi kürde köpek kadar değer vermiyor."

Burada dikkat edilecek bir nokta, milliyetçi ideolojinin yeniden üretiminde kadının konumunun kendisini karikatür yalınlığında göstermesidir. "Kadınlarımıza" tasallut etmeleri -ki bu motife birazdan yine rastlayacağız-, Kürt tehdidinin ve bu tehdidin yol açtığı yozlaşmanın en bariz görünümlerinden biri olarak algılanıyor; daha doğrusu, "kadınlarımıza" tasallut edecekleri korkusu, anti-Kürt ırkçılığı tahrik etmenin emin bir yoludur. Kadınlar, millî cevherin hazneleri olarak, 'kaptırılma-

malıdır'![6] Bu anlayışın simetriğini Kürt milliyetçisi söylemde de görebiliyoruz.

Bu 'kız davasında' ana mesaj, 'soyların karışmaması', hele Türklere Kürtlük karışmaması gerektiği ve zaten Türklerin kendiliğinden buna dikkat ettiğidir. Yüzyıllarca kız alıp kız vermiş olma, "etle tırnak gibi olma" vs. popüler ve resmen de teşvik edilegelmiş kardeşlik/akrabalık motifleri reddedilmektedir. Alıntıdaki bir başka izlek, Kürtlerin fıtraten suça meyyal olduğu ve bu yolla güç edindikleri kabulüdür. Nitekim bahis konusu kız kaçırma vakasında "Bu Kürdün Avcılar'da servis ihalesini tehditle aldığı söyleniyor"dur: "Bu kürdün şehirlerimize yerleşmesine, haksız şekilde para kazanıp zengin olmasına sonra da namussuzluk yapmasına tek sebep bunlara göz yumulmasıdır." Bu kalıp yargıyı uzun uzun işleyen bir kampanya metni vardır. Başlığı, gayet açık seçiktir "Her türlü suçu Kürtler işliyor!"

> "İstanbul'da bombalı terör eylemleri yapanlar kürt çıktı. Terör zaten kürtlerin ata mesleği. Sadece bu kadar mı? Hayır... Türkiye genelinde her türlü suçu işleyenler kürtlerdir. Yankesicilik, hırsızlık, kapkaççılık, ırza tecavüz, gasp, cinayet, fuhuş, uyuşturucu ticareti gibi suçlar ve genelev işletmeciliği, pavyonculuk, kumarhanecilik, değnekçilik, dilencilik gibi rezil işleri sadece ve sadece kürtler icra ediyor...
>
> Türkiye'nin her yerinde 'mafya' diye tanınanlar niye hep kurttur? Kürt Ahmetler, Kürt İdrisler, İnci Babalar niye hep kürttür de başka bir şey değildir?.. Kısa bir süre önce yakalanan 'Beyoğlu Çetesi' niye kürtlerden oluşmaktaydı?..
>
> Arabamızı kaldırımın kenarına park ettiğimizde tepemize dikilip park parası isteyen, vermezsek biz yokken arabamızı çizip kaçan değnekçiler niye hep kürttür?.. Ana caddelerdeki kırmızı ışıklarda arabamızın camına yapışıp dilenenler niye hep kürttür?.. Sokakta adım başı önümüze çıkıp 'abeeey no oolur bir harçlık ver' diye sülük gibi yapışan, vermediğimi:'

6 Türk milliyetci-muhafazakâr söyleminde kadına bakışına dair bkz: Tanıl Bora. "Analar, Hacılar, Orospular - Türk Milliyetçi- Muhafazakar Söyleminde Kadın", *Şerif Mardin'e Armağan* içinde (der. A. Öncü O. Tekelioğlu. İletişim 2005)

takdirde küfreden 10-15 yaşındaki madde bağımlısı yaratıklar niye hep kürttür?..

İstanbul, Ankara, Adana gibi büyük illerin genelevlerini işlettiği için 'genelevler kralı' diye tanınan Cuma Karslı adlı büyük pez...k neden krttür de başka bir şey değildir?.. Devletin istatistiklerine göre genelevlerde çalışan kadınların %73'ü neden güneydoğu kökenlidir?..

Dört tane Hollandalı turistin (biri de erkek) ırzına geçip ikisini öldüren ve bu sayede bizi tüm dünyaya rezil eden 'Alanya sapığı' lakaplı Hakan Karayavuz ve Susurluk'ta, 11 yaşındaki Türk kızı Avşar Sıla Çaldıran'ı iple boğduktan sonra cesedinin ırzına geçen Recep İpek adlı inşaat amelesi neden kurttur?..

Oto galericiliği ve emlakçilik adı altında tefecilik yaparak milletin varlığını sömürenler niye hep kurttur?..

Her ikisi de uzun yıllardır aynı mesleği icra ettikleri halde, Orhan Gencebay'ın adının şimdiye dek hiçbir kötü olaya karışmaması, İbrahim Tatlıses'in ise her türlü rezilliği yapması, her çeşit suçu işlemesinin sebebi birinin Türk, diğerinin kürt olmasıdır.

Bu örnekler uzayıp gider... Kısacası 'kürt sorunu' bazılarının empoze etmeye çalıştığı gibi sadece PKK'dan ya da batılı devletlerin kışkırtması sonucu meydana gelen siyasi olaylardan ibaret değildir. Türkiye genelinde her türlü pis, rezil işi yapanların, her türlü adi suçu işleyenlerin büyük bir kısmı kürtlerdir. Genelev işleten kürdü, pavyon işleten kürdü, kumar oynatan kürdü, mafyacılık yapan kürdü, uyuşturucu salan kürdü, yankesicilik, hırsızlık yapan kürdü, kaldırımları parselleyen kürdü, ırza tecavüz eden kürdü emperyalistler kışkırtmıyor, PKK ile de ilgileri yok... Taşıdıkları kanın gereğini yerine getirerek bu suçları işliyorlar."

19/20. yüzyıl dönümünün anti-semitik söylemini andıran bir biçimde, kürtler, gayrıahlâki yollardan zenginliğe elkoyan, onun ötesinde, yayıldıkları/ 'sıçradıkları' her yerde toplumsal ahlâkın yozlaşmasına yol açan bu mikrop gibi resmedilmektedir.

"Kısacası bir yerde suç, kötülük artıp-azalıyorsa bu orada yaşayanların Kürt olup olmamasına ve Kürtlerin yerleşme-ter-ketme derecelerine bağlıdır. Bir örnek vermek gerekirse İzmir'de Menemen adlı bir ilçe ve bu ilçenin Asarlık adlı bir nahiyesi var. Yıllar önce buralarda Kürt yokken insanlar -birçok Kürtsüz yerde olduğu gibi- huzur içinde yaşamakta, kapılarını, işyerlerini bile kilitlememektedirler. Ne zaman ki bölgeye akan Kürt göçünden burası nasibini alır, artık durumlar değişir. Zamanla çoğalan Kürtler yöreyi ele geçirirler ve belediye başkanlığını Hadep kazanır. Belediyede resmî dil Kürtçe olmuştur. Oranın zaten birkaç kişi kalan ve düşman gözüyle bakılan yerlileri de tası tarağı toplayıp civar ilçelere göçmüşlerdir. Bugün bölgede Kürtlerin üremeleri ve yaşam alanı açma çalışmaları devam etmektedir.

Topraklarımızın diğer bölgelerinde de durum farklı değildir. Önce mazlum, amele, işçi sıfatı ile bölgelere ve küçük kasabalara gelen Kürtler zamanla üreyerek nüfuslarını arttırmış, 'Biz aşiretiz' tehditi ile yerlileri sindirmiş, hatta birçoğunun yerinden yurdundan olmasına sebep olmuşlardır. Yozgat'ta bile bugün bir Kürt mahallesi bulunmaktadır. Her toplumsal olayda mahallerine sinip kalan bu Kürtler içlerinde besledikleri kini açığa vuracakları ve mutlak kudreti elde edecekleri o anı beklemektedirler. Bu durum çok ilginç bir şekilde emlak olayına da yansımıştır. Kürt göçü alan bir yerleşim biriminde, semtte emlak fiyatları rayicinin altına düşmektedir. Kiralar düşmekte, daireler, arsaların değeri azalmaktadır.

Liselerimizi ele alalım... Son yıllarda liselerde işlenen cinayetler gündemimizi bir hayli meşgul etti. Okula eğitim yerine ezikliğinin acısını kıskandığı Türk beğ ve bayanlarından çıkarmaya gelen Kürt sürüleri bu suçların temel kaynağıdır. Özellikle metropollerimizde hemen hemen her lisede çeteler, organize suç örgütleri vardır. Yaralama, uyuşturucu kullanım ve dağıtımı, terör örgütü sempatizanlığı ve cinsel taciz gibi çeşitli adi suçlan işleyenler ve yönlendirenler gene Kürtlerdir. Hemen hemen her lisede güneydoğulu bir çete mevcuttur. Çünkü Kürtlüklerinin verdiği çıkarsal dayanışma duygusu ile kudret sağla-

manın tek yolu ister Mardinli ister Şırnaklı isterse Ağrılı olsun, Kürtlük ortak paydasında birleşerek etrafa korku ve dehşet salmaktır. Okulların diğer öğrencileri ise daha ne olduğunu anlayamamakta ve sinmektedirler. Çünkü karşılarında yabancı dilde birşeyler konuşan, her tarafından irin ve cerahat akan bir yaratık topluluğu bulunmaktadır. Bir de kardeşlik afyonlarının etkisi düşünülecek olursa sinme işlemi çabuklaşmaktadır. Kürt çocukları sadece 'nam' olsun diye ve topluluklarında saygı kazanma için sudan sebeplerle kendilerinden zayıf kişileri, arkası olmayan garibanları bıçaklamakta ve ceketerini sırtlarına atıp gezmektedirler. Ayrıca kızlara göz koyup, kendileri ile birlikte olmaları için zorlamakta, tehdit etmekte, amaçlarına ulaşamadıkları taktirde her türlü alçaklığı yapmaktadırlar.

Kürtler bilinçsiz kafatasçılardır. Çünkü kafatasçılık ırklara özgü ayrı bir olgudur. Vahşi bir kabile olan Kürtler bu olguyu bilinçsizce uygulamaktadırlar. Her meclise kendi kişilerini sokmakta, birbirlerinden alışveriş etmekte, haklı veya haksız olduğuna bakmadan bir Kürt kavga ettiğinde onun yanında yer alma, korkak oldukları için tek başlarına bir hiç olduklarında dayak yediklerinde kamyonun arkasını 500 kişi doluşup intikam almaya gelme, ihaleleri ve rant getiren her işi birbirlerini destekleyerek ele geçirme ve kendilerinden olmayan kimseye hayat hakkı tanımama Kürtlerin ortak özelliğidir.

Kürtlerin garibanve mazlum oldukları, ekonomik sebepler dolayısı ile böyle oldukları, bunları yaptıkları söylemi mantıktan yoksundur. Ceylanlar, Topraklar, Tatlılar, Erezler ve niceleri... Bunlar Kürttür ve Türkiye'nin en zengin kişileri arasındadırlar. Başta bunlar bölgelerine yatırım yapmadıktan sonra devletin yapmaması nasıl eleştirilebiliyor? Kaldı ki devlet de tam tersine güneydoğuya en fazla yatırımı yatırımı yapmaktadır. Marmara Bölgesinin verdiği 100 birim vergi, Marmara bölgesine 5 birim hizmet olarak geri dönerken Kürt illerinden zorla, güç bela alınan 5 birim vergi oraya 100 birim hizmet olarak geri dönmektedir. Bu diğer olaylarda da böyledir. Sadece GAP Projesinin maliyeti bir ülke bütçesi kadardır. Hiçbir bölgemize -ki yapılması için çok daha fazla sebebi

var- bu kadar geniş hacimde yatırım yapılmamıştır. Batman Petrol rafinerileri her sene zarar etmesine rağmen Kürtler işsiz kalmasın diye zararına işletilmektedir. Bizim cebimizden çıkan paralarla Kürtler sübvanse edilmektedir. Ayrıca bunların ürünleri asla ellerinde kalmamakta devlet gerekli olmasa bile tavan fiyattan satın almaktadır. Mehmetçik kanı içmenin ödülü bu olsa gerek. Oysa ki Rizeli çay üreticisinin çayları taban fiyattan alınmakta ve para ödenene kadar çiftçi süründü-rülmektedir. Nevşehirli patates üreticisi her sene tonlarca patatesini heba etmektedir. Gene de isyan etmeyen bu asil Türk kişileri artık patlama noktasındadırlar, şimdi de biz size soralım: Onların isyan etmek hakları değil mi?

Kürt yazar Musa Anter'in ısrarla 'sadece güneydoğu yetmez, İstanbulda, Izmirde, Ankarada bizimdir. Günü geldiğinde hepsini alacağız' diyordu. İşte İstanbul, İşte İzmir, işte Bursa, işte Mersin, işte Manisa, işte Türkiye... Sadece şehirler, kasabalar, köyler değil, her şeyden önce devlet kurumları ve ticaret kürtlerin eline geçiyor. Türkiye kürtleşiyor beyler. Gerçekleri, yakında olacakları görmeniz için kız kardeşinizin, kızınızın tecavüze uğraması, oğlunuzun öldürülmesinimi bekliyorsunuz? Ufku göremeyecek kadar karardımı gözleriniz?"

Türklerin yaşam alanını daraltan bir tehdit olarak algılanan bu Kürt 'yayılma ve güçlenmesi'nin kültürel düzlemdeki varlığı da bir temadır. İbrahim Tatlıses, "son yıllarda dozu iyice artan kürt kültür emperyalizminin başlıca maşalarından biridir" buna göre: "Meşhur bir kişi olmasının verdiği avantaj sayesinde topluma kürt örf-adet-geleneklerini ve kürt hayranlığını şı-rıngalamaktadır." "Türkiye'de bugüne dek en yüksek satış rakamına ulaşan müzik albümünün kürt İbrahim Tatlı tarafından 1985 yılında çıkartılan 'Mavi Mavi' adlı albüm ol [ması]", "Civan Haco denen şahısın piyasaya henüz yeni çıkan 'Na Na' adlı albümü [nün] İbrahim Tatlı'nın rekorunu çoktan kırmış" bulunması, Türklüğü tehdit eden bir kültürel hegemonya hamlesi olarak algılanır. Tabiî asıl mesele, bu kültürel etkinliğin "Kürtlük şuuru"nun canlılığına delâlet etmesidir.

"Civan Haco'nun krt olmaktan başka bir özelliği bulunmadığına göre, bu denli rağbet görmesini sadece iki kelimeyle açıklamak mümkündür: 'Kürtlük şuuru.'

Devletin ve sözde milliyetçi kesimlerin yıllardır sürdürdüğü asimilasyon politikasına rağmen bugün Türkiye'de irken kürt olup, aynı zamanda kürtlük şuuruna da malik olan, yani kendisini kürt diye tanımlayıp damarlarında akan kanın gereğini yerine getirerek yaşayan milyonlarca insan vardır. Doğal bir tepkiyle kendilerinden olanı sahipleniyorlar, tıpkı Civan Haco'yu sahiplendikleri gibi...

Provakasyon amacıyla izleyicilerin arasına PKK'lılar karışmış olabilir, bu her zaman her ortamda meydana gelen bir durumdur. Fakat konsere katılanların büyük bir kısmı PKK'lı değil, içimizde masumane (!) bir şekilde yaşayan, hergün yolda sokakta karşılaştığımız, aynı okulda okuduğumuz, aynı işyerinde çalıştığımız, aynı dükkandan alışveriş ettiğimiz, aynı apartmanda oturduğumuz, kanunlar önünde bizimle eşit ve suçsuz durumda olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kürtler-dir. Örgüt üyesi değiller, silahla işleri yok, kimseyi öldürmüyorlar. Fakat görüldüğü gibi en ufak bir kıvılcımda kürtlükle-rini dışa vurarak 'kürdistan' diye haykırıyorlar.

Bu da demek oluyor ki, kendi kendilerine gelin güvey olan bazı kesimlerin kürtleri 'bizden' saymasına rağmen, onlar 'bizden olmadıklarının' bilincindeler. Yıllardır sürdürülen 'kardeşlik' propagandasından zerre kadar etkilenmeyip kürtluk şuurunu kendi içinde sinsice yaşatan bu topluluk fırsatını bulduğu zaman açık ve net bir şekilde kürt olduğunu haykırıyor."

Kürt tehdidinin alarm verilecek düzeye erişmesinin nedeni, bu kampanyayı yürüten Türkçülere göre, "memleketteki her türlü azınlık 'insan hakları, fikir özgürlüğü, demokrasi' adı allında kendi soyunun milliyetçiliğini gayet rahat bir şekilde yaparken, Türk Yurdu'nun kurucu asli unsuru olan Türklerin milliyetçilik yapmaları kimi durumda 'ayıp', kimi durumda ise 'toplumsal bir suç' haline gelmiş" olmasıdır.

Bu "afyonlanma"nın başlıca müsebbiplerinden biri, "Sözde 'din kardeşliği'ni baz alan" AKP hükümetidir.

> "Vaktiyle başımıza bela olan rum ve ermenileri kolayca dışladık çünkü müslüman değildiler. Ama kürtlerin müslüman olmaları, yani Türkler ile 'din kardeşi' olmaları onlara büyük bir avantaj sağlıyor. Türkler, din kardeşlerinin (!) yaptıkları kardeşlik propagandasının etkisiyle rehavete kapılıp gevşerken ve millî savunma reflekslerini tamamen yitirirken, din kardeşliğini amaca giden yolda bir araç olarak kullanan kürt-ler kendi milliyetçiliklerini yapıyor ve gittikçe güçleniyorlar... Şu anda sayıları 12 milyon civarındadır ama kendilerine öğütlenen 'Silaha sarılamadığımz zaman karınıza sarılın' ('memleketi silah zoruyla zaptedebilecek imkanınız yoksa, bol bol üreyip nüfus çoğunluğunu ele geçirerek zaptedin' anlamına geliyor) taktiğini uygulayarak hızla ürüyorlar. Bu gidişle 20-30 yıl sonra sayıca bizden üstün olacaklar. O kara gün geldiğinde 'din kardeşliği'ni rafa kaldırarak etnik temizliğe başlayacaklarından kimsenin şüphesi olmasın."

AKP, ümmetçiliği nedeniyle milliyetçi hassasiyetlerden yoksunluğu yanında, bizzat Kürt nüfuzuna açık olarak görülmektedir: "Partinin bakan ile milletvekillerinin yarısından fazlası kürttür ve kadrolaşma doğrultusunda kamu kurumlarındaki Türklerin büyük bir kısmı çıkartılarak yerlerine kürtler doldurulmuştur. Şeyh Said'in torunu, AKP Genel Başkan Yardımcısı Dengir Mir Fırat, kendi seçim bölgesi Mersin'i neredeyse tamamen kürtleştirmiştir, Adana üzerinde de çalışmaktadır."[7] Mantık döngüseldir -ve totolojik-: "kürd" doğrudan doğruya düşmanlık belirtisi olduğu kadar, "düşmanlık" da doğrudan doğruya "kürtlük" belirtisidir.

7 Türkçü sitelerde, Kürt-lslâmcı (Nurcu) işbirliğiyle Azerbaycan'da da bir Kürt Sorununun doğmak üzere olduğu yazılmaktadır. Hatta hatta: "Örneğin bugün *Azerbaycan'ın en büyük petrol şirketlerinden biri olan ve bugünkü Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ait bulunan Azpetrol* şirketinin *amblemi PKK'nın* simgeleri ile *aynıdır."*

"Ümmetçilik, şeriatçılık yaparak toplumumuzun bir kısmını diğer kısmına ters düşürmeye çalışan kişi ve kurumları dikkatlice incelerseniz, hiçbirinin Türk olmadığını görürsünüz. Büyük bir kısmı kürtür, kalanı ise kendi davasının peşinde koşturan başka etniklere mensuptur. Şeyh Said'in, diğer Said'in, bunların günümüzdeki uzantısı Fethullah'ın, mevcut tüm tarikatların liderlerinin, tüm islamcı gazeteci-yazarların, yani Cumhuriyet'in kurulduğu günden beri din maskesi ardına gizlenerek devletin yapısını hedef alanların tümünün kürt olması tesadüf değildir. Aynı şekilde, Cumhuriyet kurulduğu günden beri marksist-leninist ve maocu çizgideki tüm yasal veya yasadışı oluşumlara liderlik edenlerin de kürt olması tesadüf değil. Ne yazık ki bugün bile birçok Türk gencinin hayranlık beslediği Deniz Gezmiş, Mahir Cayan, Bedri Yağan gibi komünist teröristlerin 'kürt halkına özgürlük' diye bağıra bağıra geberdiklerini unutmayın."

Millî refleksi gevşeten duyarsızlığın Türkçü söylem açısından asıl önemsenen müsebbibi, ülkücülerdir. "Ülkücülerin kürtleri korumak uğruna yıllardır halka söylediği yalanlar" başlıklı manifestatif metin, bu tepkiyi özetler:

"1- 'Türk kürt kardeştir.'

Milletlerin dostu, kardeşi olmaz. Çıkarları olur. Arap-Fars kırması aşağılık bir topluluk olan kürtleri hiçbir Türk kardeş olarak görmez. Gözlerinden irin ve melanet akan, genetik yapıları suç işlemeye ve zarar vermeye fazlasıyla meyilli, fare gibi üreyerek Türkiyenin her yerine yayılan ve toplumun huzurunu bozan bu yaratıkları 'kardeş' olarak görenler sadece soyu bozuk ülkücüler, komünistler, dinciler, ümmetçiler, sosyal demokratlar, hümanistler, enteller ve diğer siyasi, ideolojik guruplardır. Türk insanı kürde kapısındaki köpek kadar değer vermez.

2- 'Siz ne kadar kürtseniz, biz de o kadar kürdüz' (A. Türkeş)'

Evet. Kürtler ne kadar kürtse ülkücülerde o kadar kürttur. Bu söz ülkücüler için geçerli olabilir ama Türk milletini

bağlamaz. Alparslan Türkeş bu sözü ülkücüler için söyle-mişse 'doğru demiş' deriz katılırız. Yok eğer Türk milleti için söylemişse bu cümlede Türk milletine büyük bir hakaret vardır. Hangi şerefli Türk insanı, zarardan başka bir işe yaramayan ve tarih sahnesine çıktığı günden itibaren Türk milletine ihanet eden bu asalak yaratıklarla kendisini bir tutabilir?

3- 'Apo ve PKK Ermenidir.'

Abdullah Öcalan Urfanın Halfetli ilçesine bağlı Ömerli köyünde doğmuştur. Bu köy kürt köyüdür. Abdullah Öcalan'ın anasıdaübabasıda kürttür. Dileyen köyüne gidip araştırabilir. Apo da, PKK militanları da, DEHAP'a oy veren milyonlarca PKK sempatizanı da kürttür. Ülkücüler kürtlere toz kondura-madıkları için 'Ermeni Apo' ifadesini kullanırlar. Apo köpeğinin ermeni olduğunu iddia edenler sadece bunlardır, başka hiçbir kesimin böyle bir iddiasi yoktur. Çünkü Apo ermeni değil kürttur. Türk Irkının aklını karıştırmaya, kafasını bulandırmaya çalışan bu kürdofil ülkücüler (kürt hayranları), elbetteki 'kürt kardeşlerine' toz kondurmamak için Apo'nun ermeni olduğunu (yani kürt olmadığını) iddia edeceklerdir. Bu kişilerin mantığı öyle bir körelmiştir ki, Abdullah isminin arapça'da 'Allahın kulu' anlamına geldiğini, Islami bir isim olduğunu, hatta Kuran'da da geçtiğini, yani bu sebeplerden ötürü hiçbir ermeni ailenin çocuklarına Abdullah ismini koy-mayacağını düşünemezler. Dünya üzerinde adı Abdullah olan bir tane bile ermeni yoktur...

4- 'Barzani ve Talabaniye bağlı kürtler yahudidir. Müslüman olmadıkları için Türkmenlere eziyet ediyorlar.'

Barzani ve Talabani aşiretlerine bağlı kürtlerin büyük bir kısmı müslüman, bir kısmı musevi, bir kısmı hıristiyan, bir kısmı dinsizdir. Türk şehirlerini işgal etmelerinin ve Türkmenleri öldürmelerinin nedeni musevi, hıristiyan ya da müslüman olmaları değil; kürt olmalarıdır. Bir hayvan topluluğunda ahde vefa duygusu olamayacağı için daha dün kendilerini Saddamın şerrinden kurtaran Türklere ihanet etmektedirler.

5- 'Biz 1000 senedir beraber, içiçe yaşıyoruz. Etle tırnak gibiyiz.'

Kürtler Anadolu'ya ilk kez 15.-16. yüzyıllarda Osmanlı-Sa-fevi, Sünni-Şii çatışmasıyla aşiretler halinde İran'dan kaçarak ayak basmışlar ve Güneydoğu Anadolu'da göçer olarak barınmaya başlamışlardır. 20. yüzyıl başında doğu ve Güneydoğu da kent ve kasaba merkezlerinde kürt yoktu. Nüfus Türk çoğunluk, ve kimi yerlerde Arap, Süryani ve Ermeni azınlıklardı. Kenti kasabayı bırakın, Anadolu'da Kürtler tarafından kurulmuş köy bile yoktur. Yerleşik düzene geçmeleri 20. yüzyılda şartların zorlamasıyla gerçekleşmeye başlamıştır ki, bu şartlar; göçerlik yaptıkları güzergahların Türkiye, Iran ve Irak ve Suriye arasında bölünmesi, keyfe göre sinir aşmanın kolaylıkla mümkün olmamasıdır. Şartlar onlara 'ya yerleşin, ya da açlıktan ölün' diyene kadar sarp, denetimsiz dağlarda çobanlık yapmışlar ve aşağılara inip eşkiyalık yapmak, sonra tekrar dağlara kaçmak şeklinde bir hayat sürmüşlerdir. 20. yüzyılın başında önce Ermeniler Türkleri katletmiş, sonrasında Türkler Ermenileri sürerek cezalandırmıştır. Kürtler, dağlardan inip çıkarı o an hangi tarafı gerektiriyorsa o tarafa destek çıkarak yükünü tutmuştur. Katliamlar, Dünya ve Kurtuluş savaşlarıyla kırılan yüzbinlerce genç Türk nüfusunun boşalttığı köylere, kasabalara ve en nihayetinde şehirlere yerleşmişler; fare gibi üremeleriyle güneydoğuda büyük bir nüfus oluşturmuşlardır. Güneydoğudan taşan bu nüfus son yıllarda Türki-yenin her yerine yayılmaktadır. Yani kürtlerle Türklerin tanışması 20. yüzyıldadır. 1000 yıldır birlikte yaşamış olmak ülkücülerin bir uydurmasıdır.

6- 'Ülkü Ocaklarında birçok kürt ülkücü ağabeylerimiz, kardeşlerimiz var.'

Ülkü Ocaklarında bulunmak için Türk olmaya, Türküm demeye gerek olmadığı, her soydan insanın görev yapabildiğine göre, elbette kürt ülkücülerde olacaktır. Ülkücülerin ülküsü islam birliği (ilayi kelimatullah) olduğuna göre kürtleri aralarına almaları son derece normaldir. Kürtleri her şeye rağmen bu kadar korumalarına - savunmalarına rağmen ül-

küçülerin kürtlerden ne kadar oy alabildiğine sadece gülüyoruz. Diyarbakır-Hakkari-Şırnak-Batman gibi nüfusun ortalama %95 kürt olan şehirlerde MHP'nin oy ortalaması %1 buçuk, kürtçü parti DEHAP'ın ise %60 civarındadır. İşte kardeşlerimiz."

Bu alıntıların aktarıldığı kampanyanın üzerinden yaklaşık bir yıl geçtikten sonra, bütün bu ırkçı rezilliği hülâsa eden, 'sözün özü'nü söyleyen bir bildiri salındı internete. Bildirinin başlığı, sözünün özünü şöyle söylüyor: "Sorun bölücülük veya terör değil, sorun Kürdün ta kendisidir." Bu "nihâî çözüm" bildirisinden de pasajlar aktaralım (tekrara gerek yok, imlâ orijinalden):

"Türkiye'de her gün kız çocukları kaçırılıp zorla fuhuşa sürükleniyor, kadınlarımız kapkaça tecavüze uğruyor, her gün şehirlerde PKK gösterileri yapılıyor, Türk bayrakları yakılıyor, otobüsler yakılıyor, her gün birkaç asker şehit oluyor.

Bunları kim yapıyor?

Neden ezelden beri sadece kürtler ayaklanıyor, kürtler örgüt kuruyor, kürtler kan döküyor?..

Arabamızı kaldırımın kenarına park ettiğimizde tepemize dikilip park parası isteyen, vermezsek biz yokken arabamızı çizip kaçan değnekçiler niye hep kürttür?.. Kırmızı ışıklarda arabamızın camına yapışıp dilenenler niye hep kürttür?.. Sokakta adım başı önümüze çıkıp 'abeeey nooolur bir harç-lıhh viir' diye sülük gibi yapışan, vermediğimiz takdirde küfreden 10-15 yaşındaki madde bağımlısı yaratıklar niye hep kürttür?..

Toplumsal bir sorun haline gelen, cinayet dahi işleyen tinercilerin etnik kökenleri incelendiğinde kürt oldukları meydana çıkmıyor mu?.. Bunlar yüzünden insanlar sokakta rahat gezemez hale geldiler. Bu da bir terördür, şehirlerin göbeğindeki bireysel kürt terörüdür.

Yol ortasında yakamıza yapışıp kadın pazarlamaya çalışan pezevenkler, genelev işletmecileri neden hep kürttür de başka bir şey değildir?..

İstanbul Beyoğlu'ndaki, Ankara Maltepe'deki, vs... gençlerimizi zehirleyen 'bar' adlı batakhanelerin sahipleri, işletmecileri neden kürttür?..

Haraççılık ve çek-senet tahsilatı ile uğraşarak kendi halindeki insanları canından bezdiren kan emiciler niye hep kürttür? Oto galericiliği ve emlakçilik adı altında tefecilik yaparak milletin varlığını sömürenler niye hep kürttür?..

Uyuşturucu pazarlayanlar neden hep bilmemhangi aşiretin mensubu kürtlerdir?.. Hüseyin Baybaşinler, Abuzer Uğurlular, Urfi Çetinkayalar nedir?..

Kız çocuklarının kaçırılıp zorla fuhuşa sürüklenmesinde, gençlerimizin uyuşturucu ile zehirlenmesinde %99 pay kürt-lerin değil midir?

Dört tane Hollandalı turistin (biri de erkek) ırzına geçip ikisini öldüren ve bu sayede bizi tüm dünyaya rezil eden 'Alanya sapığı' lakaplı Hakan Karayavuz ve Susurluk'ta, 11 yaşındaki Türk kızı Avşar Sıla Çaldıran'ı iple boğduktan sonra cesedinin ırzına geçen Recep İpek neden kürttür?.. Taciz ve tecavüzcülerin neden büyük çoğunluğunu kürtler oluşturuyor? (...)

Bu örnekler uzayıp gider... Kısacası 'kürt sorunu' bazılarının empoze etmeye çalıştığı gibi sadece PKK'dan ya da siyasi olaylardan ibaret değildir. Türkiye genelinde her türlü pis, rezil işi yapanların, her türlü adi suçu işleyenlerin büyük bir kısmı kürtlerdir. Genelev işleten kürdü, pavyon işleten kürdü, kumar oynatan kürdü, mafyacılık yapan kürdü, uyuşturucu satan kürdü, yankesicilik, hırsızlık, kapkaç yapan kürdü, kaldırımları parselleyen kürdü, ırza tecavüz eden kürdü emperyalistler kışkırtmıyor, PKK ile de ilgileri yok... Taşıdıkları kanın gereğini yerine getirerek bu suçları işliyorlar.

Biz Türkçüler, sosyal açıdan değerlendirdiğimiz kürt meselesine bir bütün olarak bakıyoruz ve bunların topluma zarar veren yaratıklar olduğu konusunda tüm Türkleri bilinçlendirmeye çalışıyoruz. (...)

Kürtlerin 2050 yılında Ortadoğudaki nüfuslarının 87 milyon, Türkiye'deki nüfuslarının ise 57 milyon olacağı belirtili-

yor. Bunlar doğru verilerdir, yani bir sallama sözkonusu değildir, hatta az bile verilmiştir. Çünkü çarpraz üreme, yani 8 çocuğun diğer 8 çocukla ilerde evlenecekleri düşünülüp onların çocuklarının da çarpraz olarak üreyecekleri düşünülürse bu tablo yetersiz kalmaktadır. Ayrıca bu süre içinde milyonlarca Türk kürtlerle karışarak kürtleşecektir. (...)

Devlet Bakanı Beşir Atalay'a bağlı Sosyal Yardım ve Dayanışma Fonu (Fak-Fuk-Fon) başta Muş olmak üzere nüfusun %95'inin kürtlerden oluştuğu bazı doğu illerinde çocuk başına para kampanyası başlatmıştır. Bu durum zaten çok hızlı üreyen kürtlerin daha da fazla üremesi demektir. (...)

Nihai amaçlarını gerçekleştirmek için ne cesaretleri ne zekaları ne de kültürleri olan bu etnik cemaat, tek yolu Tan-rı'nın kişilere verdiği doğal içgüdüyü (üreme) bir savaş silahı olarak kullanmakta bulmuş durumdadır. (...)

Yaşadığımız topraklarda şu an için en büyük tehlike kürtlerdir. Dün bunu inkâr edenlerin savunduğu fikirler, kürtlerin gerçek **yüzlerini göstermesiyle bugün bir bir intihar ediyor.** (...)

Sol merkezli görüş onlara herkesten fazla sahip çıkıp tabanını genişletmeye çalışırken, yıllar sonra kullanılıp bir kenara atılacağının farkında değildi.

Sağ tarafta durum daha da vahimdi. Açıkça bir kurt milliyetçisi olan Said-i Nursi'nin kitapları elden ele dolaşıyor, kürtler ırkçılıklarının dozunu giderek arttırırken inançlı Türkler din kardeşliği masalı ile uykuya çoktan dalmış oluyordu.

Ancak bunların içinde belki de en acı olanı, kürtler tarafından aldatılmayı halen gururuna yedirip itiraf edemeyen sözde milliyetçilerin (!) durumudur. PKK ve Apo'yu Ermeni, dağdaki kürtleri kandırılmış, sokaktakileri de kardeş ilan eden ülkücü anlayışın Türklere verdiği zarar gelecekte tarih kitaplarına konu olacaktır. (...)

Arkadaşlar, sorun **'kürtçülük' 'bölücülük'** veya 'terör' değildir. Sorun kürdün ta kendisidir. Teröristi, esnafı, işadamı, öğretmeni, manavı, dolmuşçusu, garsonu, sapığı, eşkiyası, kap-

kaççısı, anarşisti... hepsi aynıdır. Türk milleti için şu an aleyhte bir faaliyet göstermeyen kürtler olabilir, ancak bunların vadesi sonsuz değildir. Kaldı ki o 'sadık kürt' bile sokaklarda, işyerinde veya okullarda gene kürtlüğünün gereğini icra edecektir. Kürtlüğün gereğinin ne olduğunu ise hepimiz biliyoruz. (...)

Artık **'Kürt bölücülüğü'** diye bir sorun olmadığı, gerçek sorunun adı **'kürt yayılması'** olduğu halde bazıları ısrarla 'bölücülük' diye yanıltıcı adlandırmalarla uğraşıyor. Bazıları da **'dış güçlerin maşası, piyonu, kafasız, zavallı, korkulmaya değer olmayan kürdler'** söylemini bulmuşlar. Böylece esas büyük suç, Kürtlerin üstünden alınıp kim olduklarını kendilerinin bile net tarif edemediği, gizem perdelerinin arkasındaki, yüce dış düşman güçlere yükleniyor. Hem de Kürt tehlikesi kü-çümsenip stratejik bir politika boyutuna indirgeniyor. Oysa ki sorun stratejik veya magazinsel sorun olmaktan daha vahimdir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimliğini, kurucu ve asli unsur olarak tekelinde tutan Türk ırkının nüfus itibariyle gelecekte aynı şekilde tekelinde tutup tutamayacağı, yani var olma - yok olma mücadelesidir.

Ayrıma dikkat edin. Eğer dış güçlerle Kürtlerin Türk milletine karşı bir ilişkisi varsa, bu ilişki maşalık değil işbirliğidir. Ne maşası, ne kandırması? Kürtlerin çıkarları dış güçlerinkiy-le örtüşüyorsa kandırmaya ne gerek var? Kürtler saflar, kandılar, komploya düşüyorlar, onun için çoğalıp Türkiye'de çoğunluk olacaklar. Vay be. Canına minnet adamın böyle kandırılma. Aynı mavalları Osmanlı yönetimi de 100-150 sene önce Yunanlılar ve Ermeniler için söylüyordu. Güya Yunanlılar yutacak ya. **'Biz sizinle asırlarca kardeşçe** yaşadık, **Batılılar sizi kendi çıkarları için kışkırtıyorlar, alet ediyorlar'** diye anlattılar durdular. Yunanlılar ne kadar aptalmış ki alet oldular da aleyhimize topraklarını 3 kat büyüttüler, hâlâ da büyütüyorlar. Bu devirde kimse oyuna gelip saflığından başkasının maşası olmaz. Avrupalıları Tanrı sanıp incik boncuk karşılığında birbirlerine saldıran Kızılderililer yok. Dünyamızda şu an olabilecek, sadece çıkar ve güçbirliğidir."

Milliyetçi ve ülkücülerde anti-Kürt hınç

Sabırları zorlayarak aktardığım bu Türkçü kampanyada, hemen her konudaki ajitasyon, önünde sonunda ülkücülere dönük kâh alaycı-yergici kâh uyarıcı-bilinçlendirici bir mesaja bağlanıyor. Türkçü çevreler, içinde, kenarında ya da mücavir alanında bulundukları ülkücü harekete, özellikle de anti-Kürt hınç potansiyeli üzerinden, etki etmeye çalışıyorlar.

Buna paralel bir başka rabıta, bu Türkçü propagandanın, gayrınizamî harp aygıtıyla bağlantılı aktörlerce, ülkücü harekete yönelik bir manipülasyon ve provokasyon aracı olarak kullanılmaya çalışılması olabilir. Son aylarda Korkut Eken'in temsil ettiği bir 'misyon'un veya DYP lideri Mehmet Ağar'ın inisiyatifindeki 'oluşumların ülkücü-milliyetçi potansiyele dönük iddiası ve MHP'nin/Ülkü Ocakları'nın buna tepkisi kendini göstermişti. Bu rekabet ve gerilim zemininde, anti-Kürt hınç potansiyelinin önemli bir unsurunu teşkil ettiği bir 'radikalizm', cazip ve etkili bir malzemedir.

MHP'nin 'resmî' tutumu, yükselen millî tehdit kaygısına ve militanlaşan dile rağmen, *hâlâ,* Türkçülerce az evvel aktarıldığı biçimde alaya alınan asimilasyonist çizgiyi devam ettirmek istikametindedir. Hatta Devlet Bahçeli'nin, tabandaki umumi 'sertleşme' yönelimini ve anti-Kürt tepkinin kabarmasını dengelemek maksadıyla, MHP'nin vitrinini görece ılımlı 'imajlarla' takviye etme arayışında olduğu söyleniyor.[8]

Buna karşılık ülkücü tabanda, aktardığımız ırkçı söyleme paralel, en azından onunla alışverişe amade bir ortamın varlığından söz edebiliriz. Bizzat ülkücü hareketin 'resmî' liderliği, Ülkü Ocakları, bu dile uzak değil. Resmî açıklamalarda, anti-Kürt tepkiler, Kuzey İrak'taki gelişmeler gibi 'politik' meseleler (özellikle, ABD'nin de desteğiyle bir Kürt devleti kurulması ihtimali) vesilesiyle ortaya çıkıyor - "tarihleri boyunca ona-buna yaltaklanıp, kuyruk sallayarak hayatlarını sürdüren ilkel aşiretler" vb. ifadelerle... Ancak Ülkü Ocakları'nın neşriyatın-

8 Sedat Bozkurt, "Etnik kimlik- milliyetçilik", Birgün, 15 Şubat 2005.

da ve internet sitesinde, gündelik hayata yayılan topyekün bir anti-Kürt hınç da duyuruyor kendini. Ali Kınık imzalı metinden, politik meselelerin ötesinde bizzat Suç'u Kürtlere yükleyen ırkçı kalıp yargıları aynen yineleyen uzun bir alıntıyla yetineceğiz:

"Biz bilirdik ki, bu memlekeün kurumları da bizim, dağları-ovaları da bizim, şehirleri-köyleri de bizim, tapusu da bizim, sokakları da...

Ancak, son yıllarda birşeyler değişmeye başladı.

Kirli suratlı adamlar gelmeye başladı, önce çoluğumuz, çocuğumuz yollarda rahat yürüyememeye başladı.

Daha sonra esnaf dükkanını rahat açamamaya başladı.

Ve insanlarımız evlerinde rahat uyuyamamaya başladı.

Abdullah Öcalan 3-4 yıl önce demişti ki: 'Sokaklara hakim olmamız lazım, insanlar kaçıp sitelere sığınmak. Çocuklarını okullarına ancak servislerle gönderebilmeliler. Evlerinde rahat uyuyamamaları lazım. Sokaklardan çekilmeliler. Sokaklar bizim olmalı!'

Şimdi, özellikle büyük şehirlerde gelinen nokta bu değil midir?

Kap-kaçı, hırsızlığı, çetesi, haracı, kadın ticareti, uyuşturucu ticareti... Bütün bunları basit adi suçlar olarak görenlerin aklına şaşarım. Bütün bu suçlar organize suçlardır ve arkasında Kürtçü-PKK örgütleri vardır. Buralardan kazanılan paralar da Kürtçü örgütlere akmaktadır. 'Bütün bunları aç oldukları için yapıyorlar' diyen zihniyet, çoluk-çocuğu kaçırıp tecavüz edenlere de mutlaka mantıklı bir sebep bulacaklardır.

Yıllarca, bizim içimizde dahi, bir çay bahçesi alıp işletmeyi, bir otopark işletmeyi ülkücülüğe aykırı bir şeymiş gibi gören zihniyet de artık bayram etsin. Oralarda artık biz yokuz, PKK var!

Arabanı bıraktığın otoparkta PKK var, çay içtiğin çay bahçesinde PKK var, kaset aldığın dükkanda, çorap aldığın tezgahta PKK var artık.

Kız çocuklarının kaçırılıp zorla fuhuşa sürüklenmesinde,

gençlerimizin uyuşturucu ile zehirlenmesinde yüzde doksan dokuzluk pay bunların.

Masumane, alıp yediğin simidin parası bile kurşun olarak dönüp çocuklarının şakağına saplanıyor.

Yollarda kadınlarımızı, kızlarımızı taciz edenler başkaları mı peki? Dikkat edin, bunu yapanlar da onlar!

Peki, sokaklarda gaspçısı, esrarcısı, tecavüzcüsü, hırsızı, itikopuğu cirit atarken devletin polisi nerde?

Avrupa uyum yasaları bilmem ne derken, onların da elini-kolunu iyice bağladılar. Kısacası, bütün itleri serbest bırakıp, bütün taşları bağladılar.

(...) Asıl benim üzüldüğüm bir konu daha var. Yıllardır, Türk Milliyetçilerinin yürüyüşünden, giydikleri elbiselerden bile rahatsız olan bu 'halk', bize olan tepkilerinin yüzde birini neden bunlara göstermedi acaba?"

"Ulusal sol" tabir edilen muhitin de anti-Kürt hıncın yeniden üretimine katkıda bulunmaktan geri kalmadığını ekleyelim. En uç nokta, "Türk Solu"dur. 2004 yerel seçimlerinden önceki 51. sayılarında başyazar Gökçe Fırat, DEHAP'n güçlü olduğu yerlerde "en güçlü *Türk* adaya" (italik orijinalde -T.B.) oy vermeye çağırmıştı. *Türk* Solu'nun "Kerkük Kürtlere mezar olacak" kapaklı Şubat 2005 sayısı, "Türk"ün, "Kerkük için şimdi savaşmayı göze almazsa Diyarbakır'ı savunmak için geri çekilmek zorunda kalacağını" yazmaktadır. Sadece *Türk* Solu'nda değil, bütün fikrî hemcinslerinde, Kürt tehdidine karşı şovenist alarmizm, satır aralarında ırkçı kalıp yargılarla süslenmektedir.

Gündelik/sıradan milliyetçilik

Şimdiye dek, politik saikli, doktriner temelli bir ideoloji üretiminden bahsettik. Gündelik/sıradan milliyetçilik söylemi içinde, bu 'aşırı' etkilerden de beslenen, -zaten kısmen '90'larda başlayan *pop-ülkücülük çığırına*[9] *da yeni bir mecra açabilecek*

9 Yine *Devlet ve Kuzgun'u* hatırlatacağım: Bkz. 10. Bölüm, özellikle s. 255 vd.

nitelikte—, yaygın bir anti-Kürt hınç potansiyeli var. Kuzey Irak kaosundan bir Kürt Devleti mi çıkacağına ilişkin kaygılar depreş(tiril)diğinde üremesi hızlanan, fakat böylesi politik göndermelerden özerk bir zemin de bulabilen bir sıradan-günde-lik ırkçılık sözkonusu. Rastgele, tesadüfi gündelik tanıklıklar yanında, örneğin TESEV bünyesinde Türkiye'de toplumsal tabanda demokrasi algısı ve demokratikleşmenin önünde bu algıdan kaynaklanan engeller hakkında yürütülen bir araştırma çerçevesinde yapılan -yayımlanması öncesinde görme olanağı bulduğum- mülakatlar da, bu ırkçılığın derine işlemişliğini işaret ediyor.

Bu ırkçılığın bir veçhesi, eski "kıro" prototipiyle devamlılık içinde, Kürtleri magandalığın 'tözü' olarak gören 'Beyaz Türk' söylemidir. (Kimi TV dizilerindeki Kürt prototipleri de bu algıyı çoğaltıyor.) Öneğin, "kapkaç terörü"ne son aylarda sarf e-dilen büyük medya ilgisinin tortusu olarak, başta kapkaç olmak üzere büyük şehirlerdeki adi suçları Kürtlere maletmeye hazır bir önyargı kalmıştır. www.*haysiyet*.com'da Ümit Kı-vanç'ın aktardığı üzere, *www.ntvmsnbc.com* sitesindeki "yılın acayip şeyleri" sohbetine, *"Diyarbakır'dan İstanbul'a kapkaççı, hırsız ithal* edilmesi"nden bahsederek katılan izleyicinin örneklediği gibi... Taşralarda, ticarî ilişkilerde -günlük perakende düzeyine kadar!- ayrışmanın yerleşikleştiğine ilişkin gözlemler var.

Geçtiğimiz ay Hakkâri'de gerçekleşen deprem de, anti-Kürt hıncın ifadesine vesile sağladı. Hatırlayalım: Yoksulluğun ıssızlığında, soğuğun ortasında perişan olan ahali, yardım organizasyonundaki sorunları protesto etmişti. Güvenlik kuvvetleri de protestoculara biber gazı sıkarak, devletin deprem mağduru yurttaşlarına hamiyet göstermekten daha başka önceliklerinin, daha mühim işlerinin olduğunu bir defa daha hatırlatmışlardı. Bu olayla ilgili internetteki bir haber sitesine yollanan takriben 200 okur yorumu, Kürtlere karşı dehşet verici bir nefreti yansıtıyor. Bağımsız İletişim Ağı sitesinde *(www. bianet.org)* İrfan Aktan'ın yazısından aktarıyorum (yine imlâya dokunmadan):

"Valiliğe yürüyen, AKP binasının camlarını kıran ve başbakana hakaret edip, polise saldıran bazı PKK sempatizanı bu Siirtlileri şiddetle kınıyoruz. Unutmayın ki Türkiye cumhuriyetinin topraklarında yaşıyor ve karnınızı doyuruyorsunuz. Türkiye Türklerindir. Ne mutlu türküm diyene bu böyle biline..." (Olay Hakkâri'de geçiyor ama yazana göre nasıl olsa Kürtlerin hepsi bir! - T.B.)

"Biz oralarda 30 bin şehit verirken açındırmadık kendimizi. Adam olsalardı yardım yapılırdı. Onları dinamitle değil kitle imhalarla yok etmek lazım başka türlü olmuyor. Askerin kellesini kesip (...) biliyorlardı (...) hak ettiler Yüce Allah daha beterini versin değil Hakkari, Diyarbakır, Tunceli, hepsi çeksin 30 bin askerin çektiğini, ailesinin çektiğini, vatanseverlerin çektiğini. İngiliz'e uyup Kürt devletini kurmaya kalksınlar sonra Türkiye'den yardim istesinler. Ne güzel be..." (Not: Küfürler sansürlenmiş)

"Kürtlerin yoğun yaşadığı güneydoğu bölgesinden devlet yüzde 2 vergi alıyor. Ama bu bölgeye vergiden yüzde 25 pay ayırıyor. Bunlara okul, hastane, yol yapılıyor. Bunlar nankör. Okul götürüyorsun, öğretmen götürüyorsun, eğitilsinler adam olsunlar diye. (...) Hastane götürüyorsun, doktoru öldürüyorlar. Elektrik kaçak, su bedava, kızlarını okula göndersinler diye devlet üstüne para veriyor, bu utanmazlar valiliği taşlıyorlar. (...) Bunların zarardan başka görevi yok. Bir öğretmen tanıdığım anlatıyor, bu Kürt öğrenciler devlet zarar etsin diye kaloriferli yurtlara elektrik sobası getirip boşu boşuna çalış tırırlarmış."

"Bingöl ve Hakkari, iki küçük deprem ve sonrasında meydana gelen taşlı sopalı saldırılar. Bu tür olaylara Türkiye'nin başka bir yerinde rastlamanız zor. Türk halkı nice depremler ve nice mağduriyetler yaşadı, ama hiçbirisinde böylesine saldırgan tavırlar ortaya konmadı. Nedense, bu tür görüntüler sık sık doğuda yaşanmaya başlıyor. Bundan önce Kızıltepe vakası diye bir olay vardı. Hani şu teröristi saklama ve sözde çocuğun öl-

mesi... [Not: 'Sözde...' kalıbının kullanımına yaratıcı bir örnek daha: çocuk mu 'sözde', ölmüş olması mı? - T.B.) O olayda da binlerce kıro sokaklarda devlete küfretti, kamu malına zarar verdi. Çünkü maksatları belli, illa bölücülük yapacaklar ya. İşte tam fırsatı..."

"Gölcük'te olan deprem Hakkari'de olmadığına şükrediyorum... Şayet oradaki büyüklükteki deprem Hakkari'de olsaydı bunlar ülkeyi yıkarlardı herhalde... Nankör herifler işiniz yok zaten devlete millete başkaldırmaktan başka... Devletin bütçesini yersiniz bıkmazsınız... Depremin orayı silip yok etmesi lazımdı... Dağda olan eşkıya olan nankör olan hep sizden çıkıyor..."

17 Şubat akşamı Yüksekova'da fotokopiyle çoğaltılmış "Ey Kürt Halkı!" başlıklı imzasız bir bildiri dağıtıldı; bu bildiri, aktarılan mesajların diliyle, galiz bir hakaret ve tehdit bildirisi.[10] Bu mesajları gönderenler arasında da Türkçüler, ülkücüler, umum milliyetçiler ya da güvenlik görevlisi olarak "bölgede" bulunmuş ve bu vesileyle muhtemelen ülkücü-milliyetçi ideolojinin kalıplarını içselleştirmiş olanlar -veya intikam hislerine kapılmalarına yol açacak olaylar yaşamış bulunanlar- var mutlaka. Fakat kuvvetle muhtemel, zaten kullanılan dilden de anlaşılıyor, böyle 'katı' ideolojik-politik angajmanları olmayanlar da var. Neticede, gönül ferahlığıyla dillendirilen, çoğaltılan bir nefret var.

"Etki-tepki" ve tahrik hakkı

Bu nefretin çoğalmasını mazur görmeseler bile bir nevi 'empa-ti' ile izleyenler arasında, hiç de 'radikal' bir milliyetçiliğe meftun olmayanlar da bulunuyor. Tabiî Kemalist alanda milliyetçiliğin baskın ideolojik etmen haline gelmesi, kuşkusuz bu empatinin yaygınlaşmasına katkıda bulunuyor. Milliyetçi-mu-hafazakâr ideologların birkaç yıldır kullandığı bir slogan var:

10 Bu konuda da *www.bianet.org* yine trfan Aktan'ın "Ey Kürt Halkı" başlıklı yazısına bakılabilir.

"Türkiye'de Türke karşı ırkçılık yapılır hale gelmiştir." AB Uyum Sürecini neo-Tanzimat olarak yorumlayan bu bakış açısına göre, bütün sair etno-kültürel kimlikler teşvik edilirken, 'aslî unsuru' teşkil eden Müslüman-Türk kimliği bastırılıyor, horlanıyor, neticede "insanımız" "Türk olmaktan eziklik duyar hale geliyor."[11]

Sorun, milliyetçiliği *doğallaştıran* zihniyetin derin kökleridir. Milliyetçiliğin, kolaylıkla -refleks verircesine!- *refleks* kavramıyla tamlanmasının da belli ettiği gibi, *kendiliğinden, doğal* bir tepki olarak kodlanmasıdır; onun bir ideoloji olarak yeniden üretimindeki güçlü mekanizmalara ve dinamiklere eleştirel bir mesafeden bakmadan. Buna bağlı olarak, milliyetçiliği makûlleştirmenin veya 'ehlileştirmenin', bir rejim diyeti gibi düşünülmesidir: Milliyetçiliğin kabarmaması için, nefsine hâkim olmak gerekir. Ama bunun için etrafta nefsi uyandıracak âmiller de olmaması gerekir: Türk milliyetçiliğinin 'yatışması', veya yine bir müktesebat olarak benimsenen *tahrik hakkından* sarfınazar etmesinin sağlanması, 'öteki' milliyetçiliklerin sakin durmasına bağlıdır buna göre. Milliyetçi ideoloji açısından bu mantık sahiden 'doğaldır' - milliyetçiliğin güçlü toplumsal-ideolojik nüfuza sahip olduğu koşullarda bu mantığın maddi bir veri olarak hesaba katılması da doğaldır. Fakat milliyetçiliklerin karşılıklı birbirini körükleyen etki-tepki sarmalının 'içinden düşünen'; milliyetçiliğin ortaya sürülmesini veya şiddet dozunu, sühunet derecesini mütekabiliyet esasına dayandıran bu mantığın meşru addedilmesi, çok ciddi bir sorundur.

Milliyetçi etki-tepki sarmalında başlangıç itkisinin 'kimden' geldiğine dair bir kıdem ölçümüne girmeyi, anlamlı bulmuyorum.

Hem son on-onbeş yılda, bilhassa 1992'den sonra, hem de özellikle son bir-iki yılda, Kürt milliyetçiliğinin ve bu çerçevede etnisist ve ırkçı bir söylemin serpildiği inkâr edilemez. "Bu

11 Bu ifadeyi örneğin Melih Aşık da kullanabiliyor. Birikim'in web sitesinin "Güncel" bölümünde Ozan Tan'ın ele aldığı gibi, Melih Aşık'ın 'bile' bu milliyetçi reaksiyonerliğe meyletmesi, az evvel değinilen 'empati'nin ve bunun Kemalist söylem içinde doğallaşmasının bir örneği.

satırların yazarı" ve bu satırların yayımlandığı dergi bakımından, söylemeye gerek yok, "ezilen ulus" ruhsatına dayanarak mazur ve sempatik görülemeyecek bir olgudur bu. Ve *Türk milliyetçiliğinin ve onun ırkçı yönelimlerinin 'sorumlusu' olma işlevine indirgenmeksizin* incelenmesi ve sorun edilmesi gereken bir olgudur. Zira onu böyle bir işleve indirgemek, az evvel üzerinde durulduğu üzere, milliyetçi etki-tepki sarmalını meşrulaştıran bir akıl yürütme döngüsünü harekete geçirmek demek oluyor.

Aslî - Öteki olarak Kürtler

Mesut Yeğen, Birikim'in Aralık 2004 sayısında,[12] Kürtlerin/Kürt kimliğinin, Türk milliyetçiliğinin kendini karşısında konumlandırdığı *aslî Öteki* haline geldiği bir dönemden geçtiğimizi yazdı. (Anti-terör söylemini taklitle, 'Otekibaşı' diyelim mi?!) Düşük yoğunluklu savaş sırasında bu henüz böyle değildi; dipten dibe gelişen husumet, yerel ölçekte kalmış, genelleşmemişti. Öcalan'ın yakalanmasından sonra bu "genelleşmemiş husumetin" yatışması beklenirdi, oysa tam tersi olmuştu. Yine Mesut Yeğen'den nakledelim, bunun nedenleri açıktır: Birincisi Irak'taki gelişmeler (Kuzey İrak bir Kürt devletinin veya devletsi varlığın oluşması ihtimali); ikincisi, AB sürecinin Kürt kimliğinin tanınmasının önünü açması, dolayısıyla onların *her şeye rağmen* "Türk" kimliği altında mütalaa edilmelerinin iyice müşkülleşmesi. Böylece Türk milliyetçiliği nazarında Kürtler gitgide 'güvenilmezleşiyor', onların "Türkleşebilme kapasiteleri" gitgide şüpheli hale geliyor. Mesut Yeğen'e göre, Kürtlerin aslî Öteki olarak algılanması; onların *fiilen,* öteden beri gayrimüslimlere tanınan 'Anayasal-ve-dolayısıyla-ikincil' bir yurttaş statüsüyle tahdit edilmek istenmesine, veya ırkî köklerine 'Yahudilik' izafe edilerek onları Müslümanlık paydasının korunağından çıkartmayı denemek gibi reaksiyonlara yol açıyor. Bu

12 "Türklük ve Kürtler: Bugün", Birikim 188 (Aralık 2004), s. 31-5. Daha geniş haliyle, bkz.: Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa,* İletişim Yayınları 2006; ilk üç bölüm.

yazıda aktarılanlar da, Yeğen'in tespitini teyiden, bu reaksiyonerliğin daha banal bir yüzüne dikkat çekmeye dönüktür.

Hınç

Milliyetçilikten, ırkçılıktan sözededururken, hınç mefhumu anıldı yazı boyunca. Hınç, öncelikle, *"zihnin kendini zehirle*-mesi'dir, bu mefhumu analiz eden Max Scheler'in saptamasıy-la. Orhan Koçak'ın, Scheler'in kitabına[3] yazdığı önsözde dediği gibi (s. xi):

> "Kişi, karşısındaki insanda, kurumda, çalışmada ya da nesnede bulunan niteliği sadece yadsımakla kalmıyor, neredeyse en baştan itibaren onu sahiden de göremiyor, algılayamıyordur."

Aktardığımız anti-Kürt tepkilerde de, nesnel durumu görmeyi engelleyen böyle bir kilitlenme, körleşme hemen fark e-diliyor. Scheler, hıncı, bir iktidarsızlık hissiyle bağlantılandırır:

> "İntikam, haset, kötüleme dürtüsü, değersizleştirici kin, Schadenfreude [başkasının uğradığı zarar ve kötülükten memnuniyet duyma - T.B.] ve garaz ancak ahlâkî bir kendine hakimiyet (intikam durumunda sahici bir bağışlama gibi) veya bir eylem ya da başka bir uygun duygu ifadesi (sözle sataşma ya da yumruğunu sallama gibi) yoksa ve bu dizginlemeye belirgin bir iktidarsızlık bilinci neden olmuşsa ressentiment'a [hınç] yol açar." *(a.g.e.: 9)*

İntikam hissinin bastırılması da *ressentiment'a* yol açar:

> "... bu duygular özellikle güçlüyse ama yine de baş edilemeyeceği duygusuyla -ya fiziksel ya da zihinsel zayıflık ya da korku yüzünden- bastırılmak zorundaysa ortaya çıkabilir. (...)
>
> ...özellikle 'haklı olma' (bir öfke patlamasında açığa çıkmayan ama intikamın ayrılmaz bir parçası olan) duygusu iyice yoğunlaşıp bir 'görev' fikrine dönüşürse..." *(a.g.e.:* 9-10)

1 3Max Scheler: *Hınç (Ressentiment),* çev. Abdullah Yılmaz, Kanat, İstanbul 2004.

Dolaysız hatta indirgemeci bağlar kurmak yanıltıcı olur; fakat Scheler'in bu iki izahatından yola çıkarak düşünürsek, Türk milliyetçiliğinin 'psişe'sinde hınç üretimine yol açan dinamikler bulabiliriz: "Bölücü/terörist Kürtler"in *yenilmiş* olmasına rağmen bir intikam tatmininin eksik kalması (yine in-dirgeyiciliğe karşı uyararak bir örnek: Abdullah Öcalan'ın asılmamış olması, ülkücü ve milliyetçi cenahta sürekli bir eksik/kayıp olarak yerinme konusudur) ve kimliksel varoluşları itibarıyla 'hâlâ' alan kazanabiliyor olmalarına güç yetirileme-mesi... 'Bayrağı' dalgalandırmaya son derece müsait bir ortamın varlığına rağmen, milliyetçi hareketin gerek iç ihtilâfları gerekse -belki, henüz- 'merkez'e şâmil bir politik hamle yapacak yetenekten yoksun bulunması yüzünden yaşanan "iktidarsızlık bilinci"...[14] Buna bağlı olarak, giderek alarmizm ve şiddet dozu artan bir dile mukabil, politik anlamda -belki, henüz- güçlü bir yankı bulunamaması ve resmî teşvikten -belki, henüz- mahrum kalınması nedeniyle eylemin "dizginlenmesi"... Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin iyimser konjonktüründe geçerli milliyetçilik versiyonu olarak serpilen Bey Türk milliyetçiliği içinde -pek çok ideolojik ortaklığa rağmen- muteber bir yer tutamamanın etkisini de eklemeli...[15]

Milliyetçiliğin kendi dünyası içindeki bu psişik tablo taslağını, daha geniş bir tablonun kadrajına oturtmak gerek ayrıca. Milliyetçi ideolojinin iktidarsızlaşma hissinin ötesinde, çok daha genel, yaygın bir toplumsal iktidarsızlaşma/güçsüzleşme hissinden söz etmeliyiz: Kendi hayatına müdahale edememenin, kendini bir özne olarak görebilmeyi sağlayacak referanslar bulamamanın yol açtığı hınç üretiminden... Milliyetçilerle ya da politik ideolojilerle açıklanamayacak bir insanlık durumundan söz ediyorum: neo-liberal çağın insanları içine düşür-

14 Bkz. *Devlet* ve *Kuzgun,* yine 17. Bölüm ve "Bitirirken" Bölümü.

15 Bu yazının yazılmasının üzerinden bir yıl geçtiğinde, "AB Süreci"ne bağlı re formların "rövanşı" alınmış, faşizan ve milliyetçi reaksiyonun bayrağı dalga lanmaya başlamıştı. Fakat bu rövanşın yaratabildiği memnuniyet, sözünü etti ğimiz hınç üretiminin dinamiğini kesecek türden bir tatmin sağlamaya muk tedir değildir.

düğü acz halinden... Özellikle orta sınıfların 'kariyer beklentileri'nin güvensizleşmesi -Türkiye'de bilhassa 2001 krizinden sonra-, onları, en az bir-iki kuşaktır zaten herhangi bir beklentiye doğmayan alt sınıflarinkiyle kıyaslanmayacak bir hınca boğuyor. Milliyetçilik, bu hıncın 'istismarcısı' ve çoğaltanıdır.

İdeolojik mahfillerle sınırlı kalmayıp gündelik/sıradan milliyetçilik söyleminde de tezahür etme istidadı taşıyan bu hınç üretimi, Kürt Meselesiyle ve düşük yoğunlukla savaş döneminde yaşanan travmalarla sahici bir yüzleşmeden kaçınmanın bedelidir aynı zamanda.

İyimser bakış açısından, Kürt kimliğinin mümkün olduğunca adı konmadan, zımnî bir tanınmasına dönük 'alışma' sürecinin tepkisel yan tesirleri olarak da görülebilir, işaret ettiğimiz hınç. Büsbütün geçersiz sayamayız bu iyimserliği. Evet, Kürtçe müziğin büyük ölçekte dolaşıma girmesinin, hatta "Kürtlü" TV dramalarının bile 'normalleştirici' bir etkisinden söz edilebilir. Fakat unutmamalı ki - bu yazının yayımlanmasının üzerinden bir yılı aşkın süre geçtiğinde zaten hayli eprimiş olan- bu iyimserliğin de hudutlarını, o yüzleşme/yüzleşeme-me meselesi beklemektedir.

Birikim 191, Mart 2005

YURTSEVERLİK VE SOL

Vatanseverlik/Yurtseverlik, akan suları durduran bir sıfat. 'Vatansever' pâyesiyle, aklanabiliyorsunuz. Katil, dolandırıcı, kaçakçı, hırsız, uğursuz biri hakkında ciddi -ya da bazen biraz esrarlı- bir tonlamayla "vatansever bir kişidir" dendiğinde, temize çıkıyor veya hiç değilse yüklü bir 'iyi hal' indiriminden yararlanması bekleniyor.

Birçok kelimede olduğu gibi, 1960'lardan ve 1970'lerden kalma bir tefrika var: Sağcılar daha çok *vatansever,* solcular daha çok *yurtsever* demeyi tercih ediyor. Ve kelimeleri ayırmanın fikir ayrılığının yeterli teminatı sayıldığı başka örneklerde de olduğu gibi, yurtseverlik, milliyetçi hamaset tarafından bir Topal Osman'ın, bir Çatlı'nın başına kondurulabilen vatanseverlik hâlesinden bambaşka bir paye gibi tasavvur edilebiliyor rahatlıkla. "Yurtseveriz" deyince, şovenizmle, ırkçılıkla, 'kötü'-milli-yetçilikle dünyalarınızı kesinkes ayırmış oluyorsunuz. Sol söylemde de, yurtsever sıfatı, böyle garantili bir arınma sağlıyor. İçeriği hakkında artık fazla düşünmek de gerekmeden... Anti-emperyalizm ya da 'ezilen ulus' konumu, yurtseverliğe ruhsat vermeye yeterli - o ruhsatı cebe attıktan sonra, her şey serbest.

O kadar kolay mı peki? Soldan bakıldığında, nedir yurtseverlik?

Sol sıfatını bir kenara bıraktığımızda, cevabı basit bunun. Adı üstünde: yurdunu sevmek. Britanya milliyetçiliğinin sloganıyla: "My *country, wright or wrong."* (Yanlış veya doğru -benim ülkem!) İnsanın en tabiî duygularından biri olarak reklam ediliyor - düşünceden, duygudan önce, 'güdüsel' bir eğilim. Rusya Komünist Partisi'nin sağ, Slavofil kanadının ideologlarından Aleksej Podberezkin söylemiş; *"Yurtseverlik biyolojik savunma mekanizmasıdır - her bireyin doğal halidir."*[1] Ülkeyi, orada doğduğunuz, orada yaşadığınız, oranın 'ekmeğini yediğiniz' için sevmek...[2] Ülkenin insanlarını, aynı anadili konuştuğunuz, onlardan biri olduğunuz, ortak hatıralarınız olduğu için sevmek... Kısacası, burayı salt 'burada' olduğumuz için, 'biz'i sırf 'biz' olduğumuz için sevmek... Burası nasıl bir yerdir, nasıl yaşanıyordur, insan ilişkileri nasıldır, bunları çok fazla yoklamadan sevmek. 'Biz' nasılız, halimiz tavrımız düzgün müdür, kurcalamadan sevmek. Bu koşulsuzluk, bizi salt 'biz' olduğumuz için, burayı da salt 'burası' olduğu için yüceltmeye, üstün görmeye de varacaktır kolaylıkla.

Vatanseverliğin 'düz' anlamının taşıdığı bariz cinsiyetçi yük de unutulmamalı. Milliyetçi ideolojiler, milleti erkek, vatanı ise dişi olarak tasavvur eder; kadın bedeni gibi tahayyül edilen vatanı 'sahiplenmek', erkekçe bir namus ve şeref anlayışının yeniden üretim mecrasıdır.[3] Bu imge yüküyle hesaplaşmayarak, vatanseverlik söyleminin 'erkeklik şerefi' üzerinden işleyen ajitasyonuna kendini kaptıran bir yurtseverlik, sol sıfatını taşıyamaz.

Peki bu 'doğal', neredeyse 'güdüsel' olduğu hep söylenen, öyle olduğu içindir ki bu 'doğal aidiyete' uyumsuz olanların

1 Akt. Boris Kagarlitzki, *Neoliberal Autocracy: Russia under Yeltsin and Putin*, Pluto Press, 2001. (Almanca çevirisi: Boris Jezek)

2 Milliyetçiliğin "ekmeğini yeme..."yle ilgili demagojisine 6 Mayıs 2005'te Birgün'de çıkan yazımda değinmiştim. Bu yazı Birikim'in internet sitesinde bulu nabilir. Okumakta olduğunuz makalenin fıkra üslûp ve ebadındaki 'bonzai'si de 10 Haziran'da Birgün'de yayımlanmıştı.

3 Bu konuda 'göze fer batna cila' bir yazı: Afsaneh Najmabadi, "Sevgili ve ana olarak erotik vatan: Sevmek, sahiplenmek, korumak", çev. Tansel Güney- Elçin Gen; *Vatan Millet Kadınlar* içinde (derleyen Ayşe Gül Altınay), İletişim, 2000, s. 118-154.

hain ve 'şerefsiz' sayıldığı özdeşleşmeyle sol sıfatı nasıl bağdaşır? 'Sol', 'doğal' sayılana, 'ezelî' olana atfedilen aşkın ve sorgu-lanamaz anlama teslim olmamaksa... Tuncay Birkan'ın sekiz sene önce *Birikim*'de yazdığı gibi, "evin reddi" olmalıysa sol:

> "... evden kaçmakla falan değil, eve iyiden iyiye yerleştiği için evin her yanına sinmiş tahammülsüzlük ve şiddet kültürü, düşünce düşmanlığı havasını solumakta beis görmemekle (...); çoğu zaman 'biz de sizdeniz' gayretkeşliği ve özgüvensizliğiyle kendi farklarını bastırıp sansürlemekle; insanın gerçekten sevdiği, uğruna hayatını verebileceği kişiyi, idali, manevî cemaati (mesela "halkı"nı) sevmesinin en sahici yolunun onunla aynılaşmak, bir olmak değil, bir yandan kendini bütün yaralanabilirliğinle ona açarken bir yandan da araya, gerçekten sevebilmek için zorunlu olan mesafeyi koyup onu alabildiğine hırpalamak, sevilmeyi hak etmeye zorlamak (...) olabileceğini görememiş olmakla"

suçlanması gerekiyorsa...[4] Nasıl kurulabilir, sol ile yurtseverliğin rabıtası?

Yurtseverlik ve cumhuriyetçilik

Kendisini ciddiye alan bir sol yurtseverlik anlayışının kökü, anti-emperyalizm ve olası başka 'anti'liklerden önce, pozitif bir temel olarak, radikal Cumhuriyetçilik felsefesine dayanır. Cumhuriyetçi yurtseverlik, buraya sırf 'burası' olduğu için, bize sırf 'biz' olduğumuz için değer vermez. O, 'yurt' olarak, ortak bir politik iradeyle, ortak erdemler etrafında oluşturulmuş toplumsal birliği bilir. Sadakati, o 'toplum kurma' iradesine, etrafında birleşilen erdemlere, o erdemleri var eden ortak tarihsel tecrübeyedir esas olarak. Sol sıfatlı bir yurtseverlik, o ortak politik tecrübenin yücelticiliğine inanır, o 'toplum kurma' iradesini sever. O iradenin tarihte bir vakit edâ edilmiş ol-

4 Tuncay Birkan'ın, Birikim'in 111-112. (Temmuz-Ağustos 1998) sayısında yayımlanan bu mühim yazısı, Birikim Yayınları'nın 2000'de yayımlanan Yeni Bir Sol *Tahayyül İçin* başlıklı derlemesinde de yer aldı.

masının hürmetine ve o hatırayı yâd ederek tesis edilen bir meşruiyete de rıza göstermez. Sol sıfatlı bir yurtseverlik, kendini özdeşleştireceği kimlikte/iradede, bir politik erdem arar; eşitlik ve özgürlükle ve onların gerçekleştirilmesiyle ilgili bir ufuk arar.

Bunları biraz açalım.

Aslında sol-yurtseverlik, Anayasal milliyetçilik veya yurttaşlık temelli milliyetçilikle cemaatçi, etno-kültürel milliyetçilik arasındaki meşhur ayrımın bir veçhesidir, bir yanıyla. 18. yüzyılda mutlakiyetçi rejimlere karşı halk egemenliğini tesis etmeye dönük mücadele içinde tanımlanan "Millet" ve "yurttaş" kavramlarına bağlı olarak anlam kazanır. "Halk" ve "millet" kavramlarının aşağı yukarı eşanlamlı kullanıldığı bu tarihsel bağlam içinde, Millet'in, demokratik bir cemaat inşâsının çerçevesini oluşturacak bir politik kimlik ve öznellik tanımı olarak inşâ edildiği bir uğrak vardır.[5] Millî egemenlik (ve o kurucu tarihsel bağlamda onunla eşanlamlı olarak *halk egemenliği)* kavramının, tıpkı insan hakları gibi, belirli bir topluluğa özgü-lenmeden, *soyut* olarak tasavvur edildiği bir uğraktır bu. Söz-konusu somut topluluğun (milletin) özsel bir niteliği değil, onun kendi iradesiyle kendi kaderini tayin etme (bu anlamda Halk/Millet olma) potansiyeli, değerli sayılıyordur.

Aydınlanmanın tarihsel deneyimine dayanarak cumhuriyetçi yurtseverliği etno-milliyetçilikten ayırt etmeye çalışan Inge-borg Maus,[6] yurtseverliğin millet(=halk) tanımının ereksel, *normatif* niteliğini vurgular:

> "Geleneksel cemaatler kimliklerini mitolojik köken anlatılarıyla beyan ederken ve zaten her zaman mevcut olmuş olan ve hep muhafazası gereken kolektif hususiyetlerini (biricikliklerini) geçmişle teyid ederken; cumhuriyetçi cemaatler

5 Jûrgen Habermas: *Faktizitât und Geltung,* Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1992, s. 635.

6 Ingeborg Maus, "Volk und Nation im Denken der Aufklârung", *Blâtter für deutsche und internationale Politik,* 5/1994. Bu vesileyle, yurtseverlik ve onun Cumhuriyetçi düşünce mirasıyla ilişkisi hakkında Türkçesi bulunan faydalı bir eseri not edelim: Murizio Virolu, *Vatan Aşkı,* çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Ya yınları, İstanbul 1997.

milletin/halkın kimliğini bir özgürleşme ve gelecek anlatısıyla elde etmeye çalışırlar."

Kant'ın, "millet"i "müşterek kanunlar"la neredeyse eşanlamlı kullandığının altını çizer Maus. Bu anlayışa göre, Cumhuriyetçi yurtseverliğin tasarladığı Millet'in kurucu 'öz'ü, onun kendini bir politik özne olarak kurma süreci ve bu süreci güvenceleyen demokratik prosedürdür. Millî kimlik inşâsı, kolektif ve kamusal özgür irade oluşumu süreci olarak tasarlanmalıdır. Böyle bir halk egemenliği/millî egemenlik kavramı, demokratik sürecin, her türlü somut-özel topluluğa atfedilen bir özsellikten, cemaat Ethos'undan iradî olarak soyundurul-masını gerektirir. Millî kimlik; geçmişle, geçmişin içeriğiyle tüketilmeyen, gelecekte hep yeniden kurulacak olan bir kimlik olmalıdır. Esas olan, geçmişteki o kurucu edimin ve bunun mirasının korunması değil, halkın politik irade üretebilme melekesinin korunmasıdır. Maus, cumhuriyetçi yurtseverlik anlayışının kimlik-aidiyet tanımını da şu provokasyonla verir: "Kimin kendisine mensup olacağına karar veren, verili millet değildir; tersine, insanlar, hangi millete mensup olmak istediklerine karar verirler."[7]

Tekrarlarsak, Cumhuriyetçi yurtseverlikteki sol damar, halk-olarak-milletin, yani etno-kültürel bir kimlikle bağlantılı olarak tasavvur edilmeyen (öyle anlamlandırılmayan) bir insan topluluğunun, kendisini politik bir topluluk olarak kurma iradesine meftundur. Örneğin, 1997'de yayımladığı Yaşasın *Ulus!* kitabıyla Yves Lacoste veya aynı yıl yürüttüğü tartışmayla Pierre-Andre Taguieff, meydanı Le Pen gibilere bırakmamak, Millet kavramının ırk, etno-kültürel tanımıyla kabulle-nilmesine karşı koymak gerektiğini savunurken, bu geleneği

7 Buna örnek olarak da, kısa ömürlü Jakoben Anayasası'nı gösterir. O anayasaya göre, "21 yaşına girmiş, en az bir yıldır Fransa'da ikamet eden ve burada kendi emeğiyle geçinen veya bir mülk edinmiş olan veya bir Fransız kadınıyla evlenen veya bir çocuğun velayetini üstlenen veya bir ihtiyarı besleyen her erkek", yurttaşlık hakkını kazanıyordu. Herhangi bir etno-kültürel göndermesi olmayan bu fevkalâde geniş tanım, pratik olarak, *isleyen herkese* (her erkeğin!) Fransız yurttaşlığı kapısını açıyordun

canlandırmayı öneriyorlardı. Neo-liberalizmin *anti-milliyetçi* söyleminin, insanların (halk-olarak-milletlerin) kendilerini politik bir topluluk olarak tasarlama ve ortak politik irade oluşturma yeteneklerini/imkânlarını, ortak toplumsal sorumluluk hissetme, birbirinden sorumlu olma ruhunu gözden düşürmeye dönük bir veçhe de taşıdığına dikkat çekiyorlardı; bu anlamda neoliberal anti-milliyetçilik, yurttaşlığın altının oyulması sürecinin ifadesiydi.[8]

Cumhuriyetçi yurtseverliğin bir başka mümeyyiz vasfının, onun *kozmopoliten* ve *hümanist* niteliği olduğunu gözden kaçırmayalım. Zaten bu, birbirine karşıt görünen yurtseverlik ve kozmopolitanizm kavramlarını bağdaştırmaya dönük bir tekliftir. Ve zaten yurtseverliğin enternasyonalizme açılan kapısı da buradadır. Cumhuriyetçi yurtseverlik söylemi, kendi erdemini belirli bir cemaate ve kimliğe özgü olarak tasarlamayışıy-la, -dahası, bundan kaçınışıyla-, dünyanın her yerindeki yurtseverlik 'başarımlarıyla' empati kurar, kendini onlarla ortak hisseder. Yakın zamanda isviçre'de, İsviçre ulusal bilincinin ("Helvetizm"), patriyotizm (yurtseverlik) ile kozmopolitaniz-min bir bileşkesine dayanarak inşâ edildiği tezi tartışılmıştı. Buna göre, 18. yüzyılda iki yurtseverlik anlayışı rekabet halindeydi: Bir tarafta, yurttaşların politik katılımını ana erdem olarak yücelten, ülkenin iki dilliliğini, aydınlar ve tahsillilerinin beynelmilel ilişkilere yatkınlığını bir imkâna dönüştüren Cumhuriyetçi burjuva hümanizmi; diğer tarafta dağlı halkın 'soylu vahşi' imgesini de güzelleyerek 'reel' halkı-milleti yücelten cemaatçi-muhafazakâr bir yurtseverlik anlayışı.[9] Toplam izlenim, bu ikisi arasındaki ayrımın pek o kadar pürüzsüz olmadığıdır. Görülüyor ki, Helvetizm, yurtseverlikle-kozmopolitanizm arasındaki o bileşkeyi 'başardığı' noktada da, bizzat bunu bir millî-özsel haslet olarak yüceltmeye meyledebiliyordu.

8 *Le Monde diplomatique,* 13 Mart 1998. AB Anayasasıyla ilgili tartışmalarda ve genel olarak AB'yi bürokratik bir iktisadî-işletmesel proje olarak tasarlayan an layışa dönük tepkilerde de aynı kaygılar kendini duyuruyor.

9 Simone Zurbuchen: *Patriotismus und Kosmopohtismus.* Die *Schweizer Aujklârung zwischen Tradition und Modeme,* Chronos Verlag, Zürih 2003.

"Medeniyet başarıları"ndan üretilen millî gurur, cumhuriyetçi yurtseverliğin paradoksunu oluşturabiliyordu.

İsviçre'deki tartışma, cumhuriyetçi yurtseverliğin yapısal müşküllerine dikkat çekmesi bakımından önemli. Müşkülât şuradadır: Cumhuriyetçilik, belirli bir 'reel' cemaati veri saymaktan, ona 'bağlılıktan' sıyrılabilir mi? Cumhuriyetçi yurtseverlik milliyetçilikten yalıtılabilir mi? Kültürel bir dolayımdan geçmemiş, bir kimlik damgası vurulmamış bir yurttaşlık, mümkün müdür? Cumhuriyetçi yurtseverliğe ilişkin tutkulu savunusunu aktardığım Ingeborg Maus da, bu çelişkinin farkındadır. Örneğin Amerikan yurtseverliğinin, millî kimlik oluşum sürecinde, Anayasanın ilkelerini ve 'normatifliğini' ikin-cilleştirip, Anayasanın yapılışının tarihsel hikâyesini öne çıkarttığına, bu geçmişi mitleştirdiğine işaret eder. Özselleştiril-miş bir Anayasal yurtseverlik de, kurucu edim etrafındaki tarihsel mitolojiyle beraber, 'yanlış' bir sadakat üretecektir pekâlâ. Bizzat Fransız Devrimi'nin ve Fransız milliyetçiliğinin tarihi, yurttaşlığın kozmopolit-evrensel ucunun kapanıp özsel bir millî kimliğe dönüşmesinin tarihidir. Yurtseverlik, 19./20. yüzyıl dönümünde, bir 'biricik' millî kimliğe bağlılığı ve ulus-dev-let otoritesine sadakati ifade eder hale gelmişti. Cumhuriyetçi yurtseverlik felsefesi, bütün milliyetçi ideolojilerin bünyesinde, -değişen nispetlerde-, demokratikleştirici bir kutup olarak varlığını korudu. Fakat esas itibarıyla artık milliyetçi özcülüğe tâbi kılınmıştı. Anayasal kurucu edimin, Cumhuriyetçi erdemlerin, yurttaşlık kültürünün vs. bir millî kültüre özgülenmesi, bu sürecin 'masum' cephesidir. Yurtseverlik söylemi, böyle bir Cumhuriyetçi dolayıma 'muhtaç' olmadan da, etno-kültürel aidiyetlerle ve millî tarih mitolojileriyle bağdaştırılabilmiş, doğrudan doğruya 'primordialist' bir 'savunma güdüsüne' in-dirgenebilmiştir. Şu Slavofil-"komünist"ten aktardığım alıntıyı hatırlayalım: "Yurtseverlik biyolojik savunma mekanizmasıdır - her bireyin doğal halidir."

Burada *Ethos* ve *Pathos* meselesiyle ilgili bir parantez açabiliriz. Cumhuriyetçi yurtseverlik, gördük ki, cemaat Ethos'una, aslında genel olarak ananevi Ethos kaynaklarına ve buna bağlı

Pathos'a mesafelidir. Bu, Cumhuriyetçi yurtseverliğin, gücünün ehemmiyetli bir kısmını cemaat Ethos'unun yeniden üretimine ve patetizme borçlu olan milliyetçilik karşısındaki zayıf karnıdır. Cumhuriyetçi-Anayasal yurtseverlik, ya *kinizmle* karşı koyar milliyetçi patetizmin meydan okumasına; 1970'lerin başında Almanya Cumhurbaşkanı Gustav Heinemann'ın, "ülkesini sevip sevmediğf'ne dair imâli sorulara verdiği meşhur cevaptaki gibi: "Ben ülkemi değil karımı seviyorum!" Ya da, yurttaşlar cemaatine özgü, millet'liğin 'halk olma' veçhesine özgü alternatif bir *Ethos,* özgürleştirici kamusal deneyimlere dayalı bir alternatif *Pathos* üretmeye çalışarak. İlk yöntemin başarı 'şansının' düşük olduğunu söyleyebiliriz sanırım; ikincisinin ise çok zengin bir tarihsel deneyim birikimi yok -olduğu kadarıyla, toplumsal devrim deneyimleridir bunlar- ve geliştirilmeyi bekliyor.

Nitekim, buradaki 'sahih' cumhuriyetçi ve sol anlamıyla vatan, bir ütopyadır aslında! Bu anlamda yurt, insanın kendini ait hissedeceği, bu aidiyetten gurur ve hoşnutluk duyacağı, ihtiyaç duyduğu güveni de bu hoşnutluktan alacağı bir 'yer'e ve bir cemaate olan ihtiyacıdır; o 'yer'i ve o cemaati, o bağları ara-masıdır - ve kurmaya çalışmasıdır. Romancı (ve kamu hukukçusu!) Bernhard Schlink, vatan sevgisinin billurlaşma ânı olan sıla hasretinin, 'vatan'ın ütopik karakterine dair bir işaret olduğunu yazar: "Has vatan duygusu, sıla hasretidir. Ama bir yere gitmiş değilseniz de vardır sıla hasreti ve eksikliği çekilenden beslenir; *artık* olmayandan veya *henüz* olmayandan." Tıpkı Can Yücel'in, "Başka türlü bir şey"le verdiği duygu gibi: "Başka türlü bir şey benim istediğim/ Ne ağaca benzer ne de buluta/ Burası gibi değil gideceğim memleket/ Denizi ayrı deniz, havası ayrı hava..." Schlink, vatan imgesi belirli bir yere, belirli bir surete sıkı sıkıya bağlandığında, fanteziyle gerçeklik birbirine lehimlendiğinde, "[insanın doğup büyüdüğü yerle, memleketiyle ilgili] hatıraları ve hasretleri, hatıra ve hasret olmakla kalmayıp ideoloji haline geldiğinde", kısacası vatan duygusu ütopik karakterinden soyundurulduğunda, vatanseverliğin insana ufuk açan 'sahih' doğasının bozulacağı fikrin-

dedir.[10] Sol bir vatanseverlik, 'somut' vatanla, vatanın bu ütopik karakteri arasındaki gerilimi, hatta bir mücadeleyi, göze almak ve ciddiye almak zorundadır.

Türkiye'de milliyetçilik ve yurtseverlik

Türk milliyetçiliği içinde, ele aldığımız anlamda 'sahih' bir yurtseverlik kutbunun bir hayli zayıf olduğunu, herhalde *Birikim* okurlarına uzun uzun izah etmeye hacet yok! Türk milliyetçiliklerinin analizine ilişkin son on-onbeş yılda zenginleşen literatür, yurttaşlık esasına dayanan bir yurtseverlik anlayışının cılızlığını ortaya koyuyor. Millet ve devlet inşâ sürecinin demokratik niteliğinin zayıflığı, bu cılızlığın esas sebebidir. Et-no-kültürel göndermelerden imtina eden resmî-hukukî millet/milliyetçilik tanımlarını, sistematik denebilecek bir biçimde etno-kültürel imâ ve mülahazalarla paranteze alan pratik, böylesi bir anlayışın tedricen gelişmesini de önlemiştir. Erken Cumhuriyet döneminde gayrimüslim yurttaşların tâbi tutulduğu ayrımcılık ve milliyetçi kamuoyu önderlerinin onlar için kullandığı *Kanun Türkü* tabiri, yurttaşlık kültürü ve Cumhuriyetçi yurtseverlik felsefesi karşısındaki sarkastik tavrı özetle-

10 Bernhard Schlink, *Heimat als Utopie,* Suhrkamp, Frankfurt a.M. 2000.

"Vatan her ne kadar belirli yerlerle, doğulan ve çocukluğun geçtiği yerle, mutluluğun bulunduğu yerle, yaşanan, oturulan, çalışılan, insanın dostlarının ve ailesini olduğu yerle ilişkili olsa da, neticede ne bir yeri vardır, ne de bir yerdir o. Vatan, yer-olmayandır. Vatan, ütopyadır. En yoğun olarak, uzağa gidildiğinde veya eksikliği hissedildiğinde yaşanır; esas vatan duygusu, sıla hasretidir. Ama başka yere gitmeden de, vatan duygusu eksikliği duyulandan beslenir; artık veya henüz olunmayan bir halden... Çünkü yerleri vatan yapan, hatıralar ve özlemlerdir. Anne babanın elini tutarak atılan ilk adımların mutluluğundan, arkadaşlarla oynanan futbol maçının güzel duygusundan, yüzme havuzundaki yaz günlerinin keyifli tembelliğinden, ilk öpücüğün büyüsünden birşeylerin, büyüdüğümüz en sıkıcı taşranın ve en çirkin sanayi şehrinin bağrında saklı kalmasını sağlayan, hatıralardır. (...) Vatan, olduğu yer değil, olmadığı yerdir. Vatanın imgesi daha fantastik veya daha gerçekçi olabilir, bu arada. Bir yerin daha çok şimdiki halini veya daha çok dün olduğu hali kavrayabilir. Daha ziyade hatırayla ve daha ziyade özlemle yaşıyor olabilir. Hatta gelecekteki bir yerin imgesi olabilir vatan. Daha kurulacak bir evin, kurulacak bir koloninin, erişilecek bir vaat edilmiş ülkenin ve cennetin imgesi." (s. 32-3)

meye yeter. Türkiye Cumhuriyeti devletinin Cumhuriyetçiliği, milliyetçilikle kayıtlanmıştır.[11]

Cumhuriyetçi yurtseverlik söyleminin beynelmilel zayıf karnını oluşturduğunu söylediğimiz *Ethos* ve *Pathos* problemi, Türkiye örneğinde bilhassa müşküldür. Resmî Türk milliyetçiliği, rıza ve sadakat üretimindeki geniş boşluğu doldurma kaygısıyla, 'el altındaki' asabiyye kaynaklarına hamle etmiş, yani dinî cemaat Ethos'unu patetik milliyetçi bir içerikle mo-dernize etmeye yönelmiştir. Devlet otoritesine hürmet ve itaate koşullanmış böylesi bir patetizmin, yurttaşlık kültürüne dayalı bir *Ethos'un* ve Cumhuriyetçi yurtseverlik Pathos'unun serpilmesine mahal vermesi de beklenemezdi. 1990'ların ikinci yarısında, Kürt Meselesine çözüm arayışları çerçevesinde "devletin tepesindekilerin" mahçubca dile getirdiği *Anayasal yurtseverlik* kavramına gösterilen tepkiler hatırlanacaktır: "Atalarımız Çanakkale'de anayasal vatanseverlik için ölmediler", deniyordu. Kan borcuna dayalı bir toplumsal ortaklık tasavvuru ve yurtseverlik anlayışı, kan bağıyla kayıtlı olan anlayışlardan çok farklı değildir. Anayasal kurucu edimi mitolo-jikleştiren ve ebedî bir sadakat üretimine râm eden yurtseverlik söyleminin bile gerisindedir bu heroizm. Cumhuriyetçi yurtseverliğe has bir heroizmin pınarı, 'halk olma'nın, yani eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumsal ortaklık oluşturmanın tarihsel deneyimleri olabilir. Elbette kan bedelleri önünde de ihtiramla eğilir, böyle bir heroizm; ama o bedelin, o fedakârlığın kendi erdemleriyle ilişkisine bakarak ve her koşulda o bedeli bugünkü halka ve kamuya karşı bir şantaja dönüştürme-meye özen göstererek...

Türkiye'de Cumhuriyetçi yurtseverliğin kıt kaynaklarına da temas etmeden geçmeyelim. Bu bakımdan, Osmanlı vatanperverliği söylemi, cılızlığına ve 'nafileliğine' rağmen, hesaba katılması gereken bir mirastır. 2. Meşrutiyet'in önemli fikir adamlarından Sâti Bey'in, "Bizde milliyetçilik, kendi milletini sevmek olabilir, ve gereklidir; fakat bir şartla: vatanperverâne

11 Bu meseleyi, elinizdeki kitaptaki "Cumhuriyet, demokrasi ve muhafazakâr Türk cumhuriyetçiliği" başlıklı yazıda ele alıyorum.

olmak şartıyla!" sözleri,[12] özetleyicidir: milliyetçilikle vatanperverlik arasında açıkça ayrım koyar; yurtsever-olmayan milliyetçiliğe karşı, ırk ve dil temelindeki bir ortak bağa karşı vatandaşlık ve ortak ülke bağını vurgulama gayretindedir. Mehmet Izzet'in, 1923 yılının başlarında -Cumhuriyet'in ilanından iki ay önce- yayımlanan ve Cumhuriyet'in kendisinden daha 'ileri' cumhuriyetçi olan kitabı da, dikkate değerdir. Mehmet İzzet, milliyet ülküsünde "olduğundan başka türlü olmak, yaşadığından başka türlü yaşamak vazifesinin gerekliliğini hisseden, bunun şuuruna sahip olan insaniyet"i görür. Bu çerçevede, "Milliyet düşüncesi... bir olay [vakıa] olmaktan ziyade bir ülküdür. Veri olmaktan ziyade kaynaktır, irade mahsûlüdür ve onun içindir ki siyasi sahada... hürriyet ve demokrasi fikriyle müttefiktir". Milliyet ile beynelmilel(iyet) arasındaki tezat da tıpkı fert ve cemiyet arasındaki tezada benzer, ona göre; birbirine muhtaç, birbirini tamamlayıcıdır: "Millî olan ülkümüzle ve kültürümüzle iftihar edebilmek için ona beşerî bir kıymet vermeğe mecburuz"dur.[13] Sonra, Ahmet Ağaoğlu'nun *Devlet ve* Fert'inde, Adıvar çiftinin yazılarında, liberal bir yorumla, cumhuriyetçi yurtseverlik anlayışının izlerini bulmak mümkündür. Hasan Âli Yücel, "insanlık" fikrine ve yurttaşlık kavramına sahiden kudsî bir önem atfetmekle, birinci tekil şahıs "Türk"ü ululamak arasında salınır.

Bu bahiste asıl hatırlanacak ise, Hilmi Ziya Ülken'in unutulmuş bir eseridir: *İnsanî Vatanperverlik.* Hilmi Ziya, doğrudan doğruya, Cumhuriyetçi yurtseverliği savunur bu kitapta. Ona göre, imanın, imanla beraber aidiyetin ve bilincin iki türü vardır: Vakıa imanı - mefkure imanı. Vakıa imanları, içine doğulan koşullarla ve bağlarla ilgilidir, insana emniyet sağlarlar, gelenekçi ve muhafazakârdırlar. Mefkure imanları ise insanın insan olma özelliğinden, insanî şahsiyetten doğarlar, insanı "mükemmele, ideale, vahdete doğru sevkeder"ler, inkılâpçıdırlar. "Vakıa

12 M. Sâtı Bey, *Eğitim* ve *Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar* (Der. Ve Haz. Osman Kafadar - Faruk Öztürk), Kültür Bakanlığı, 2002, s. 76.

13 Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat,* Ötüken Yayınevi, 1969 s. 22, 30, 148-9, 166.

imanları şuurlu bir dava halin aldığı zaman 'vatanperverlik' olur", Ülken'e göre. Mefkure imanları ise "insaniyetçilik" altında toplanır, ikisi de ayini kuvvette birer hakikat olduğunu söylediği vakıa ve mefkure imanlarının uyumlu bir birliğini arayan Ülken, işte bunu *insanî vatanperverlikte* bulur. Irkçılık ve "hudutsuz milliyetçilik", mefkure imanından yüz çeviren ya da onun yerine vakıa imanım koymaya çalışan bir sapmadır; "hayalcilik" (ütopizm) ve "milliyetsizlik" (kozmopolitizm) ise "vakıa imanında terakki imkânsızlığı görenlerin" yol açtığı bir sapma.

"insanî vatanperverlik, insanî mefkureye vatan şeniyetinden başlamak, insanlığı vatanda tahakkuk ettirmek ve vatanın kendine has olan rengile insaniyete dahil olarak yeni bir şahsiyet halini almaktır. (...) Bir cemiyetin hakiki millet haline gelmesi ancak insanî bir mefkure yaratması; ve bunun için insaniyete yeni bir sözle yani vatanın hususi seciyesi ve şahsiyetiyle dahil olması sayesindedir."[14]

Hilmi Ziya, insanî vatanperverliğin gerçekleşmesini sağlayacak koşul olarak, yurttaş kültürü ve demokrasiyi görür: "Millî hayatın vazgeçilmez bir şartı... hak ve vazife müsavatı, demokrasi fikri"dir. Ve en önemli nokta: Bunlara dayanan ideal milleti, hatta *miliyet'i* (uyrukluk anlamında değil, etno-kültürel mensubiyet anlamında), *vatandaş milliyeti* olarak tanımlar. Kurgusal millet statüsünün ötesinde, otantik, 'kendinde' bir varoluşu belirten milliyetin temeline, vatandaşlığı koyar!

insani Vatanperverlik, Hilmi Ziya Ülken'in fikrî macerasının belirli bir döneminde yöneldiği, sonra tam anlamıyla takip ettiğini söyleyemeyeceğimiz bir hat çizer. Yeni basımı yıllarca yapılmamıştır. Onun zengin yayın terekesi içinde yitik bir eserdir. Bizzat bu durum, bir şey söylüyor olmalı.

14 Hilmi Ziya Ülken, İnsanî *Vatanperverlik,* Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933. Burada ele aldığım kısımlar: S. 50-75, 208-213. Buradaki alıntı: s. 60-61. Hilmi Ziya'nın insani vatanperverlik anlayışına örnek olarak Gandi'yi göstermesi iki bakımdan ilginçtir. Birincisi, o dönemde Gandi Türkiye'de aydınlar tarafından genellikle "çağdışı bir figür" sayılarak alay konusu olduğu için. İkincisi, Hilmi Ziya'nın bu kitabındaki Batıcı söylemi ile Gandi'nin Batı medeniyetinin dışında bir kurtuluş yolu araması arasında aslında bir ihtilâf olması bekleneceği için!

Geniş, esnek bir tanımla *solun* yurtseverliğe yaklaşımını yukarda Cumhuriyetçilik bağlamında ele aldık. Şimdi, sosyalist ve komünist fikriyatta yurtseverliğe nasıl yaklaşıldığına değinelim.

Modern çağın ilk komünistlerinin, Cumhuriyetçi yurtseverlik anlayışına hayli yakın olduklarını söyleyebiliriz. Kendi davalarını pekâlâ, Fransız Devrimi'nin yarım bıraktığını, ihanet ettiğini düşündükleri, kozmopolit-hümanist evrensel yurttaşlığın gerçekleştirilmesi ve 'halk'ın özgür iradesiyle kendini bir kamusal topluluk olarak kurması idealleriyle bağdaştırıyorlardı. Farkları, bu ideallerin ancak somut ve 'uygun' bir toplum-sal-sınıfsal öznenin (ezilenler/horlananlar... işçi sınıfı...) inisiyatifiyle gerçekleşebileceğini düşünmeleriydi.

Genç Marx'ın yazdıklarına bakarsak, 'radikal Cumhuriyetçi'likten müdevver bu idealleri Almanya bağlamında tartışırken yurtseverlik [patriyotizm] kavramına hep mesafe aldığını görürüz. Artık ulus-devlete sadakatle özdeşleşen milliyetçiliğin hükmü altına girmiş olan yurtseverliği, demokratik devrimlerin önünde dahi engel olarak görür. 1843'te Hollanda'dan yazdığı mektupta, "en küçük Hollandalının bile en büyük Almanla kıyaslandığında 'daha' yurttaş" olduğunu söyleyerek hayıflanır. Bu kıyaslama da gösteriyordur ki, Prusya devletinin geri ve despotik karakteri, "yurtseverliğimizin içi boş" hale gelmesine yol açmaktadır. Marx'a göre, Fransız devriminin Alman yurtseverliği üzerindeki zaferi, Almanların bu geri devlet biçiminden utanmasına yol açmalıydı aslında; "bizzat bu utanç, bir devrim" olmalıydı. Zira "utanç, kendine dönen bir öfkedir," der Marx: "Bütün millet gerçekten utansaydı, bir aslan gibi kendi içine doğru atılmak üzere gerilmeliydi. Fakat bu utanç bile yoktur Almanya'da. Tersine, sefiller [ezilenler] hâlâ yurtseverdirler. Peki ama hangi sistem yurtseverliği kovacaktır onların içinden, şu yeni şövalyelerin gülünç sistemi değilse?"[15]

15 Karl *Marx Friedrich Engels* - *Werke*, Cilt 1, Dietz Verlag, Berlin 1983, s. 337-8.

Marx, 1870'de Almanya-Fransa Savaşı'na dair yazdıklarında da, Alman işçi ve köylülerinin güya "Almanya ve Avrupa'nın kurtuluşu" adına yürütülen savaşlarda kırılmasına kızarken, yurtseverlik ideolojisinin demagojisiyle alay eder: "Yurtsever çığırtkanlar onları avutmak için diyeceklerdir ki, sermayenin vatanı yoktur ve işçi ücreti arz ve talebin *yurtsever olmayan uluslararası yasasıyla* düzenlenir."[16]

Uluslararası sosyalist-komünist hareketin yurtseverlikle ilgili büyük dönüm noktası, kuşkusuz 1914'tedir. Avrupa sosyal demokrasisi (malûm: bu o zaman sosyalist-komünistle eş anlamlı bir addı), emperyalist paylaşım savaşı koptuğunda, "anavatan savunması" adına ve "yurtseverce", 'devlet(ler)ine' destek vermişti. Lenin, bu tutuma, "küçük burjuvaların ve burjuvaların şovenizmine ve 'yurtseverliğine' karşı bütün ülkelerde tavizsiz bir mücadele yürütmek gerektiğini" söyleyerek tepki göstermişti. Yurtseverlikle şovenizm aynı solukta anılmıştır burada.[17] Gerçi yurtseverlik tırnak içindedir ve 'sözümona-yurtseverlik' imâsı taşır; yine de, şovenizmle yurtseverliğin geçişliliğine dair bir uyarı saklıdır. Sosyalistler için uğursuz bir miras teşkil eden bu tarihsel tecrübe, her "yurtseverlik" dendiğinde tetik durmayı gerektirir, aslına bakarsınız!

1917 Ekim devriminin, umulan Avrupa devrimiyle bütünlenmemesinin ardından Sovyetler Birliği'nin kendini konsolide etmeye dönük "tek ülkede sosyalizm" programını benimsemesiyle, yeni bir evreye geçilir: yurtseverliğin itibarı iade edilir! Lenin'in sözleriyle "farklı vatanların yüzlerce, binlerce yıllık ayrı varoluşuyla kökleşmiş en derin duygulardan biri" olarak tescillenen yurtseverlik, doğallaştırılır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (ve onun güdümündeki Komintern) tarafından dogmalaştırılan Marksizm-Leninizm, yurtseverliğin "fark-

16 Vurgu orijinalde. *Karl Marx Friedrich Engels - Werke*, Cilt 17, Dietz Verlag, Berlin 1973, s. 271 vd..

17 Sosyalizmle düşman kardeş ilişkisi içindeki anarşist düşüncede ise, yurtseverlik ile milliyetçiliği özdeşleştirme eğilimi baskındır. Bu minvalde, klasik önemde ve değerde bir metin: Emma Goldman, "Vatanseverlik, özgürlüğe karşı bir tehdit", *http://uk.geocities.com/anarsistbakis/makalehr/goldman-vatanseverlik.htm*

lı tarihsel evrelerde farklı sınıfsal içeriğinin olduğunu" vaz'ederek, bu doğallaştırmayı 'doğru' sınıfsal yüklemlerle meşrulaştıracak kurgulara kapı açar. Marksizm-Leninizm dogmatiği, bir sosyalist anavatanın (SSCB) yaratılmasıyla "sosyalist yurtseverliğin" ortaya çıktığını ilan eder. Bu resmî ideolojiye göre sosyalist yurtseverlik, kendinden önceki (burjuva) yurtseverliğin "bütün ilerici yanlarını" kapsamış ama "sosyalizm davasına ve komünizme, sosyalist devlete, Marksist-Leni-nist Parti'nin politikasına sadakati" temel ölçü yapmıştır ve enternasyonalizmle sıkı sıkıya bağlıdır. Sosyalist yurtseverlik, ilkin Sovyet patriyotizmi olarak tecelli eder. 1917'de resmî marş olarak benimsenmiş bulunan Enternasyonal'in yerine bir SSCB millî marşının konması, "Büyük Rusya" tarihinin birçok uğrağının 'sosyalpatriyotik' avadanlığa dahil edilmesi -İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Napolyon'a karşı yürütülen "Büyük Anavatan Savaşı" mitolojisinin ve tümüyle Rus ordu 'geleneğinin' ihyasından da önce-, bunun adımlarıdır.

Bu sosyalist veya sosyal yurtseverliğin (sosyalpatriyotizm) kararlı karşıtlarından biri, tahmin edilebileceği gibi, Troçki olmuştur. Troçki daha Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında, Alman ve Fransız sosyal demokrasilerini eleştirirken bu kavrama başvurmuştur:

> "Sosyal yurtseverlikte, en vulger reformizmin yanında, kendi ulus devletine, ister sanayisinin gücünden ister demokratik biçiminden ister devrimci kazanımlarından ötürü olsun, insanlığı sosyalizme veya 'demokrasiye' ulaştırma misyonu atfeden bir millî devrimci Mesihçilik de vardır."

Daha sonra, bu eleştirisini SSCB'ye uyarlayacaktır. 1928 yılındaki "Enternasyonal Devrim ve Komünist Enternasyonal" risalesinde, "tek ülkede sosyalizm" şiarını "sosyalpatriyotist bir sapma" olarak tanımlar. Troçki'nin *devrimci yurtseverlik* tanımı, Cumhuriyetçi yurtseverliğin sınıfsallaştırılması olarak görülebilir; burada da yurtseverliğin esası vatan, tarih ya da özsel bir cemaat değil, iradî politik bağdır: "devrimci yurtseverlik sınıf karakteri taşımak zorundadır" ve "parti örgütünün,

sendikanın yurtseverliği olarak başlamalı"dır ona göre. Ancak proletaryanın iktidara gelmesinden sonra devlet-yurtseverliği biçimini alabilir; ama bu yurtseverlik bile, -enternasyonalizmin yanısıra değil- "enternasyonalizmin bir parçası" olmak zorundadır.[18]

Sonraki evre daha iyi biliniyor: Afrika ve Asya'da sömürgelerin çözülme sürecinde ulusal kurtuluş savaşlarıyla eklemlenen sosyalist hareketler, yurtseverliği, anti-emperyalizmin rüknü olarak tanımladılar. Dahası, işgal veya sömürge koşullarında sahici yurtseverliğin anti-emperyalizmi zorunlu kıldığı ve buna da ancak sosyalistlerin ehil olduğunu ileri sürerek, yurtseverliği sosyalizmle özdeşleştiren bir söylem kurdular. Mao'nun 1938'deki ünlü nutku, bu söylemin kurucu metni sayılabilir. Mao, bilinen yalın ikiciliğiyle, emperyalist saldırganların yurtseverliği ile "bizim" yurtseverliğimizi karşı karşıya koyar. Emperyalist saldırılar karşısında enternasyonalizmle yurtseverlik zorunlu olarak bağdaşıyordur. Dikkat edilecek nokta, "bizim" yurtseverliğimizi şeksiz şüphesiz olumlayan kurgusuna rağmen Mao'nun, komünistlere özgü bir yurtseverlik pratiği için bazı 'ödevler' koymasıdır: Millet-halk kitlesinin öğretmeni olmalı, ona örnek teşkil etmelidirler.[19] Yani Mao'da 'bile', yurtseverliği, dost-düşman hattı çizmekteki araçsallığı-nın ötesine geçen bir içerikle belirleme, onu özgül bir iradî politik inşâ süreciyle ilintilendirme çabasını görebiliriz.

Sosyalizmin tarihinde yurtseverlikle ilgili 'mesele'nin, esas olarak, milliyetçilikle hegemonya rekabetine dayandığını söyleyebiliriz. Sosyalistler, yurtseverlik kavramına, milliyetçiliğin büyük bir toplumsal ve siyasal akım olarak varolduğu ya da büyük bir güç potansiyeli arzettiği tarihsel durumlarda başvurmuşlardır. Ya milliyetçiliğin hegemonyasına direnmek üzere, tedâfüî (geçiştirici) bir kavram olarak işe koşmuşlardır yurtseverliği; ya da milliyetçiliği hegemonize etmek, yani onu bir meşrulaşma, popülerleşme, çoğalma, güçlenme vasatı ola-

18 *www.marxists.org/deutsch/archiv/trotzki/*

19 *http://www.marxistische-bibliothek.de/maonathrieg.html*

rak kullanarak dönüştürmek maksadıyla... Bu eklemlenmede sosyalist etmenin güçlü olduğu uğraklar, -emekçi sınıfların politik öznelliğiyle tanımlanan- demokratik kurucu iradenin baskın olduğu uğraklardır. Öte yandan tarihsel deneyimler, bu 'sosyal patriyotik' söylemin, uzun vâdede milliyetçiliğin hege-monik etkisinden kurtulamadığına ilişkin güçlü uyanlar veriyor. Afrika ve Asya'daki sosyalizan ulusal kurtuluş mücadelelerinin ve Yugoslavya'nın akıbeti, ilk akla gelen örnekler. Bugün Çin Komünist Partisi'nin, "vahşi kapitalist" kalkınma hamlesini tümüyle "patriyotist" bir ideolojiyle temellendirir hale gelmesi de - ve şimdi de tabandan gelen şoven-milliyetçi tepkileri bu patriyotizmle gemlemeye çabalamak gibi bir sorunla meşgul olmak durumunda kalması da-, pekâlâ bu fasılda anılabilir.[20]

Türkiye'de sol ve yurtseverlik

Türkiye'de solun "yurtseverlik" söylemiyle ve kavramıyla ülfetinin, 1960'ların ve 1970'lerin güçlü sol dalgasına uzanan bir geleneği var. Aslında bu çizgiyi, öncesinde TKP'nin Kemalizm-le 'rezonans' içindeki tarihi boyunca uzatabiliriz. Yurtseverliğe tutunuş, öncelikle, meşrulaşma ve ayağını (bir) yere/toprağa basma ihtiyacından doğar. Komünistlerin ve komünistliğe meyyal addedilen bütün solun köksüzlükle, vatansızlıkla, yabancı uşaklığıyla kriminalize edildiği şartlarda, bu yönelimde bir savunma refleksinin de payı vardır. Fakat sadece araçsal, taktik bir yöneliş değildir sözkonusu olan. Özellikle 1960'ların düşünsel ikliminde, sosyalizmi, Kemalizmin tamama erdirilmesinden ibaret bir kalkınma yolu olarak mütalaa eden yaygın zihniyet, araçsal bir dolayımla değil, kendiliğinden, 'zaten', 'samimiyetle' bağlandığı Kemalist-milliyetçiliği, yurtseverlikle kodlamıştır. Kemalizmle sol bir yurtseverlik söylemini irtibatla-yan sihirli kavram, elbette, anti-emperyalizmdi. Kemalizmle bağlantılı bir yurtseverlik kavramını, illâ Kemalizme bağlanma-

20 Hyekyung Cho, *Chinas langer Marsch in den Kapitalismus*, Westfâlisches Dampfboot, Münster 2005, s. 243-246, 259-265.

dan da muteber kılan bir kavrayıştı bu. Hâlâ da, anti-emperyalizm, hem Kemalist milliyetçiliğin sol bir yurtseverlik anlayışına tahvil edilebilir kılan bir miras olarak düşünülmesine imkân tanıyan, hem de zaten kendi başına sol bir yurtseverlik anlayışını güvenceleyen bir sihirli kavram olarak iş görüyor.

Burada birkaç problem var. Birisi, Millî Mücadele'yi/Kurtu-luş Savaşını -ve devamında kurulan rejimi- anti-emperyalist olarak tanımlamanın, en azından son yirmi yılın tarih çalışmaları ve tartışmaları neticesinde, -en kibar tabiriyle- o kadar kolay olmamasıdır. Millî Mücadele ve sonrasında kurulan rejim, emperyalist sisteme karşı kimi çıkışlar yapmıştı kuşkusuz, fakat neticede emperyalist sisteme 'meydan okumuş', hele ki bu sistemin -iktisadî ve siyasal düzlemde- dışına çıkmaya yönelmiş değildi. Sol tarih açısından unutulmaması gereken nokta, bu savaşa anti-emperyalist bir karakter kazandırmaya ve koşulları bir 'halk şûraları' inisiyatifi için değerlendirmeye hamle eden komünistlerin tasfiye edilmiş olmalarıdır. Millî Mücadele ve millî inşâ sürecinde, sadece komünistlerin emekçi ve halk şûraları tasarıları değil, liberal demokratik Cumhuriyetçi girişimler de bastırılmıştır. Türkiye'nin Kurtuluş ve Kuruluş tarihini, yurtseverlik açısından 'özlenen' bir mirastan mahrum kılan asıl önemli zaaf zaten budur. Bu Kuruluş tarihinde, Cumhuriyetçi ve sol bir yurtseverliği temellendirecek bir 'halk-olma', bir politik cemaat kurma deneyimi, yaralı berelidir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin "Cumhuriyetçiliği", sadece, milliyetçiliğin ve otoriter devlet kültünün kod adı olarak iş görmektedir.

Anti-emperyalizmin, sol bir yurtseverliği milliyetçilikten 'otomatikman' ayırt eden bir teminat olarak görülmesindeki problem de bu noktadadır. (Bu problemin kuşkusuz, -hep tekrarlıyoruz-, emperyalizmi kapitalizm-öncesi biçimi içinde anlayan, sosyalist bir anti-emperyalizmin ancak bütünlüklü bir anti-kapitalizmle anlam kazanacağını göz ardı eden yaygın -çoğunlukla sol-Kemalist- eğilimlerle de alâkası var.) Sol bir anti-emperyalizmin ayırt edici vasfı, -parantez içinde belirttiğim emperyalizm anlayışına ilâveten-, emperyalist tahakkü-

mün madunlarına bir politik özne olarak rüşd kazandıran bir praksis kurmasıdır. 20. yüzyılın sömürgecilik karşıtı kurtuluş savaşlarında anti-emperyalizmin yıldızı bu praksis'in gerçekleşme uğraklarında parlamış; egemen sınıfların ve devlet elitlerinin milliyetçi iktidar ideolojileri konsolide edildikçe o yıldız da soluklaşmıştır. Anti-emperyalist sloganlar, bu praksis'i ikame etmezler; hele Kemalist milliyetçiliğin vesair Türk milliyetçiliklerinin dağarcığından devşirildiğinde, böyle bir praksis'in önünde engeldirler.

Aynı soru, sol bir iddiayı taşıdıkları ve kendilerini milliyetçilikten ayırt etme kaygısını güttükleri ölçüde, Kürt hareketinde yurtseverlik şiarını benimseyenler için de geçerlidir. Kürt siyasal hareketi, bu yazıda açmaya çalıştığım anlamda sol bir yurtseverliğe, madunların rüşd kazandığı pratikler ölçüsünde alan açmıştır. İtibar edilecek deneyimler, yakalanacak halkalar bunlardır; kendi başına anti-emperyalizm veya sömürgecilik karşıtlığı söylemi ve bunlara refakat edebilen etno-kültürel güzellemeler, "Kürt Tarih Tezi" mitolojileri değil. Kürt hareketindeki "yurtseverlik" söyleminin de, bizzat böylesi deneyimleri baltalayan, gerileten, uyandırdığı "köle'lerden esasen yine itaat isteyen bir işlev görebildiğini de biliyoruz. Bütün bunları, devamla, "ezilen ulusla dayanışmayı" sol yurtseverliğin yeter şartı sayanlar için de yineleyebiliriz.[21]

Anti-emperyalizmin anti-globalizm söylemindeki (bunu alternatif veya karşı-globalleşme söyleminden titizlikle ayırmalıyız) tecellisi, sol iddialı bir yurtseverliği büsbütün milliyetçiliğin hudutlarına tıkmaya azmediyor. Bu anlayışa meyledenlerin savı şudur: Globalleşme süreci sermayenin uluslararasılaşma-sının önündeki bütün engelleri kaldırırken, emeği ulus-devlet çerçeveleri içine kapatmaktadır. Böylece işçi sınıfı, emekçiler, ulus-devletin, ulusun, vatanın gerçek sahibi haline gelmektedir; çünkü globalleşme karşısında ulus-devletlerin özerkliğinin tahkim edilmesinde çıkarı olanlar onlardır. Kimi sol iddi-

21 Örneğin Kurtuluş dergisi yazarları, "sosyal patriyotizmin" kapsamlı ve radikal bir eleştirisini yaparken, "ezilen ulus"a dayalı yurtseverlik söylemim bu eleştiriden muaf tutma eğilimindeler (Kurtuluş, "Ulusal Sol" dosyası, Şubat 2006).

alı yurtseverlik ideolojileri, zorunluluk ve çıkara dayalı bu izahla yetinmeyerek bunu tarihsel bir misyonla bağdaştırmakta; işçi sınıfının 'zaten' ulus-devletin, ulusallaşma sürecinin ve "ulusal çıkar"ın gerçek sahibi olduğunu ileri sürmektedirler. Burjuvalar vatanı satmakta tereddüt etmeyecek kaypak vatan hainleri, emekçiler ise gerçek vatanseverlerdir.

Bu söylemin, aslında genel olarak sol yurtseverlik söyleminin, milliyetçi demagojileri teşhir etmekte ve onun tutarsızlıklarını göstermek bakımından faydaları açıktır. "Vatanı satma" gibi ağır ithamların, "vatanın bölünmezliği" gibi ürpertici şiarların, bizzat milliyetçi ideoloji ve politikanın kendisine döndürülmesi (sözgelimi "millî" coğrafyanın lümpen-millî-bey-nelmilel sermayeler ittifakıyla talan edilmesi babında ya da Kürtlere yönelik ayrımcılık bağlamında), hayırlara vesile olabilecek şoklar yaratır. Fakat o ithamları, o ürpertici şiarları üreten ideolojinin mefhumlarını ya da çağrışım yükünü, zihniyet dünyasını -"tersine çevirme" adına- aynen devraldığımız zaman, hâkim ideolojiyi yeniden üretmiş olursunuz.

Marx'ın düşündüğü sosyalizmin, işçilerin halihazır duygu ve düşüncelerinin, maddî çıkarlarının savunulmasının ötesinde bir ufka işaret ettiğini unutuyor muyuz? Sosyalizm/komünizm, işçilerin 'çıkarını', emeğin 'hakkını' vermekte falan değil, onların emek güçlerinin -yani insanî potansiyellerinin-ölü emek olarak kapitalist üretim ilişkilerine gömülmekten kurtarılmasında görüyordu. İşçilerin devrimci özne olarak tasarlanışı, en feci durumdaki insancıklar olmalarından değil, onların çıkarının, bu sistemin aşılmasında olmasından kaynaklanıyordu. Onların çıkarı, emeğin soyut emek gücüne indirgenmekten çıkmasında, yani bu anlamda işçiliğin *bitmesinde* idi; işçilerin kurtuluşu, işçilerin *işçilikten kurtulması* idi. Aslında lüzumsuz olması gereken bu hatırlatma, sözkonusu yaklaşımın muhafazakâr niteliğini vurgulamak bakımından gerekli. İşçileri ebedîyen aynı dişliyi sıkıştırıp aynı cipi lehimleyecekleri işçi halleriyle yücelten bir "emek ve sosyalizm" tasav-vurundaki muhafazakârlık; emek gücünün arz ve dolaşımını yerel-millî sınırlar içinde tahdit eden bir sermaye rejimini,

emekçileri o sınırlanmışlıkları içinde -üstelik ulusal çıkarın esas aktörleri olarak- yücelten bir "vatan ve sosyalizm" tasav-vurundaki muhafazakârlıkla mükemmel uyuşuyor.

Kemalist-ulusalcı vadide akan veya o yataktan beslenen ortalama anti-emperyalizm ve anti-globalleşme söyleminin, ağırlıkla, şehirli, tahsilli orta sınıfların kaygılarına hitap ettiğini düşünüyorum. Özellikle 2001 krizi sonrasında iş, gelir ve statü kaybına uğrayan -veya bu tehdidi hisseden- orta sınıfların içine düştüğü acz duygusu; genel olarak istikrarlı iş ve statü olanaklarının giderek kıtlaşmasıyla, özel olarak da ekonominin global sermaye akışları karşısındaki kırılganlığının görülmesiyle, boyutlanıyor. İlâveten, AKP'yle birlikte yeni muhafazakâr orta sınıf ve burjuva kadrosunun güç kazanması, yenilgi ve acz duygusunu pekiştiriyor. Elbette sadece orta sınıfların derdi olmamakla beraber, 'kaybedecek bir şeyi olanlar' olarak onların en hiddetli yaşadığı, daha önemlisi onların sözle çoğaltma olanağına sahip olduğu bu acz duygusunun ürettiği hınç ve si-nizm; bir "ulusal onur" davasına tercüme edilmeye müsaittir. Ayrıca, bu zihniyet dünyası, müktesebatına ve "ulusun eliti" olarak kendine biçtiği role lâyık görmediği bu acz halini, komplo teoremleriyle 'açıklamaya' müsaittir. İşte, halihazır Kemalist-ulusalcı veya onun mücavir alanında bulunmaktan geri durmayan "sol" yurtseverlik söyleminin, orta sınıfların bu acz ve hınç haline hitap ettiği -en azından onu da okşamaktan kaçınmadığı- dikkatten kaçmamalıdır. Bu da bana, Ömer Laçi-ner'in "1970'lerin Birikimi'nde anti-faşist mücadele bağlamında yaptığı bir uyarıyı hatırlatıyor: "Orta sınıfların yerleşik önyargılarını sarsmak gerekir, onları okşamak değil."[22]

Dönüp dolaşıp gelinecek nokta şudur: Türk milliyetçiliğinin hegemonyasından sıyırılabilecek bir sol yurtseverlik söylemi kurmak mümkün müdür, nasıl? Şunu hemen söyleyebiliriz ki, bunun için, Türk milliyetçiliğinin yerleşik, yaygın motiflerini 'dönüştürerek' kullanmayı seçen söylemlerin hiçbir 'şansı' yoktur! Çünkü sözkonusu olan, onyıllardır kundaktan itiba-

22 Ömer Laçiner, "Faşizm II", Birikim 5 (Temmuz 1975), s. 29.

ren belletilen, *endoktrine edilen* 'katı' bir ideolojidir ve bu malzemenin herhangi bir unsurunun başka türlü bir telâffuzu, başka bir çağrışıma bağlanması, başına iki yurtseverlik sözü koymakla halledilecek iş değildir. Türkiye'nin Kurtuluş ve Kuruluş deneyiminden sol bir yurtseverlik türetme niyetinde olanlar, Türk milliyetçiliğinin ve resmî ideolojinin anlatısıyla, sembolleriyle, lügatçesi ile ve bunların çağrışım yüküyle nasıl başedeceklerdir? Sözgelimi Atatürk kültünün, 'sol' bir okuması mümkün olabilir mi? Ama zaten Kemalist milliyetçiliğin standartlarından da taşıp Türkçülüğe kadar açılan "ulusal solcular, bu malzemeyi/mirası" dönüştürmek" gibi bir kaygı gütmüyorlar; mirasın kendisiyle mutabıklar.

TKP'nin Yurtsever Cephe stratejisi, AB'ye beynelmilel sermayeye entegrasyon nedeniyle Türkiye'de hâkim sınıfın "millî çıkar" vs. milliyetçi şiarları kullanamayacak, kullansalar da inandırıcı olamayacak bir biçimde açığa düştüğü; komünistlerin/sosyalistlerin bu tutarsızlık boşluğuna hitap ederek, bunu bir kriz fırsatı olarak değerlendirerek, bizzat egemen sınıfa ve onun milliyetçi demagojisine yönelecek "yurtsever" bir tepkiyi örgütleyebileceği savına dayanıyor. Mesele şu ki; birincisi, milliyetçi ideoloji, özellikle şovenist-faşizan versiyonlarıyla, tabiatı icabı demagojik niteliği baskın bir ideolojidir ve onu kendi iç tutarsızlıklarıyla açığa düşüremezsiniz, ikincisi, Türk milliyetçiliği ideolojisi, egemen sınıfların âletinden ibaret değildir; inandırıcılığının objektif olarak zayıflamasından mahcubiyet duyup meydanı boş bırakmış da değildir; muhtelif versiyonlarıyla, tam da içinde bulunulan o kriz ortamından nemâlanma-yı sürdürmektedir. Ayrıca, TKP'nin yurtseverliği, negatif bir söylemin fazla ilerisine geçememekle malûldür. "Patronlar sınıfının ülkemize yabancı oluşu", "Para babalarının asalaklığı", "vatanı satılacak bir mal olarak görmeleri" vb. motifler, yukarda da değinildiği gibi, milliyetçi ideolojiyi sarsalamak, itibar-sızlaştırmak için hayırlı bir işlev görebilir. Ancak sol bir yurtseverlik, -sol olan her şey gibi!-, 'anti'likle tanımlanamaz, pozitif bir içeriğe dayanmalıdır; içi alternatif bir politik öznelliğin kuruluş deneyimiyle -ve ütopyasıyla- doldurulmalıdır.

Yurtsever Cephe'nin yurtseverliğinde ise, "emekçi yurtseverliği", "işçi sınıfı yurtseverliği" şiarlarının ve gönle elbette hoş gelen "bu memleket bizim" romantizminin altında, emekçilerin ülke servetlerindeki hak sahipliğine ilişkin göndermelerden öte fazla bir şey yoktur.[23] Öte yandan, bu kampanyada "yurtseverlik", anti-liberal söylemi popüler, daha doğrusu (an-ti-kozmopolitizmle bağıntılı) popülist bir temele oturtmak için de işe koşulmakta, böylece açılan kapıdan zenofobik öğeler de rahatlıkla sökün edebilmektedir.

Anlatmaya çalıştığım, Cumhuriyetçi ve sol bir yurtseverlik söyleminin müşküllüğüdür. "Yurtseverlik" sıfatı ve ona eklenecek birkaç kayıt, belâ defedici bir duaymışçasına, milliyetçiliğin düşünce dünyasına mesafe koymayı güvencelemez. Milliyetçi ideolojinin baskın ve yaygın olduğu her vasatta olduğu gibi Türkiye'nin toplumsal-ideolojik formasyonunda da, milliyetçilik ile yurtseverlik arasındaki açı, fevkalâde dardır. Yurtseverlik, fiilen, milliyetçiliğin öteki adı veya onun *özrüdür.* Bu memlekette, tedâfüî (geçiştirici) ya da utilitarist (faydacı, araçsalcı) olmayan, milliyetçi hegemonyaya meydan okuyan, 'sahih' bir sol yurtseverlik anlayışının üzerine konacağı hazır bir dal yoktur. Daha yeni yeşertilmesi gerekir bunun - ve çok titizlik ister. Yeşertileceği toprak da asla milliyetçiliğin toprağı olamaz; Cumhuriyetçi-sol bir ideolojinin, eşitlikçi-özgürlükçü bir "vatandaş toplumu" kurma projesinin toprağı olabilir ancak.

Sol, yurtseverliğin 'ilksel', 'yalın' anlamıyla ilgili bir komplekse de kapılmamalı, böyle bir şantaja boyun eğmemelidir.

23 TKP'nin yurtseverlik kampanyasının 'içerden' denebilecek (onu "Kemalizm hormonlu" diye tanımlayan) bir eleştirisi. Sinan Dervişoğlu, "Yurtseverlik: Egemen sınıfa ve ideolojiye rağmen ülkeyi ve halkı savunma", *Fabrika,* Temmuz 2005. Burada, alternatif olarak, "millet" yerine "yurt, toprak" temeline dayanarak "Türk milliyetçiliğine karşı Anadolu yurtseverliği"nin oluşturulması gerektiği ileri sürülüyor; "ülkenin tarihine ve değerlerine yaklaşımda 'şan-şönret-zafer'i değil emeği ve üretim başa koyma", "askeri zaferlerden çok bu toprağın aydınlarının ve emekçilerinin ürettiği ve insanlığa kazandırdığı eserlerin" yüceltilmesi fikri savunuluyor.

Solcuların, tanış oldukları, beraber sosyalleştikleri, aynı anadili konuştukları, aynı şarkıları türküleri dinledikleri, (sanal âlemin yanı sıra!) aynı yerlerde yaşadıkları, aynı haber bültenlerine, aynı kanunnizâma, aynı TEFE-TÜFE'ye maruz kaldıkları insanlara özel bir yakınlık duymaları, onlarla kendilerini kader ortağı saymaları tabiîdir; hep gördükleri, değişimini izledikleri, hatıralarının 'geçtiği' yerlere özel ilgi duymaları tabiîdir. Bu ilgiden, yakınlıktan bir sevgi de türer elbette; fakat bu sevme biçimi, 'kendini-sevme'nin (aslında: kendine âşık olmanın, narsisizmin) kolektif formu olan milliyetçiliğin[24] vatanı sevme biçiminden farklıdır. Sözkonusu tabiî ilginin bizzat *ideoloji* haline gelmesi, onlara uymaz: Solcular, bu 'yalın', 'naif, 'ilksel' anlamıyla yurtseverliğin, sadakat yükümlülüğüne ve ajitasyon aletine dönüşmesine tahammül edemezler. Sola özgü tutum, tabiî ilgiyi tabiî haliyle bırakmaz, *eleştirel* bir ilgi kılar. Sol için "yurt bilgisi" eleştirel bir bilgidir; o sayededir ki solcular memleketlerini milliyetçilerden -ve "yurtseverlerden"!-'iyi' bilebilirler! Solun memleketine ve memleketdaşlarına yakınlığı, ilgisi, onlar ve onlarla ilişkisi hakkında duyduğu bir *sorumlulukla* bağlıdır; doğrudan doğruya, dünyayı değiştirme gayesiyle ve bunu somut toplumsal ilişkiler içinden yapma cehdiyle alâkalı bir sorumluluktur bu. Solcuların, 'yurtlarıyla' ve oradaki hayatı paylaştıkları insanlarla ilgili duydukları sorumluluk, orasının *kendi* yerleri, *kendi* insanları veya özel insanlar (hemşehrileri, soydaşları, milletdaşları...) olmasından değil; fiilî meşgalesinin, fiilî deneyim bağının orasıyla ve o insanlarla olmasından kaynaklanır. Nasıl ki, başka yerlerde, başka 'milletten' insanlarla kurabileceği deneyim bağları da, onlarla alâka kurmasını, onlarla ilgili sorumluluk duymasını getirecektir... Halihazır memleket ve memleketliler (her memleket ve her memleketin insanları), erdemli bir cemaat kurma özleminin mücadele alanı olarak önemlidir. Körü körüne sevmek değil ("Ne olursa olsun, benim ülkem"), memleketiy-le/memleketlisiyle *uğraşmayı* sevmek ve bu cehd içinde yaratı-

24 Norbert Elias, *Studien über die Deutschen*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M.,1992, s. 197 vd.

lan eşitlikçi-özgürlükçü kamusal deneyimleri sevmek - sol için, sahih yurt-severlik budur. Eklemeye gerek var mı? Aynı zamanda bütün dünyada aynı deneyimleri sevmek demektir bu; enternasyonalist, -belki daha doğrusu supranasyonalist [milletler-ötesi]- bir ufka açılmak demektir. Şu memlekette sahip çıkılacak üç kuruşluk burjuva hümanizmi geleneği varsa, bunun kıymetli bir parçası da Tevfik Fikret'in 'meş'um' "Toprak vatanım, nev-i beşer milletim..." dizesi değil mi?

* # *

Nâzım Hikmet'in en militan şiirlerinden biri olan *Vatan Ha*-ini'ni hatırlayalım... "Amerikan emperyalizmi, Amerikan üsleri, yarı sömürge" lâflarından heyecanlanmak kolay ve biliyoruz, 'başkaları' da heyecanlanıyor bundan. Asıl, şu dizelerle yoklayın, size önerilen yurtseverliği: Vatan, şose

> boylarında gebermekse açlıktan
> vatan, soğukta it gibi titremek ve sıtmadan kıvranmaksa yazın,
> vatan mızraklı ilmühalse, vatan polis copuysa, ödenekleriniz-
> se, maaşlarınızsa vatan...

Takip eden "Nâzım *Hikmet vatan hainliğine devam ediyor* hâlâ" dizesinin de altını çizin. İroni, basitçe 'tersini söylemek'ten ibaret değildir...

Birikim 204, Nisan 2006

Amerikan hayranlığı ve Amerikan aleyhtarlığı

11 Eylül günü New York'un başgökdelenlerini yıkan, binlerce insanı öldüren dehşetli uçak saldırısı, akabinde, bilcümle dünya devletlerinin ve başdevlet ABD'nin bir anda TEM (Terörle Mücadele) Şube Müdürlüğü'ne dönüşmesiyle beraber, medyada da bir toz bulutu kopardı.

Bu toz bulutunun içinde envâî çeşit komplo teorisi, jeostrate-jik akıllar, üfürük haberler kol geziyor. Nice görüşveren, dünya durumundan millî görev çıkartıyor, süper güç nokta-yı nazarından haritada ve uzamda plan kuruyor. "Ezan susmaz, bayrak inmez, terörle mücadele bitmez" imânı, Türk-islâmından bile daha özsel bir millî din olarak âleme duyuruluyor. Akıllı füzeleri, süper silâhları gözleri büyüyerek seyreden terminatör estetiğine de gün doğdu.

Bu Büyük Olayla ilgili medyayı kaplayan kanaat denizinin fonunda, ufuk çizgisinde, 'fundamental' bir hissiyat dikkat çekiyor: "Amerika"ya dair hissiyat. İki kutuplu bir his dünyası bu: Amerikan hayranlığı ve anti-Amerikanizm (ya da McCarthy zamanının Türkçe'siyle) Amerikan aleyhtarlığı. "Deniz" ve "Amerika" imgesini sürdürürsek, kaplayıcılığı, mutlak izah gücü, kimi zamar başka herhangi bir mülâhazaya yer bırakmayışıyla, "okyanussal" bir bilinç halini çağrıştırır, bunlar. "Sokaktaki adam"ın kamusunda, kahvehane, esnaf, kantin sohbetlerinde daha ayan beyan fark edebilirsiniz, "Amarikâ"yla ilgili bu hissiyat kutuplarının çekim gücünü.

New York'taki terör kurbanları için saygı duruşu yapılan hemen her maçta bir parazit çıkmasının, birilerinin "Kahrolsun Amerika!" diye bağırmadan edememesinin berisinde de, tribün kopillerinin fundamental arsızlığının yanısıra, böyle fundamental bir Amerikan aleyhtarlığı da yok mu? Bütün Müslüman çoğunluklu ülkelerde görülen, en bariz şekilde Pakistan'da General Müşerrefin meşruiyetini tehdit eden yarılmanın Türkiye'de de bir karşılığı yok mu: Yönetici ve kanaat güdücü seçkinler ABD'yle kâh mecburî kâh gönüllü ve hayran bir uyum içindeyken, ahalinin içinde, bu mağrur güce karşı kısas dileyen bir Amerika aleyhtarlığı kaynamıyor mu?

Her halükârda, bu kesif hissiyat tabakasını dikkate almalı, anlamaya çalışmalıdır. Tehlikeli güdüler de görebiliriz burada, olumlu potansiyeller de... Amerikan aleyhtarlığı, birkaç onyıldır, dünyanın egemenlerine, iktidarların kibrine diklenmenin adıdır. Filmlerdeki zalim ve kötü adama duyulan hıncın ifadesidir. 11 Eylül Vakası'nın dünyanın bazı yerlerinde bir "oh olsun" duygusuyla ya da timsah gözyaşlarıyla karşılanabilmesi; "dünyanın sahibi" gibi davranan bir devletin, onun steril bir refah ve güven koşullarında, başka hiçbir şeyi umursamadan yaşayan vatandaşlarının da başına bir şey gelmiş olmasından dolayı yüreği soğumanın, ibret ummanın ifadesidir. Bunlar kimi zaman irrasyoneldir, çok kere anlıktır, haklı görülemez, ama pekâlâ anlaşılır tepkilerdir. Bu hınç, bu tepki, bu haliyle, bir intikam ve kısas duygusu olarak, dünyanın daha âdil bir dünya olmasını sağlamaz. Bu hınç, bu tepki, ancak kendi *güdüselliğinden* de rahatsız olarak, *refleks* halini aşarak, gerçekten *herkes* için daha âdil bir dünya nasıl olur, bunu düşünmeye başlarsa, insan onuruna yakışır bir yola girmiş olur. Şu da var: Amerika adına politika yapan ve bu politikayla ittifak eden güçler, bu hıncı, bu tepkiyi anlamadıkları müddetçe, hiçbir şeyi anlayamazlar. Daha doğrusu, bunu anlamadıkları müddetçe, söylediklerinin ve yaptıklarının insanlık onuru adına meşruiyeti olmayacaktır.

Bu 'ham' tepkiden kendiliğinden bir politika türetilmesindeki yanlışlığın altını bir kez daha çizelim. Öte yandan. Amerikan aleyhtarlığının, basbayağı 'ırkçı' bir nefrete, daha çok da bir ksenofobiye, millîci bir otarşizme ve anti-kozmopolitanizme dönüşmesinin çok örneği var. Keza emperyalizmi enterkonnekte bir şebeke olarak değil de tastamam "Amerika" olarak düşünmenin, kuramsal bir kabalaştırmadan öte politik bir darlık yarattığı ortadadır. Dünya politikasını bir Pentagon komplosu olarak düşünmenin sonu, genellikle. Pentagonca düşünmeye başlamaktır. Yani insanları, ülkeleri, tabiatı, her şeyi büyük jeostratejik oyunun piyonları gibi görmek, bu âlemde her şeye dost kuvvetler-düş-man kuvvetler arası bir güç oyununun parçası olarak bakmak...

Ne kadar tekrar edilse az, bir noktayı unutmamalıyız: Herhangi bir ülkeyi, halkı, herhangi bir insan topluluğunu, herhangi bir kolektif özneyi yekpare görmek yanlıştır. Böyle bakmak, görüşü darlaştırır, indirgeyicidir, basmakalıp yargıları pekiştirir. Sağduyulu olmak ve gerçekten *anlamak* istiyorsak, sürekli bu çimdiği ken-

dımıze atacağız. "Amerika" için de böyle bu. ABD, dünya üzerindeki eşitsizliklerin, adaletsizliklerin süregitmesinde, derinleşmesinde birinci derecede âmil olan bir güçtür. Fakat ABD'nin her hücresine, her köşesine, orada yaşayan her insana "süper güç" suretinde bakmak caiz değildir. ABD'nin de her köşe bucağında "Üçüncü Dünyalar" var. Nasıl dünya üzerinde kocaman nüfuslar ve onların dertleri göze görünmüyor, televizyonda temsil edilmiyorsa, Amerika'nın da televizyonda görünmeyen, dile getirilmeyen insanları, hayatları var. Orada da, derece derece, muhalefet var. Yönetenler içinde de, çıkar ve görüş ihtilâfları var. Bu, hem bir hassasiyet olarak gözetilmelidir, hem de *bilgi* olarak.

Amerika'yı öylesine yekpare gösteren önemli bir etken, ABD'de radikal muhalefetin alanının onyıllardır alabildiğine dar olması. Yüzyıl başında işçi hareketi büyük bir şiddetle ezilmiş; ve malûm, tüketim ve eğlence kültürünün insanları birbirinden yalıtıcı, politik ilgilerden uzaklaştırıcı etkileri çok güçlü. Amerika'da muhalefet kıtlığı, *dünyanın* en büyük sorunlarından biri! O nedenle, oradaki muhalefete, olduğu kadarıyla dahi, özel bir değer vermek gerek. Sözgelimi Said'in, Chomsky'nin itirazları, uyarıları, barış hareketinin protestosu belki dar bir zümreyi etkiler, ama hem insanlık namına, namus belâsına önemlidir, hem *de Amerika'da* olduğu için başka türlü önemlidir.

Türkiye'de Amerikan hayranlığının şeceresi, ikinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş antresiyle başlar. 1950'ler, DP iktidarı dönemi, gerçekten perestişkâranedir; el etek öpercesine, yerlere serilircesine Amerika övülmüş, Amerika'ya medhüsenâlar edilmiştir. (Celâl Bayar'ın 1954'te çıktığı uzun ABD gezisindeki nutuklarını okuyunuz!) Hayranlığın arkasında ne vardır? Otarşik bir düzende, yoğun tehdit algılarıyla yaşayan bir milletin, şu dünyada bir dost, bir güvence bulma sevinci vardır. Amerika'nın müthiş zenginliği, zenginleşmeyi güzellemesi, bir değer olarak teşvik edişi vardır. "Amerikan rüyası"nın, muasır medeniyete lüzumsuz formalitelerle uğraşmadan hızlandırılmış kurslarla atlama hülyasıyla denk düşmesi vardır. Harika bir pratiklik, nefis bir pragmatizm vaadi vardır. Oradan, yetenek ve liyakate her şartta fırsat veren bir "nesnelliğin", bir tür "adaletin", yani geniş serbestiler çağrıştıran liberalizmin azmeden herkes için mümkün olduğuna dair bir ışığın yayılması vardır. Ve tabiî ki güç arzusunu gıcıklayan bir muhteşem kudret vardır. Milliyetçi-muhafazakâr

mülâhazalarla veya "her şey Türk için, Türke göre, Türk tarafından" şiarıyla Amerika'dan huylanan Türk sağcıları dahi, o güce hayranlıktan kendilerini alamamış, hatta kimileri ABD'de Osmanlı Nizâm-ı Alem'inin modern yüzünü görerek Onunla için için özdeşleşmişlerdir.[1]

Amerika'yı "bilen" gazeteciler, üstelik fert başına düşen "Amerika'da bulunma" süresinin arttığı bir çağda, Amerika hakkında ne biliyorlar? Ne yazık ki bunu bize pek anlatamıyorlar, çünkü hâkim üslûp, Amerika'dan, başka bir âlemden, bir gizden söz eder gibi konuşmaktır.

Fotoğrafın arabına bakalım (ki buradaki araplık/siyahlık bizatihi terörizm karinesidir günümüzde!). Amerikan aleyhtarlığının berisinde nasıl bir ABD algısı vardır? Metalaşmamış bir el-kol hareketi, bir sâlise bırakmayan, "Allahına kadar" kapitalizm... "Amerikan çıkarı" görüldüğünde dünyanın her köşesine fütursuzca müdahale eden küstah bir hükmetme gücü... Komplo ve entrikanın şehinşâhı, "Büyük Birader"in büyük ağabeyi CIA... Dünyayı takmayan, etrafına bakma gereği duymayan bir kibir... Refakatinde şahane bir darkafalılık ve cehalet... Herhangi bir değer tanımayan, günahkârca bir pragmatizm... Gayrımillî koz mopolitanizm... (ki "Amerikalı diye bir (otantik!) millet olmama sı", bir Nihal Atsız'la bir Anıl Çeçen'i aynı şekilde tiksindirir).

"Globalleşme" çağında, bu hissiyat kutuplan yeni enerjiyle yüklendiler. Tıpkı 1945-60 dönemindeki gibi, teknolojinin dudak uçuklatıcı potansiyelleri, sürekli insan hakları faturaları yollayan Avrupa'ya mukabil "Başkanların" anlayışlı davranması, ABD'nin yine salt-egemenliğini iddia etmenin ötesine geçip dünyaya bir nizam verme, uygarlığı formatlama yüksek endişesiyle davrandığı fikri (Negri&Hardt *İmparatorluk* kitabında [Ayrıntı, 2001] işte bu anlamda *emperyal* bir düzenin oluşumundan söz ediyorlar), ABD hayranlığının eski girdilerini tazeledi.

New York'un yeri zaten apayrı... Globalleşme süreci, bütün dünyada büyükşehirli orta sınıfların kendi hayatlarını NY aynasında tahayyül etme eğilimini güçlendirdi. Sinema&TV ve artan

1 Bu paragrafta ele alınan konularla ilgili bkz. Tanıl Bora, "Türkiye'de Siyasal ideolojilerde ABD/Amerika İmgesi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* - 3. Cilt: *Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 147-169.

seyrüsefer (Büyük Olay'da yitenler arasında yüzlerce Türkiyeli var!), *Cosmopolis*'i Türk orta sınıflarına 20-30 sene önce olmadığı kadar âşinâ kıldı. Birçok köşe yazarının NY'un başına gelene, nenesinin yayık ayranını ya da köyünün dere şırıltısını gözleri dolu hatırlarcasına üzülmesi, boşuna değil. Ayıp da değil bu; *"I love NY"* olmak, NY büyüsüne kapılmak tabiî bir insanlık hâlidir, bu meftunluğu kökü - ve gözü-dışardalık olarak karalamak, ucuzluk olur... Burada insanın yüreğini buran başka bir şey olabilir: Nice dünya kenti-kasabası var ki, ölmüşler ve ağlayanları yok; hiçbir hususiyeti olmayan mesela Şırnak'la, pekâlâ çok hususiyetleri olan mesela Bağdat'la ilgili hatıraları olanlar, oraları yurt bilmişler, kendi 'yerlerinin' yıkıklıklarıyla ilgili bir global empati-den, yazıklanmadan yararlanma şansından mahrumdurlar.

Amerikan hayranlıkları ve Amerikan nefretleri, her şeyden önce, *vardır*. Dünya iç politikasında ve global medyada kol gezen ABD tehditlerinin, güç gösterisinin, hislenmeler/hislerdirme-lerin, imaj hâkimiyetinin, kısacası *Amerikan-merkezliliğin*, bu hayranlıkları ve nefretleri iyice büyüttüğü günlerdeyiz. Amerikan hayranlığı ve Amerikan nefreti, içinde bulunduğumuz global sorun yumağının çözümlenmesini, salimce düşünülmesini gölgeleyen unsurlardan biridir. Unutmamalı ki, hayranlıklar ve nefretler, hele zıvanadan çıkmış halleriyle, ruh kardeşidirler, birbirlerini koşullarlar, çok kere biri öbürünü gizlemek üzre kabarı-yordur.

Evet, insanın, bireysel ve kolektif varoluşuyla, nefret ve hayranlığın (hayranlığın kaynağı olarak güç arzusunun) heyecanıyla güdülenmekten kendini alıkoyması zordur. Bunlar mükemmel politik kolaylaştırıcılardır da. Yine de, aklın ve 'iyiliğin' yolunu, bu kolaylıklara teslim olmamakta görmeli değil miyiz?

www.medyakronik.com, 11 Eylül olayının ardından

Birikim 174, Ekim 2003, geliştirilmiş versiyon

Sadece imparatorluğun kaybıyla telif edilmek üzere değil, resmen devletin beka aracı olarak istihdam edilen Türk milliyetçiliği, gündelik hayat içinde nüvelenen yeni biçimleriyle, mutasyonlarıyla tanınmış varlığını pekiştiriyor, akışkanlaştırıyor. Tanıl Bora *Medeniyet Kaybı*'nda, milliyetçiliğin cumhur ve cumhuriyet fikriyle kurduğu ilişkiyi, cumhuru yalnızca bir kütle kabul eden, cumhuriyetin fikrî değerlerini değil şeklî ayrıntılarını yücelterek kütle kabulünü ve arzusunu süreklileştiren yönlerini ele alıyor. "Cumhuriyet, demokrasi ve muhafazakâr Türk cumhuriyetçiliği", "millî tarih ve devlet mitosu", "milliyetçilik ve insan hakları", "azınlıklar", "millî 'dava' Kıbrıs", "faşizmin halleri", "sıradan faşizm", "millî refleks ve linç orjisi", "devletin polisi, polisin devleti", "özel güvenlik ve 'polis toplumu'", "gelişen anti-Kürt hınç", "sol ve yurtseverlik"... Kitapta birarayа getirilen yazılar Türk milliyetçiliğinin resmî yüzünden sivil çeşitlemelerine uzanan bir tayfa bakıyor. Harcıalem kullanılan faşizm tahlillerine ve faşizm enflasyonuna karşı, faşizmi gerçekten mesele edinmenin, bunun hakkında analitik uğraşlar vermenin gerekliliğinin altını çizerek...

Birikim Yayınları
33

YTL 22

ISBN 975-516-034-5
9 789755 160344